

Reet Kasik

Johdatus viron kielen tutkimukseen

REET KASIK

JOHDATUS
VIRON KIELEN
TUTKIMUKSEEN

Helsinki 2001

Castrenianumin toimitteita 55

2. painos

Julkaisijat: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos
Suomalais-Ugrilainen Seura

Vastaava toimittaja: Seppo Suhonen

Tekijä on saanut avustusta
Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvaroista.

Kansi ja taitto: Leena Huima

Tämä julkaisu luetteloidaan ja indeksoidaan ARTO-tietokantaan
tunnuksella Urbis sekä vuosittain ilmestyvään teokseen
Bibliographie Linguistique/Linguistic Bibliography.

ISBN 952-5150-28-3

ISSN 0355-0141

Yliopistopaino
Helsinki 2001

Saatteeksi

Tämä kirja liittyy alunperin Helsingin yliopiston viron kielen ja kulttuurin opetuksen tarpeisiin. Johdatus viron kielen tutkimukseen -kurssi kuuluu perusopintoihin, eivätkä monet opiskelijat vielä siinä vaiheessa ole valmiita lukemaan vironkielistä kirjallisuutta. Suomeksi on virolaisesta kielitieteestä ilmestynyt vain muutama lyhyt esitys. Opetus on siis olosuhteiden pakosta ollut kovin primitiivistä: opettaja kertoo ja oppilaat kirjoittavat ahkerasti muistiin.

Kurssia valmistellessani huomasin, että viroksikaan ei ole saatavissa kattavaa esitystä virolaisesta kielentutkimuksesta, ja siksi kirjasta tuli melko laaja. Tarkoitukseni on kuvata kielitieteen kehitystä Virossa, erityisesti viron kielen tutkimisen suuntia, metodeja, tutkijoita ja tutkimustuloksia alkaen varhaisimmista viron kielen kuvauksista 1600-luvulla ja päättyen syksyyn 1998.

Professori Seppo Suhonen ja tohtorit Helle Metslang ja Silva Kiuru ovat lukeneet käsikirjoituksen. Olen kiitollisena ottanut vastaan heidän kommenttinsa ja korjausehdotuksensa. Kiitän Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskuntaa sen myöntämästä apurahasta.

Helsingissä, joulukuussa 1998

Reet Kasik

Sisällys

0. Johdanto.....	5

I OSA

Ensimmäisistä kieliopista itsenäiseen tutkimukseen. 1637-1941

1. Vanhimmat viron kielen kuvaukset. 1600- ja 1700-luku.....	17
2. Viron kielen tutkiminen 1800-luvun alussa. <i>Beiträge</i>	34
3. Eduard Ahrensin suomenkaltainen kielioppi.....	46
4. Viron kielen opetus ja tutkimus Tarton yliopistossa 1802–1874. Friedrich Robert Faehlmann.....	56
5. Ferdinand Johann Wiedemann viron kieliaineiston kerääjänä ja kuvaajana	68
6. Vertailevan kielitieteen tulo Viroon. Mihkel Veske.....	78
7. Viron kirjamiesten seura ja kirjakielen kehittäminen.....	85
8. Kielenuudistus. Johannes Aavik.....	97
9. Kirjakielen ja erikoiskielten ohjailu. Johannes Voldemar Veski.....	110
10. Viron kielen tutkimus Tarton yliopistossa 1920- ja 1930-luvulla.....	123
11. Andrus Saareste ja murteentutkimus	129

II OSA

Kielitieteen kenttä laidasta laitaan. 1944–1998

12. Viron kielen tutkimuslaitokset II maailmansodan jälkeen...	143
13. Kielenohjailu ja kirjakielen kehitys.....	154
14. Kielihistorialliset tutkimussuunnat.....	167
15. Murteentutkimus.....	181
16. Sanastontutkimukset ja sanakirjat.....	193
17. Nykyviron rakenteen tutkimus.....	208
17.1. Fonetikka ja fonologia.....	212
17.2. Muoto-opin tutkimus.....	225
17.3. Lauseopin tutkimus.....	245
17.4. Sananmuodostuksen tutkimus.....	262
18. Semantiikka ja tietokonelingvistiikka.....	272
Henkilöhakemisto.....	279

0. Johdanto

0.1. Viro ja viron kieli

Suomenlahden etelärannalla sijaitsee pieni maa, jonka omakielinen nimi on Eesti tai virallisesti Eesti Vabariik. Suomessa kyseinen maa on vuosisatoja tunnettu Viro-nimisenä, vaikka jonkin verran on käytetty myös nimeä Eesti.

On hyvin tavallista, että jossakin kielessä naapurimaille tai muille sellaisille maille, joiden kanssa ollaan paljon tekemisissä, annetaan omakieliset nimet. Suomessa Viron lisäksi sellaisia nimiä ovat esimerkiksi Ruotsi, Venäjä, Saksa (vrt. Sverige, Rossija, Deutschland). Sellainen nimi on alkuperältään usein jonkin läheisen maakunnan nimi, jota on alettu sittemmin käyttää koko maasta. Pohjoisviron rannikkoa on vuosisatoja kutsuttu Virumaaksi, sieltä se suomen kielessä niin tuttu Viro-nimi. Latvian kielessä esimerkiksi Viroa kutsutaan Igaunijaksi. Nimi tulee vanhan lounaisen maakunnan, Latvian naapurin Ugandin nimestä.

Myös nimityksiä Eesti, eestiläinen ja eestin kieli voi pitää oikeina, koska kansainvälisen nimiperiaatteen mukaan kansallinen nimimuoto on myös kansainvälisesti käytettynä aina oikea, sitä ei voi pitää virheenä. Suomen kielen lautakunta on kuitenkin suositellut perinteisiä nimityksiä Viro, virolainen ja viron kieli.

Viro on pieni maa — lännestä itään 320 km ja pohjoisesta etelään 240 km. Virossa asuu 1,5 miljoonaa ihmistä, joista kaksi kolmasosaa puhuu äidinkielenään viroa. Viro on maan ainoa virallinen kieli.

Viro on suomen lähimpiä sukukieliä. Molemmat kuuluvat uralilaiseen kielikuntaan. Uralilaiset kielet poikkeavat typologialtaan selvästi indoeurooppalaisista kielistä. Uralilaisissa kielissä ei ole kieliopillisia sukuja. Kielet ovat tyypiltään agglutinoivia: sanavarta-

lon perään liitetään johtimia, tunnuksia, päätteitä ja liitteitä. Siksi sanat ovat suhteellisen pitkiä. Uralilaisille kielille on luonteenaista runsas muoto-oppi, niissä on esimerkiksi paljon sijoja. Postpositioita on myös runsaasti, prepositioita sen sijaan aika vähän.

Viro ja suomi kuuluvat uralilaisen kielikunnan itämerensuomalaisiin kieliin. Historiallinen kielitiede on nykyisin sillä tasolla, että kirjallisia muistomerkkejä apuna käyttäen ja sukukieliä keskenään vertaillen saadaan uskottavia tietoja jonkin kielikunnan historiasta 10 000 vuoden ajalta, uralilaisten kielten osalta lähes 8000 vuoden ajalta.

Viron kielen historia ei ole niin pitkä. Heimomurteet, joiden pohjalta myöhemmin kehittyi viron kieli, alkoivat erottua kantasuomen kieliyhteisöstä vasta noin 2000–2500 vuotta sitten. Niiden murteiden puhujat asuivat silloin jo Suomenlahden etelärannalla. Noilta kaukaisilta ajoilta ei ole käytettävissä mitään kirjallisia lähteitä, mutta viron yhteys muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin on pääteltävissä vertailemalla sukukieliä keskenään.

Tämän vuosituhannen alkupuolella Viron alueella puhutuissa murteissa tapahtui muutoksia, jotka eivät koskeneet muita kantasuomen murteita. Tärkeimmät äänteelliset muutokset olivat konsonanttien palatalisaatio (liudennus), loppu- ja sisäheitto, pitkien vokaalien lyheneminen jälkitavuuissa, astevaihtelun ja kestopvaihtelun synty, sananloppuisen *n:n* katoaminen, geminaattakonsonanttien heikentyminen yksinäiskonsonanteiksi ja yksinäisklusiilien heikentyminen leenisklusiileiksi. Ääntenmuutokset puolestaan aiheuttivat muoto-opillisia muutoksia. Kieltoverbi korvattiin kielto-sanalla *ei*, persoonapäätteet hävisivät useista muistakin verbiparadigmoista. Omistusliitteet, potentiaali ja essiivi katosivat. Syntyi nykyaikainen komitatiivi ja verbien kvotatiivimodus, epäsuora kerronta. Sanamuotojen lyheneminen ja muut tapahtuneet muutokset vaikuttivat kielen typologiseen rakenteeseen, siihen tuli enemmän flekteeravia piirteitä.

Viron etelämurteet mukautuivat muutoksiin paremmin. Pohjoisviron murteisiin syntyi tasapainon säilyttämiseksi runsaasti analogiamuotoja. *i*-monikko korvattiin genetiivipohjaisella *de*-monikolla, partitiivi *sid-* ja *si*-päätteisillä muodoilla. *hen*-lopun kadotta-

nut illatiivi sai uuden *sse*-päättteen. Imperfektin tunnus *-i* korvattiin monissa sanatyypeissä *si*-tunnuksella.

Suuria muutoksia tapahtui myös viron murteiden sanastossa. 1200-luvulta 1600-luvulle maata hallitsi alasaksankielinen valtaväestö. Alasaksalaisten kautta alueelle saapuivat senaikainen Euroopan kaupunkikulttuuri ja elämäntavat. Niin pitkäaikainen ja perusteellinen muutos heijastui luonnollisesti kielen sanastoon. Viron murteisiin tuli viidensadan vuoden aikana yli tuhat alasaksalaista lainasanaa. Ne muodostavat nykyisin 15 % viron kirjakielen sanavartaloista.

Näin syntyi pitkän ajan kuluessa viron kieli, Huno Rätsepin mukaan lopullisesti 1300–1500-luvuilla. Se ei tarkoita tietenkään viron kirjakieltä, vaan genealogisen luokittelun yksikköä, joka koostui useista eri murteista. Viron kielen päämurteet ovat etelä- ja pohjoismurre sekä Koillis-Viron rannikkomurre, joka on monella tavalla suomen kielen kaltaista. Etelämurteet jakaantuvat vörun, tarton ja mulgin murteeseen, pohjoismurteisiin kuuluvat saarten murre, itä-, keski- ja länsimurre. Koillis-Viron rannikkomurre muodostaa itsenäisen ryhmän. Viron murrerajojen tutkija Arnold Kask on luetellut 13 äänteellistä ja 12 muoto-opillista piirrettä, joiden puolesta Etelä- ja Pohjois-Viron murteet eroavat toisistaan (esim. etelämurteissa on vokaalisointu, pohjoismurteissa ei ole, etelämurteissa on inessiivi *n-*, *h*-loppuinen, pohjoismurteissa *s*-loppuinen). Rantamurteesta Arnold Kask on löytänyt 8 äänteellistä ja 9 muoto-opillista piirrettä, joiden puolesta se eroaa muista Pohjois-Viron murteista (esim. rantamurteissa sisä- ja loppuheitto eivät ole systemaattisia, kestopaihtelu puuttuu, geminaattaillatiivia ei ole).

Ensimmäiset kirjalliset muistomerkit viron kielestä ovat peräisin 1200-luvulta. Silloin on merkitty muistiin n. 500 yksittäistä sanaa ja yksi lause: *laula, laula, pappi*. Ne sisältyvät Henrik Lättiläisen kronikkaan, joka kertoo Baltiasta 1184–1227, sekä nk. Tanskan kuninkaan verokirjaan (*Liber Census Daniae*, 1224). Ensimmäinen vironkielinen teksti on peräisin 1500-luvun alkupuolelta (Kullamaan käsikirjoitus). Se käsittää kolme katolisen ajan kirkkotekstiä — *Isä meidän* -rukouksen, *Ave Marian* ja uskontunnustuksen (*Credo*). Siinä on käytetty alasaksalaista kirjoitustapaa, esimerkiksi

Isä meidän -rukous alkaa: *Ysämede, ken szynna olte taywas*. 1500-luvulla on ilmestynyt myös vironkielisiä tekstejä sisältäneitä kirjoja. Ainoana on löydetty Tallinnan Nikolauksen (Niguliste) kirkon pastorin Simon Wanradtin ja Pyhän Hengen (Pühavaimu) seurakunnan papin Johann Koellin Wittenbergissä 1535 painettu katekismus, jonka katkelmia löydettiin 11 sivua vuonna 1929.

1800-luvulle asti Viron alueella oli käytössä kaksi kirjakieltä: etelävirolainen Tarton kirjakieli ja pohjoisvirolainen Tallinnan kirjakieli. 1800-luvulla Tarton kirjakielestä luovuttiin. Nykyinen viron kirjakieli perustuu Pohjois-Viron keskimurteeseen, mutta siihen on aikojen kuluessa hyväksytty myös muiden murteiden piirteitä.

0.2. Kielitieteen kenttä ja tämän kirjan rakenne

Kieltä on tutkittu n. 2500 vuotta. Vanhimmat kielen tutkimuksen näkökulmat olivat kielioppi, joka etsi vastausta kysymykseen, miten kieltä pitäisi käyttää oikein; retoriikka, joka etsi vastausta kysymykseen, miten kielellä vaikutetaan; ja poetiikka, joka tutki, miten kieltä käytetään kirjallisuudessa. Yli sata vuotta kieltä ovat tutkineet filologit, jotka vertailevat kieliä ja rekonstruoivat kielten historiaa. Moderni strukturaalinen kielitiede syntyi tämän vuosisadan alussa. Sen tavoitteena oli kuvata kieltä synkronisesti. Synkronisella kielitieteellä tarkoitetaan kielen sisäisen rakenteen tutkimista vastakohtana diakroniselle eli historialliselle kielitieteelle, joka tutkii kielen kehitystä.

Tämän päivän kielitieteen kenttä on melko laaja. Kieltä voidaan periaatteessa tutkia kolmesta näkökulmasta: kielessä on rakenteellinen, kognitiivinen ja sosiaalinen puoli. Kielen rakenteen kuvaus koostuu tavallisesti kieliopin ja sanaston kuvauksista. Kielioppia tutkitaan perinteisesti kolmella tasolla: äänneoppi (fonetiikka ja fonologia), muoto-oppi (morfologia) ja lauseoppi (syntaksi). Kuvaus voi olla normatiivista (mikä on oikein) tai deskriptiivistä (mikä on olemassa). Kognitiiviset tutkimukset käsittelevät semantiikan ja psykolingvistiikan kysymyksiä, merkityksen ja muodon suhdetta. Sosiaalinen aspekti tarkoittaa kielen tarkastelua pragmaat-

tisesta, kielenkäytön näkökulmasta; kieli käsitetään tällöin sosiaalisten suhteiden välittäjäksi. Pragmatiikka, tekstianalyysi ja diskursusintutkimus ovat puhtaasti deskriptiivisiä tutkimusaloja. Kuvataan, miten kieltä käytetään eri tilanteissa, miten tekstit rakentuvat ja miten ihmiset tulkitsevat toisiaan. Retoriikka tutkii ihmisen puhe- ja viestintäkäyttäytymistä, argumentaatiota ja vaikuttamista, tekstien tulkintaa ym. Sosiolingvistiikka tutkii kielellisiä variaatioita suhteessa sekä paikkaan (sosiaaliseen ja alueelliseen) että aikaan. Perinteisesti siihen kuuluu murteentutkimus, mutta 1960-luvulta alkaen sosiolingvistiikan tutkimuskenttä on laajentunut huomattavasti.

Tämä kirja koostuu kahdesta osasta. Ensimmäinen osa käsittelee viron kielen tutkimusta 1600-luvulta 1930-luvun loppuun. Esitellään tärkeimmät tutkijat, kieliopit ja sanakirjat, tutustutaan tutkimusaiheisiin, metodeihin ja keskeisiin ongelmiin. Koska sekä tutkimusaiheiden että tutkijoiden erikoistuminen oli vähäistä, käsittelyn rakenne on pääosiltaan kronologinen. Toinen osa käsittelee viron kielen tutkimuksen nykytilaa 1940-luvulta alkaen. Esitellään tutkimuslaitokset ja tutkijat, käsitellään tutkimusmetodeja ja teorioita, analysoidaan tutkimustuloksia. Koska kielitieteen kenttä on viime vuosikymmenien aikana nopeasti laajentunut ja tutkijoiden lukumäärä kasvanut, erikoistuminen on ollut välttämätöntä. Yleisemmän kokonaiskuvan saamiseksi kirjan toisen osan rakenne on temaattinen.

Vuosi 1940 muodostaa selvän rajan Viron historiassa, kehityksessä ja elinoloissa. Sinä vuonna Neuvostoliitto miehitti Viron, lakkautti itsenäisen valtion ja liitti sen Neuvostoliiton osaksi. Seurasi toinen maailmansota, saksalaismiehitys ja toinen venäläismiehitys. Useimmilla elämänaloilla jatkuvuus katkesi ja kaikki järjestettiin uudelleen. Alusta alkaminen käsitti sekä ihmiset, laitokset että asiat. Virkavalta yritti pyyhkiä yhteiskunnallisesta tietoisuudesta pois viimeiset kaksikymmentä vuotta. Vain hyvin harvat ennen toista maailmansotaa vaikuttaneet ihmiset jatkoivat kulttuuri- ja tiede-elämässä. Kymmenet tuhannet olivat paenneet länteen, kymmeniä tuhansia vangittiin tai karkotettiin Siperiaan. Entiset laitokset lakkautettiin tai niiden rakenne ja toimintaperiaatteet muutettiin kokonaan. Käsi-

teltävät aiheet ja metodit vaihdettiin. Ensimmäiset kymmenen sodanjälkeistä vuotta jättivät hyvin vähän pysyvää ja arvokasta virolaiseen kulttuuriin ja tutkimukseen, kunnes seuraava sukupolvi valmistui korkeakouluista ja liittyi akateemiseen ja kulttuurielämään.

0.3. Viron kielen tutkimushistoria pähkinäkuoressa

Viron kielen tutkimushistoriassa voi nähdä monta eri jaksoa, jotka eroavat toisistaan kielentutkimuksen pääpiirteiden, tavoitteiden ja metodien puolesta. Vuosiluvut, jotka seuraavassa katsauksessa merkitsevät uuden ajanjakson alkua viron kielen tutkimuksessa, ovat siinä mielessä noin-lukuja, että aina ei ole helppo ratkaista, mikä oli se tärkein teos tai tapahtuma, joka murroksen aiheutti tai josta muutos alkoi.

1637 Ilmestyi ensimmäinen viron kielioppi. 1600- ja 1700-luvulla ilmestyi useita viron kielen taitoisten saksalaispappien kirjoittamia viron kielen oppikirjoja. Niitä kaikkia yhdistää se, että kuvaustapa on kontrastiivinen. Viron kielioppi rinnastettiin latinan tai saksan kielioppiin.

1813 Kielitieteellinen aikakauskirja *Beiträge* (1813–1832) alkoi ilmestyä. Viron kielen tutkimuksessa tapahtui käänne: historiallis-vertailevan kielitieteen vaikutuksesta latinan suuntauksen tilalle tuli suomalais-ugrilainen suuntaus. Viron kielen ominaisuuksia ja sääntöjä alettiin etsiä kielestä itsestään. *Beiträgen* artikkeleita seurasivat Ahrensin kielioppi, Tarton yliopiston viron kielen lehtorin Faehlmannin viron kielen rakennetta koskevat tutkimukset ja Wiedemannin kielioppi. Suuntana oli aidon kieliaineiston kerääminen ja kuvaaminen.

1879 Ilmestyi ensimmäinen vironkielinen kielitieteellinen tutkimus, Mihkel Vesken äänneoppi. Viron kieltä alkoivat tutkia virolaiset ja ensimmäiset heistä — Mihkel Veske, Karl August Hermann ja Jakob Hurt — väittelivät tohtoriksi viron

kielen alalta. Kielentutkimus jakautui eri suuntiin: toisaalta vertaileva kielitiede ja sukukielten historian kuvaus, toisaalta yhtenäisen viron kirjakielen kehittäminen. Kielentutkimus oli keskittynyt Tarton yliopiston ja Viron kirjamiesten seuran ympärille.

1908 Järjestettiin ensimmäinen Tallinnan ja Tarton kielimiesten yhteiskokous. Vironkielisen yhteiskunnan ja kulttuurin monipuolinen kehitys sekä Tartossa että nyt myös Tallinnassa asetti kielentutkimukselle omat vaatimuksensa. Keskeisiä kysymyksiä oli viron kirjakielen kehittäminen ja yhtenäistäminen. Toiminta keskittyi Virolaisen kirjallisuuden seuran ja aikakauskirjan *Eesti Kirjandus* ympärille. Viron kielen kehityksessä nähtiin monta suuntaa. Johannes Aavikin päämääränä oli kielenuudistus eli viron kirjakielen nopea ja ratkaiseva muuttaminen. Johannes Voldemar Veski oli kiinnostunut tie-dekielen kehittämisestä ja säännöllisestä kirjakielestä. Vuonna 1919 Tarton yliopistoon perustettiin viron kielen professori ja Veskistä tuli myös yliopiston viron kielen lehtori. Tällä kaudella kirjakieli vakiintui.

1925 Andrus Saareste valittiin Tarton yliopiston viron kielen professoriksi ja Julius Mägistē itämerensuomalaisten kielten professoriksi. Samana vuonna ilmestyi oikeakielisyyssanakirjan ensimmäinen osa, mikä merkitsi kirjakielen kehityksen eri suuntien ja näkökohtien yhteen sulautumisen alkua. Kielentutkimus ja kielenohjailu erkanivat toisistaan. Viron kielen tutkimuksen keskus oli Tarton yliopisto ja sen yhteyteen perustettu Äidinkielen seura, tärkeimpänä tutkimusaiheena viron murteiden keruu ja tutkimus. Murteiden ja sukukielten tutkimukselle olivat tärkeitä myös viron kielen arkiston ja Äidinkielen seuran muiden työntekijöiden Paul Aristen, Mihkel Toomsen, Alo Raunin väitöskirjat. Nykykieliopin tutkimus oli vähäistä ja pääasiallisesti ohjailevaa, parhaana esimerkkinä Johannes Aavikin laaja viron oikeakielisyyssopas ja kielioppi.

- 1944 Perustettiin Tarton valtionyliopiston viron kielen ja suomalais-ugrilaisten kielten laitos. Toisen maailmansodan jälkeen Neuvosto-Virossa oli kaksi kielentutkimuskeskusta: Tarton yliopistossa viron kielen laitos ja suomalais-ugrilaisten kielten laitos sekä Tallinnassa tiedeakatemian kielen ja kirjallisuuden instituutti. Ensimmäinen sodanjälkeinen vuosikymmen oli varsin tuottamaton. 1950-luvun jälkipuoliskolla ja 1960-luvun alussa valmistui professorien Paul Aristen ja Arnold Kaskin johdolla useita perinteisin menetelmin tehtyjä historiallis-vertailevia tutkimuksia, mutta Virossa ei ollut mahdollisuuksia niiden julkaisemiseen.
- 1965 Tarton yliopistoon perustettiin Huno Rätsepin johdolla toimiva strukturaalisen lingvistiikan työryhmä. 1960-luku merkitsi modernin kielitieteen tuloa Tarton yliopistoon ja sen kautta viron kielen tutkimukseen. 1960- ja 1970-luvulla yliopiston viron kielen laitoksella julkaistiin kahta tutkimussarjaa: *Keel ja struktuur* (1–10, 1965–1978) ja *Keele modelleerimise probleeme* (1–5, 1966–1975). Valmistui useita lisensiaattitöitä ja väitöskirjoja, jotka myös julkaistiin. Viron moderni kielitiede murtautui ulos Neuvostoliiton sulkeutuneisuudesta ja saavutti tunnustusta kansainvälisesti. Aikakauden tärkein tunnus on kielentutkijoiden uuden, tieteellisesti koulutetun sukupolven kasvattaminen (Ellen Uuspõld, Tiit-Rein Viitso, Mati Hint, Mati Ereht, Haldur Õim, Mart Remmel, Reet Kask, Ülle Viks, Helle Metslang). Tallinnassa perustettiin vuonna 1965 kokeellisen fonetiikan laboratorio, ja fonetiikan tutkimus nousi myös kansainväliselle tasolle.
- 1975 Tallinnan kielen ja kirjallisuuden instituutissa muodostettiin nykyviron kieliopin työryhmä. 1970-luvun puolivälissä Tarton ryhmä hajosi ja osa nuoria kielentutkijoita siirtyi Tartosta Tallinnaan. He perustivat työryhmän ja alkoivat julkaista tutkimustuloksiaan sarjassa *Ars Grammatica*. Nykyajan kielentutkimuksesta on vaikea löytää yhteistä tai edes keskeistä suuntaa. Aikakauden olennaisin tunnus on nimenomaan tut-

kimusaiheiden, metodien ja teorioiden monipuolisuus. Nykyviron kieliopin työryhmältä ilmestyi vuosina 1993–1995 pitkäaikaisen työn tuloksena kaksiosainen viron kielen deskriptiivinen kielioppi. Tarton yliopistossa saavutettiin hyviä tuloksia kielihistorian, erityisesti sanaston historian tutkimisessa (tutkimussarja *Sõnasõel*). 1980- ja 1990-luvulla viron kielitieteessä on huomiota herättänyt kaksi uutta suuntausta. Tarton yliopistossa on jo 1980-luvulta alkaen professori Haldur Õimin johdolla saavutettu kansainvälisesti kiinnostavia tuloksia modernin semantiikan ja tekstintutkimuksen alalla. Nykyviron tutkimukset ovat sekä Tallinnassa että Tartossa keskittyneet pääasiallisesti muodon ja merkityksen suhteisiin ja typologiaan.

Viron kielen tutkimuksen historia on kiinnostanut tutkijoita 1800-luvulta alkaen. 1600–1800-luvuilla kielentutkimus oli osa maan ja kansan (kulttuuri)historiaa ja 300 vuoden aikana kielioppeja ja sanakirjoja kirjoittaneista sekä viron kieltä tutkineista miehistä (heidän joukossaan ei ollut yhtään naista) on melko paljon yksittäistutkimuksia. 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien kielentutkijoista on myös kirjoitettu jonkin verran. Sodanjälkeinen viron kielen tutkimuksen historia on jäänyt paljon vähemmälle huomiolle. Tämän kirjan kirjoittajalla on ollut lähteinä käytettävissään pääasiallisesti aikakaus- ja vuosikirjoissa ilmestyneitä tunnettujen kielentutkijoiden syntymäpäiväkirjoituksia tai nekrologeja, harvoja kirja-arvosteluja sekä lyhyempiä ala- tai ongelmakeskeisiä yleiskatsauksia. Kirjan tekstissä ei ole käytetty paljon suoria viittauksia, mutta jokaisen luvun lopussa on kirjallisuusluettelo, joka sisältää sekä luvun kirjoittamiseen käytetyt lähteet että lisäkirjallisuutta aiheesta kiinnostuneille.

KIRJALLISUUTTA

- ERELT, Mati: Eesti keele grammatika uurimise minevikust ja olevikust. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu 1997: 20–25.
- KASK, Arnold: Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn. Valgus 1984.
- KORHONEN, Mikko: Uralin tällä ja tuolla puolen. – Johanna Laakso (toim.), Uralilaiset kansat. Helsinki. WSOY 1991: 20–48.
- RÄTSEP, Huno: Eesti keele tekkimise lugu. – Akadeemia 1989, 7: 1503–1524.
- SAARESTE, Andrus: Kaunis emakeel I. Lund 1952: 71–120.
- SUHONEN, Seppo: Viron kieli. – Seppo Zetterberg (toim.), Viro. Historia, kansa, kulttuuri. Helsinki. Gummerus 1995: 196–225.

I OSA

ENSIMMÄISISTÄ KIELIOPEISTA
ITSENÄISEEN TUTKIMUKSEEN

1637–1941

1. Vanhimmat viron kielen kuvaukset. 1600- ja 1700-luku

1.1. Lähtökohdat

1200-luvulla saksalaiset valloittivat alueet, joissa siihen saakka oli asunut viron-, liivin- ja latviankielistä väestöä. Maahan muutti suuri määrä saksalaisia ja valtakieleksi tuli saksan kieli. 1500-luvun sodissa alue jaettiin uudelleen. 1600-luvun alussa Viro oli jaettuna kolmen kuningaskunnan kesken. Saarenmaa kuului Tanskan ja Norjan kuninkaan Kristian IV:n alaisuuteen, Liivinmaata eli nykyisen Viron eteläosaa hallitsi katolinen Puolan kuningas Sigismund III, Eestinmaa eli nykyisen Viron pohjoisosa oli luterilaisen Ruotsin kuningaskunnan ruhtinaskunta. Uusi hallitsija Kaarle IX aloitti sodan Liivinmaan puolalaisia vastaan. Ruotsin ja Puolan välinen sota päättyi 1629 ja Liivinmaa Väinäjokea myöten joutui Ruotsille. Tanskalle kuulunut Saarenmaa siirtyi Ruotsille 1645. Koko Virossa alkoi nk. Ruotsin aika, joka päättyi 1700 alkaneeeseen suureen Pohjan sotaan. Suomi ja Viro kuuluivat siis suurimman osan 1600-lukua samaan valtakuntaan ja kokivat samanlaisen kehityksen. Mutta Viro pysyi edelleen saksankielisenä. Sekä Ruotsi että myöhemmin Venäjä hallitsivat poliittisesti, mutta ne olivat kaukana. Saksalaiset asuivat maassa ja hallitsivat talous- ja kulttuurielämää. Virolaisilla tai viron kielellä ei ollut kodin ja kylän ulkopuolella minkäänlaista roolia.

Ensimmäinen virallinen instituutio, joka alkoi kiinnittää huomiota vironkieliseen väestöön, oli kirkko. 1600-luvulla ilmestyivät ensimmäiset viron kielen kuvaukset, kieliopit. Kansankielten kielioppien julkaisemisessa mikään muu vuosisata ei ole verrattavissa 1600-lukuun. Siitä muodostui suorastaan kansankielten kielioppien vuosisata. Lähes samanaikaisesti pohjoisviron ja eteläviron kielioppien kanssa kirjoitettiin myös suomen (Petraeus 1649), latvian

(Mancelius 1638) ja liettuan (Sirvydas 1630) kieliopit. 1600-luvun aikana ilmestyi neljä viron, neljä latvian, kolme suomen, kaksi liettuan ja kaksi ruotsin kielioppia.

Kansan kieltä voi tutkia sekä äidin- että muunkielinen tutkija. Viron kielen varhaisessa tutkimuksessa on huomattava osuus ollut saksalaisilla. Viron ensimmäiset kieliopit ja sanakirjat olivat Virossa työskentelevien saksalaispappien kirjoittamia, ja ne oli tarkoitettu oppikirjoiksi Virossa työskenteleville saksalaisille.

1.2. Stahlin kielioppi

Vuonna 1637 painettiin Tallinnassa kirja, jonka nimi oli *Anführung zu der Estnischen Sprach* (Johdatus viron kieleen), kirjoittajana 37-vuotias Kadrinan pastori ja Järvamaan rovasti, aikansa merkittävin kielimies HEINRICH STAHL. Stahl oli syntynyt vuonna 1600 Tallinnassa, mennyt 17-vuotiaana opiskelemaan Saksaan ja tullut sitten takaisin Tallinnaan papiksi. Hän eteni urallaan nopeasti: vuonna 1638 hänestä tuli Tallinnan tuomiorovasti, 1641 Inkerinmaan ja Alutagusen piispa; hän levitti luterilaista uskoa, ja hänellä oli useita konflikteja ortodoksisen kirkon kanssa. Hän kuoli ruttoon 1657.

Ennen viron kielen oppikirjan kirjoittamista Stahl oli seitsemän vuoden aikana kirjoittanut ja julkaissut useita vironkielisiä tekstejä: vironkielisten kirkollisten kirjojen laatiminen oli keskeisenä osana hänen suunnitelmissaan. Tärkeimmät niistä olivat neliosainen käsikirja, jossa oli myös katekismus, virsiä ja kotihartausaineistoa, sekä kaksiosainen saarnakokoelma. Stahl oli vironkielisen protestanttisen kirkkokirjallisuuden perustaja ja viron vanhimman kirjakielen luoja, joka yhtenäisti ja julkaisi siihen asti vain käsikirjoituksina levinneitä Raamatun käännöskatkelmia, saarnoja, rukouksia ja virsiä.

On luonnollista, että kun viron kieliopin kirjoittaminen tuli ajankohtaiseksi, kirjoittajaksi valittiin Stahl. Kirjan esipuheessa hän sanoo, että hänelle ei olisi koskaan tullut mieleenkään kirjoittaa sellaista kirjaa, jolleivät useat herrat ja ystävät olisi häntä siihen painostaneet. Jonkinlainen yhteiskunnallinen vaatimus oli ilmeisesti

olemassa. Suomen kielen vanhimman oppikirjan tekijä, Turun piispa ja yliopiston professori Eskil Petraeus sanoo kirjansa esipuheessa suoraan kirjoittaneensa kieliopin kenraalikuvernööri Per Brahen käskystä. Ruotsin hallitus piti tarpeellisena, että virkamiehet osaisivat paikallista kieltä, sillä se sitoi laita-alueita metropoliin. Kielenopetus oli tarpeen myös luterilaisen uskonnon levittämiseen; pappi sai siitä tarpeelliset alkeistiedot paikallisesta kielestä. 1500- ja 1600-luvun kieliopit olikin tarkoitettu pääasiallisesti muukalaisille, ts. vieraan kielen oppimiseen. Äidinkielenopetus rajoittui lukemiseen ja kirjoittamiseen. Uskottiin, että lapsi oppii äidinkielen itsensä, opettamatta.

Suomen kielioppien historiaa tutkinut Kalevi Wiik on nimittänyt Suomen kieliopinkirjoituksen ensimmäistä kautta latinalais-ruotsalaiseksi kaudeksi. Virossa se on saksalais-latinalainen kausi. Tuon ajan kielioppeissa ei kuvattu kielen rakennetta sen omista ominaisuuksista tai säännöistä lähtien, vaan kielenkuvaukset olivat kuvattavan kielen ja latinan välisiä kontrastiivisia kielioppeja. Latinan oppijärjestelmää ja latinan kieltä itseään käytettiin opetuksen apuvälineenä. Tuon ajan käsityksen mukaan vieraan kielen oppimiseen tarvittiin kielioppi ja käännössanakirja, missä latinan kielen sanoille oli annettu kansankieliset vastineet. Kielioppi esitti, miten latinan kielioppikategoriat edustuvat kansankielessä eli miten ne voidaan ”kääntää” kansankielelle. Kansankieltä kontrastiivisesti latinaan rinnastaen ja vierasta kansankielen rakennetta tuttuun latinan rakenteeseen mukauttaen yritettiin saada ja jakaa taitoja vieraasta kielestä. Sellainen kaksiosainen oppikirja oli myös Stahlin *Anführung*, mutta hän liitti latinan runkoon vielä rinnastukset saksan kieleen. Se oli tarkoitettu Viron saksalaisille, kirkonmiehille, virkamiehille, aatelistolle — kaikille, joille oli tarpeellista osata alkuperäisväestön kieltä tai jotka olivat siitä kiinnostuneita.

Vaikka tuon ajan kansankielten oppikirjat olivat enimmäkseen latinankielisiä, Stahl kirjoitti viron kieliopin saksaksi pitäen ilmeisesti silmällä kirjan tulevia käyttäjiä. *Anführung* oli viron oppikirja itsenäisesti opiskeleville. Kouluja, joissa olisi opetettu viroa, ei tuolloin ollut. Stahlin viron kielen oppikirjassa on yhteensä 150 sivua tekstiä, siitä 34 sivua kielioppia, 100 sivua saksalais-virolaista

sanakirjaa (n. 2000 sanaa), esipuhe ym. Stahl ei käytä kirjastaan nimitystä kielioppi (*grammatik*). 'Grammatiikka' merkitsi tuolloin ilmeisesti vielä ainoastaan latinan kielioppia. Stahl oli kirjoittanut vain viron kielen alkeisopin, siis todellakin johdatuksen viron kieleen.

Verrattuna muihin tuon ajan kielioppeihin Stahlin kielioppi on suppea ja antaa niukasti tietoja. Täydellisen kieliopin neljästä perinteisestä osasta Stahlilla on vain kaksi, oikeinkirjoitus ja muotooppi. Lauseoppi ja prosodia (ääntäminen) puuttuvat, ei ole myöskään tavallisia harjoitustekstejä. Ei ole termien selityksiä, luultavasti siksi, että ne oletettiin tutuiksi koulusta. Kirja on ilmeisesti tarkoitettu oppineille. Latinan, samoin suomen, kielioppeissa annetaan myös sanojen yhdistämisen ja johtamisen ohjeita, mutta Stahlilta sananmuodostus puuttuu. Hän kirjoittaa vain, että sananmuodostussääntöt ovat samanlaisia kuin saksan kielessä.

Stahl on yrittänyt esittää pääasiallisesti viron ja saksan kielen yhteisiä piirteitä; erot on jätetty ilmeisen tietoisesti sivuun, jotta kielen peruspiirteet olisi helpompi oppia. Hän ei esitä nominien eikä verbien taivutustyyppejä. Nomineista hän väittää, että deklinaatioita on yhtä paljon kuin genetiivin vokaaleja, koska vokaaleja varioidaan, mutta konsonantit eivät muutu. Verbeillä on hänen mukaansa vain yksi konjugaatio.

Sanojen taivutuksessa kontrastiivinen esitystapa näkyy selvimmän. Stahl esittää latinan kieliopin mukaiset kuusi sijamuotoa: nominatiivi, genetiivi, datiivi, akkusatiivi, vokatiivi ja ablatiivi. Ablatiivilla on kaksi päätettä: *-st* 'sta, -stä' ja *-lt* 'lta, -ltä'. Sääntöjä esitellen taivutetaan sanoja ja fraaseja, samoin eräitä pronomineja. Verbejä taivutetaan vain myöntömuodoissa. Yhtään kieltömuotoa ei esitetä. Stahl ei käsittele astevaihtelua eikä käytä sitä myöskään omassa virossaan. Melko perusteellisesti hän tarkastelee oikeinkirjoitusta, partikkeleita (22 lajia) ja lukusanoja.

Aakkoset ovat saksalaisia, ja niihin kuuluvat myös kirjaimet *c*, *f*, *x*, *z*. Pitkää vokaalia osoittaa vokaalin jälkeinen *h*. Saksan esikuvan mukaan esitetään myös artikkelit *üx* 'ein' ja *se* 'der, die, das'. Sijamuodot ovat samat kuin saksan kielessä, taivutus on helppo, koska Stahlin mukaan sanan vartalo ei muutu — vartalovokaaliin

täytyy lisätä vain sijapäätte. Sanakirjassa hän esimerkiksi esittää sellaisia muotoja kuin *lecht : lechtest* (= leht : lehest 'lehti : lehdestä'), *ubba : ubbast* (= uba : oast 'papu : pavusta'), *sild : sildast* (= sild : sillast 'silta : sillasta'), *rind : rindast* (= rind : rinnast 'rinta : rinnasta').

Näyte Stahlin taivutustaulukosta:

DECLINATIO ADJECTIVI & SUBSTANTIVI		
	SINGULARIS	PLURALIS
N(om)	armas mees /naine	armat meehet / naiset
G(en)	armast meehest / naisest	armade meehede / naisede
D(at)	armal meehel / naisel	armalle meehelle / naiselle
A(cc)	arma meehe / naise	armat meehet / naiset
V(oc)	O armas mees / naine	O armat meehet / naiset
A(bl)	armast meehest / naisest	armast meehest / naisest
	armalt meehelt / naiselt	armalt meehelt / naiselt

Taivutustaulukon ymmärtämisessä auttaa saksan kieli, ja vokatiivi on peräisin latinan kieliopista. Genetiivin *st*-päätteen käsittää, kun huomaa, että nominilausekkeen syntaktinen rakenne säilytetään: esimerkiksi saksan *der Engel des Lichtes* 'valon enkeli' Stahl kääntää *se Engel sest Valgkust*. Myös akkusatiivi määritellään syntaktisesti — se on objektin sijamuoto: yksikössä genetiivi-, monikossa nominatiivimuotoinen. Muiden monikon sijamuotojen muodostuksen periaatteita on kyllä vaikea käsittää.

Myös verbimuotoja Stahl yrittää muodostaa saksan kielen esikuvan mukaan syntaktisesti, esim. *armastama* 'rakastaa' -verbistä futuuri *minna sahn armastama* (= mina saan armastama 'minä tulen

rakastamaan'), optatiivi *Eth minna sahxin / voisin armastama* (= et mina saaksin/vöiksin armastama 'jotta minä saisin/voisin rakastaa') ja outoja konjunktiivimuotoja: perfekti *Eth minna ollen armastanut* (= et mina olen armastanut 'jotta minä olen rakastanut'), pluskvamperfekti *kus minna ollin armastanut* (= kus mina olin armastanut 'jossa minä olin rakastanut'), passiivin futuuri *kus minna sahn armastut sahma* (= kus mina saan armastud saama 'jossa minä tulen rakastetuksi tulemaan') jne. Stahlille, niin kuin myös seuraaville 1600-luvun viron kielioppien kirjoittajille, muoto-opin jaksossa on suuria vaikeuksia tuottanut nimenomaan viron verbintaivutuksen kuvaus. Sen yhtenä syynä on viron ja yleensä itämerensuomalaisten kielten verbikategorioiden poikkeavuus latinan ja muiden indoeurooppalaisten kielten verbimuotojen systeemistä.

Stahlin oppikirjalla ja muilla teoksilla oli suuri vaikutus tuon ajan kielenkäyttöön. Oikeinkirjoituksen säännöt, taivutusmuodot, sanasto yhtenäistyivät seuraavien vuosikymmenien aikana. Ne yhtenäistyivät Stahlin oppien mukaisiksi. Saksalaisvaikutus oli Virossa vahvempi kuin ruotsalaisvaikutus Suomessa. Saksalais-latinalaista kautta kesti Viron kielioppikirjallisuudessa kauemmin kuin latinalais-ruotsalaista kautta Suomessa. Suomalaisen ja virolaisen kielioppikirjoituksen historiaa analysoinut Kalevi Wiik väittää, että Suomessa latinalais-ruotsalainen kausi vaihtui suomalaiseen 1733 ilmestyneen Vhaelin kieliopin myötä: siinä suomen kielioppia ei kuvata enää 'latinalaisin ehdoin' vaan lähtökohtana on suomen kielen rakenne — esimerkiksi sijoja on 12. Viron sijojen määrä kohosi toiselle kymmenelle vasta Rosenplänterin aikakauskirjan *Beiträge* aikana vuonna 1818.

1. 2. Gutsclaffin kielioppi

Jo 1500-luvun alussa, kun alettiin kirjoittaa vironkielisiä tekstejä, oli paikallisten murteiden perusteella syntynyt kaksi kirjakieltä: pohjoisviron eli Tallinnan kieli ja eteläviron eli Tarton kieli. Vuonna 1648 ilmestyi myös eteläviron kielioppi *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam*, kirjoittajana Etelä-Virossa si-

jaitsevan Urvasten kirkon pappi JOHANN GUTSLAFF. Se on latinkielinen, sisältää kieliopin (86 sivua) ja saksalais-latinalais-etelävirolaisen sanakirjan (43 sivua, 2000 sanaa). Gutsloff on ilmeisesti melko hyvin osannut viroa ja ymmärtänyt sen kieliopillista järjestelmää. Vaikka myös Gutsloff sanoo, että viron kirjaimet ovat määrältään, muodoltaan ja arvoltaan samat kuin saksan kielessä, hän ei suosittele pitkien vokaalien merkitsemistä saksalaisittain *h*:lla, vaan ehdottaa kattoa vokaalin päälle: *â, ô, ê, û: kôlma* ('= koolma 'kuolla'), *kârn* (= kaarna 'korppi'). Tämä kirjoitustapa, joka osittain esiintyi joissakin teksteissäkin, ei tullut kuitenkaan yleiseen käyttöön. Gutsloff on huomannut myös etelävirossa yleisen konsonanttien liudentumisen ja yrittänyt merkitä sitä *j*:n avulla: *kotj* (= kott 'kassi, säkki', *panj* (= pann 'pannu'), *olj* (= oli 'oli').

Gutsloffin muoto-oppi on loogisempi kuin Stahlin. Vaikka Gutsloffinkin taivutustaulukoissa on viisi sijaa (vokatiivin hän on jättänyt pois), hän kommentoi niitä tavalla, joka osoittaa hänen tuntevan viron taivutussysteemiä. Hän nimittäin esittää nomineista nominatiivin ja rektiivin, joka vastaa genetiivivartaloa: yksikössä *Penni : Penni* (= peni : peni 'koira : koiran'), *Meggi : Mäje* (= mägi : mäe 'mäki : mäen'), *Sullane : Sullase* (= sulane : sulase 'renki : rengin'), *Jummäl : Jummala* (= jumal : jumala 'jumala : jumalan'); monikossa *ne Penni : neinde Pennide* (= need penid : nende penide 'ne koirat : niiden koirien'), *Mäji : Mäjide* (= mäed : mägede 'mäet : mäkien'), *Sullasi : Sullaside* (= sulased : sulaste 'rengit : renkien'), *Jummala : Jummalide* (= jumalad : jumalate 'jumalat : jumalien'). Muiden sijamuotojen suhteen Gutsloff on hieman ymmällään. Taulukoihin sisältyy kyllä *st*-loppuinen genetiivi, *lle*-loppuinen datiivi, samoin akkusatiivi, joka käsittää yksikössä genetiivin ja partitiivin ja monikossa partitiivin muodot. Mutta Gutsloff sanoo, että hän olisi oikeastaan halunnut jättää pois genetiivin ja datiivin, koska nekin muodostetaan yksinkertaisesti rektiivistä lisäämällä sopivat päätteet. Samalla tavalla rektiiviin liittyvät muutkin päätteet: *-l, -lt, -n, -nt, -e, -st, -tte, -to*. Jos kaikkia näitä muotoja pitää sijoina, sijojen lukumäärä kasvaa kolmeentoista. Kysymys on siis sijan käsitteestä. Gutsloff on huomannut ilmiön, mutta hän ei osaa sijoittaa sitä kielioppiin. Samalla Gutsloffin selitys osoittaa ristiriidan kanonisen

kielioppisysteemin ja siihen sopimattoman viron kielen välillä.

Gutslaff on huomannut senkin, että sanojen vartalo taivutuksessa muuttuu: *Kuld* : *Kulla* ('kulta : kullan'), *Jalg* : *Jalla* (= *jalg* : jala 'jalka : jalan'), *Hirs* : *Hirre* ('hirsi : hirren'), *Techt* : *Tähe* (= *täht* : tähe 'tähti : tähden'), *Aick* : *Aja* (= *aeg* : aja 'aika : ajan'), *Weggi* : *Wäje* (= *vägi* : väe 'voima : voiman'), *Welli* : *Welje* (= *veli* : velle 'veli : veljen'), *Sussi* : *Soe* (= *susi* : soe 'susi : suden'). Valitettavasti hänkään ei pysty kuvaamaan viron verbimorfologiaa.

Stahliin verrattuna on tullut lisää johto-oppi ja lauseoppi. Gutslaff luettelee joitakin johtimia, selittää niiden merkityksiä ja esittää johdoksia. Lauseopin jaksossa on huomautuksia viron kielen käytöstä, esimerkiksi siitä että viron kielessä ei tavallisesti käytetä artikkelia *se, üt* (= *see, üks* 'se, yksi') tai että ilmauksen *Se Poick sest Jummalast* (= *see poeg sest Jumalast*) asemesta on parempi sanoa *Jummala Poick* (= *Jumala poeg* 'Jumalan poika').

Yleisesti ottaen tämä pieni kirja, joka ilmestyi ainoastaan kymmenkunta vuotta Stahlin jälkeen, on huomattavasti perusteellisempi ja viron kielen erikoisuuksia paremmin esittelevä kuin edellinen. Mutta Gutslaffin kieliopilla ei ollut valitettavasti samaa merkitystä kuin Stahlin kieliopilla, ehkä siksi, että se oli kirjoitettu latinaksi, tai siksi, että Stahlin kielioppi oli virallisesti tilattu ja hyväksytty. Tai yksinkertaisesti siksi, että Stahlin kielioppi oli ilmestynyt aikaisemmin ja sillä oli nyt jo niin vakiintunut ja virallinen asema, ettei millään muulla kieliopilla ollut mahdollisuuksia. Stahlin kieliopin vaikutus alkoi vähetä vasta 1600-luvun lopulla.

1. 3. Gösekenin kielioppi

Koko 1600-luvun Stahlin auktoriteetti oli niin suuri, että yli 20 vuotta myöhemmin ilmestynyt seuraava pohjoisviron kielioppikin jäljitteli sitä melko uskollisesti. Se on Tallinnassa 1660 ilmestynyt *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*, tekijänä HEINRICH GÖSEKEN. Vaikka Gösekenin kielioppi jatkaa aikansa perinteitä, se on suurempi (547 s.) ja aineistoltaan rikkaampi. Pääosan (yli 400 s.) muodostaa sanakirja, kielioppi on pinnallisempi (75 s.). Göseken

ottaa perustaksi länsiviron Kullamaan murteen, koska hän pitää sitä parhaana ja oikeimpana viron kielenä. Länsimurteesta on peräisin esimerkiksi Gösekenin huomautus, että virolaisten on vaikea ääntää sanan alussa konsonanttiyhtymä: *laas* pro *klaas* 'lasi', *rumm* pro *trumm* 'rumpu'.

Göseken esittää joitakin uusia ehdotuksia oikeinkirjoituksesta, vaikka ei itse aina sovellakaan niitä. Esimerkiksi, että pitkä vokaali voitaisiin merkitä kahdella vokaalimerkillä eikä *h*:lla niin kuin Stahlilla: *Maa*, *Tee*, *Siil* pro *Mah*, *Teh*, *Sihl* 'maa, tie, siili'. Göseken on huomannut murre-eroja, esimerkiksi pitkien vokaalien ja diftongien vaihtelua (*Rööm*, *Röim*, *Röem* 'riemu', *Möök*, *Möek* 'miekkä'), edelleen että viron kielessä ei ole *f*:ää (*Rahwas* t. *Rawwas*, ei *Raffwas* 'kansa'), että sananalkuinen *h* ei aina kuulu (*Hemmarus* t. *Emmarus* 'hämärä'), että 3. persoonan päätteessä on pikemminkin *b* kuin *p*. Astevaihtelunkin olemassaolon hän on huomannut, mutta ei osaa sitä selittää. Hän kommentoi, että virolaiset rakastavat vokaaleja ja inhoavat konsonantteja ja siksi käyttävät muotoja kuten *via* (< *vigga*) 'vika' yms. Hän on huomannut myös muita astevaihtelumuotoja (*anna* — *anda* 'antaa', *lammas* — *lambas*, *korda* — *korra* 'kerta'), mutta hän ei ymmärrä, että sama vartalo voi esiintyä kahdessa eri muodossa vaan esittää ne rinnakkaismuotoina: *Argkat* ja *Arrat* 'arat', *ussuma* ja *usckuma* 'uskoa'.

Muoto-oppi toistaa Stahlin esitystä. Gutslaffin kieliopin vaikutusta voi nähdä lauseopissa ja osittain johto-opissa. Gösekenin kieliopillinen ajattelu tai viron kielen taito on kuitenkin heikompi kuin Gutslaffin. Esimerkiksi johto-opissa kantasanojen ja johdosten suhteet ovat joskus mielivaltaisia, lauseopin sääntöihin on lisätty huomautus, että virolainen talonpoika ei valitettavasti aina puhu sääntöjen mukaista kieltä, vaan esimerkiksi lukusanojen kanssa käytetään yksikkömuotoa: *kax Issandat tulleb* pro *kax Issandat tullewad* 'kaksi isäntää tulee/tulevat', partitiivinmuotoista subjektia: *mind is olli koddo mitte* pro *minna is olli koddo mitte* 'minua ei / minä en ollut kotona' jne.

Gösekenillä on huomattavasti rikkaampi saksalais-latinalais-virolainen sanakirja kuin aikaisemmissa kieliopissa — paljon länsivirolaista sanastoa, runsas ja monipuolinen kielenaineisto. Sana-

kirjassa on n. 9000 saksan ja latinan sanan vironkieliset vastineet. Paljon on uusia sanoja, samoin näytteitä sanojen käytöstä: fraaseja, sananlaskuja, arvoituksia. Sanakirjan alussa on luettelo 400 sanasta, jotka Gösekenin mielestä ovat tulleet viron kieleen saksasta. Luettelo on ensimmäinen yritys selittää etymologisesti viron sanojen alkuperää. Göseken on kiinnittänyt huomiota myös viron yhdyssanoihin, vaikka kirjoittaakin ne erikseen: *Silma Terra* (= silmäterä 'silmäterä'). Hänen sanakirjansa on 1600-luvun suurin sanakokoelma.

1. 4. Forseliuksen uudistukset

Ensimmäinen viron kieltä koskeva kielellinen väittely alkoi 1600-luvun lopulla nk. raamattukokouksissa (1686, 1687), jotka koskivat Raamatun kääntämistä viroksi. Niihin kokouksiin kutsuttiin viron kieltä tuntevia pappeja sekä Etelä- että Pohjois-Virosta. Viron kielen taitoiset papit jakaantuivat 1600-luvun viimeisillä kymmenillä kahteen leiriin: toiseen kuului saksalaiseen orientaatioon nojautuva Eestinmaan (Pohjois-Viron) konsistori ja toiseen talonpoikien kielenkäyttöön nojautuva Liivinmaa (Etelä-Viro). 1600-luvun viimeisen neljänneksen aikana Ruotsin valtakunnassa, johon myös Itämeren alueet kuuluivat, Raamatun kääntäminen oli ajankohtaista ainakin viidessä-kuudessa kielessä samanaikaisesti. Kaikissa senaikaisissa kansankielisissä raamatunkäännöksissä oli sama suuntaus: kirjakieltä lähennettiin kansankieleen, oikeinkirjoitusta muutettiin, jotta Raamattua olisi helpompi ja parempi lukea.

Etelä-Viron kirjakieltä edusti näissä kokouksissa ADRIAN VIRGINIUS, joka oli syntynyt Etelä-Virossa ja työskenteli sikäläisissä seurakunnissa pappina. Hän tunsikin melko hyvin viroa ja toimitti painoon useita etelävirolaisia tekstejä. Tärkein niistä oli 1686 ilmestynyt *Wastne Testament* (Uusi testamentti). Tämä kirja vei tartonkielisen kirkkokirjallisuuden tallinnankielisen ohi. Testamentin kieli oli kansanomaista ja melko hyvää, erityisesti lauserakenteeltaan. Virginius liittyi päättäväisesti niihin nuoremman polven kieli-miehiin, jotka eivät olleet tyytyväisiä Stahlin mukaiseen kielenkäyt-

töön ja aloittivat taistelun kansanomaisen kielen puolesta: kun kieliopissa kuvattu ja kansan käyttämä kieli eivät vastaa toisiaan, niin painotuotteissa täytyy käyttää kansan eikä kielioppien kieltä.

Muallakin Euroopassa syntyi 1600-luvun lopulla väittelyjä kielikysymyksistä, mutta minkään muun kielen osalta ne eivät kasvaneet niin teräviksi kuin pohjoisviron ja ruotsin. Virossa kirkon korkein johto oli sitä mieltä, että uudistukset synnyttäisivät kuilun viron ja saksan kirjoitustavan välille. Viron Raamatun oli pakko ilmestyä samassa kirjoitusasussa kuin Lutherin Raamattu. Lisäksi oli suuri osa talonpoikaislapsia oppinut jo lukemaan olemassa olevia kirjoja eikä ollut mitään syytä muuttaa kieltä talonpoikien sivistymättömän, karkean ja valheellisen ääntämyksen mukaan. Muutokset tekisivät myös ulkomaalaisille viron kielen lukemisen vaikeaksi.

Siksi uudistusmielisten oli tärkeä todistaa, että kansankieleen nojautuvalla kirjakiielellä on yhtä selvät säännöt kuin tallinnalaisen auktoriteetin Stahlin saksalaisperäisellä kirjakiielellä. Ennen kaikkea pidettiin tarpeellisena säännönmukaistaa oikeinkirjoitus. Stahlin ehdottamaa ja tähän saakka käytössä ollutta saksan ortografian soveltamista viron kielen sanojen kirjoitukseen ei pidetty onnistuneena, vaan sen kilpailijaksi kehitettiin uusi, viron kielen ominaisuuksia enemmän huomioon ottava kirjoitusasu. Myöhemmin, kun sekin vaihdettiin nykyiseen ortografiaan, se sai nimekseen vanha kirjoitustapa.

Viron kielen nk. vanha kirjoitustapa — säännöllinen kansanomainen oikeinkirjoitussysteemi — perustui kahden miehen yhteistyöhön. He olivat BENGT FORSELIUS ja JOHANN HORNUNG. Forselius oli uudistusten keksijä ja Hornung talletti ne kielioppiinsa. Forselius ja Hornung olivat kasvinkumppaneita Pohjois-Virossa Harju-Madisesta, opiskelivat yhdessä tallinnalaislukiossa ja Wittenbergin yliopistossa sekä vierailivat usein Ruotsissa. Bengt Forselius johti 1680-luvulla Tarton lähellä toiminutta opettajaseminaaria, joka valmisti 160 virolaista nuorta opettajiksi, kanttoreiksi ja lukkareiksi. Perustettiin ensimmäiset vironkieliset kansakoulut. Kun Forselius kuoli 1688, Etelä-Virossa oli 38 koulua (800 oppilasta) ja Pohjois-Virossa kahdeksan koulua (200 oppilasta).

Raamattukokouksissa vaikeimmaksi ongelmaksi nousi kirjoi-

tustapa. Forselius esitti joukon konkreettisia ehdotuksia kirjoitustavan muuttamiseksi. Uudistukset muistuttavat samanaikaisia ehdotuksia ruotsin kirjoitustavan uudistamiseksi. Forselius ehdotti poistettavaksi vierasperäiset kirjaimet *c, f, q, x, y, z*, lisäsi *ä:n, ö:n* ja *ü:n* itsenäisinä vokaaleina ja ehdotti pitkien vokaalien merkitsemistä kahdella vokaalimerkillä tähänastisen *h:n* asemesta. Taivutuksesta Forselius huomasi esimerkiksi, että viron verbien kieltomuodoissa ei ole persoonapäätteitä.

Vaikka raamattukokoukset eivät hyväksyneet Forseliuksen ehdotuksia, hän itse käytti niitä kirjoittamassaan aapisessa sekä opettaessaan virolaispoikia lukemaan ja kirjoittamaan. Aapisessa kaikki sanat esiintyvät tavutettuina. Kirjoitustapa oli johdonmukainen: kaikki vierasperäiset kirjaimet oli jätetty pois, *h:*lle oli annettu sen oikea tehtävä (*täht* 'tähti', *wihm* 'sade', *tahk* 'tahko'). Äänteiden merkintä oli koko kirjassa yhtenäistä:

- (1) umpitavun pitkät vokaalit kirjoitettiin kahdella kirjaimella: *ööl* 'yöllä', *sees* 'sisässä', *hääd* 'hyvät', *hüüd-wad* 'huutavat', *pruuk-ma* 'käyttää';
- (2) sanan lopussa ja avotavussa pitkä vokaali kirjoitettiin yhdellä kirjaimella: *pä-lu* 'päälui', *ma* 'maa', *se* (= *see* 'se'), *pru-gib* (= *pruugib* 'käyttää'), *lo-ja* (= *looja* 'luoja'), *sa-dud* (= *saadud* 'saatu'), *ö-sel* (= *öösel* 'yöllä');
- (3) lyhyen tavun jälkeinen konsonantti kirjoitettiin kahdella kirjaimella: *tem-ma* (= *tema* 'hän'), *pär-rast* (= *pärast* 'jälkeen, takia'), *wer-ri* 'veri';
- (4) pitkän tavun jälkeinen ja sananloppuinen konsonantti kirjoitettiin yhdellä kirjaimella: *wi-na* (= *viina* 'viinan'), *mei-le* 'meille', *lep* (= *lepp* 'leppä'), *püs* (= *püss* 'pyssy'), *näp* (= *näpp* 'sormi').

Tämä kirjoitustapa yleistyi 1700-luvulla, ja sitä käytettiin melkein 1800-luvun loppuun saakka. Myöhemmin sitä alettiin nimittää vanhaksi kirjoitustavaksi.

1. 5. Hornungin kielioppi

Kun Forselius 1688 Ruotsista palatessaan hukkuu Itämerellä myrskyssä, kielenuudistusta jatkoi hänen ystävänsä JOHANN HORNUNG. Toisessa raamattukokouksessa hän kannatti Forseliuksen ehdotuksia ja julkaisi omalla nimellään ja vastuullaan vuonna 1693 kieliopin ikuistaen näin varhain poistuneen Forseliuksen kirjoitustavan kieliopissaan. Tämä latinaksi kirjoitettu pohjoisviron kielioppi *Grammatica Esthonica* on suhteellisen pieni kirjanen (116 s.) eikä siihen liity sanakirjaa. Yksityiskohtaisia ortografian sääntöjä tai aakkostoa Hornung ei kieliopissaan esitä, sillä hän ei halunnut ärsyttää Tallinnan konsistoria ja aiheuttaa kieliopin kieltämistä.

Hornungin kieliopin tärkein osa on muoto-oppi. Vaikka hänkin mainitsee vain viisi sijamuotoa (nominatiivi, genetiivi, akkusatiivi, datiiivi, ablatiivi), sanojen taivutuksen säännöt vastaavat todellista kielenkäyttöä. Hänkin haluaa sijoittaa viiden perinteisen nimityksen alle enemmän todellisia sijamuotoja. Genetiivi on nykymuodossa eikä ole enää elatiiviloppuinen (*Naela* 'naulan', *Taewa* 'taivaan'), akkusatiivi vastaa nykyistä partitiivia (*Naela* — *Naelo* 'naulaa — nauvoja', *Taewast* — *Taewaid* 'taivasta — taivaita') ja ablatiiviin hän on koonnut neljä sijaa (-sse, -s, -st, -lt). Erityistä huomiota ansaitsee, että Hornung korostaa sekä *de-* että *i-*monikon olemassaoloa viron kielessä, ja *i-*monikossa hänellä esiintyy erilaisia vokaaleja (*Jummalist*, *Jummalust*, *Jummaluist* 'jumalista'). Ensimmäistä kertaa (jos verrataan muihin tähänastisiin kielioppeihin) myös verbien taivutus vastaa kielenkäyttöä. Kielioppi esittää neljä aikamuotoa: preesensin, imperfektin, perfektin ja pluskvamperfektin. Vierasperäiset futuuri ja oudot modukset ovat poissa. Kielto-
muodot ovat oikeita: *minna ei olle* 'minä en ole', *minna ei olnud* 'minä en ollut'.

Hornungin kielioppi edustaa tuon ajan nuorempien kielimiesten näkökantoja. Se on ensimmäinen viron kielioppi, jossa kansankieltä esikuvana käyttäen on aiempaa enemmän otettu huomioon viron kielen erityispiirteitä. Taivutuksen yhteydessä Hornung selittää perusteellisesti myös astevaihtelua ja esittää kaikki viron taivutus-
tyypit yrittäen jopa järjestää ne deklinaatioihin. Koska hänen kie-

lioppinsa on laadultaan enemmän deskriptiivinen kuvaus kuin oppikirja, hän esittää runsaasti kansankielestä peräisin olevia rinnakkaismuotoja. Mutta kehikkona, järjestelmänä hän käyttää edelleen universaalia latinan kieliopin mallia. Hänen kielioppinsa on myös kontrastiivinen, vertauskohtana latinan kieli. Viron kielen erikoispiirteet tulevat esille kommentoissa, selityksissä ja näyteaineistossa.

Forseliuksen ja Hornungin toiminta 1600-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen aikana oli viron kielen kehityksen kannalta merkittävä ja vei kirjakielen lähemmäksi kansankieltä. 1700-luvun aikana Hornungin oppi levisi laajemmalle ja tuli melko yleisesti käyttöön. Vironkielisiä tekstejäkin oli jo paljon enemmän. 1715 ilmestyi myös pohjoisvironkielinen *Uusi Testamentti* Forseliuksen-Hornungin kieliasussa ja syrjäytti lopullisesti vanhan Stahlin-mukaisen ortografian.

1. 6. 1700-luvun sanakirjat

Tuon ajan kirkonmiesten viron kielen harrastus ei merkinnyt ainoastaan kirkkokirjallisuuden laatimista vaan myös viron kielen sanaston lähempää tutkimista. 1700-luvun alkupuolelta on säilynyt kolmen sanakirjan käsikirjoitus. Laajin ja tunnetuin niistä on Pärnun pastorin SALOMO VESTRINGin pohjoisviron-murteinen virolais-saksalainen sanakirja. Vestringin sanakokoelma on ollut perustana kaikille 1700-luvun painetuille virolaisille sanakirjoille. Se on ensimmäinen virolais-saksalainen sanakirja. Aikaisemmat olivat saksalais-virolaisia ja niitä käytettiin viron kielen oppimiseen. Vestringin sanakirja sisältää 8000–9000 viron sanaa aakkosjärjestyksessä. Sanakirja kuvaa myös kielioppia, sillä Vestring antaa sanan perusmuodon lisäksi aina myös vartalovokaalin ja astevaihtelun esittämiseksi yksikön genetiivin lopputavun tai muodon: *Maddal G la* (= madal, G (mada)la 'matala'), *Kan G no* (= kann, G (kan)nu 'kannu', *Mäggi G Mäe* 'mäki'. Kieliopillisia muotoja seuraa saksankielinen vastine. Jos vironkielisellä sanalla on useita merkityksiä, eri merkitykset on numeroitu. On runsaasti rinnakkaismuotoja eri murrealueilta, samoin nykyisin täysin tuntematonta sanastoa tai

harvinaisia murre sanoja. Yhdyssanat Vestring kirjoittaa erikseen, ja niitä on sanakirjassa paljon. Vestringin sanakirja on hyvin merkittävä teos 1700-luvun leksikografiassa.

1. 7. Thor Hellen kielioppi ja raamatunkäännös

1700-luvun huomattavimpia kielimiehiä oli ANTON THOR HELLE, Tallinnan lähellä sijaitsevan Jürin seurakunnan pastori. Tuon ajan parhaimpana viron kielen tuntijana hän osallistui kirkkokirjallisuuden kääntämiseen ja laati laajan viron kielen käsikirjan (480 sivua) *Kurtzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache* (1732), johon kuuluu kielioppi (80 sivua), laaja virolais-saksalainen sanakirja (7000 sanaa) ja lukuteksteinä 525 sananlaskua, 135 arvoitusta ja 10 vuoropuhelua saksankielisine käännöksineen. Siihen sisältyy ensimmäinen viron erikoissanasto, nimittäin kasvien nimiä viroksi, saksaksi ja latinaksi, valikoima Pohjois-Viron paikannimiä ym. Toisin kuin Hornung, joka oli esittänyt runsaasti kaikenlaisia rinnakkaismuotoja, Thor Helle on otteeltaan normatiivisempi. Hänen tavoitteenaan on esittää mahdollisimman yhtenäistä kieltä. Hän käyttää Forseliuksen ja Hornungin oikeinkirjoitusta, mutta esittää myös kriittisiä huomautuksia: tämä kirjoitustapa ei erota pitkiä ja lyhyitä konsonantteja eikä pidä erillään sellaisia sanoja kuin *murre* (= murre 'der Dialekt') ja *murre* (= mure 'die Sorge, murhe'), *linna* (= linna 'nach der Stadt, kaupunkiin') ja *linna* (= lina 'Flachs, pellava').

Kieliopin malli on sama kuin Hornungilla ja muilla ennen häntä. Se on yhä latinalaispohjainen, mutta esitys on yksityiskohtaisempi. Thor Helle käsittelee partitiivin ja monikon tunnuksen eri variantteja eri deklinaatioissa ja tunnistaa säännöllisesti jälkitavun *t:n* ja *d:n*. Myös lauseoppi sisältää enemmän sääntöjä ja huomautuksia kuin aikaisemmat kieliopit. Sanakirjassa Thor Helle käyttää hyväkseen Vestringin aineistoa. Kieliopillisten tietojen esitys sanakirjassa muistuttaa jo nykypäivän oikeakielisyyssanakirjaa. Jokaista sanaa ei taivuteta erikseen, vaan sanan jäljessä on tyyppin numero, jonka mukaan kielioppiosasta voi löytää taivutuksen esikuvaksi so-

pivan mallisanan.

Thor Hellen kielellisestä käsikirjasta tuli tuon ajan kirjakielen normi, koska tekijä oli hyvin tunnettu ja arvostettu kirkkokirjallisuuden julkaisija sekä hyvä kielentuntija. Hänen laajin ja arvostetuin työnsä on Raamatun kääntäminen pohjoisviron kielelle. Se ilmestyi 1739 ja sillä oli merkittävä rooli viron kirjakielen kehityksessä. Raamatun kielestä tuli kirjakielen normi, siitä opittiin oikea viron kieli. Se oli 1700-luvun tärkein ja suurin kirja. Kodeissa se oli usein ainoa lukukirja. Sen avulla opittiin lukemaan ja tuntemaan maailmaa. Ensimmäisen raamatunkäännöksen kieliasu ja tyyli oli onnistunut ja sillä oli melko pitkä vaikutus viron kirjakieleen.

1. 8. Hupelin kielioppi

1700-luvun lopulla AUGUST WILHELM HUPEL julkaisi *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte* (1780), joka ei eroa paljon Thor Hellen kieliopista, vaikka sen ilmestymisestä oli kulunut jo puoli vuosisataa. Kielentutkimuksen kannalta on olennaista, että siinä ovat rinnakkain molemmat viron päämurteet, pohjoisviron ja eteläviron kielioppi. Arvokas on sanakirja, sekä virolais-saksalainen että saksalais-virolainen, n. 17 000 sanaa. Hupel keräsi itse kansan kielen sanoja ja hänellä oli kirjeenvaihtajia, jotka lähettivät hänelle aineistoa. Sanakirjan toinen painos sisälsi jo 20 000 sanaa. Jos katsoo Hupelin kieliopin ja sanakirjan vironkielisiä tekstejä, voi tehdä sen johtopäätöksen, että kielenkäyttö ei ole 1700-luvun aikana paljon muuttunut. Vuosisadan lopulla alkoi ilmestyä myös maallisia tekstejä ja lukukirjoja. Kirjoittajien määrä kasvoi, kielenkäyttö monipuolistui. Eri kirjoittajilla oli erilaisia paikallisia murrepiirteitä ja myös heidän persoonallinen kielenkäyttönsä oli erilaista.

Tämä lähes 200 vuotta kestänyt viron ensimmäisten kielioppien kausi vakiinnutti viron kielestä melko selvän yleiskuvan. Pohjoisviroa ja eteläviroa pidettiin eri kielinä, ja kummastakin julkaistiin kielioppeja. 1600-luvulla ilmestyi neljä kielioppia, jotka kaikki yrittivät kuvata viron kieltä oppijalle tutun latinan kielioppisysteemin mukaisesti. 1700-luvulla ilmestyi ensimmäinen virolais-saksa-

lainen sanakirja ja vielä kaksi kielioppia. Näiden kahdensadan vuoden aikana ensimmäisten vironkielisten tekstien saksalaisperäinen oikeinkirjoitus vaihdettiin säännönmukaiseen ortografiaan, nk. vanhaan kirjoitustapaan. Kirjoittajat oppivat paremmin tuntemaan paikallista kieltä, niin että kieliopit ja sanakirjat sisälsivät yhä enemmän kielenainesta ja vastasivat 1600-luvun lopulta alkaen jo melko hyvin todellista kielenkäyttöä. Mutta vaikka esitys oli yksityiskohdaisempi ja aineisto oikea, kieliopin malli pysyi yhä latinaan pohjautuvana.

KIRJALLISUUTTA

AARMA, Liivi: Johann Hornungi grammatikast ning tema ja Bengt Gottfried Forseliuse koostööst. – Keel ja Kirjandus 1996, 6: 399–406.

KASK, Arnold: Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu 1970: 38–107.
350 aastat eesti grammatikakirjandust. Kirjakeele ajaloo päev 10. oktoobril 1987 (Ettekannete teesid). Tartu 1987.

RÄTSEP, Huno: Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis. – Keel ja Kirjandus 1987, 12: 709–715.

VIHONEN, Sakari: Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla. Jyväskylä 1978.

WIIK, Kalevi: Kolme ja puoli vuosisataa suomalaista ja virolaista kieliopinkirjoitusta: nominien taivutus. – Lähivertailuja 3. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 34. Turku 1988: 11–26.

2. Viron kielen tutkiminen 1800-luvun alussa. Beiträge

2. 1. Lähtökohdat. Viron kieli 1800-luvun alussa

1700- ja 1800-luvun vaihteessa suhtautuminen viron kieleen muuttui ja siihen alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Euroopan valistusaika levitti myös Viroon rationalistisen vakaumuksen, että kaikki ihmiset tarvitsevat tietoja ja koulutusta. Uskottiin, että kielen kautta hengen sivistäminen auttaa vähentämään sosiaalisia ristiriitoja. Samanaikaisesti levisi romantiikka-aallon nostama kansanrunouden ja kansankielen harrastus. Uusi ”tunteellinen” sukupolvi arvosti kansankieltä ja runoutta. Edistysmielisimmät kielimiehet korostivat tarvetta tutkia ja kehittää kieltä sen omista lähtökohdista käsin, myös jokaisen kansan oikeutta puhua ja saada koulutusta äidinkielellä.

Siksi huomio kiinnittyi myös viron kielen kehittämiseen ja parantamiseen. Tähän saakka viron kirjamiehinä olivat vaikuttaneet pääasiallisesti saksankieliset estofiilit. 1800-luvun alussa tuli mukaan myös virolaista syntyperää olevia kirjoittajia: Kristjan Jaak Peterson, Otto Wilhelm Masing. Aikakauden huomattavimpia saavutuksia on Pärnun Eliisabethin seurakunnan pastorin JOHANN HEINRICH ROSENPLÄNTERIN toimittama aikakauskirja *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache* (Lisäyksiä viron kielen parempaan tuntemiseen). Tätä vuosikirjankaltaista koelmateosta ilmestyi vuosina 1813–1832 yhteensä 20 nidettä, yhdessä niteessä artikkeleista riippuen 128–219 sivua. Siinä julkaistiin saksankielisiä tieteellisiä artikkeleita viron kielen oikeinkirjoituksesta, taivutuksesta, lauseopista ja sanastosta, vironkielisten kirjojen arvosteluja, viron murrenäytteitä ja teoreettisia kirjoituksia kielestä.

Tärkeimpiä kielikysymyksiä, josta erityisesti *Beiträgen* sivuilla, mutta laajemmaltikin keskusteltiin, oli kirjakielen ongelma. Alkuperäisten heimomurteiden pohjalta oli Virossa kahden valtiolli-

sen ja uskonnollisen keskuksen Tallinnan ja Tarton ympärille 1500–1600-luvulla syntynyt kaksi kirjakieltä. Raamatun kääntämisen yhteydessä yritettiin muutaman kerran perustaa sellainen julkaisu, jossa kummankin kielen tekstit olisivat vierekkäin, jotta sitä voisi käyttää sekä Tallinnan että Tarton kielen alueella, mutta yritys ei onnistunut. Tallinnankielinen Uuden testamentin käännös *Uus Testament* ilmestyi kirjoitustapa- ja etuoikeusriitojen takia paljon myöhemmin (1715) kuin tartonkielinen *Wastne Testament* (1686). Kaksi kirjakieltä jäivät toimimaan erikseen eikä niiden sekoittamista suositeltu. Aikakauden tärkein kielikäsikirja, Hupelin kielioppi (1780), poikkesi edeltäjistään siinä suhteessa, että samojen kansien väliin oli koottu kahden kirjakielen kielioppi ja sanasto, mutta kumpikin kielioppi oli esitetty erikseen ja sanojen jäljessä oli merkintä, oliko se Revalin (Tallinnan) vai Dorpatin (Tarton) murteen sana. Kirjallisuutta ilmestyi molemmilla kielillä, ja Liivinmaan vuoden 1819 talonpoikaislaki käännettiin kummallekin kielelle, vaikka yhteisen kirjakielen tavoittelijat sitä vastustivatkin.

Tallinnan ja Tarton kirjakieli, jotka olivat tavallaan jonkinlaiset yleiskielet, poikkesivat toisistaan ilmeisesti vähemmän kuin vastaavat alkuperäiset paikallismurteet. Jo 1500–1700-lukujen tartonkielisissä teksteissä oli pohjoisvirolaisia piirteitä. Tallinnan kielessä oli eteläviron vaikutusta suhteellisen vähän. Kahden kirjakielen säilymistä tuki myös se, että Viron alue kuului kolmen hengellisen hallinnon — Eestinmaan, Liivinmaan ja Saarenmaan — alaisuuteen. Eestin- ja Saarenmaan piispojen alueella käytettiin Tallinnan kieltä, Liivinmaalla molempia ja lisäksi vielä latin kieltä. Tarton kielen levikkialue oli siis paljon pienempi. Viron alueen 124 pitäjistä Tarton kieltä käytettiin vain Kaakkois-Viron 17 pitäjässä sekä muutamissa Tarton- ja Viljandinmaan pitäjissä.

Muutenkin Tarton kielen puhujat olivat heikommassa asemassa. Koko Raamattu oli olemassa vain tallinnankielisenä (tartonkielisenä oli vain Uusi testamentti), almanakat ja kalenterit ilmestyivät usein vain tallinnankielisinä, osa etelävirolaisia käytti tallinnankielistä uskonnollista kirjallisuutta. Kasvava maallinen kirjallisuus käytti pääasiallisesti Tallinnan kieltä.

Mutta toisaalta Liivinmaa (= Etelä-Viro) oli Viron sivisty-

neempi ja vauraampi alue. Kirjallisuuden levikkiolot olivat Liivinmaalla paremmat kuin pohjoisessa. Viron kielen käyttäjien määrä oli 1800-luvun alussa kasvamassa, erityisesti Liivinmaalla. Etelävirossa Liivinmaalla perustettiin ensimmäiset vironkieliset kansakoulut kymmenkunta vuotta aikaisemmin, ja luku- ja kirjoitustaitoisten osuus oli siellä jo 1700-luvulla suurempi. Esimerkiksi kutsuntaikäisistä nuorukaisista osasi lukea ja kirjoittaa Liivinmaalla 55 %, Saarenmaalla 62 % ja Eestinmaalla 40 %. Myös vuonna 1632 perustetulla Tarton yliopistolla ja Tarttoon kokoontuneella sivistyneistöllä oli vaikutuksensa. Esimerkiksi kun Napoleonin sotien aikana ja niiden vaikutuksesta sivistystaso ja luku- ja kirjoitustaito Pohjois-Virossa 1800-luvun alussa laskivat, Etelä-Virossa koululaitos säilyi ja luku- ja kirjoitustaito laajeni.

Viron kielen käyttöalue oli vielä rajallinen, vaikka ei enää niin kapea kuin aikaisempina kausina. Jokapäiväisen kanssakäymisen lisäksi kieltä käytettiin kansanrunoudessa, kirkossa, kansakoulussa, kirkkokirjallisuudessa, asiateksteissä. Ensimmäiset vironkieliset kaunokirjalliset teokset ja sanomalehdet alkoivat ilmestyä. Tieteen ja hallinnon alalla viron kieltä ei juuri käytetty, ja hyvin vähäistä oli sen käyttö myös yliopistossa, oikeudessa ja teatterilavalla. Viron kielellä kokonaisuudessaan oli sosiaalisen murteen status: yhteiskuntaportaissa korkeammalle noussut virolainen yritti tavallisesti siirtyä saksan käyttöön. Siitä huolimatta saksalaistuminen ei ollut niin laajaa, että koko kansan kielenvaihtoa olisi voinut tapahtua.

Maallinen kirjallisuus, sanomalehdet jne. laajensivat viron kirjakielen rajoja. Samalla sekä Tallinnan että Tarton kieli kehittyivät: tuli lisää sanoja, ilmaisumuotoja ja kansanomaisia piirteitä. Kielenkäytössä oli hyvin paljon variaatiota, eivätkä normit olleet mitenkään vakiintuneita. Hupelin käsikirja oli puutteellinen ja harvinaisen, ja siksi otettiin mallia muistakin arvostetuista teksteistä (Raamattu, tunnettujen ihmisten kirjoitukset), mikä puolestaan kasvatti kielenkäytön vaihtelua.

1800-luvun alussa Viron alue oli valtiollisesti yhtenäinen, sillä Viro kuului kuten Suomikin Venäjän tsaarivaltion alaisuuteen. Virolaisten valtaenemmistö oli uskonnoltaan luterilaisia. 1800-luvun alkupuoli merkitsi myös kansallista ja sosiaalista yhtenäistymistä

— nimitykset *eestlane* ja *eesti keel* yleistyivät juuri silloin. Myös moniksi ala- tai osakieliksi pirstoutunut kielikokonaisuus alkoi yhtenäistyä, ensisijaisesti kielenulkoisten tekijöiden vaikutuksesta. Olennaisena vaikuttimena oli saksan kirjakielen äskettäin tapahtunut ja vielä osittain jatkuva yhdentyminen. Samanlaiset prosessit olivat käynnissä myös Venäjällä ja Suomessa. Viron saksalaissyntyiset estofiilit käyttivät viron kirjakielestä kiistellessään viitteitä ja vertauksia erityisesti saksaan. Kielen yhtenäistämässä nähtiin kulttuurin, kansan ja jopa valtion kehittymisen tärkein vaikutin. Kaikki kielikeskusteluun osallistuneet pitivät yhtenäisen kirjakielen saavuttamista parempana kuin siihenastista kahden kirjakielen olemassaoloa. Kiisteltiin vain sen saavuttamisen teistä ja keinoista.

2. 2. Yhteisen kirjakielen tavoittelevinen

On kaikin puolin odotuksenmukaista, että sellaisissa oloissa alettiin pyrkiä viron kahden kirjakielen yhdistämiseen ja yhtenäistämiseen. Julkinen polemiikki alkoi vuonna 1811, kun Liivinmaan hallinto järjesti kyselyn Tarton kieltä käyttävien pastoreiden joukossa selvittääkseen yhteisen kirjakielen mahdollisuuksia. Syy oli taloudellinen: kirjojen julkaiseminen kahdella kielellä oli kallista ja vähensi samalla kummankin markkinoita. Kyselyn tulokset voi tiivistää seuraavaksi: yhteinen kirjakieli Liivinmaalla on hyvin suositeltava, mutta aika siihen ei ole vielä kypsä. Näin valtiovallan virallinen yritys kahden kirjakielen yhdistämiseksi epäonnistui.

Myöhemmässä polemiikissa *Beiträgen* sivuilla nousi keskeiseksi kirjakielten rakenteen ja kehitystason vertaileminen. Esimerkiksi *Beiträgen* päätoimittaja Rosenplänter tuki ajatusta, että Tarton kirjakielen pitää luovuttaa asemansa Tallinnan kirjakielelle, koska Tarton kielellä oli Rosenplänterin mielestä pienempi levikki ja matalampi kulttuuri, se oli rumaa eikä ollut riittävän kehittyntä. Käyttäen samantyyppisiä argumentteja kuin Rosenplänter pastori Steingrüber puolestaan todisti, että Tarton kieli on pehmeämpi, hienompi, helpompi ja parempisointuinen kuin Tallinnan kieli. Argumentteja hän löysi myös kielihistoriasta osoittaen, että Tarton kie-

lessä on säilynyt vanhoja piirteitä, joita Tallinnan kielessä ei enää ole. Pohjoisvirolaisen kielen kannattajat puolestaan esittivät, että Tallinnan kielessä on säännöllisemmät muodot ja selkeämpi kielioppijärjestelmä.

Polemiikki oli välillä melko teräväkanaista. Aikakauden suurimpiin kulttuuripersooniin kuulunut OTTO WILHELM MASING, vironkielisten sanomalehtien julkaisija ja lahjakas ja toimekas kieli-mies, oli etelävirolaisuuden vastustajana paljon jyrkempi kuin suhteellisen maltillinen päätoimittaja Rosenplänter. Masing vastusti Tarton kirjakieltä julkisessa sanassa, yksityisessä kirjeenvaihdossa sekä virallisia kanavia käyttäen. Itse hän kirjoitti ja julkaisi vain tallinnankielisiä tekstejä. Myös hänen toimittamansa sanomalehti oli tallinnankielinen, vaikka hän asui ja toimi kirkkoherrana Tarton lähellä Äksin pitäjässä.

Sekä Rosenplänter että muut Tallinnan kirjakielen kannattajat olivat kuitenkin sitä mieltä, että Tallinnan kieltä viron yhteiskielenä pitää rikastaa Tarton kielen ja muiden murteiden sanastolla ja muilla aineksilla. Siksi murre-sanaston keruu oli yksi *Beiträgen* keskeisiä tehtäviä. Monet kirjoittajat kannustivat keräämään ja käyttämään murre-sanoja. *Beiträgessä* julkaistiin kansan keskuudesta ja kirjoista muistiinmerkittyjä sanaluetteloita, jotka Hupelin sanakirjasta puuttuivat. Myöhemmät sanakirjojen tekijät ovat näitä täydennyksiä hyödyntäneet. Myös Tarton kielialueen estofiilit olivat periaatteessa sitä mieltä, että Viro tarvitsee yhteisen kirjakielen. Heidän tavoitteenaan oli saada aikaan sellainen yhteiskieli, jossa yhdistyisivät kummankin kielen parhaat piirteet. Miten tehdä se, siitä oli hyvin hämärä kuva.

Asenne oli joka tapauksessa ohjaileva — teemme yhden hyvän kirjakielen. Joko niin, että otamme kummankin kielen parhaat piirteet, tai niin, että otamme lähtökohdaksi Tallinnan kielen ja lisäämme siihen Tarton kielestä ja muista murteista niiden parhaat piirteet. Alkoi julkinen polemiikki siitä, mikä kelpaa kirjakieleen ja mikä ei. Oli myös sellainen ehdotus, että muodostettaisiin saksalaisista komitea, joka ottaisi kummastakin kielestä parhaat piirteet ja rakentaisi niistä uuden viron kielen. Tämä uusi kieli olisi pakollinen, sen säännöt julkaistaisiin normikirjana ja sen käyttöä valvoisivat sensorit.

Normien ja sensorien ehdottaminen aiheutti kinaa ja takaiskuja. Tartonmieliset pastorit jopa luopuivat vähäksi aikaa tilaamasta *Beiträgeä*, mutta pian keskustelu muuttui taas maltillisemmaksi.

Tartonvirolaisten kielimiesten ansiona oli tartonvirolaisten perinteisen kirjakielen kannatuksen todistaminen ja sellaisten väitteiden kumoaminen, että Tarton kieli olisi huonompi, vähemmän kehittynyt tai säännöttömämpi kuin Tallinnan kieli. Kieltämättä yhteisen kirjakielen tarvetta he osoittivat Tallinnan kielestä puutteita ja saavuttivat sen, että Tarton kirjakieltä ei torjuttu jyrkästi painotuotteista, koulusta eikä kirjoista. Äkillinen askel olisi ollut ennenaikainen ja herättänyt pahennusta kaakkoisvirolaisten joukossa. Täytyy muistaa, että kaikki nämä keskustelijat olivat saksalaissyntyisiä tai ainakin saksankielisiä estofiilejä. Yhteisen kirjakielen aate muuttui virolaisille itselleen läheiseksi vasta kansallisen heräämisen huippukautena 1860–1870-luvulla. Sellaiseen suhtautumiseen oli *Beiträgen* ilmestymisen päätyttyä vielä pitkä aika. Tarton kielen kannattajat eivät kieltäneet yhteisen kielen tarvetta, mutta he vastustivat Tarton kielen halveksimista ja Tallinnan kielen rajatonta yleistämistä sekä nopeaa väkivaltaista yleistämistä.

Viron kielenohjailun näkökannat 1830-luvulla olivat *Beiträgen* keskustelujen jälkeen seuraavat:

- 1) yhteinen kirjakieli on tarpeen;
- 2) Tarton kirjakieli ei pysty ikuisesti säilyttämään asemiaan pienen levikin ja tiettyjen sanaston ja rakenteen puutteiden takia (paljon homonyymisia muotoja, selvien ja säännöllisten taivutuspuutteiden puuttuminen);
- 3) koska myöskään Tallinnan kieli ei ole virheetöntä, yhteiseksi kirjakieleksi on parasta ottaa kompromissikieli, joka yhdistäisi kummankin kielen hyvät ominaisuudet ja hylkäisi huonot;
- 4) koska sellaisen kielen juurruttaminen on kovin aikaa vievää, säilyköön aluksi *status quo*.

Juuri sellainen oli vuonna 1838 Tartossa perustetun Gelehrte Estnische Gesellschaftin (Õpetatud Eesti Selts, Viron oppineiden seura) näkökanta: alussa suhtauduttiin *Beiträgen* tallinnanmieliseen

suuntaukseen melko kriittisesti.

Keskustelu yhteisestä kirjakielestä edellytti kummankin kielen ominaisuuksien ja rakenteen tuntemusta, koska sekä sanastoa että kieliopin rakennetta käytettiin argumenttina kielen paremmuudesta. Viron kielen kuvauksessa oli otettu askel eteenpäin — pystyttiin kuvaamaan kielen sanastoa ja rakennetta kielenkäytön kannalta ja alettiin vertailla kielen variantteja niiden ilmaisumahdollisuuksien ja tehtävistään suoriutumisen kannalta.

2. 3. Sukukielet ja kielisukulaisuus

Yhteisen kirjakielen tavoittelemisen oli vain yksi *Beiträgen* teemoista. Ensimmäisen kerran nousi keskustelun aiheeksi myös sellainen ilmiö kuin suomalais-ugrilaisuus. Siihen vaikutti kielitieteen kehitys Euroopassa. Kielitiede, joka tähän asti oli ollut filosofian osa, itsenäistyi. Tärkeintä oli historiallis-vertailevan kielitieteen synty. Kielitiede kiinnostui sellaisista kysymyksistä kuin ihmiskielen alkuperä, kielen ja ajattelun, kielen ja kulttuurin, kielen ja historian suhteet, kielisukulaisuus, yhteinen ja erilainen jokaisessa kielessä. Rationalististen valistusaatteiden yhteydessä alettiin kiinnostua yksittäisten kansankielten kehittämisestä ja parantamisesta. Nimenomaan viimeksimainittujen kysymysten piiri määritteli Viron estofiilien kieli-intressit.

Viron kirjakielen ohjailussa ja viron kielen tutkimuksessa tapahtui käänne: tähänastisen latinan suuntauksen tilalle tuli suomalais-ugrilainen suuntaus. Tämä ilmeni erittäin selkeästi *Beiträgen* kirjoituksista. Niissä alettiin kiinnittää enemmän huomiota Suomeen ja suomen kieleen. Suomalaisvaikutus perustunee ainakin osittain siihen, että Viro ja Suomi olivat juuri alkaneet kuulua saman tsaarin valtakuntaan. Vaikuttimia oli tietenkin paljon muitakin: historiallis-vertailevan kielitieteen synty, samoin yleinen kansallismielisyyden ja -kielisyyden aatteiden nousu. Kansat alkoivat olla tietoisempia omasta identiteetistään ja myös sukulaisistaan.

Toimittaja Rosenplänter julkaisi *Beiträgessä* artikkelin, jossa hän esitti, että viron kielen tutkimisessa ja kehittämisessä täytyy no-

jata suomen kieleen. Hän julkaisi *Beiträgessä* myös katkelmia suomen kieliopista ja kirjoitti, että suomen kieli on viron kielen sisar. Rosenplänter oli myös ensimmäinen, joka esitti aikakauskirjassaan yleiskatsauksen suomalais-ugrilaisista kielistä. Omissa tutkimuksissaan hän puhui enemmän kielen sanastosta kuin rakenteesta. Artikkelissaan viron kielen sivistämisestä ja rikastamisesta hän esitti, että uusia sanoja lainattaisiin ensisijaisesti murteista. Toisena päällimmäisenä rikastamisen lähteenä on suomen kieli, josta voi lainata sanoja, joita viron murteissa ei ole, ja suomen kielestä voi saada myös kieliopillisia lainoja. Kolmantena keinona viron kielen kehittämisessä Rosenplänter mainitsi uusien sanojen ja ilmaisujen muodostamisen olemassa olevien mallien mukaan. Uusia sanoja voi saada myös sanoja yhdistäen ja käännöslainoina. Viimeisenä keinona, jos muut mahdollisuudet eivät tyydytä, on lainaaminen vieraista kielistä. Rosenplänter esitti siis jo 1800-luvun alussa kaikki ne mahdollisuudet, joita myöhemmin on käytetty viron kielen sanaston kartuttamiseksi. *Beiträge* merkitseekin käännekohtaa kielellisessä suuntauksessa. Tähän saakka oli viron kielen ilmiöiden selittämiseen käytetty saksan kieltä, nyt alettiin yhä enemmän etsiä vertailukohtia suomen kielestä.

Myös vironkielisiin sanomalehtiin pääsivät tiedot suomalais-ugrilaisesta kielisukulaisuudesta. Otto Wilhelm Masing julkaisi mm. vironkielisiä lehtiä *Pühha-päwa wahheluggemissed* ja *Ma-rahwa Näddala-Leht* tavoitteenaan kansan valistaminen ja sivistäminen. Hän käsitteli lehtiartikkeleissaan myös kielisukulaisuutta. Saksankielisissä artikkeleissa *Beiträgessä* oli jo kirjoitettu viron ja suomen kielen sukulaisuudesta, mutta viroksi ei siitä ollut vielä puhuttu sanaakaan. Masing esitteli lehdessään lyhyesti suomalais-ugrilaisia kansoja ja kertoi kielten samankaltaisuudesta. Kielisukulaisina hän mainitsi ennen kaikkea suomalaiset, mutta myös karjalaiset, marit, permin kansat sekä mansit ja hantit (ostjakit ja vogulit). Masing kirjoitti kielestä viroksi muutakin. *Ma-rahwa Näddala-Leht* selitti ensimmäisen kerran talonpojille, mikä on kirjakielen ja paikallismurteen välinen ero. Masing kirjoitti, että viron kielessä on useita murteita, mutta niitä tunnetaan ja käytetään vain tietyllä paikkakunnalla. Kirjakieli on sivistynyt kieli ja sitä ymmärtävät kaikki

kansakunnan jäsenet. Masing oli tunnetusti jyrkkäsanainen Tallinnan kielen kannattaja ja Tarton kirjakielen vastustaja.

2. 4. Viron kieliopillisen rakenteen selvittämisen yritykset

Myös viron kielen tieteellinen kuvaus koki murroksen nimenomaan *Beiträgessä*. Viron kieliopinkirjoitus voidaan jakaa kahteen kauteen, saksalais-latinalaiseen kauteen ja virolaiseen kauteen. Suomessa puhutaan vastaavasti latinalais-ruotsalaisesta ja suomalaisesta kaudesta. Ero on siinä, kuvataanko kieltä kontrastiivisesti saksalais-latinalaisen kieliopin sääntöjen mukaan vai etsitäänkö kuvaussäännöt kuvattavasta kielestä itsestään. Ensimmäinen, joka *Beiträgessä* julkaisi sensuuntaisia ajatuksia, oli O.W.Masing. Hän ei ollut tyytyväinen tuon ajan kielioppeihin. Hän väitti, että kaikki siihenastiset kielioppien kirjoittajat ovat yrittäneet tehdä viron kieltä, he ovat ts. vaatineet, että kieltä on käytettävä niin kuin se on esitettyinä heidän kielioppeissaan. Masing oli aivan toista mieltä: kielioppi ei tee kieltä vaan kieli itse tekee oman kielioppinsa. Kieliopilliset säännöt täytyy löytää kielestä itsestään eikä niitä pidä etsiä muista kielistä.

Viron kieliopinkirjoituksen itsenäisyystaistelussa antoi ratkaisevaa sivustatukea suomen kielestä vuonna 1816 ilmestynyt Strålmannin saksankielinen kielioppi. Rosenplänter julkaisi *Beiträgessä* katkelmia suomen kieliopista ja esitti, että myös viron kielen tutkimisessa ja kehittämisessä täytyy nojata suomen kieleen. *Beiträgen* aktiivisimpia kirjoittajia oli Kadrinan pastori ARNOLD KNÜPPFER. Hän oli kiinnostunut viron kielestä ja kansanrunoudesta, julkaisi monia artikkeleita ja oli samalla huomattava aineistonkerääjä. Tutustuessaan *Beiträgessä* julkaistuun suomen kielioppiin hän huomasi, että viron kielestä löytyvät samat sijamuodot. Vuonna 1817 hän julkaisi *Beiträgessä* artikkelin viron kielen sijamuodoista ja esitti 13 sijamuotoa (*mees, mehhe, mehhel, mehhele, mehhelt, mehhes, mehhesse, mehhest, mehheni, mehheks, mehhega, mehheta, meest*) vaikka hän ei antanut sijamuodoille vielä nimityksiä. Seuraavana vuonna hän lisäsi vielä yhden sijamuodon, jota oli kuullut käytettä-

vän Kadrinassa ja Haljalassa, nimittäin *na*-loppuisen sijamuodon. Knüppfer on se, joka ensimmäisenä toteaa viron kielessä kaikkien 14 sijan olemassaolon.

Sijoista kirjoitti *Beiträgen* myös KRISTJAN JAAK PETERSON. Peterson tunnetaan paremmin viron ensimmäisenä runoilijana (*Kas siis selle maa keel / laulutuuless ei või / taevani tõustes üles / igavikku omale otsida* 'Eikös tämän maan kieli / laulutuulessa voisi / taivaisiin ylös nousten / ikuisuutta itselleen etsiä'), mutta hän oli kiinnostunut myös kielestä. Peterson kuvasi sisä- ja ulkopaikallissijojen symmetristä järjestelmää (siihen asti oli puhuttu vain kahdesta ablatiivimuodosta: *-st* ja *-lt*). Samoin hän analysoi nominatiivi-, genetiivi- ja partitiivimuotoisen objektin käyttöä: se oli siihen asti ollut viron kieliopin vaikeimpia kysymyksiä, koska siihen ei saatu vastausta klassisesta kieliopista. 1600-luvulla käytettiin melkein yksinomaan nominatiiviobjektia, 1700-luvun lopulla liioiteltiin partitiiviobjektin käytössä, koska Hornungin kielioppi oli esittänyt akkusatiivin partitiivimuotoisena. Peterson osoitti ensimmäisenä, että virossa on kahdenlaista objektia: määräinen ja epämääräinen (siis totaali- ja partiaaliobjekti), vaikka hän ei pystynytäkään esittämään vielä objektisääntöjä.

Myöskään Knüppfer ei käsitellyt ainoastaan sijamuotoja. Hänen toinen huomattava tutkimuksensa on kirjoitus viron kielen sananmuodostuksesta. Hän jakoi ensimmäisenä kaikki nimit kolmeen ryhmään, kantasanoihiin, johdoksiin ja yhdyssanoihiin. Johdokset hän ryhmitti johtimen ja kantasanan mukaan ja otti huomioon myös johtotavan ja johdosten merkityksen. Myöhemmät kieliopit ovat suuresti käyttäneet hyväkseen Knüppferin analyysyjä.

2. 5. Oikeinkirjoituskysymysten analyysi

*Beiträges*sä käsiteltiin myös viron kielen oikeinkirjoitusjärjestelmää. Taaskin oli Masing se, joka huomasi, että viron kielestä puuttuu yksi kirjain: äänne on erilainen. *Beiträges*sä Masing ensimmäisen kerran ehdotti *õ*-kirjaimen käyttöä jo 1816. Saksalaisessa aakkostossa sellaista kirjainta ei ole, ja tähän asti oli kirjoitettu *ö*:llä

sekä sellaisia sanoja kuin *töö* 'työ' ja *sööma* 'syödä' että sellaisia kuin *rööm* 'riemu' ja *möök* 'miekkä'. Myöhemmin kun saksalaiset alkoivat paremmin ymmärtää viroa, he huomasivat siinä melko systemaattisen ääntämyseron. Mutta vasta Masing alkoi puhua aivan eri äänteestä, joka tarvitsee oman merkin. Siitä keskusteltiin paljon, tehtiin eri ehdotuksia, minkä näköinen kirjaimen pitäisi olla, ja julkaistiin luetteloita sanoista, jotka pitäisi kirjoittaa *õ*:lla. *Beiträgessä* *õ*-kirjain otettiin käyttöön, mutta muualle viron kieleen se yleistyi vasta 1840–1850-luvulla Faehlmannin ja Kreutzwaldin ansiosta. Masing teki myös useita muita ehdotuksia viron kielen tarkemmaksi oikeinkirjoitukseksi, mm. liudennuksen, pitkien äänteiden ja painon merkitsemiseksi. Ehdotukset osoittavat, että Masing tunsi hyvin viron kielen erikoispiirteitä, ja hänen huomautuksensa tasoittivat tietä uudelle kirjoitustavalle, vaikka siihen menikin vielä aikaa. Masingia pidettiin yleisesti tuon ajan parhaimpana viron kielen tuntijana.

Beiträgessä kiinnitettiin paljon huomiota viron kielen rikastamiseen ja kehittämiseen. Artikkeleissa oli huomattava osuus sanastokysymyksillä. Aina oli huomion keskipisteessä murre sanojen kerääminen. *Beiträgessä* julkaistiin tuhansia sanoja, jotka puuttuivat Hupelin sanakirjasta. Yritettiin myös selvittää viron sanojen alkuperää ja esitettiin esimerkkejä saksan, venäjän, ruotsin ja latin kielen lainoista. Perusteellisesti käsiteltiin synonyymeja, sillä viron sanojen käyttäminen oikeassa merkityksessä tuotti saksalaisille usein vaikeuksia. Myös kirja-arvosteluissa ja esittelyissä oli tärkeällä sijalla teosten kielenkäyttö.

Olennaisten osan *Beiträgessä* julkaistusta materiaalista muodostivat vironkieliset tekstit, joita on kahdenlaisia. *Beiträgessä* ilmestyi usein saksalaisten viroksi kirjoittamia saarnoja, virsiä yms. aineistoa, jonka taso riippui kirjoittajan viron kielen taidosta. Etsien aitoa virolaisuutta Rosenplänter julkaisi myös virolaisilta muistiinmerkittyjä kansanrunoja ym. folkloristista aineistoa ja virolaisten lähettämiä kirjeitä. Viimeksi mainitut ovat erittäin arvokkaita, koska niissä on enemmän mahdollisuuksia nähdä spontaanisti muistiinmerkittyä todellista kansankieltä, vaikka kirjeitä lähettäneet koulunopettajat eivät olleet aina täysin vapaita oman aikansa kirjakielen

vaikutuksista.

Beiträgen vaikutus on monitahoinen. Se opetti näkemään ja anlysoimaan viron kieltä tieteellisesti, levitti käsityksiä viron kielestä ja tietoja viron kielen rakenteesta tuon ajan sivistyneistölle, kasvatti ja koulutti kielestä kirjoittajia ja kielimiehiä, teki viron kielestä kiinnostavan tutkimuskohteen, levitti ajatusta yhteisestä koko kansan kirjakiielestä. Viron kielen arvon nostamiseksi Rosenplänter esitti, että viroa tulisi opettaa myös kymnaaseissa, ei ainoastaan kansakouluissa.

KIRJALLISUUTTA

KASK, Arnold: Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu 1970: 110–121.

LAANEKASK, Heli: Poleemika ühise eesti kirjakeele ümber ajakirjas "Beiträge" – Keel ja Kirjandus 1983, 4: 191–201.

LAANEKASK, Heli: Ühise eesti kirjakeele taotlemine XIX sajandi alguses. – Akadeemia 1992, 4: 1172–1197.

3. Eduard Ahrensin suomenkaltainen kielioppi

3. 1. Suunnanmuutos 1800-luvun alussa

Luonnollinen seuraus *Beiträgen* viron kielen käsittelyistä oli uusi ja parempi viron kielioppi. Se oli EDUARD AHRENSin *Grammatik der Ehstnischen Sprache*, joka ilmestyi 1843. Aineisto oli kansan-kielinen, mutta kuvausmalli oli lainattu suomen kieliopista. Ahrens oli silloin 40-vuotias Kuusalun pastori — Kuusalu sijaitsee Koillis-Virossa Suomenlahden rannalla, ja koillisviron murrekin on monilta piirteiltään suomen kielen kaltaista.

Ahrensia edelsi Virossa jo parisatavuotinen kielioppitraditio, mutta kielikysymysten ratkaisuissa oli pidetty yhä esikuvana saksan kielioppia. Hupel oli kieliopissaan (1780) kyllä maininnut viron ja suomen kielen läheisyydestä, mutta ei ollut antanut sen vaikuttaa kieliopinkuvaukseensa eikä tehnyt siitä käytännön johtopäätöksiä.

Suunnanmuutos tapahtui 1800-luvun alkupuolella, ennen kaikkea Rosenplänterin toimittaman *Beiträge*-aikakauskirjan (1813–1832) ansiosta. Toisaalta alettiin enemmän kiinnostua talonpoikien kielenkäytöstä, toisaalta luopua saksan esikuvista ja kuvata kieltä ”virolaisin ehdoin”, etsien kielen ominaisuuksia ja kieliopin sääntöjä kielestä itsestään. Kun *Beiträgen* kautta tutustuttiin suomen kielioppiin, huomattiin samankaltaisuus ja tajuttiin mahdollisuus ratkaista viron kieliopin ja sanaston kysymyksiä suomen kielen avulla. Rosenplänter sanoi suoraan, että suomen kieli on kaikkien viron murteiden äiti. Suomesta pitäisi lainata sanoja, ja viron kielen sääntöjä voi kuvata vain suomen kielen avulla.

Seuraava askel oli laatia systemaattinen suomensuuntainen viron kielioppi. Tehtävän otti Kuusalun pastori Eduard Ahrens, jonka aikalaiset tunsivat viron kieltä hyvin taitavana estofiilina. Myöhemmin esimerkiksi professori Paul Ariste on väittänyt, että kirkonkir-

jojen mukaan Ahrens on ollut syntyperältään virolainen. Vuosina 1843–1853 Ahrens julkaisi yhteensä kuusi saksankielistä kirjaa sekä useita muita Viron oloja, kulttuuria ja kieltä koskevia kirjoituksia. Ei ole tietoa, että Ahrens olisi kirjoittanut mitään viroksi, vaikka olikin aikakautensa huomattavimpia kielimiehiä.

Ahrensinkin tärkeimpiä teoksia ovat epäilemättä kahtena painoksena ilmestynyt kielioopin taivutusosa (1843 ja 1853) sekä uusintapainoksen yhteydessä ilmestynyt lauseoppi. Ahrensinkin kielioppi on ensimmäinen, jossa käytetään niin laajassa määrin hyväksi kansan keskuudesta kerättyä aitoa kielenainesta. Siihen aikaan oli jo yleinen puheenaihe, että kirkonkieli oli toivottomasti jäljessä kansankielestä. Ahrensinkin erityisenä ansiona voikin pitää sitä, että hän irtautui ratkaisevasti nk. kirkkovirosta.

Kielioopin esipuheessa Ahrens suhtautuu hyvin kriittisesti ennen häntä tehtyyn. Syynä hän pitää sopimattomia esikuvia. Hän korostaa *Beiträgestä* tuttua väitettä, että viron kieli on suomen kielen tytär ja että viron epäsäännöllisiä ja arvoituksellisia muotoja voi selittää suomen kielen avulla ja ettei ilman suomen kielen apua ole mahdollista tyydyttävällä tavalla tutkia viron kieliooppia ja sanastoa.

Viron kirjakieli on Ahrensinkin mukaan läpäissyt kolme kautta: ensimmäisen aloitti Stahl, toisen Hornung ja kolmannen Masing. Kaikki, mikä kirkkokielessä on huonoa, on Ahrensinkin mielestä peräisin Stahlilta, ja kaikki, mikä siinä on hyvää, on peräisin Hornungilta. Ensimmäisenä ja tärkeimpänä tehtävänä Ahrens näkee kirkkokirjallisuuden kielen uusimisen, muuten kaikesta muusta toiminnasta viron kielen alalla olisi vain vähän hyötyä.

Kieliooppinsa ensimmäisessä osassa Ahrens on niin yksityiskohtaisesti kuvannut viron kielen ääntämystä, että siitä saa luotettavia tietoja senaikaisesta kielenkäytöstä. Esim. sananloppuinen *o* äännetään niin tummana, että se lähenee *u*:ta (*minno* 'minun', *hobbo* 'hepo'). Ilmeisesti jälkitavun *o*:n muuttuminen *u*:ksi oli juuri silloin meneillään. Liudentuneita konsonantteja ovat *d*, *l*, *n*, *s*, *t*, ja lisäksi myös *r* (*arst* 'lääkäri', *torn* 'torni', *wars* 'varsi'), jota tämän päivän pohjoisviron alueelta ei enää löydy. Myös pää- ja sivupainon suhteet sanoissa, joissa sisäheitto oli äskettäin tapahtunut, näyttävät olevan erilaiset kuin nykyään.

3. 2. Uusi kirjoitustapa

Asia, josta Ahrens Virossa yleisimmin tunnetaan, on ehdotus kirjoitustavan muuttamiseksi. Ahrensin kieliopin ensimmäinen osa on vielä kirjoitettu vanhalla kirjoitustavalla, mutta hän osoitti kahdella kirjaimella kirjoitettujen konsonanttien ääntämysongelman — kaksinkertainen konsonanttimerkki ilmaisi, että sen edellä on lyhyt vokaali, mutta epäselväksi jäi, onko konsonantti itse lyhyt vai pitkä. Esimerkiksi muoto *murre* voitiin lausua joko *mure* 'murhe' tai *murre* 'murre'. Viron ortografian tilannetta helpottaisi suuresti siirtyminen suomalaiseen kirjoitustapaan, ehdottaa Ahrens. Sen mukaan pitkä vokaali kirjoitettaisiin aina kahdella kirjaimella, lyhyt vokaali yhdellä (muotojen *lubba*, *kulluma*, *toma*, *küinal* asemesta *luba* 'lupa', *kuluma* 'kulua', *tooma* 'tuoda', *küüinal* 'kynttilä'). Saksankielisen kieliopin ensimmäisen painoksen tekstinäytteet oli kuitenkin vielä kirjoitettu vanhalla ortografialla, vain teoksen loppuun lisätyn 22-sivuisen etymologisen sanakirjasen sanaluettelossa kirjoitusasu on nykyaikainen.

Ahrensin uuden kirjoitustavan ehdotukseen tarttui heti hänen ystävänsä Jöelähtmen pastori G.H. Schüdlöffel, joka jo seuraavana vuonna julkaisi kirjan *Toomas Westen, Lappo rahwa uso ärataja Norra maal* (Toomas Westen, Lapin kansan uskonnollinen herättäjä Norjassa, Tartu 1844). Ahrens itse käytti uutta kirjoitustapaa lyhyen taivutusoppi-kirjan (*Declinationlehre*, 1848) näytesanojen kirjoituksessa ja kieliopin toisessa painoksessa 1853.

Idea soveltaa viron oikeinkirjoituksessa suomalaista järjestelmää oli saanut alkunsa suomalaiselta A. J. Arwidssonilta (*Beiträge* 1822). Keskinäisiin väittelyihin kului kuitenkin vuosikymmeniä, ennen kuin uusi kirjoitustapa lopullisesti voitti 1869–1871. Ahrens oli silloin jo kuollut (hän kuoli 1863). Mutta elinaikanaan hän ei väsynyt suosittelemasta ja esittelemästä uutta kirjoitustapaa myös kirkonpiireissä. Ahrensin aikalaiset arvostivat korkealle hänen kielioppinsa ja suomen oikeinkirjoitussysteemin tavoittelunsa. Akateemikko A.J. Sjögren kehui häntä, ja hänet valittiin jo 1845 Viron oppineiden seuran kunniajäseneksi. Hän oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjeenvaihtajajäsen. Kun Pietarin tiedeakatemia myönsi hä-

nelle Demidovin palkinnon (*une mention honorable*), yhtenä ansiolina mainittiin, että hän oli kielioppinsa toisessa painoksessa ottanut käyttöön uuden oikeinkirjoituksen.

Samanlaista arvostusta hän ei nauttinut kirkollisissa piireissä. Ahrensin ehdotukset oikeinkirjoituksen ja kirkkokirjallisuuden kielen reformista hylättiin synodissa 1845 tarpeettomina ja myöhemmin asiaa ei otettu enää puheeksi.

3. 3. Kielen rakenteen kuvaus

Ahrensin kielioppi aloitti uuden aikakauden myös taivutus- ja lauseopissa, vaikka useat hänen lähtökohdistaan kehittyivät lopulliseksi ja täydelliseksi järjestelmäksi vasta Wiedemannin kieliopissa. Ahrensin vaikutus Wiedemanniin on kiistaton.

Muoto-opin esityksen aloittaa yleiskatsaus viron astevaihtelusysteemiin (Ahrensilla mutaatioihin). Analyysi on synkroninen, ja yksityiskohtainen luokittelu ottaa huomioon mutaatioiden funktiot. Tieteellisesti perusteltu mutaatiosysteemi kuuluu morfologiaan ja on sijoitettu kielioppiin ennen taivutusta ja sananmuodostusta. Ahrensilla on olemassa kaikki astevaihtelumuodot — heikkenevä ja vahveneva vartalo ja kummassakin kolme astevaihtelutyyppeä: klusiilin katoaminen heikossa asteessa (*nahk* : *naha* 'nahka : nahan', *kisu* : *kiskuda* 'kisko : kiskoa'), assimilaatio (*mulda* : *mullata* multa : mullata', *kallas* : *kalda* 'ranta : rannan') ja heikkeneminen (*tark* : *targa* 'viisas : viisaan', *saabas* : *saapa* 'saapas : saappaan'), vaikka hän käyttääkin niistä eri termejä. Tukenaan suomen kielioppi Ahrens kuvasi vain suomenkaltaista klusiilien astevaihtelua eikä kiinnittänyt huomiota laajempaan kvantiteettivaihteluun. Hän käsitteli vain sellaisia mutaatiotyyppisiä, jotka ilmenivät järkevässä, hänen itsensä rakentamassa oikeinkirjoitusjärjestelmässä.

Sijamuodot Ahrens on jakanut fleksiivisiksi ja suffiksillisiksi. Fleksiiviset ovat nominatiivi, genetiivi ja partitiivi (Ahrensin termin definitiivi, relatiivi, indefinitiivi), ja suffiksillisia muotoja on yhdeksän. Suomen kielestä puuttuvia *ga*-loppuista komitatiivia (= kanssa) ja *ni*-loppuista terminatiivia (= saakka, asti) Ahrens ei pidä

sijamuotoina, vaan hän on sijoittanut nämä muodot suomalaisten vastineiden mukaisesti postpositioiden joukkoon.

Yksi piirre, jonka perusteella kielioppeja voidaan verrata, on tapa, jolla kuvataan sanojen taivutusta. Morfofonologian historian esityksissä (esim. Kalevi Wiik) suomen ja viron taivutuksen kuvaajat jaetaan usein kahteen ryhmään, nominativisteihin ja vartalo-opin kannattajiin. Edelliset muodostavat kaikki sijamuodot nominatiivista, jälkimmäiset pitävät tärkeimpänä (vahvaa) vokaalivartaloa. Ahrens oli nominativisti: yksikön nominatiivi oli hänelle ylivoimaisesti tärkein muoto — sen perusteella hänen järjestelmässään selvittää kaikki muut taivutusmuodot. Nominatiivin perusteella hän on jakanut nimit myöskin neljään deklinaatioon; hän ottaa huomioon tavujen määrän ja sen, onko nominatiivin lopussa vokaali vai konsonantti: yksitavuiset (*ma* 'maa', *keel* 'kieli', *laew* 'laiva'), kaksitavuiset konsonanttiloppuiset (*ramat* = raamat 'kirja', *harjas* 'harjas', *kapsas* 'kaali'), kaksitavuiset vokaaliloppuiset (*emma* = ema 'äiti', *jaggo* = jagu 'jako', *öige* = õige 'oikea'), kolmi- ja useampitavuiset (*holeto* = hooletu 'huoleton', *koddanik* = kodanik 'kansalainen'). Deklinaatiot hän on jakanut alaluokkiin, joissa on otettu huomioon myös genetiivin ja partitiivin muoto sekä vartalovokaali. Myös verbeille Ahrens esittää vain yhden perusmuodon, josta muodostetaan kaikki muut: imperatiivin vartalon. Siinä suhteessa Ahrens on suomalaisista Renvallin, ei esimerkiksi Beckerin tai Eurénin kannalla: nämä pitivät tärkeimpänä muotona vahvaa vokaalivartaloa. Kielioppinsa esipuheessa Ahrens mainitsee suomalaisista Strålmannin saksankielisen kieliopin rinnalla Beckerin ja Renvallin kieliopit, joten hän on tutustunut molempiin ja voinut saada niistä vaikutteita. Vahvaan vokaalivartaloon perustuva Beckerin systeemi ei kuitenkaan sopinut Ahrensille viron kielen kuvaukseen, sillä viron kielessä vahva vokaalivartalo ei esiinny yhtä säännöllisesti konkreettisena muotona kuin suomessa.

Vaikka Ahrens kuvasi taivutusjärjestelmää nominatiivikeskeisesti, hän pulmallisissa tapauksissa ja muotojen syitä selvittäessään turvautui joskus myös kielihistoriaan, jonka hän löysi suomen kielestä, ja sitä kautta alkuperäiseen vahvaan vokaalivartaloon. Ahrensin mukaan monet viron kielen vaikeudet ratkeavat, kun tarkastel-

laan vastaavaa suomen kielen muotoa. Ahrens selitti suomen avulla esimerkiksi viron konsonanttiloppuisten sanojen vartalovokaalin. Nominin *laew*, *tal*, *jõhv*, *laul* saavat genetiivissä eri vokaalin (*laewa* 'laivan', *talle* 'karitsan', *jõhwi* 'jouhen', *laulu* 'laulun'), jota ei voi ennustaa nominatiivin perusteella, koska vartalovokaali on nominatiivista hävinnyt: *laewa* > *laew*, *laulu* > *laul*. Se, millainen vokaali siinä aikoinaan on ollut, nähdään vastaavista suomen kielen muodoista (esim. *laiva*, *laulu*). Viron nominin ovat syntyneet suomen nomineista lyhentymällä, Ahrens uskoi. Joskus hän on käyttänyt suomea argumenttina omasta mielestään virheellisiä muotoja vastaan: Ahrensin mielestä virossa ei ole oikein käyttää sellaisia yksikön illatiivin muotoja kuin *juurde* ja *suurde*, sillä suomessahan illatiivit kuuluvat *juureen* ja *suureen*, eivätkä *juurteen* ja *suurteen*. Esimerkit osoittavat, miten Ahrens käsitteli viron kielioppia: hän ikään kuin johti viron muodot suomen muodoista. Ahrens ei kuitenkaan esittänyt systemaattista suomalais-virolaista kontrastiivista kielioppia tai historiallista muotooppia; hän ei luettele viron nominien alkuperäisiä (suomalaisia) muotoja eikä myöskään niitä morfofonologisia sääntöjä, joita käyttäen suomen muodoista saadaan viron muodot. Ahrens käyttää tätä menetelmää vain joidenkin tapausten selittämiseen.

Ahrensin nominien luokittelua kritisoiin voimakkaasti, sillä pelkästään nominatiivin perusteella määrättyihin deklinaatioihin ja taivutustyyppeihin sisältyi tietenkin hyvin paljon poikkeusmuotoja eivätkä samaan deklinaatioon kuuluvat sanat taipuneet läheskään samalla tavalla. Ahrens loukkaantui syvästi ja kirjoitti hyvin terävä-sävyisen vastineen, ja kun Viron oppineiden seura ei julkaissut sitä muuttamattomana, hän erosi seurasta. Siitä huolimatta hän muutti taivutusjärjestelmänsä käyttäen hyväkseen myös F.R.Faehlmannin taivutustyyppejä ja julkaisi nominien taivutuksesta eri kirjasen *Zur Ehstnischen Declinationslehre*. Siinä ja kieliopin 2. painoksessa hän ei luokittele sanoja taivutustyyppeihin enää pelkästään nominatiivin perusteella, vaan ottaa käyttöön teemamuodot (nominatiivin lisäksi genetiivin ja partitiivin yksikössä ja monikossa). Hän ei saa siitä vielä kokonaista toimivaa järjestelmää ja muutamat hänen selityksistään, miten toisesta muodosta saadaan toinen, ovat hyvin mo-

nimutkaisia. Teemamuotoihin (tai virolaisittain perus- ja päämuotoihin) perustuvan taivutusjärjestelmän kehitti täydelliseksi Wiedemann kieliopissaan 1875, mutta Ahrens oli ensimmäinen, joka huomasi, että virossa ei voi sanojen taivutusta ratkaista yhden muodon perusteella, vaan tarvitaan useita lähtömuotoja.

Perusteellista ja kuvaavaa on myös lukusanojen, pronomien ja taipumattomien sanojen käsittely. Siitä käyvät selvästi ilmi tuon ajan kielenkäytön erikoisuudet nykyaikaiseen kielenkäyttöön verrattuna.

Ahrens kieliopissa on 18 sivun verran johto-oppia. Hän kirjoitti, että johtaminen perustuu kantasanoihin (Stammwörter), jotka ovat joko yksi- tai kaksitavuisia. Kaikki pitemmät sanat ovat johdoksia. Ahrens käsitteli substantiivi-, adjektiivi- ja verbisuffikseja. Hän huomautti, että verbin vartalo voi esiintyä myös nominina: de-verbaalisina substantiiveina käytetään joko yksitavuisia (pitkä tavu tai vahva aste) tai kaksitavuisia (kaksi lyhyttä tavua tai heikko aste) vartaloja (1) *and* : *anni* 'anti' : *annin*', *keet* : *keedu* 'keitto' : *keiton*', *käim* : *käima* 'käynti' : *käynnin*', (2) *anne* 'lahja', *kasu* 'etu', *elu* 'elämä', *tänu* 'kiitos'. Lisävokaalia hän ei pitänyt johtimena vaan muuttuneena vartalovokaalina. Lisäksi hän on luetellut joukon suffikseja (hän nimittää niitä lopputavuiksi) esimerkkisanoineen. Verbit on jaettu nominikantaisiin ja verbikantaisiin; transitiivisen ja intransitiivisen, samoin frekventatiivisen ja resiprookkisen merkityksen välinen raja on oikea. Yhdyssanoista Ahrens sanoo, että ne muodostetaan niin kuin saksan kielessä, pääsana (Grundwort) viimeisenä.

3. 4. Lauseopin kuvaus

Viron kielioppikirjallisuus otti Ahrens ansiosta pitkän askeleen eteenpäin myös lauseopin alalla. Aikaisempien hajanaisten ja pinnallisten huomautusten asemesta ilmestyi nyt ensimmäinen systemaattinen syntaksi. Kirjassa on viisi lukua: subjekti, predikaatti, attributti, objekti ja yhdyslause. On monia asioita, joita Ahrens on ensimmäisenä kuvannut, kuten kopula, verbaalinen ja nominaalinen

predikaatti, appositio, nominatiivi- ja partitiivisubjekti. Predikaattiluvusta selviää viron aikamuotojärjestelmä, aktiivin, passiivin ja impersonaalin suhde. Objektin osuus on laajin, sillä siihen mahtuu kokonais- ja osaobjektin sääntöjen lisäksi myös muiden sijamuotojen käyttö, samoin postpositioiden, infinitiivien, partisiippien ja adverbien syntaktinen käyttö. Nykyviron kannalta jotkut lauseopin säännöt muistuttavat enemmän suomea kuin viroa, ja on vaikea ratkaista, onko kyseessä paikallinen suomenkaltainen murre, suomen kielen vaikutus vai puolentoista vuosisadan takainen yleinen kielenkäyttö. Ahrens ylitti aikaisemmat viron lauseopin kuvaajat sekä kuvauksen laajuudessa että analyysin syvyydessä. Useat myöhemmät lauseoppien kirjoittajat viittaavat nimenomaan Ahrensiin.

3. 5. Kiinnostus sanojen alkuperään

Kieliopin ensimmäisen osan lopussa on 25-sivuinen etymologinen sanakirjanen, joka on ensimmäinen systemaattinen yritys selvittää viron ja suomen yhteistä sanastoa. Lisäksi siihen sisältyy lainasanoja venäjän, saksan ja ruotsin kielestä. Suomalainen kielentutkija August Ahlquist julkaisi *Inlandissa* kriittisen arvostelun Ahrensin etymologioista. Hän osoitti useita virheitä, mutta erehtyi itsekkin, mikä antoi Ahrensillem mahdollisuuden julkaista hyvin teräväsanaisen vastineen. Joistakin etymologioista kiistellään edelleenkin. Esimerkiksi Ahrens antoi verbin *rääkima* 'puhua' originaaliksi alaksan *spreken*, mutta Ahlquist näki siinä suomen *rääkyä*-verbin. Vanhan lainasanana *raamat* 'kirja' Ahrens yhdistää oikein venäjän *gramota*-sanaan. Ahlquistin mielestä sana on tullut viroon ja suomeen vasta katolisella ajalla, sillä venäläiset eivät ole tuoneet virolaisille ja suomalaisille kirjaa eivätkä kirjoja. Paikannimi *Rakvere* antoi aiheen pitkään jatkuneelle kiistelylle Viron paikannimissä tavallisen *vere*-lopun alkuperästä. Ahrens piti suffiksin kantamuotona *vuori*-sanaa, Ahlquist *vaara*-sanaa. Kysymystä ei ole vielä kukaan kaikkia tyydyttävästi ratkaistu; professorit Paul Alvre ja Valdek Pall olivat *vere*:n alkuperästä julkisesti eri mieltä vielä 1970-luvulla.

3. 6. Kirjakieli ja murteet

Ahrensin kielioppi on luonteeltaan kirjakieltä ohjaileva, normikielioppi. Sen vaikutusta lisäsivät hänen muut kielitieteelliset julkaisunsa ja tuntemattoman tekijän laatima aakkosellinen rekisteri Ahrensinkin kieliopissa esiintyvistä kaikista nomineista (yhteensä 1500), varustettuna saksankielisin käännöksin sekä päämuodoin (nominatiivi, genetiivi ja partitiivi yksikössä ja monikossa). Sen avulla oli helppo löytää yksittäisen sanan ”oikeat” muodot.

Kieliopin toisessa painoksessa on kaksi lisälukua: Murteet ja Kansanrunot. Ahrens käsitteli kumpaakin kirjakielen normien kannalta. Hän luetteli käytössään olleesta aineistosta joukon murreilmaisuja ja -muotoja, jotka eivät hänen mielestään sovi kirjakieleen. Myös kansanrunoja hän analysoi kirjakielen kannalta. Hän tunnusti, että kansanrunoissa on aitoja vanhoja muotoja, mutta hän piti oikeina vain sellaisia, jotka kopioivat tarkkaan suomen kielen muotoja (joka Ahrensinkin mielestä oli vanhaa viroa). Siksi hänen mielestään kansanrunoissa on hyvin paljon virheellisiä, mielivaltaisia muotoja, joilla ei ole mitään merkitystä. Ahrens näki kansanrunoissa vain kuolleen kielen.

Mielenkiintoinen on Ahrensinkin Hornungin lingvististä toimintaa käsittelevä kirja, joka on oikeastaan ensimmäinen virolaisen kielioppikirjallisuuden historia. Siihen sisältyy yksityiskohtainen yleiskatsaus tähänastisiin kielioppeihin. Kritiikin lähtökohtana on, miten hyvin kieliopit kuvaavat todellista viroa kieltä, ja siitä kannalta on ymmärrettävä, että arvosana Stahlilta on täysin kielteinen. Ahrens analysoi myös Stahlin kielenkäyttöä ja osoittaa, että Stahl yritti kirjoittaa viroa kieltä oman kielioppinsa mukaan: lauseet ja muut ilmaisut ovat saksalaisperäisiä, sanoissa ei ole astevaihtelua, partitiivin asemesta on aina genetiivimuoto. Hornungin kielioppia (1693) Ahrens kehuu, mutta Thor Hellen Raamatun käännöstä hän taas moittii pitäen sitä huonompana kuin Hornungin kielioppia.

Ahrensinkin viimeinen laajahko tutkimus käsittelee virokielen Raamatun käännösvirheitä. Ahrens oli sitä mieltä, että Thor Hellen viroa kielen taito ei ollut paras mahdollinen, mistä kertovat monet virheelliset muodot ja lauserakenteet. Virheitä Ahrens on

luetellut 75 sivua. Monet niistä kuvastavat vain jonkin toisen paikkakunnan kielenkäyttöä. Tällöinkin Ahrens jäi kielenhuoltajaksi, joka kielsi kaikki rinnakkaismuodot ja piti oikeana viron kielenä vain oman kielioppinsa muotoja.

KIRJALLISUUTTA

ALVRE, Paul: Eduard Ahrens grammatikuna ja keeleuuendajana. – Keel ja Kirjandus 1993, 4: 199–211 ja 5: 277–281.

WIIK, Kalevi: Kolme ja puoli vuosisataa suomalaista ja virolaista kieliopinkirjoitusta: nominien taivutus. – Lähivertailuja 3. Turku 1988: 11–26.

4. Viron kielen opetus ja tutkimus Tartton yliopistossa 1802–1874. Friedrich Robert Faehlmann

4. 1. Lähtökohdat

Vaikka Viro ja Suomi kuuluivat 1800-luvun alusta samaan valtakuntaan, suhtautuminen paikalliseen kieleen ja sen tutkimuksen taso olivat erilaisia. Tartton yliopisto sai kyllä viron kielen lehtorin aikaisemmin kuin Helsingin yliopisto suomen kielen lehtorin. Tartossa oli 1800-luvun alusta viron kielen lehtorin virka, mutta lehtorin tehtävänä oli opettaa vain saksalaisille teologian opiskelijoille käytännön viroa, jotta he kykenisivät toimimaan pappeina ja saarnaamaan virolaisille talonpojille. Suomessa paikallista kieltä arvostettiin enemmän. 1800-luvun jälkipuoliskolla suomen kielen tutkimuksen keskus oli Helsingin yliopisto, jossa vuodesta 1851 toimi suomen kielen ja kirjallisuuden professori. Virossa tilanne oli erilainen. Tartton yliopiston saksalainen, myöhemmin venäläinen johtokunta ei sallinut kansallisten tieteiden professuurin perustamista. Lehtorin virka pysyi ainoana virolaisena virkana Tartton yliopistossa 116 vuotta, ja viron kielen professuuri saatiin vasta vuonna 1919. Tämän ensimmäisen, nk. lehtorikauden, voi jakaa kahteen jaksoon sen perusteella, toimiko kielen lehtorina virosta kiinnostunut harrastaja vai koulutettu lingvisti. Rajana on vuosi 1874, jolloin viron kielen lehtoriksi valittiin ensimmäinen kielitieteestä tohtoriksi väitellyt virolainen tutkija.

4. 2. Viron kieli 1600-luvun yliopistossa

Kysymys viron kielen opettamisesta nousi esille vuonna 1630, kun Ruotsin vallanpitäjät perustivat Tarttoon kymnaasin, yliopiston edeltäjän. Liivinmaan kenraalikuvernööri Johann Skytte ilmoitti

saksankielisessä julisteessa kymnaasin perustamisesta: neljän pääkielen (latinan, kreikan, heprean ja kaldean) lisäksi siellä opetetaan myös ranskan, lätin, viron ja inkerin kielen puhumista, lukemista ja kirjoittamista. Ei ole tietoja siitä, että niitä olisi todella opetettu. Kun kymnaasi 1632 muutettiin yliopistoksi, paikalliskielten opetus ei ollut enää ajankohtainen, sillä tuon ajan käsityksen mukaan yliopistoissa ei opetettu nk. tavallisia kieliä. Opetuskieli oli latina, ja sen taito oppilaalla piti olla jo ennen yliopistoon tuloa. Yliopistossa opetettiin pääasiallisesti kreikkaa ja hepreaa. Latinan kielen taitoa täydensi tavallaan puheopin ja retoriikan professori, joka opetti Kreikan ja Rooman kirjallisuutta. Ranskan kieltä alettiin opettaa vasta Academia Gustavo-Carolinan aikoina (1690–1710). Saksan kieltä käytti opetuksessa jonkin verran puheopin professori Jacob Wilde, ja tiettävästi dramaturgi ja runoilija Isak Börk (Björk) luki opiskelijoille ruotsinkielisiä runojaan.

Monet professorit ja opiskelijat osasivat myös viroa tai opiskelivat sitä. Jotkut heistä ovat myöhemmin tulleet tunnetuiksi viron kielen kääntäjinä. Tarton yliopiston 1600-luvun kasvateista on viron kielen hyväksi eniten tehnyt Johannes Gutsclaff, joka kirjoitti ensimmäisen eteläviron kieliopin ja yritti kääntää Raamatun tekstejä. Myös Andreas Virginius, joka käänsi eteläviroksi Uuden testamentin ja muita Raamatun osia, oli Tarton yliopiston kasvatti.

Todistukset, joita annettiin yliopistosta papin tai muuta valtion tai julkista virkaa hakeville, kertovat Tarton yliopistossa opiskelleiden nuorten miesten hyvästä viron kielen taidosta, joka oli näissä ammateissa välttämätön. Voidakseen arvioida paikanhakijoiden kielitaitoa professorienkin piti jonkin verran osata kyseistä kieltä. Professorit oppivat kielen virolaisilta palvelijoiltaan ja vuorovaikutuksessa paikallisen väestön ja omien talonpoikiensa kanssa (kaupungin lähellä sijaitseva Törvandin kylä oli jaettu professorien kesken). Teologian professoreilla oli tavallisesti myös pastorin virka virolaisessa seurakunnassa, ja heidän piti tietenkin osata paikallista kieltä. Viron kielen taidosta kertoo myös maallisen tilapäisruoudon harrastus sekä yliopistossa että myöhemmin yliopistosta valmistuneiden keskuudessa. Monet heistä ovat jättäneet jälkensä Viron kirjakielen ja kirjallisuuden historiaan. Paikalliskielten har-

rastus synnytti vironkielisen kirjallisuuden tarpeen. Saksasta ja Ruotsista Viroon saapuneet oppineet eivät suhtautuneet paikallisväestöön niin halveksivasti kuin suuri osa baltiansaksalaisista kartanonherroista, jotka pitivät lukutaitoa orjalle tarpeettomana, haitallisenä tai jopa rikollisena. Yliopiston väki sai vaikutteita humanismin ja varhaisen valistusajan aatteista, mutta myös opinnot monissa yliopistoissa ja matkat Euroopassa auttoivat välttämään ahdasmielisyyttä. Mutta täytyy tietenkin muistaa, että tuon ajan yliopistossa viron kieltä eivät harrastaneet virolaiset.

4. 3. Ensimmäiset viron kielen lehtorit

Uusi aikakausi alkoi keisarillisen yliopiston avaamisesta 1802, jolloin siellä opiskeli jo virolaisiakin. Vuonna 1802 uudelleen avatussa Tarton yliopistossa alettiin opettaa myös viron kieltä. Lehtorin virka perustettiin käytännön tarpeeseen. Teologisesta tiedekunnasta valmistuttiin papeiksi, ja kirkkoherran viran saanti edellytti paikallisen kielen taitoa. Papistolla oli melko suuri rooli myös kansakouluopetuksen järjestämisessä. Viron kielen taidon tarpeesta oli puhuttu jo 1700-luvulla. Luultavasti viron kielen pääsylle yliopistoon oli muitakin välillisiä syitä, mm. estofiilien vaikutus.

Ensimmäiseksi viron ja suomen kielen lehtoriksi valittiin vuonna 1803 Tarton kaupunkikoulun tarkastaja ja Jaanin seurakunnan pappi FRIEDRICH DAVID LENZ. Lenz oli opiskellut Königsbergissä ja kuunnellut mm. Immanuel Kantin luentoja. Viron kieltä hän tunsi lapsuudesta. Yliopiston konsistorin pöytäkirja vakuuttaa, että hänellä oli myös perusteellinen suomen kielen taito. Kuinka paljon hän todellisuudessa suomea osasi, siitä ei ole tietoja. Virkanimitys 'viron ja suomen kielen lehtori' säilyi ainoastaan Lenzin kauden. Hänen seuraajaansa Rothia nimitetään yliopiston opintooppaassa jo viron kielen lehtoriksi. Suomen kieltä Tarton yliopistossa ei opettanut Lenz eivätkä hänen seuraajansa. Ensimmäisen kerran suomea alkoi opettaa vasta Mihkel Veske 1876.

Viron kielen lehtorin virka oli Tarton yliopistossa vaatimaton ammatti. Lehtorilla oli aluksi kaksi viikkotuntia, ja se oli työ, jota

hoidettiin päätyön ohessa. Opiskelijoina oli 1870-luvulle saakka pääasiallisesti saksalaisia. Lehtori selitti viron kielen rakennetta Hupelin kieliopin (1780) pohjalta, piti käännösharjoituksia ja opetti vironkielisten saarnojen kirjoittamista. Viron kielen kurssi kesti aluksi vuoden: yksi lukukausi opetettiin muoto-oppia, toinen lauseoppia.

Ensimmäisten lehtorien tehtävänä oli opettaa kahta kieltä: pohjoisviron eli Tallinnan kirjakieltä ja eteläviron eli Tarton kirjakieltä. Myöhemmin eteläviron kieli jäi yhä enemmän ja enemmän syrjään, mutta opinto-opas osoittaa, että vielä vuonna 1854 lehtori Mickvitz teetti opiskelijoilla käännösharjoituksia kumpaankin kieleen.

Kun Lenz 1809 kuoli, hänen virkansa peri 1810 Otepään kotiopettaja GEORG PHILIPP AUGUST ROTH, Võrumaan rovastin ja ensimmäisen vironkielisen viikkolehden julkaisijan Johann Rothin poika. Rothille lehtorin virka lienee ollut varsinainen virka, hänellä ei ollut muita tehtäviä. Ensimmäisinä vuosina hän opetti viroa jopa 6–8 tuntia viikossa — kaksi viikkotuntia pohjoisviron ja saman verran eteläviron kirjakieltä, lisäksi vironkielisten tekstien, ennen kaikkea tietenkin saarnojen kirjoittamista ja antoi lukukauden ajan lisäopetusta eteläviron kielessä. Myöhemmin Rothin into lienee vähentynyt ja hän opetti vain neljä tuntia viikossa.

Rothin kuoleman jälkeen 1817 viron kielen lehtoriksi tuli Tarton Jaanin seurakunnan pastori LUDWIG WILHELM MORITZ, joka näyttää työskennelleen melko pintapuolisesti: hän opetti viikossa yhden tunnin pohjoisviroa ja toisen tunnin eteläviroa. Hän on kuitenkin sen verran edeltäjiään huomionarvoisempi, että hän on ollut kiinnostunut myös viron kielen teoreettisista kysymyksistä. Rosenplänterin *Beiträgensä* ilmestyi hänen artikkelinsa kahden kirja kielen yhdistämisestä. Moritz oli kiihkeä Tarton kirjakielen kannattaja. Jo 1822 hän ajanpuutteesta luopui ammatistaan ja virka oli kolme vuotta täyttämättä.

Vuonna 1826 viron kielen lehtoriksi nimitettiin Tarton kaupunkikoulun tarkastaja ja Jaanin seurakunnan apupappi JOHANN BOUBRIG. Boubrigen aikana alkoi Tarton yliopiston viron kielen ja kirjallisuuden opetuksen nousukausi. Uusi lehtori tunsu suurta kiinnostusta viron kieleen, kansanrunouteen ja menneisyyteen sekä tu-

levaisuuteenkin. Hän ei ollut enää maakansan hyväksi työskentelevä viron kielen harrastaja vaan tutkija, jonka päämääränä oli esittää, mitä sisältyy viron runsaaseen kansanrunouteen ja millaisia ilmaismahdollisuuksia on viron kielessä. Jo hakemuksessaan hän kirjoitti, että hän on kauan ollut kiinnostunut viron kielen lehtorin virasta, koska hänellä on aina ollut taipumus harrastaa viroa. Lehtorina hän voisi päätehtävänänsä tutkia syvemmin tämän kielen olemusta. Kielitaidon todisteeksi hän esitti 44-sivuisen tutkimuksen viron kielen murteista ja yhtenäisen kirjakielen luomisesta. Siinä hän käsittelee tarkemmin kahta päämurretta, joilla oli kirjakielen perinne, mutta mainitsi myös muut murteet. Hän kielsi kahden viron kielen olemassaolon ja uskoi, että on vain yksi kieli, jossa on murteita, kuten muissakin kielissä. Hän on aivan oikein johtanut sanan *murre* verbistä *murtaa*, joka tässä on tarkoittanut kielen murtamista, erikoisella tavalla käyttämistä. Tutkimuksessa on lyhyt katsaus Pohjois- ja Etelä-Viron murrealueisiin ja viittaus siihen, miten pohjoisviron murre leviää myös eteläviron alueelle. Melko laajasti on analysoitu kummankin murteen äänteellisiä, muoto-opillisia, semanttisia ja sanastollisia eroja. Boubrig korosti, että viron kieli ei ole avuton, kehittymätön ja kummallinen, vaan päinvastoin hyvin havainnollinen ja vivahteikas. Hän tuo useita esimerkkejä kuvallisesta ilmaisumuodosta ja valittaa, että virossa on paljon huonoa saksan kielen vaikutusta. Käytetään *ehstonisierdes Deutsch* 'estonisoitua saksan kieltä'. Jos haluaa tietää, mikä on alkuperäistä, pitäisi verrata viroa suomen kieleen. Vaikka tätä tutkimusta ei sellaisena julkaistu, sen pääpiirteet sisältyvät erääseen toiseen artikkeliin, jonka Boubrig julkaisi myöhemmin Viron oppineiden seuran toimituksissa 1843. Edeltäjistään poiketen Boubrig siis kannatti yhtenäisen kirjakielen ideaa. 1826 erään luentosarjan nimenä on suoraan: yhtenäisen kirjakielen puolesta. Boubrigin päämääränä ei ollut ainoastaan teologien opettaminen, vaan hän on kiinnittänyt erityistä huomiota vironkielisen kansakoulun tilan parantamiseen. Hän oli viron kielen lehtorina vuoteen 1837 ja luennoi kaksi tuntia viikossa. Vuonna 1838 Tarton yliopiston yhteyteen perustettiin Gelehrte Estnische Gesellschaft (Viron oppineiden seura, Õpetatud Eesti Selts, ÕES). Boubrig oli seuran perustajajäsen ja piti seuran kokouksissa esitelmiä viron

murteista, Tallinnan ja Tarton kielen yhdistämisestä, virolaisista ja viron kielen erikoisuudesta, arkeologiasta, kansanrunoudesta jne. Monet esitelmät on myöhemmin julkaistu seuran toimituksissa.

Vuonna 1838 Tarton yliopisto sai ensimmäisen virolaissyntyisen viron kielen lehtorin, Hän oli Tarton opettajaseminaarin tarkastaja DIETRICH JÜRGENSON, joka jatkoi opettamista Hupelin kieliopin mukaan, mutta käytti opetuksessa myös O. W. Masingin julkaisemaa sanomalehteä *Ma-rahwa Näddala-leht*. Jürgenson toi ensimmäisen kerran Tarton yliopistoon myös viron kirjallisuuden. Vuoden 1841 keväällä hän luennoi lukukauden verran Viron kirjallisuuden historiaa. Yhteenveto näistä luennoista ilmestyi ÕES:n toimitusten sarjassa. Jürgenson on mm. selittänyt luennoillaan virolaisia kansanrunoja. Hän harrasti myös liivin kielen tutkimista ja on yksi harvoista, joka on kirjoittanut muistiin liivinmaalaisen salatsin-liivin murretta. Jürgenson piti viron kielen luentoja vain kolme vuotta; hän kuoli syksyllä 1841.

4. 4. Friedrich Robert Faehlmann — tutkija

Viime vuosisadan ensimmäisen puoliskon merkittävin viron kielen lehtori Tarton yliopistossa oli FRIEDRICH ROBERT FAEHLMANN (1798–1850). Koulutukseltaan ja ammatiltaan Faehlmann oli lääkäri, mutta hän oli hyvin kiinnostunut filologiasta ja kulttuurista. Koska Faehlmannin kielelliset harrastukset ja kyvyt tunnettiin yliopistossa, hänet kutsuttiin Jürgensonin kuoleman jälkeen viron kielen lehtoriksi. Hänenkin opetusvelvollisuutensa oli kaksi tuntia viikossa: tunti kielioppia ja saman verran keskusteluharjoituksia. Kevätlukukaudella käsiteltiin muoto-oppia, syyslukukaudella lauseoppia. Siitä huolimatta työ ei ollut helppo, koska Faehlmann ei halunnut opettaa Hupelin kieliopin mukaan, vaan hän analysoi itse koko aineiston ja arvioi uudelleen monet kieliopin kysymykset. Käytännön kielenopetuksen ohella hän alkoi pitää tieteellisiä luentoja viron kielen muoto-opista ja muistakin viron kielen kysymyksistä. Niistä luennoista saivat alkunsa hänen tutkimuksensa viron morfologiasta, jotka julkaistiin myöhemmin artikkeleina ÕES:n toimituksissa.

Faehlmann oli ensimmäinen viron kielen lehtori, joka samanaikaisesti oli myös viron kielen tutkija. Hän oli hyvin ahkera: kahdeksan vuoden aikana (1842–1850) hän julkaisi 32 artikkelia viron kielestä.

Hänen kuulijoinaan oli kuitenkin enimmäkseen teologisen tiedekunnan saksalaissyntyisiä opiskelijoita, joista suurin osa ei ollut kiinnostunut viron kielestä. On säilynyt mielenkiintoinen kirjeenvaihto Luunjan kartanonherran Nolckenin kanssa. Paroni kysyy Faehlmannilta, mitä ÕES oikeastaan tavoittelee tutkiessaan ja kehittäessään talonpoikien kieltä. Eikö olisi parempi, että tuo kieli unohdaisi ja katoaisi. Kansalle olisi parasta, jos se sulautuisi saksalaisiin. Faehlmann oli tietenkin eri mieltä. Hän vastasi, että ennen kuin puhutaan kielen katoamisesta, sitä pitää perusteellisesti tutkia. Viron kieltä, vaikka se tarjoaa tutkijalle hyvin paljon kiinnostavaa, oli siihen mennessä hyvin vähän tutkittu. Faehlmann puhuu myös asian käytännöllisemmästä puolesta. Jos halutaan vaikuttaa kansaan, sen kulttuuriin ja taloudellisiin oloihin sekä hävittää taikausko, täytyy oppia tuntemaan sen kansan kieltä. Kun kansa sitten on saavuttanut korkeamman kulttuuritason, se rupeaa itse kaipaamaan valistusta ja liittymään sivistyneempään kansaan. Näin voisi viron kansa vapaaehtoisesti sulautua saksan kansaan. Mutta kulttuuritason parantamisen pääkeinona on kieli.

Esitelmissään ja teoksissaan Faehlmann korosti toistuvasti, että kieli ja sen kehitys ovat riippuvaisia historiasta. Pohtiessaan kysymystä, mitä virolaisilla on säilynyt kaukaisesta menneisyydestä, hän totesi, että kieltä täytyy pitää tärkeimpänä muistomerkkinä, joka kertoo kansan muinaisuudesta. Valitettavasti viron kielen osalta tuosta suurenmoisesta taideteoksesta on säilynyt vain raunioita. Historian vaikutusta kieleen Faehlmann käsitteli melko terävästi jo ensimmäisellä luennollaan: kun saksalaiset alistivat virolaisten maan ja kansan, virolaisesta tehtiin orja. Orjalta otettiin kaikki, mutta jätettiin kuitenkin kieli — sen piti merkitä orja ja olla välimuurina isännän ja orjan välillä. Viron kirjakielen ajattelemisenkin olisi ollut synty.

Kirjakielen varhaishistoriassa Faehlmann erotti Stahlin kauden ja Raamatun kielen kauden. Ahrensin tavoin Faehlmannkaan ei ar-

vostanut Stahlin kielioppia. Hän kirjoitti, että Stahl tyranniso i viron kieltä kokonaisen vuosisadan. Samalla tavalla kuin nyt virolainen ei voinut ymmärtää Stahlin kieltä silloinkaan, koska se oli työnnetty latinan kielen kehyksiin. Kun lopulta Raamatun käännöstä valmisteltaessa Stahlin kieli hylättiin, se oli tietynlainen edistysaskel, mutta entisistä puutteista sekään kieli ei ollut vapaa. Tämä uusi Raamatun kieli on tyranniso i viron kieltä toiset sata vuotta. Näin ollen Faehlmann jo luentokurssinsa alussa esitti vähäsanaisen, mutta terävän tiivistelmän siihenastisen kirkko- ja kirjakielen kehityksestä.

Faehlmann ei halunnut tutkia kirjojen kirkkoviroa, vaan talonpoikien käyttämää kieltä. Aikaisemmat kielioppien kirjoittajat olivat väittäneet, että viron kieli on ulkomaalaiselle helppo. Faehlmann sanoi päinvastoin, että se on vaikea, koska kansankielen ja kirjakielen välinen ero on suuri. Kun muissa kielissä kirjakieltä yritetään muotoilla parhaan kansankielen pohjalta, niin viron kielessä yritetään yhä kirjoittaa kansan elävästä kielenkäytöstä mahdollisimman poikkeavalla tavalla. Toinen syy, miksi viroa on vaikea oppia, on se, että viron tutkimus on ollut vielä vähäistä. Faehlmann uskoi, että viron kieli on kehityskykyinen, valitettavasti on vain niin vähän siitä kiinnostuneita. Faehlmann syytti pappeja, jotka eivät ole kiinnostuneita kielestä, koska he pitävät ainoana oikeana ja parhaana Raamatun kieltä, vaikka Raamattu on ilmestynyt runsaat sata vuotta sitten ja kielitiede sillä välin valtavasti kehittynyt. Muiden uskonnollisten tekstien kieli oli Faehlmannin mielestä vielä huonompaa kuin Raamatun kieli.

Faehlmannia kiinnostivat myös viron murteet ja niiden suhde kirjakieleen. Verratessaan viron kahta päämurretta hän päätteli, että eteläviro eroaa pohjoisvirosta paitsi ääntämykseltään ja lauserakenteeltaan myös muotorakenteeltaan ja sanastoltaan. Samassa kirjoituksessaan murteista Faehlmann analysoi myös viron ja suomen kielen suhdetta ja päätteli, että virolaiset ja suomalaiset puhuvat oikeastaan samaa kieltä. Suomi ja tallinnanviro eivät ole kauempana toisistaan kuin tartonviro ja tallinnanviro. Kuitenkin Faehlmannin näkökannat ovat pidättyvämpiä kuin muiden kielimiesten. Hän ei osoittanut niin suurta innostusta suomen kieleen kuin aikalaisensa Eduard Ahrens. Vaikka hän pitikin suomea, pohjoisviroa ja etelävi-

roa saman kielen murteina, hän korosti niiden eroja. Runollisesti Faehlmann selitti, miten suomalainen venyttää muodot epätavallisen pitkiksi, pohjoisvirolainen säilyttää esteettisen ja harmonisen kohtuullisuuden, kun taas etelävirolainen puolestaan lyhentää liikaa ja leikkaa osia sekä edestä että takaa, jonka seurauksena sekä nominien että verbien taivutus muuttuu usein kovin epäselväksi. Faehlmannin mielestä pohjoisviro sopi eteläviroa paremmin kirjakieleksi, koska se on rikkaampi ja sen muotorakenne johdonmukaisempi.

Suomen kielestä lainaamiseen ja suomen esikuvaan Faehlmann suhtautui jonkin verran kriittisesti. Faehlmannin mielestä viro-kieli ei ole köyhä vaan on historialliselta kehitykseltään jonkin verran suomea edellä, koska virolaisilla on maantieteellisen asemansa ansiosta jo ennen saksalaisten tuloa ollut enemmän kulttuurisuhteita Pohjoismaihin ja muuhun Eurooppaan. Vaikka Faehlmann syytti saksalaista herrakansaa virolaisten kulttuurisesta jälkeen jäämisestä, hän oivalsi myös sen, että vain säätyeroja korostava ja virolaista orjan tasolla pitävä politiikka oli se, joka on säilyttänyt viro-kielen ja kansan. Jos saksalaiset eivät olisi olleet virolaisten suhteen niin ahdasmielisiä, virolaiset olisivat ja aikoja sitten saksalaistuneet kuten muinaispreussilaiset.

Yliopistonlehtorina Faehlmann piti velvollisuutenaan viro-kieliopin tutkimista. Hän ilmoitti heti, ettei aio kirjoittaa perusteellista kielioppia, vaan käsittelee yksittäisiä kielikysymyksiä. Usein hänen käsityksiinsä liittyi aikaisempien selitysten uudelleenarviointia. Viron aakkostosta hän esimerkiksi tähdensi, että äänteet *ä*, *ö*, *ü* ovat virossa jotakin muuta kuin saksan kielessä. Saksan kielessä ne ovat "umlaut-äänteitä", koska ne esiintyvät tietyissä muodoissa *a:n*, *o:n* ja *u:n* asemesta, mutta virossa ne ovat itsenäisiä äänteitä, jotka eivät mitenkään liity *a:han*, *o:hon* tai *u:hun*.

Kieliopillisista kysymyksistä ensimmäisiä, joihin Faehlmann otti kantaa, on astevaihtelu. Astevaihtelu on Faehlmannilla taivutuskeino — kieliopillisten muotojen saamista flektion menetelmällä. Hänen käsityksensä mukaan se on koko kielen kattava ilmiö, joka käsittää nominien taivutuksen, verbien taivutuksen ja adjektiivien vertailun. Missään se ei esiinny itsenäisenä mutta liittyy aina kaikenlaiseen taivutukseen. Faehlmann on ensimmäinen, joka käsitte-

lee astevaihtelua tieteellisin perustein. Hän kuvasi kieliopillisten muotojen saamisen eri menetelmiä, erityisesti flektiota ja päätteiden liittämistä vartaloon. Hän vertaili viron sisäistä taivutusta kreikan ja saksan vartalovaihteluun. Mutaatioina Faehlmann käsitteli perusteellisimmin vain klusiilien astevaihtelua. Hän piti perusmuotona vahva-asteista vartaloa, josta asteen heikentämisen avulla saadaan toinen vartalovariantti. Faehlmann toi esiin kaikki yleisimmät astevaihteluilmiöt. Niihin kuuluvat äänteiden heikkeneminen (*saak* : *saagi* 'sato : sadon', *selg* : *selja* 'selkä : selän', *tiib* : *tiiva* 'siipi : siiven'), äänteiden katoaminen (*ubba* : *oa* 'papu : pavun', *kässi* : *käe* 'käsi : käden'), assimilaatio (*tõmbama* : *tõmmata* 'temmata : tempaa', *vald* : *valla* 'kunta : kunnan', *kord* : *korra* 'kerta : kerran') ja vokaalien muuttuminen (*nugga* : *noa* 'veitsi : veitsen', *süssi* : *söe* 'hiili : hiilen', *igga* : *ea* 'ikä : iän'). Vartalovariantteja Faehlmann kuvasi sekä taivutuksessa että sananmuodostuksessa. Käsittelemättä jäi ainoastaan kestavaihtelu, joka ei ilmene sanan kirjoitusasussa vaan yksinomaan ääntämisessä. Faehlmann kiinnitti kyllä huomiota prosodisiin eroihin kuten *kangas* (nom.) ja *'kangas* (ill.), mutta hänen mielestään tällöin on kyse intonaatiosta ja painosta; myöhäissyntyistä kvantiteettivaihtelua hän ei käsitellyt vartalomutaatioina. Aika lähellä Faehlmannia oli Ahrensin kieliopin kuvaus, mutta koska Ahrens otti perusmuodoksi nominatiivin, hänen luokittelunsa on yksityiskohtaisempi: hänellä esimerkiksi *kumb* : *kumma* 'kumpi : kumman' ja *hammas* : *hamba* 'hammas : hampaan' kuuluvat eri mutaatioluokkaan.

Faehlmann piti viron kielen erityisenä rikkautena sen nimitysmuotojen loppumatonta varastoa. Virolainen voi usein parilla sananmuodolla ilmaista sen, mihin muunkielinen tarvitsee laajan kuvauksen. Koska Faehlmannin mielestä taivutusoppia ei ollut kukaan perusteellisesti tutkinut, hän kirjoitti nominien taivutuksesta pitkän artikkelin. Sijamuotoja on 13. Ahrensiin verrattuna Faehlmannilta puuttuu pohjoisrannikon sijamuoto essiivi, mutta hänellä on *ga*-loppuinen komitatiivi. Faehlmann yritti kuvata myös tiettyjen muotojen, erityisesti monikon partitiivin muodostamissääntöjä. Hän on ensimmäinen, joka osoitti monikon partitiivin päätteiden ja sanan vartalovokaaliin suhteen: *a*-vartaloisilla sanoilla monikon partitiivi

loppuu *u:hun: lina : linu* 'liina : liinoja' *silda : sildu* 'silta : siltoja', määrätapauksissa myös *e:hen* tai *i:hin: sukka : sukke* 'sukka : sukkia', *koera : koeri* 'koira : koiria'.

Kaikki nominit hän on jakanut vokaalivartalon perusteella viiteen taivutustyyppiin. Muutamat ryhmät ovat samanlaisia kuin nykyisin ja yhdistävät samalla tavalla taipuvia sanoja: yksitavuiset pitkävokaaliset (*puu, täi* -tyyppiset) sanat, *ne*-loppuiset sanat jne. Myös verbit hän jakaa vartalovokaalin mukaan neljään taivutustyyppiin. Niistäkin muutamat ovat käytössä myös nykyään kuten yksitavuisten pitkävokaalisten verbien *jooma, keema* -tyyppi ja konsonanttivartaloisten verbien *pistma, naerma* -tyyppi. Faehlmann on ensimmäisenä oivaltanut nomini- ja verbivartaloiden samankaltaisuuden sekä laatinut samalta perustalta lähtevän nomini- ja verbi-taivutuksen järjestelmän. Se on edeltäjiinsä verrattuna kokonaan uusi lähestymistapa, joka on jättänyt jälkiä myöhempiinkin kielioppeihin. Melko nykyaikaisista tieteellisistä oivalluksista huolimatta lopullinen tulos eli nominien ja verbien taivutusjärjestelmä kokonaisuudessaan ei ollut paras mahdollinen: Faehlmann otti perustaksi vain yhden tunnuksen, vartalovokaalin. Perusmuotona vokaalivartalo on viron taivutuksen kannalta sopivampi kuin nominatiivi, mutta viron sanojen luokittelemiseen yksi muoto ei riitä. Koska Faehlmann ei ottanut huomioon muita olennaisia sanan taivutukseen vaikuttavia tekijöitä (astevaihtelua ym.), samaan ryhmään joutui eri tavalla taipuvia sanoja. Mutta Faehlmann tajusi itsekkin, että hänen esittämänsä järjestelmä on vain yksi mahdollisuus sanojen ryhmitelyksi eikä läheskään täydellinen.

Faehlmann on käsitellyt myös johto-opin kysymyksiä. Hän analysoi kantasanoja ja niistä suffiksien avulla muodostettuja johdoksia. Perusmuotona hän pitää vahva-asteista nominivartaloa ja kuvaa äänteiden muutoksia, johtimia ja johtotapaa vartalovokaalin kannalta. Faehlmann kiinnittää huomiota siihen, että virossa johdosten rinnalla myös niiden kannat ovat alkuperäisessä muodossa itsenäisesti käytössä: *jätkama — jätk* 'jatkaa — jatko', *sullama — sulla* 'sulaa — sula' jne. Hän yhdistää samakantaiset sanat *seis — seisma — seisatama* 'seisonta — seisoa — seisahtaa', *kand — kandma — kannatama* 'kanta — kantaa — kärsiä', *näggo — nägge-*

ma — *näitama* 'kasvot' — *nähdä* — *näyttää*', *tuggi* — *tuggev* — *tuggevaste* — *toetama* 'tuki' — *tukeva* — *tukevasti* — *tukea*' jne. Hän käsitteli myös johdinten merkityksiä ja korosti aivan oikein, että sanojen johtomahdollisuuksien tunteminen tarjoaa mahdollisuuden tarpeen mukaan johtaa uusia kansanomaisia sanoja. Faehlmann on kuitenkin jäänyt tässä yhteydessä kieli-ilmiöiden kuvaajaksi eikä ole käytännössä soveltanut analyyysien tuloksia uusien sanojen muodostamiseen.

Faehlmannin lehtorikauden kiistellyimpiä viron kieleen liittyviä kysymyksiä oli ortografia. Faehlmann kannatti kirjoitustavan muuttamista ja tuki periaatteessa Ahrensin sensuuntaisia yrityksiä (kielioppi 1843), mutta hän esitti omiakin ehdotuksia. Syntyperäisenä virolaisena Faehlmann arvosti kansankieltä ja halusi sitä itsekkin käyttää. Hän kirjoitti ja julkaisi vironkielisiä kaunokirjallisia tekstejä ja käytti niissä aina kansanomaista ilmaisua. Osa hänen teoksistaan kuuluu virolaisen kaunokirjallisuuden klassisiin teoksiin. Häntä pidettiin yleisesti tuon ajan parhaana kirjoittajana.

Kun Faehlmann 1850 kuoli, virolaissyntyisen Mühlbergin hakemus lehtoriksi hylättiin ja virkaan nimitettiin taas saksalainen, kymnaasin opettaja ja tarkastaja CARL FERDINAND MICKWITZ. Viron kielen opettamisen ja tutkimisen alalla hänellä ei ole erityisiä ansioita; hän jäi Viron kulttuurihistoriaan pahamaineisena sensorina, joka kaikin tavoin yritti estää Kreutzwaldin *Kalevipoeg*-eepoksen ilmestymistä. Viron kielen opettaminen yliopistossa oli Mickwitzille vain lisäansaitsemista. Hän jatkoi viron kieliopin opettamista. Muoto-opin opetuksessa hän käytti Ahrensin kielioppia ja Faehlmannin töitä, lauseoppia hän käsitteli Ahrensin kieliopin mukaan.

KIRJALLISUUTTA

KASK, Arnold, R. Faehlmann Tartu ülikooli eesti keele lektorina. — Keel ja Kirjandus 1982: 457–464.

RÄTSEP, Hūno, 175 aastat eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis. — Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VII. Tartu 1979: 27–42.

5. Ferdinand Johann Wiedemann viron kieliaineiston kerääjänä ja kuvaajana

5. 1. Lähtökohdat

1800-luvun aikana kielitiede kehittyi nopeasti. Vuosisadan alussa syntynyt historiallis-vertaileva metodi sai vahvan perustan. Suomalais-ugrilaisia kieliä tutkittiin sekä Pietarin tiedeakatemiassa että Helsingissä. Yhdessä kielitieteen kanssa kehittyivät myös kansanroutentutkimus, kansatiede, arkeologia ja muut tutkimusalat, jotka ovat läheisessä yhteydessä kielentutkimukseen. Myös viron kielen tutkiminen siirtyi harrastajilta ammattilaisten käsiin. 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä virolaisessa kielentutkimuksessa on nähtävissä kolme suuntaa:

- (1) Kieliaineiston kerääminen ja kuvaaminen. Tätä deskriptiivistä kielentutkimusmetodia edustaa akateemisella puolella parhaiten Ferdinand Johann Wiedemann.
- (2) Vertaileva kielitiede ja sukukielten historian kuvaus. Tätä diakronista kielentutkimusmetodia harrasti ja edisti Virossa Mihkel Veske.
- (3) Muut, kaiken kaikkiaan harvat silloin toimineet viron kielen tutkijat Jakob Hurt, Karl August Hermann, Jaan Jõgever keskittyivät pääasiallisesti yhtenäisen viron kirjakielen kehittämiseen.

5. 2. Wiedemannin asema kielitieteessä

FERDINAND JOHANN WIEDEMANN (1805–1887) oli viimeinen, mutta ansiokkain saksalaissyntyinen viron kielen tutkija. Hän syntyi ja opiskeli Haapsalussa ja myöhemmin Tallinnassa. Vuon-

na 1824 hänestä tuli Tarton yliopiston lakitieteellisen tiedekunnan opiskelija, mutta alusta asti hän oli enemmän kiinnostunut kielitieteestä. Hän saikin latinan ja kreikan kielen opettajan pätevyyden ja työskenteli opettajana Tartossa, Jelgavassa sekä 20 vuotta Tallinnassa. Tallinnan-kautenaan hän aloitti tieteelliset tutkimuksensa. Olemassa olevaa uskonnollista kirjallisuutta ja Tallinnassa asepalveluksessa olevia kielenoppainaan hyödyntäen hän kirjoitti komin, marin ja udmurtin kieliopit. Ne herättivät huomiota Pietarin tiedeakatemiassa: Wiedemann valittiin vuonna 1854 akatemian kirjeenvaihtajajäseneksi ja 1859 varsinaiseksi jäseneksi suomalais-ugri-laisten kielten alalla. Myöhemmin hän on kirjoittanut perusteellisia tutkimuksia myös muista suomalais-ugrilaisista kielistä (vatja, liivi, hanti, mordva, permi jne.). Paul Ariste sanoo Wiedemann-kirjassaan, että kuusi suurmiestä rakensi vahvan perustan suomalais-ugrilaiselle kielitieteelle 1800-luvulla. He olivat unkarilaiset Antal Reguly, Pál Hunfalvy ja József Budenz, suomalaiset Antti Juhana Sjögren ja Matias Aleksanteri Castrén sekä Haapsalun mies Ferdinand Johann Wiedemann. Wiedemannin merkitys ei ollut muita pienempi. Tuolloin, kun kielitiedettä hallitsi yksinvaltiaana historiallis-vertaileva suuntaus, Wiedemann jäi aineiston kerääjänä ja kuvaajana aikalaistensa varjoon. Meidän aikanamme, kun arvostetaan myös kielten rakenteen deskriptiivistä kuvausta, Wiedemannin saavutuksia on pakko arvostaa korkeammalle kuin aikaisemmin. Häntä kunnioitettiin kyllä jo elinaikanaan. Vaikka hänestä ei tullut koskaan kielitieteen tohtoria eikä Tarton yliopiston professoria, hänestä tehtiin yliopiston kunniatohtori ja kunniajäsen. Hän oli Unkarin tiedeakatemian ja monen ulkomaisen kielitieteellisen seuran kunniajäsen. Wiedemann oli Sjögrenin jälkeen viimeinen suomalais-ugri-laisten kielten akateemikko Pietarin tiedeakatemiassa. Uutta sopivaa ehdokasta ei löydetty.

5. 3. Murteenkeruuretket ja sanakirja

Viron kielen tutkimukset Wiedemann aloitti vuonna 1855 Tallinnassa ja hän jatkoi niitä Pietarissa, johon hän siirtyi 1857 akatemian

jäsenenä. Ensimmäisiä tutkimuksia oli vuonna 1855 akatemialle esitetty *Ueber die neueste Behandlung der Ehstnischen Grammatik* (Viron kieliopin uusimmasta kuvauksesta), jossa hän analysoi 1853 ilmestynyttä Ahrensin kielioppia. Wiedemann arvosti Ahrensin työtä ja kannatti uutta kirjoitustapaa. Hän analysoi koko kielioppia yksityiskohtaisesti ja teki useita korjausehdotuksia. Muun muassa hän kirjoitti siitä, että viron kieli ei ole suomen kielen tytär, niin kuin Ahrens oli esittänyt, vaan täysin itsenäinen suomalais-ugrilainen kieli, joka on suomen kielen läheinen sukukieli. Wiedemann ei pidä oikeana Ahrensin liian suurta riippuvuutta suomen kieliopista, mitä Ahrens Wiedemannin sanojen mukaan ei tuntenut tarpeeksi hyvin. Wiedemann kritisoi Ahrensia myös siitä, että tämä piti ainoina oikeina viron kielen muotoina niitä, jotka hän itse tunsu ja joita hän käytti.

Wiedemann esitti akatemialle suunnitelmansa laatia suuri viron kielen sanakirja ja kielioppi. Hän perusteli sanakirjan tarvetta sillä, että viime vuosina oli kerätty paljon kansanrunoutta, samoin oli Kreutzwald julkaissut kansalliseepoksen *Kalevipoeg*. Sekä eeposta että kansanrunoutta oli vaikea lukea, koska niissä esiintyi runsaasti sanoja, joita ei ollut yhdessäkään sanakirjassa. Myös vironkielisessä kirjallisuudessa oli sanoja, jotka sanakirjoista puuttuivat. Viron kielestä ei ollut Wiedemannin mukaan myöskään olemassa kunnon kielioppia. Etelä- ja pohjoisviron kieltä Wiedemann piti niin erilaisina, että ei pitänyt mahdollisena esittää kummankin viron päämurteen kielioppia yhdessä teoksessa. Oman tutkimuksensa aiheeksi Wiedemann halusi ottaa pohjoisviron murteen.

Wiedemann aloitti tutkimusretkensä viron aineiston keräämiseksi vuonna 1861. Seuraavien kahdeksan vuoden aikana hän vietti kaikki kesät murteenkeruuretkillä haravoiden systemaattisesti kaikki Viron murrealueet ja keräten viidessätoista vuodessa valtavan määrän tietoja viron murteista ja kirjakielestä. Etelä-Viron alueella hänen kielenoppainaan ja apulaisinaan toimivat *Kalevipoeg*-eepoksen kirjoittaja Friedrich Reinhold Kreutzwald (Vöruusa) ja kansanrunouden ja kielen tutkija Jakob Hurt (Pölvassa). Hurtista tuli Wiedemannin sanakirjatyön jatkaja. Akateemikon kuoleman jälkeen Hurt julkaisi virolais-saksalaisen sanakirjan toisen painoksen, johon

oli lisätty Wiedemannin myöhemmin keräämä aineisto. Wiedemann innostui eteläviron murteista, joita hän siihen saakka oli tuntenut melko huonosti, ja julkaisi vuonna 1864 erillistutkimuksen vörun murteesta. Hän oli huomannut niin paljon eroavuuksia sanastossa, ääntämyksessä ja kielen rakenteessa, että piti mahdollisena puhua eri kielestä, ei ainoastaan murteesta. Myös myöhemmät tutkijat ovat osoittaneet, että eteläviro on aikaisemmin voinut olla itsenäinen itämerensuomalainen heimokieli.

Vuonna 1869 ilmestyi suuri virolais-saksalainen sanakirja *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch von F.J.Wiedemann*. Wiedemannin tavoitteena oli koota siihen koko virolainen 1800-luvun alkupuolen sanasto. Itse kerätyn aineiston lisäksi hän hyödynsi kaikkia entisiä sanakirjoja ja kokoelmia, sekä painettuja että käsikirjoituksia. Lisäksi hän keräsi sanoja kirjallisuudesta. Sanakirjassaan Wiedemann on käyttänyt kirjoitustapaa, joka on lähellä tuolloin tieteellisissä tutkimuksissa käytettyä Lepsiuksen foneettista tarkekirjoitusta. Liudennusta osoittaa akuuttimerkki (*n'*, *l'*, *t'*), vokaalienvälisen puolisoinnillisen *s:n* merkkinä on *z* (*kazu* 'kasvu', mutta *kaswama* 'kasvaa'), pitkien vokaalien osoittimena on vokaalin yllä oleva viiva, diftongin komponentteja yhdistää kaari jne. Sanakirjasta on ilmestynyt kolme uusintapainosta 1893, 1923 ja 1973.

5. 4. Deskriptiivinen kielioppi

Kun virolais-saksalainen sanakirja oli ilmestynyt, Wiedemann alkoi laatia viron kielioppia. Suurin osa kieliopin aineistosta oli kerätty samanaikaisesti sanakirjan aineiston kanssa, mutta Wiedemann jatkoi aineiston täydentämistä silloinkin, kun kielioppi oli jo painossa. Liki 700-sivuinen teos ilmestyi vuonna 1875 Pietarissa nimenään *Grammatik der ehstnischen Sprache*.

Wiedemannin viron kielioppi oli viimeinen lähes kaksi ja puoli vuosisataa jatkuneessa vieraskielisten kielioppien perinteessä. Sekä laajuudeltaan että analyysin syvyydeltään se ylittää kaikki edeltäjänsä ja on viron kielen tutkimuksen suursaavutuksia. Se on tieteellinen kielioppi ja pysyi ylittämättömänä 120 vuotta. Nykyaikainen

viron deskriptiivinen kielioppi ilmestyi vasta 1993–1995. Wiedemannin kielioppi on yhdessä Ahrensin kieliopin kanssa ollut suunnannäyttäjänä ensimmäisten vironkielisten kielioppien kirjoittajille alkaen Karl August Hermannista, samoin se on myöhemmin ollut korvaamattomana käsikirjana kaikille viron kielen tutkijoille.

Ennen kieliopin kirjoittamista Wiedemann pohti teoreettisia ongelmia. Juuri Wiedemannin kieliopin kirjoittamisen aikana kehittyi ja ajankohtaistui historiallis-vertaileva kielitiede ja Wiedemann rupesi pohtimaan, pitäisikö hänen kirjoittaa historiallinen kielioppi. Hän oli vakuuttunut siitä, että deskriptiivinen ja historiallis-vertaileva kielioppi ovat kokonaan eri asioita. Hän päätti kuitenkin kirjoittaa deskriptiivisen tutkimuksen vakuututtuaan siitä, että historiallis-vertaileva kielitiede edellyttää yksittäiskielten tuntemista ja että siksi on oikein aloittaa nykykielten systemaattisesta kuvauksesta. Kielen historian tutkijallekin olisi parasta lähteä elävästä kielestä ja vasta sitten osoittaa, millaiset muodot ovat sitä edeltäneet. Tämä Wiedemannin näkökanta on nykykielitieteessä taas arvossaan, nuogrammaatikkojen historiallis-vertailevan koulukunnan yksinvaltiuskauden jälkeen.

Metodin esittelemisen lisäksi kieliopin johdantoon sisältyy kriittinen yleiskatsaus siihenastisiin kielioppeihin ja muuhun kielentutkimukseen. Se on oikeastaan ensimmäinen viron kielen tutkimuksen historia. (Ahrens ja Faehlmann olivat käyneet läpi kirjakielen varhaishistorian, mutta keskittyneet vain kirjoitustapaan.) Johdannossa kuvataan myös viron kielen murre-eroja ja murrerajoja sekä esitetään niin eteläviron kuin pohjoisviron eri murteiden (lounais-, koillis-, saarten ja keskimurre) tärkeimmät äänteelliset ja kieliopilliset erikoispiirteet. Johdantoon on liitetty yksityiskohtainen *Kalevipoeg*-eepoksen aineistoon perustuva kansanrunouden kielen analyysi.

Yhteisen kirjakielen perustaksi sopi Wiedemannin mielestä parhaiten Pohjois-Viron keskimurre. Sen kieliopillisen rakenteen systemaattinen kuvaus muodostaakin kieliopin neljä pääosaa (ääenne-, johto-, muoto- ja lauseoppi). Vertailuaineistona esitetään kuitenkin runsaasti erilaisia murrepiirteitä, ja Wiedemann tuntuu yleensäkin pitävän normina kaikkea sitä, mikä on kielessä yleisesti

käytössä.

Viron kielen äännerakennetta kuvataan 77 sivulla perusteellisesti, mukaan lukien eri murteiden foneettiset piirteet ja äänteelliset variaatiot. Samassa luvussa Wiedemann käsittelee liudentumista ja vokaalisointua. Liudentuneiden konsonanttien joukossa hänellä on dentaalikonsonanttien lisäksi myös *r*, ja hän huomauttaa, että palatalisaatio vaihtelee murteittain. Vokaalisoinnun käsittely aloitetaan vörun murteesta, mutta käsitellään myös pohjoisviron taantunutta vokaalisointua eli sitä, millä tavalla jälkitavujen vokaalit ovat muuttuneet. Painon yhteydessä Wiedemann käsittelee viron kvantiteetin ongelmia. Paino tarkoitti suurin piirtein samaa kuin nykyfonologeilla tavun kvantiteetti. Wiedemann käsiteli painoa äännejärjestelmän keinona, jota käytetään taivutuksessa ja sananmuodostuksessa. Viron prosodian perustana Wiedemann piti tavujen jakaantumista lyhyihin ja pitkiin tavuihin. Lyhyihin tavuihin liittyi aina kevyt paino, pitkiin tavuihin joko kevyt tai raskas paino. Viron kielioppien ei-virolaiset kirjoittajat eivät pitkään erottaneet toisistaan II ja III kestoastetta. Silloinkaan, kun he huomasivat ääntämiseron, he eivät tajunneet, johtuuko ero kestosta, painosta vai intonaatiosta. On luonnollista, että tätä ilmiötä kykenivät oikealla tavalla analysoimaan ainoastaan virolaissyntyiset tutkijat (O. W. Masing, J. Hurt, M. Veske). Koska Wiedemann näki kvantiteetin vaihtelussa vain painon (= aksentin) ilmiön, hän ei pitänyt tarpeellisena II ja III kestoasteen erottamista oikeinkirjoituksessa. Wiedemannin sanakirjassa ei merkitä myöskään II ja III kestoasteen eroa. On kuitenkin helppo huomata, että kevytpainolliset lyhyet tavut vastaavat nykyterminologiassa ensimmäisen kestoasteen tavuja, kevytpainolliset pitkät tavut toisen kestoasteen tavuja ja raskaspainolliset pitkät tavut kolmannen kestoasteen tavuja. Se Wiedemannin huomautus, että viron kestoasteissa on kaksi erityyppistä oppositiota — pituus ja aksentti — on nykyfonologiassa yleisesti hyväksytty periaate. Wiedemann huomasi myös sen raskaspainollisen tavun erikoispiirteen, että sananmuodon painonjaossa raskaspainoinen tavu vastaa kahta kevytpainollista tavua. Myös tätä nk. mora-järjestelmää kehittivät eteenpäin 1970-luvun fonologit. Kielen foneettisten keinojen joukkoon Wiedemann sijoitti myös mutaation (astevaihtelun). Mu-

taationa Wiedemann käsitteli kaikenlaisia säännöllisiä laadullisia äännevaihteluja eri vartalovarianteissa, mutta keskeistä hänen kuvauksessaan oli klusiilien ja *s:n* vaihtelutyyppejen järjestelmällinen systemointi.

Äännejärjestelmän kuvausta seuraa melko täydellinen sananmuodostuksen yleiskatsaus. Runsaalla 150 sivulla kuvataan viron kielen nomini-, verbi- ja adverbijohtimia. Jokaisen johtimen kohdalla annetaan aluksi sen merkitykset ja runsaasti näytteitä viitaten aina myös kantasanaan (erikseen verbi- ja nominikantaiset, heikko- ja vahva-asteiset, vokaali- ja konsonanttiloppuiset). Vain harvoin on viitteitä johtimen historiaan ja kehitykseen, esimerkiksi vertailu- ja suomen kielessä esiintyviin vanhempiin muotoihin. Mukaan lukien vain murteissa esiintyvät suffiksityypit Wiedemann on esitellyt 54 nominin-, 21 verbin- ja 27 adverbijohdinta. Kaikissa seuraavissa kielioppeissa tämä jakso on huomattavasti suppeampi.

Nominien ja verbien taivutus, adjektiivien vertailu, lukusanojen, pronomien ja partikkelien käsittely kattaa 256 sivua, enemmän kuin mikään muu luku. Sijamuotoja on kymmenen. Akkusatiivia Wiedemann ei pidä sijamuotona, koska se on virossa aina nominatiivi-, genetiivi- tai partitiivimuotoinen. Myöskään essiivi ja terminatiivi eivät ole sijamuotoja, vaan päätteet *-na* ja *-ni* esiintyvät adverbisuffiksien joukossa. Hän mainitsee komitatiivin, mutta ei suostu pitämään sitäkään sijamuotona, koska *ga*-pääte muistuttaa enemmän postpositiota (*suure hädaga*, vrt. suuren hädän kanssa, ei *suurega hädaga*). Jokaisen sijamuodon käytön mahdollisuuksia kuvaavat näytteet ja esimerkit; monet ovat nykykielessä tuntemattomia. Deskriptivistinä Wiedemann ei ole ottanut normatiivisesti kantaa eri muotovariantteihin, vaan esittää kaikki rinnakkaismuodot (esim. *i-* ja *de-*monikko). Yksikön nominatiivin, genetiivin ja partitiivin sekä monikon partitiivin perusteella nominit on jaettu seitsemään taivutustyyppiin, joihin tulee lisäksi kahdeksantena epäsäännöllisten nominien ryhmä. Järjestelmä on onnistunut ja huomattavasti parempi kuin Ahrensilla ynnä muilla. Wiedemannin kielioppi on ensimmäinen, jossa sanojen luokittelussa on käytetty teemamuotoja, sillä kaikki aikaisemmat kieliopinkirjoittajat ovat yrittäneet löytää yhden perusmuodon, jonka perusteella voisi päätellä sanan

taivutuksen. Vaikka Ahrenskin oli yrittänyt kielioppinsa nominativikeskeisen taivutussysteemin kritiikin jälkeen ottaa avuksi muita muotoja (kirjassaan *Zur Ehstnischen Declinationslehre*), hän ei pysynyt kehittämään siitä kunnon järjestelmää. Wiedemann ymmärsi, että virossa sanojen taivutus on kehittynyt historiallisista syistä, mutta kieli on sen verran muuttunut, että sanan nykyinen kieliasu ja sen taivutus eivät aina ole suorassa yhteydessä.

Verbinmuodoista Wiedemann huomautti oikein, että viron verbitaivutusjärjestelmä muistuttaa suomen kielen vastaavaa, mutta on monessa suhteessa köyhempi ja yksinkertaisempi: infinitiivejä ja niiden sijamuotoja on vähemmän, konjunktiiivi (ts. potentiaali) on miltei kadonnut, kieltomuodot eivät taivu persoonamuodoissa jne. Wiedemannilla on paljon esimerkkejä sellaisista rakenteista ja muodoista, joita tapaa vain harvoista murteista tai vanhoista kieliopista. Myös persoonallisen passiivin näytteet ovat peräisin eteläviron murteesta. Viron verbinmuotojen järjestelmästä tarjoaa yleiskuvan nelisivuinen taulukko, jossa esitetään kaikki mahdolliset muodot kuudesta verbistä. Perifrastisesta taivutuksesta (liittomuodot apuverbien avulla: *saama, olema, pidama, leema*) Wiedemann huomauttaa aivan oikein, että se on enimmäkseen vierasta alkuperää, levinnyt viron kielen käyttöön saksan vaikutuksesta (futuuri *saada*-verbin avulla ym.). Verbien taivutustyyppinä on kuusi, seitsemäs on epäsäännöllisten verbien aakkosellinen luettelo. Murremuodot on esitetty jokaisen taivutustyyppin yhteydessä erikseen.

Muiden sanaluokkien (lukusanat, pre- ja postpositiot jne.) esityksestä voi löytää monia harvinaisia sanoja ja muotoja, joita nykyisin ei enää tunneta.

Lauseopin luvussa on esitetty runsaasti kirjakielestä ja murteista kerättyjä tietoja, jotka eivät ole mahtuneet muotoopin jaksoon (sijamuotojen käyttöä ja rektiokysymyksiä on käsitelty taivutuksen yhteydessä). On tarkasteltu sanajärjestystä, lausetyyppejä, ellipsiä, lauseen pää- ja apujäseniä (subjektia, predikaattia, attributtia, appositiota, objektia, adverbialia). Lyhyesti on käsitelty myös yhdyslausetta. Näyteaineistoa on runsaasti, mutta lauseoppia Wiedemann ei ole kyennyt analysoimaan niin yksityiskohtaisesti kuin muotooppia. Usein on otettu avuksi ensimmäinen systemaat-

tinen viron lauseopin kuvaus, Ahrensin kielioppi. Välillä Wiedemann väitteleeikin Ahrensin kanssa, mutta koska viro ei ollut hänen äidinkieltensä, hänen on ollut vaikea syventyä viron lauserakenteen hienouksiin, ja kielioppiin on päässyt myös viron kielelle vieraita keinotekoisia rakenteita. Siitä huolimatta hänen on onnistunut kehittää edelleen monia Ahrensin väittämiä ja hän esittääkin melko tarkat säännöt nominatiivi- ja partitiivisubjektin, predikatiivin ja objektin käytöstä. Esipuheessa mainittu Jakob Hurtin apu on ilmeisesti tässä luvussa ollut suurin.

Seuraavana vuonna, 1876, ilmestyi Wiedemannin kolmas teos viron kielestä ja samalla kansanrunoudesta *Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten* (Virolaisten sisäisestä ja ulkoisesta elämästä, 500 sivua). Kerätessään aineistoa sanakirjan ja kieliopin tarpeisiin Wiedemann merkitsi muistiin myös kansanrunoutta ja kopioi aikaisempia senaiheisia kirjoituksia. Kirjassa kuvataan virolaisten sananlaskuja, sanontoja, arvoituksia, pelejä, tapoja, uskomuksia jms. sekä esitetään huudahduksia, kirosanoja, ja hellittelynimiä. Tämäkin teos on siis ennen kaikkea kielen aineistoa. Kuvaukset täydentävät sanakirjaa, koska sanakirjassa kaikkia käsitteitä ei ole aina voinut selittää niin yksityiskohtaisesti kuin virolaisten elinoloja käsittelevässä erikoisteoksessa. Suurteoksen muut osat ovat arvokasta aineistoa folkloristeille. Wiedemann on kuvannut syntyyn, kasteseen, kuolemaan, kosimiseen, häihin liittyviä tapoja ja lauluja, talouteen ja maanviljelykseen liittyviä tapoja, sääennusteita ja merkkipäivien viettoa, kansanomaista lääkitystä ja noituutta.

Wiedemann kirjoitti seitsemän vuoden aikana kolme suurta Viro-aiheista teosta. Samanaikaisesti hän keräsi aineistoa muistakin suomalais-ugrilaisista kielistä, kirjoitti arvosteluja ja artikkeleita sekä luki jatkuvasti vironkielistä kirjallisuutta, uusia sanoja etsien. Heti sen jälkeen, kun viimeinen suunniteltu viron kielen tutkimus oli ilmestynyt, Wiedemann syventyi taas muihin suomalais-ugrilaisiin kieliin. Hän julkaisi ison komilais-saksalaisen sanakirjan ja sen lisänä udmurttilais-saksalaisen sanakirjan sekä komin kieliopin, joka oikeastaan on ensimmäinen yhden suomalais-ugrilaisen kieliryhmän vertaileva kielioppi. Siinä nimittäin esitetään rinnakkain vertailuaineistoa muista permiläisistä kielistä.

KIRJALLISUUTTA

ARISTE, Paul: Ferdinand Johann Wiedemann. Tallinn 1973.

ALVRE, Paul: Sada aastat Wiedemanni eesti keele grammatikat. —
Keel ja Kirjandus 1975: 715–726.

6. Vertailevan kielitieteen tulo Viroon. Mihkel Veske

6. 1. Lähtökohdat

1800-luvulla syntyi historiallinen kielitiede. Sitä harrastettiin erityisesti Saksassa, jossa vertailtiin keskenään indoeurooppalaisia kieliä ja osoitettiin niiden sukulaisuus. Suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuus oli selvillä jo aikaisemmin, mutta nuorgrammaattisen koulukunnan keskeinen asema kielitieteessä vauhditti ja kehitti diakronisia tutkimuksia. Vertailevan kielitieteen toi Viroon MIHKEL VESKE, joka oli opiskellut sitä Leipzigin yliopistossa.

6. 2. Veske yliopistonlehtorina

Mihkel Veske (1843–1890) oli viime vuosisadan jälkipuoliskon merkittävimpiä kielentutkijoita Virossa. Hän herätti huomiota jo koulussa kielellisesti lahjakkaana poikana, ja hänet lähetettiin opiskelemaan Leipzigin lähetyskouluun. Lähetysaarnajaksi hän ei kuitenkaan halunnut; hän siirtyi yliopistoon lukemaan kieliä. Hänen harrastuksenaan oli löytää viron kielestä intian, muinaispersian ja klassisen kreikan kanssa yhteisiä sanoja. Kotimaiset oppineet Jakob Hurt ja Friedrich Reinhold Kreutzwald varoittivat häntä joutumasta epätieteeseen ja suosittelivat hänelle syventymistä kielitieteeseen ja historiallis-vertailevan metodin tutkimista. Veske valitsikin pääaineekseen suomalais-ugrilaiset kielet ja vertailevan kielitieteen. Veske on ensimmäinen akateemisesti koulutettu virolainen kielentutkija, joka hallitsi myös teoreettisen kielitieteen.

Kun Karl Ferdinand Mickwitz vuonna 1874 luopui yliopiston viron kielen lehtorin virasta, virkaan valittiin Mihkel Veske, joka

oli Leipzigissa väitellyt ensimmäisenä virolaisena tohtoriksi suomalais-ugrilaisten kielten alalla. Oli kansallisen heräämisen huippukausi, viron kirjakielen muodostumisen aika, joka nyt heijastui myös viron kielen lehtorin toimintaan.

Mihkel Veske muutti viron kielen lehtorin viran Tarton yliopistossa tutkijanviraksi. Syksyllä 1874 hän piti virkaanastujaisluennon suomalais-ugrilaisten kielten historiallisesta kehityksestä verrattuna indogermaanisiin kieliin sekä viron kieliopin metodista. Kuulijoina oli melkein koko yliopiston neuvosto (suuri konsistori) rehtorin johdolla. Tähänastiset lehtorit olivat saaneet korkeakoulusivistyksen muilla aloilla, Mihkel Veskellä oli lingvistinen koulutus. Hän oli tutkinut muita suomalais-ugrilaisia kieliä ja hän tunsikin hyvin suomen kieltä, jonka harrastamisen hän oli aloittanut jo kymnaasinoppilaana Tartossa. Veske muutti opetusohjelmaa. Kahden viikkotunnin sijasta hän opetti neljä tuntia viikossa ja laajensi luentojen tematiikkaa useille fennougristiikan alueille. Vuodesta 1876 alkaen hän opetti suomen kieltä. Vuosina 1877–1879 hän luennoi neljä lukukautta Kalevipoeg-epoksesta, sen jälkeen piti kurssin kansanrunoista (1882) ja Viron mytologiasta (1883). Runsaasti huomiota hän kiinnitti viron kielen historiaan. Jo ensimmäisenä työvuonnaan 1875 hän piti luentosarjan viron, suomen ja liivin vertailevasta kieliopista ja 1878 hän luennoi ensimmäisen kerran suomalais-ugrilaisten kielten vertailevasta kieliopista. Yhdeksän vuoden aikana Veske piti yhteensä 15 erilaista luentosarjaa. Samanaikaisesti muuttui myös kuulijakunta. Teologisen tiedekunnan opiskelijoiden, papeiksi lukevien saksalaisten joukkoon ilmestyi kielestä kiinnostuneita virolaisopiskelijoita. Kuulijoiden joukossa olivat tulevat viron kielen ja kulttuurihistorian suurnimet Karl August Hermann, Hugo Treffner, Jaan Bergmann, Jakob Hurt, Jaan Jõgever, Mattias Johann Eisen ym.

6. 3. Vertailevat tutkimukset

Mihkel Veske ei ollut ainoastaan opettaja, hän oli myös tutkija. Niin oli ollut Faehlmannkin, mutta päivittäisen lääkärintyönsä ohel-

la, sivutoimisena. Veskele tutkimus ja opetus oli kokopäivätyötä. Yliopistossa hän aloitti viron murteiden tutkimisen ja teki ensimmäiset murteentutkimusmatkat yliopiston lähettämänä. Ensimmäiseksi hän lähti kesällä 1875 Setu-, Võru- ja Viljandimaahan. 1880 Veske teki yliopiston tukemana tutkimusmatkan Suomeen. Mihkel Veske muutti merkityksettömän lehtorinviran viron filologian ja fennougristiikan opettajan viraksi. Jo 1877 hän anoi yliopiston rehtorilta viran muuttamista dosentuuriksi, ja 1882 hän anoi viron kielen professuuria, mutta hänen pyyntöihinsä ei suostuttu. 1885 Veske siirtyi tutkimusmatkalle Unkariin ja sieltä vuonna 1886 Venäjälle Kasanin yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten opettajaksi.

Mihkel Veske tuli kielitieteeseen vuonna 1872 saksankielisellä tohtorinväitöskirjallaan *Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes* (Tutkimuksia suomalaisen kielikunnan vertailevan kieliopin alalta). Suomalainen kielikunta tarkoitti suomalais-ugrilaisia kieliä. Väitöskirjassa on kaksi pääosaa: (1) nominien taivutus itämerensuomalaisissa kielissä, (2) *n*-sijat kaikissa suomalais-ugrilaaisissa kielissä. Veske suhtautui kriittisesti aikaisempiin tutkijoihin, ja hänen väitöskirjansa toi hänelle monia vastustajia. Erimielisyydet Ahrensin, Wiedemannin ja Ahlquistin kanssa olivat väistämättömiä jo tutkimusmetodin erilaisuuden vuoksi. Veske nojautui kieli-ilmiöitä tutkiessaan täydellisesti historiallis-vertailevaan metodiin. Hän noudatti sitä ensimmäisenä ja täysin johdonmukaisesti, niin että hänen väitöskirjansa vaikuttaa nykypäivänäkin tuoreelta ja mukaansatempaavalta. Nominien taivutuksessa hän korosti kirjakielen normien kielihistoriallista taustaa: sijamuotojen muodostuksessa täytyy lähteä sanan vartalosta ja tarkastella, miten sijapäätteet siihen liittyvät, eikä johtaa toista muotoa toisesta. Esimerkiksi *meel*-tyyppisten sanojen illatiivi *meele* ei ole muodostettu, kuten Ahrens on selittänyt, partitiivista *meel-t*, johon on lisätty aluksi *e* ja sen jälkeen *t* on pudonnut pois. Illatiivin oikea muoto näkyy suomen muodosta *mieleen* < *mielehen*. Samanlaisen kritiikin kohteeksi joutuvat Wiedemann ja Ahlquist: oikea taivutus vaatii ja edellyttää sanan vartalon ja historiallisen kehitystavan tuntemusta, Veske korostaa.

6. 4. Vironkielinen äänneoppi

Vesken pääteos on *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis* (Viron kielen äänneoppi ja kirjoitustapa), joka on ensimmäinen viron foneetiikan oppikirja ja samalla ensimmäinen vironkielinen kielitieteellinen tutkimus. Se ilmestyi vuonna 1879. Uuden kirjoitustavan voitto oli siihen mennessä selvä, mutta oikeinkirjoitus, joka olisi heijastanut äänteiden kvantiteettisuhteita, ei ollut vielä täysin vakiintunut. Eduard Ahrensin ja Ferdinand Johann Wiedemannin saksankielisissä viron kieliopissa yritettiin analysoida viron kieltä viron (Ahrensilla myös suomen) kielen omien rakennesääntöjen pohjalta. Mutta koska viro ei ollut näiden tutkijoiden äidinkieli, hekään eivät pystyneet ymmärtämään ja kuvaamaan täydellisesti viron kvantiteettisysteemiä, joka on viron foneetiikan tärkein ja luonteenomaisin erikoispiirre. Sekä Ahrens että Wiedemann kuvasivat klusiilien astevaihtelua, mutta Ahrens ei huomannut eikä Wiedemannkaan ymmärtänyt systemaattisen kestonvaihtelun kieliopillisia tehtäviä, kuten genetiivin (*selle*) *laulu*, *kannu*, *metsa* 'laulun, kannun, metsän' ja partitiivin (*seda*) *`laulu*, *`kannu*, *`metsa* 'laulua, kannua, metsää' kvantiteettisuhteita. Deskriptiivisesti Wiedemann kuvasi sanan kvantiteettia nykyaikaisesti, mutta hän ei kiinnittänyt huomiota siihen, mistä se johtuu ja mitä se merkitsee.

Mihkel Veske lähestyi kvantiteettia foneettisesti, äänteen ominaisuutena. Hän esitti, ettei millään viron yksinäisäänteellä ole kahden pituutta ja kestoja, kuten muissa kielissä (lyhyt ja pitkä), vaan kolme (lyhyt, pitkä ja ylipitkä). Diftongeilla ja konsonanttiyhtymillä puolestaan ei ole yhtä pituutta vaan kaksi, ja niiden ensimmäinen aste vastaa yksinäisäänteiden toista kestoastetta ja niiden toinen aste vastaa yksinäisäänteiden kolmatta kestoastetta. Se merkitsee, että kestosuhde (*selle*) *laulu* 'laulun' ja (*seda*) *l`aulu* 'laulua' on samanlainen kuin (*selle*) *kaalu* 'vaa'an' ja (*seda*) *k`aalu* 'vaakaa'. Ensimmäistä kertaa hän oli viron kolmea kestoastetta käsitellyt jo väitöskirjassaan. Siinä Veske merkitsi kestoasteet foneettisella tarkekirjoituksella ja osoitti samalla, että ensimmäisen tavun piteneminen ja kolmas kestoaste liittyvät historiallisesti toisen tavun pitkän vokaaalin lyhenemiseen: *li`nna* < *linna* < *linnahan*. Veske korosti kes-

ton ja painon erilaisuutta ja osoitti, että suurempi paino ei tarkoita, että äänteen pituus (kesto) muuttuisi.

Veske käsitteli muitakin äänneopin kysymyksiä. Hän esitti ensimmäisenä nykyaikaisen fonologisen selityksen klusiilimerkkien *b, d, g* ja *p, t, k* suhteelle: kirjaimet *b, d, g* eivät ole muuta kuin *p:n, t:n* ja *k:n* ensimmäisen (lyhyen) kestoasteen merkkejä. Virossa on yksi *k*-äänne ja sillä on kolme pituutta, mutta kaksi kirjainta, esim. *tigu* 'etana', *tiku* 'tikun', *tikku* 'tikkua'.

Vesken astevaihtelukäsitys on suuntautunut nykykieleen, mutta sisältää kielihistoriallisia selityksiä. Hän osoitti, että nykykielen astevaihtelusanojen vahva ja heikko aste riippuvat alkuperäisen toisen tavun umpinaisuudesta tai avonaisuudesta.

Veske esitti myös teoreettisesti perusteltuja oikeinkirjoitusvariantteja, jotka perustuivat toisen ja kolmannen kestoasteen systemaattiseen erottamiseen: (*selle*) *metsa* ja (*mine*) *mettsa* 'metsän ja metsää', (*selle*) *kella* ja (*seda*) *kellla* 'kellon ja kelloa', (*selle*) *saani* ja (*istus*) *saaani* 'reen ja rekeen', *kari* : *karja* : *karrja* *karja* : *karjan* : *karjaa*', *väljas* : *vällja* 'ulkona : ulos', *vihhm* : *vihma* : *vihhma* 'sade : sateen : sadetta'). Veske ehdotti tällaista foneettista kirjoitustapaa yleiseen käyttöön, mutta ei saanut kannatusta, sillä oikeinkirjoitus oli jo suhteellisen vakiintunutta.

Vesken 1879 ilmestynyt äänneoppi edustaa samalla kertaa kolmea merkkipaalua: se on ensimmäinen vartalo-oppiin perustuva viron kielioppi (Faehlmann ei kirjoittanut kielioppia), se on ensimmäinen kielihistoriaa synkronisessa kuvauksessa hyödyntävä kielioppi ja se on ensimmäinen omakielinen äänneoppi.

6. 5. Muita tutkimuksia

Kun Veske kävi 1880 Suomessa, hän kiinnostui suomen ja viron vertailevasta äännehistoriasta. Se jäi kuitenkin kirjoittamatta, mutta *Soome keele õpetus. Lühike grammatika* (Suomen kielen oppi. Lyhyt kielioppi) ilmestyi jo seuraavana vuonna, ja se on ensimmäinen suomen kielen oppikirja virolaisille. Pian seurasi toinen osa *Lugemise harjutused* (Lukuharjoituksia). Suomen kielen taitoa Veske

piti jokaiselle virolaiselle hyödyllisenä, mutta hän tajusi sen korvaamattoman arvon myös viron kielen tutkimisessa. Viron murteiden, kansanrunojen kielen ja vanhan kirjakielen tutkimuksissa hän on tarkastellut useita ilmiöitä ja muotoja, joita viron kirjakielessä ei ole, ja selittänyt niitä suomen kielen avulla.

Veske on myös käyttänyt murteenkeruuretkillä karttunutta aineistoa viron ja suomen kielen vertailussa. Huomattava ja pääpiirteiltään oikea on hänen kirjoituksensa rannikkomurteen alkuperästä. Tytärsaaren murteen ja muidenkin suomen murteiden kanssa on viron rannikkomurteella vain joitakin yhteisiä piirteitä, mutta samalla voi rannikkovirolaisten kielestä löytää vieläkin vanhempia piirteitä kuin äänteellisesti kantakieltä lähempänä olevasta suomen kielestä. Siitä Veske pääättelee, että rannikkomurteen vanhat muodot eivät ole fennismejä, vaan virolaista alkuperää olevia piirteitä, jotka ovat ainoastaan säilyneet siellä paremmin kuin muissa murteissa.

Vuosina 1885–1886 Veske oli Unkarissa, josta hän lähetti ŌES:n toimitukselle tutkimuksia yhteisestä suomalais-ugrilaisesta sanastosta, erityisesti viron ja unkarin sanavertailuja. Seuraavina vuosina Kasanin yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten opettajana hän kiinnostui marin kielestä ja selvitti esimerkiksi marin murrerajoja ja kahden marin kirjakielen murre-eroja. Hän tutki vertailevasti myös maria ja mordvaa, kahta läheistä sukukieltä.

Vesken laajin tutkimus on Kasanissa kirjoitettu teos suomalais-ugrilaisten, slaavilaisten ja balttilaisten kielten lainasuhteista. Veske ei ollut tyytyväinen Castrénin ja Ahlquistin pinnallisiin sanavertailuihin, koska he hänen mielestään ovat nähneet vain samankaltaisen ulkomuodon. Hyvän komparativistisen koulutuksen saaneena kielimiehenä Veske korosti äännelakien merkitystä kielitieteellisissä tutkimuksissa. Veske lähti tosiasiaista, että koko Pohjois-Venäjä on ennen vanhaan ollut suomalais-ugrilaista aluetta, ja hän etsi sikäläisistä paikannimistä ja muusta sanastosta säilyneitä suomalais-ugrilaista kantoja. Tietenkin Vesken tutkimukseen on jäänyt suuria aukkoja, olihan se ensimmäinen tämäntyyppinen, mutta siinä on myös paljon arvokasta. Tuon ajan tieteellisen tutkimuksen tason huomioon ottaen se on merkittävä tutkimus.

Veske kuoli sydänkohtaukseen Kasanissa 1890. Hänen esitel-

miensä ja tutkimustensa luettelo osoittaa, että hän tunsi kiinnostusta sekä teoreettisiin että käytännön kielikysymyksiin. Hänen teoreettisilla tutkimuksillaan on suurempi arvo kuin käytännön kysymysten käsittelyllä. Käytännön kielikysymysten ratkaisuyritykset useimmiten epäonnistuivat eivätkä saaneet kannatusta. Veske piti kiinni omista teoreettisesti ja kielihistoriallisesti perustelluista ehdotuksistaan eikä halunnut hyväksyä yksinkertaisempia käytännöllisiä ratkaisuja.

KIRJALLISUUTTA

ALVRE, Paul, Mihkel Veske fennougristina. – Keel ja Kirjandus 1993, 1: 1–10.

HINT, Mati, Sada aastat eesti keele foneetikat. – Keel ja Kirjandus 1980, 1: 26–28.

7. Viron kirjamiesten seura ja kirjakielen kehittäminen

7. 1. Lähtökohdat

Tartton yliopiston yhteyteen oli jo vuonna 1838 perustettu tieteellinen seura, joka otti nimekseen Viron oppineiden seura (Gelehrte Estnische Gesellschaft). Seuran toiminta oli kuitenkin saksankielistä ja se yhdisti pääasiallisesti yliopiston opettajia ja professoreita. 1800-luvun viimeisen kolmanneksen aikana oli viron kansallisliike kuitenkin ehtinyt jo niin pitkälle, että Viroon oli syntynyt omakielinen ja aktiivinen kulttuurielämä, jonka johtohahmoina oli sanomalehtien toimittajia, kansakoulunopettajia ja virolaismielisiä pappeja. Vuonna 1872 perustettiin Tarttoon Eesti Kirjameeste Selts (EKmS, Viron kirjamiesten seura), joka asetti tavoitteekseen virolaisen opetuksen ja tieteen (kielen, kansanrunouden, historian) kehittämisen. Seuran puheenjohtajaksi valittiin tarttolainen pappi JAKOB HURT (1839–1907). Hurt on Viron kulttuurihistoriassa tunnettu ensisijaisesti folkloristina ja yhteiskunnallisena vaikuttajana. Hänen kielitieteellistä toimintaansa tunnetaan vähemmän, vaikka hän oli Helsingissä väitellyt kielitieteen tohtori ja kuuluu Mihkel Vesken ja Karl August Hermannin ohella ensimmäisiin virolaisiin akateemisesti koulutettuihin kielimiehiin.

7. 2. Jakob Hurt ja yhtenäisen kirjakielen tavoite

Jakob Hurt oli etelävirolainen. Hän oli jo nuorena kiinnostunut kielistä ja aloitti 1861 kotimurteensa Põlvan murresanojen keruun. Seuraavana vuonna esitettiin Viron oppineiden seurassa hänen ensimmäinen tutkimuksensa *Onomatopoeitica Estonica*, jossa hän käsitteli Põlvan murteesta koottuja onomatopoeettisia sanoja. Seuran

johtokunta esitteli hänet parhaana eteläviron tuntijana myös akateemikko Wiedemannille. Wiedemann käytti häntä kielenoppaanaan, tutustuessaan eteläviron murteisiin. Hurt jatkoi kotimurteen tutkimista myös yliopistosta valmistumisensa jälkeen ja oli koko elämänsä ajan kiinnostunut murteentutkimisesta. Hurt on se mies, joka pani alulle systemaattisen kansanrunouden keruun Virossa. Tunnetussa kansanrunouden keruun kehotuksessa *Pari pyyntöä Viron pirtteimmille pojille ja tyttärille* (1888) hän korosti viron murteiden tutkimisen tarvetta ja kehotti kirjoittamaan murretekstejä muistiin mahdollisimman tarkasti niin kuin murretta puhutaan. Hänen kehotuksensa ansiosta kansanrunousarkistossa onkin paljon arvokkaita tietoja 1800-luvun viron murteista.

Hurt oli kiinnostunut myös johtimista. Erityisen paljon hän on tutkinut *nen*-johdoksia (virossa *-ne*) ja osoittanut esimerkiksi, että viron monikon partitiivin *sid*-pääte (*tee/sid* 'teitä', *auku/sid* 'aukkoja', *oda/sid* 'keihäitä') on peräisin *ne*-johdosten partitiivimuodosta, jossa *-s* kuuluu vartaloon (*repasita* > *rebas/id* 'kettuja, repolaisia'). Myös *ste*-loppuiset paikannimet (*Halliste*, *Jõgeveste*) hän yhdistää *ne*-sanojen monikon genetiiviin. Laajin tutkimus *ne*-sanoista on hänen tohtorinväitöskirjansa *Die estnischen Nomina auf ne-purum* (Helsinki 1886). Siinä hän analysoi yksityiskohtaisesti *ne*-loppuisten adjektiivien ja substantiivien kehitystä, esittää johdosten merkitysryhmät ja osoittaa johtomahdollisuudet. Vuonna 1902 ilmestyi vielä *Eesti sõnadest line-lõpuga* (Virolaisista *line*-loppuisista sanoista), jossa hän kuvasi *llinen*-loppuisten (viron *-line*) adjektiivien ja substantiivien merkitysryhmiä ja derivaatiomahdollisuuksia. Luonteeltaan tämä viimeksi mainittu tutkimus kuuluu kirjakielen kehityksen ja ohjailun alaan.

Hurt osallistui aktiivisesti viron kirjakieltä koskeviin keskusteluihin. 1800-luvun alkukymmenillä oli *Beiträge*-aikakauskirjassa käyty ensimmäinen julkinen keskustelu yhtenäisestä viron kirjakielistä, pohjois- ja eteläviron suhteesta. Keskustelijoina oli saksankielisiä estofiilejä. Kansallisen heräämisen aikana 1860- ja 1870-luvulla yhtenäisen kirjakielen kysymys nousi keskeisimmäksi tavoitteeksi. Kahden kirjakielen kilpailu ei ollut enää ajankohtaista, nyt oli keskeistä taistelu uudesta kirjoitustavasta, jonka oli esittänyt Eduard

Ahrens saksankielisessä viron kieliopissaan 1843. Kun 1850-luvulla alkoivat levitä vironkieliset sanomalehdet, kysymys kirjoitustavasta nousi julkisen keskustelun kohteeksi sanomalehtien palstoilla. Ensimmäinen väittely pidettiin *Kalevipoeg*-eepoksen kirjoittajan, viron ”laulusän” Friedrich Reinhold Kreutzwaldin aloitteesta *Tallorahwa Postimees* -sanomalehdessä 1857–1858. Toinen polemiikki alkoi 1864, kun Jakob Hurt julkaisi kirjasen *Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi* (Lyhyt opas oikeasta kirjoittamisesta korjatulla tavalla). Siinä hän kirjoitti viron äänteistä, lyhyiden ja pitkien vokaalien ja konsonanttien kirjoittamisen säännöistä, antoi ohjeita tavuttamisesta, ison ja pienen alkukirjaimen käytöstä ja erisnimien oikeinkirjoituksesta. Hän täydensi ja yhtenäisti joitakin Ahrensin sääntöjä, mutta kirjan varsinainen anti on, että se on ensimmäinen laajoille kansanryhmille tarkoitettu oikeinkirjoitusopas uuden kirjoitustavan oppimiseksi. Vaikka kirja synnytti aikamoisen väittelyn, se auttoi kuitenkin ehdotusten leviämistä ja kiirehti uuden kirjoitustavan käyttöönottoa. Vuonna 1867 *Eesti Postimees* -lehdessä syntyi vielä kerran polemiikki kirjoitustavasta, mutta nyt uuden kirjoitustavan kannattajat olivat selvänä enemmistönä. Vuosikymmeniä kestäneen taistelun loppua merkitsi kirjamiesten seuran vuonna 1872 tekemä päätös luopua kokonaan vanhasta kirjoitustavasta ja siirtyä uuteen järjestelmään, jossa pitkät vokaalit ja konsonantit kirjoitetaan kahdella kirjaimella, lyhyet yhdellä.

Taistelu viron kirjakielen yhtenäistämisestä ei päättynyt tähän, vaan otettiin uusi tavoite — piti yhtenäistää ja normittaa kirjoitustavan lisäksi myös kielioppi. Kirjavasta murrepohjaisesta kielenkäytöstä tulisi kehittää normitettu kirjakieli, jonka sääntöjä voisi opettaa koulussa ja soveltaa kirjoituksissa. Kun Jakob Hurtista tuli 1871 *Eesti Postimees* -lehden lisälehden toimittaja, hän julkaisi lehdesään joukon kielenkäytön ehdotuksia, joita hän itse käytti ja suositeli muille. Kirjamiesten seuran puheenjohtajana hän sai ehdotuksilleen usein tueksi seuran kielitoimikunnan päätöksen.

Hurt oli ensimmäisiä, joka käsitteli sanojen yhteen ja erikseen kirjoittamista. Esitelmässään kirjamiesten seurassa 1878 hän esitti sääntöehdotukset, joista jotkut ovat voimassa nykyisinkin: esimerkiksi partikkeliverbien erikseen kirjoittaminen (*ära võtma, alla kir-*

jutama) ja genetiivialkuisten sanaliittojen yhteen ja erikseen kirjoittamisen yhteys merkitykseen (*tuuleveski* 'tuulimylly', mutta *venna raamat* 'veljen kirja').

Kirjamiesten seuran toiminta oli hyvin monipuolista ja kattoi koko kulttuurikentän, mutta yhtenä sen tärkeimpänä tehtävänä pidettiin viron kirjakielen yhtenäistämistä ja kehittämistä. Jo toisessa kokouksessa seuran puheenjohtaja Jakob Hurt julisti: "Koko Viron kansalla täytyy olla yksi kirjakieli ja yksi kirjoitustapa, niin kuin se on jokaisella kansalla, joka kirjoittaa ja lukee."

Seura toimi koko olemassaolonsa ajan paljolti myös kielilautakuntana. Esitettiin suosituksia ja päätettiin viron kirjakielen normeista. Tyypillistä oli, että sekä Hurt että muut keskusteluihin osallistuneet esittivät kirjakielen normeiksi sellaisia ehdotuksia, joita he subjektiivisesti pitivät parhaina ja siksi myös itse käyttivät. Eniten pohdittuja oikeakielisyyskysymyksiä olivat esimerkiksi pitkän *ää:n* ja *ea*-diftingin kysymys (*pää, hää, sääl, pääl* vai *pea, hea, seal, peal*), monikon 3. persoonan pääte imperfektissä ja konditionaalissa (*annaksid, lugesid* vai *annaksivad, lugesivad* 'antaisivat, lukivat') sekä verbien *ta*-johtimen käyttö passiivin *t*-tunnuksen edellä (*armastud* tai *armastatud* 'rakastettu'). Pölvasta kotoisin oleva Hurt tavoitteli eteläviron murteille suurempaa oikeutta. Kielenohjailun kysymyksissäkin aktiivinen Mihkel Veske nojasi pääasiallisesti pohjoisviron keskimurteeseen, jota hän oli tutkinut ja johon hän oli perehtynyt. Väitöskirjansa aineiston perusteella hän alkoi vaatia foneettisesti tarkempaa oikeinkirjoitusta, muun muassa eri kirjoitustapaa myös kolmannen kestoasteen äänteelle. Hän alkoi itse käyttää suosittalemaansa foneettista kirjoitustapaa (genet. *vihma*, partit. *vihhma* 'sade', *pole* 'ei ole' : *poole* 'puolen' : *poole* 'puoleen'), myös seuran julkaisuissa. Kun Hurt siirtyi 1880 Pietariin opettajaksi, Veske sai kielikysymyksissä johtavan aseman ja jatkoi vieläkin aktiivisemmin uudistustensa mainostamista. Kun Veske puolestaan lähti 1880-luvun puolivälissä aluksi Unkariin ja sieltä Kasaniin, hänen ehdotuksiaan alettiin arvostella. Suhteellisen monimutkaisina ne eivät myöskään levinneet kielenkäyttöön. Pitkällisten väittelyjen jälkeen luovuttiin viimein erottamasta II ja III kestoastetta pitkissä vokaaleissa ja konsonanteissa, diftongeissa ja konsonanttiyhtymis-

sä, paitsi klusiileissa. Siitä lähtien on kirjoitettu samalla tavalla esimerkiksi eri tavalla äännettävät muodot *selle kooli* ja *seda kooli* 'koulun, koulua', *selle laulu* ja *seda laulu* 'laulun, laulua', *selle metsa* ja *seda metsa* 'metsän, metsää', *selle tamme* ja *seda tamme* 'tammen, tammea', mutta kuitenkin *selle kapi* ja *seda kappi* 'kaapin, kaappia', *selle tiku* ja *seda tikku* 'tikun, tikkua', *selle koti* ja *seda kotti* 'kassin, kassia'.

7. 3. Karl August Hermann ja kirjakielen säännöt

Viron kieltä ei tutkittu 1800-luvulla missään virallisesti. Yliopistossa oli vain kielenopettajan virka ja tieteellisiä harrastuksiaan viron kielen lehtori saattoi harjoittaa vain EKmS:ssa. Siellä oli kolme kielitieteen tohtoria — Mihkel Veske, Jakob Hurt ja Karl August Hermann —, mutta he olivat harvoin samaa mieltä kirjakielen kehityksestä. Mihkel Veske edusti eri suuntausta kuin Jakob Hurt ja Karl August Hermann. Saksalaissyntyinen akateemikko Wiedemann, jota monet pitivät auktoriteettina ja jolta olisi odotettu kannanottoja, piti itseään deskriptivistinä. Hän keräsi kielenaineistoa ja kuvasi sitä monipuolisesti, mutta pidättäytyi arvioinneista eikä sekaantunut kiistoihin viron kielen käytön kysymyksistä.

KARL AUGUST HERMANN (1851–1909) oli väitellyt tohtoriksi Leipzigissä 1880 (väitöskirja *Der einfache Wortstamm und die drei Lautstufen in der estnischen Sprache*). Hän julkaisi vuonna 1884 ensimmäisen vironkielisen viron kieliopin *Eesti keele grammatik*. Sysäyksen siihen hän sai kirjamiesten seuralta, joka vuonna 1880 oli julistanut avoimen kilpailun koulukieliopin kirjoittamiseksi. Määräaikaan mennessä seuralle ei ollut saapunut yhtään käsikirjoitusta, mutta ilmeisesti kilpailu innosti työhön monia kielimiehiä, heidän joukossaan myös Karl August Hermannin. Hermannin kielioppi oli tarkoitettu toisaalta kouluille oppikirjaksi ja toisaalta asiasta kiinnostuneille kielen käsikirjaksi. Koska se oli ensimmäinen vironkielinen kielioppi, Hermannin on täytynyt luoda koko vironkielinen kielioppiterminologia. Tulos vaikuttaa onnistuneelta, sillä suuri osa niistä termeistä on viron kielioppikirjallisuudessa

tänä päivänäkin käytössä: sijamuotojen vironkieliset nimet, *ainsus* 'yksikkö' ja *mitmus* 'monikko', *häälik* 'ääne', *kääne* 'sijamuoto' ja *käänamine* 'nominin taivutus', *pööre* 'persoonamuoto' ja *pööramine* 'verbin taivutus', *käändkond* 'dekлинаatio' ja *pöördkond* 'konjugaatio', *asesõna* 'pronomini', *määrsõna* 'adverbi', *täis-* ja *enneminevik* 'perfekti ja pluskvamperfekti' ja useita muita.

Keväällä 1889 Hermann valittiin opettajansa Mihkel Vesken jälkeen Tarton yliopiston viron kielen lehtoriksi. Hermann yritti jatkaa opetuksessa Vesken monipuolista linjaa, mutta hän ei ollut yhtä pätevä fennougristi kuin Veske. Viron kielisukulaisten etsinnässä hän päätyi kaukaisiin itämaisiin kieliin eikä kyennyt välttämään epätieteellisiä päätelmiä. Erityisesti se on havaittavissa lehtorikauden alussa, jolloin hän opetti yhden lukukauden jopa kiinaa. Myöhemmin hän opetti viron kirjallisuuden historiaa, viron kielen vertailevaa kielioppia, suomen kieltä ja vuonna 1891 ensimmäistä kertaa Tarton yliopistossa myös unkarin kielioppia. Myös hän yritti Vesken tavoin muuttaa lehtoraatin professuuriksi, mutta hänkin epäonnistui.

Hermannin suurin ansio viron kielen tutkimuksessa on kuitenkin hänen kielioppinsa, vaikka kaikki siinä ei ole yhtä hyvin onnistunutta. Koska muutama vuosi ennen Hermannia oli ilmestynyt Mihkel Vesken *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis*, Hermannin äänneoppiluvussa ei ole paljon uutta. Astevaihtelun esityksessä hän pitää esikuvana Ahrensin kielioppia, jossa nominatiivi ja verbeillä preesens on aina perusmuoto, huolimatta siitä, onko se heikko- vai vahva-asteinen. Hermann ei ole siis ottanut huomioon ei Faehlmannin, ei Wiedemannin eikä Vesken astevaihtelun analyysia, joissa perusmuotona on aina vahva-asteinen muoto. Hermannin ansiota on, että hän ensimmäisenä esittää säännön suppeiden vokaalien väljenemisestä astevaihtelun yhteydessä myöhäsyntyisissä diftongeissa, esim. *lugeda* : *loen* 'lukea : luen', *tuba* : *toa* 'tupa : tuvan', *sigä* : *sea* 'sika : sian', *viga* : *vea* 'vika : vian', *süsi* : *söe* 'hiili : hiilen'. Perusteellisesti Hermann on käsitellyt nominien taivutusta. Hänellä on 15 sijamuotoa (mukana myös *sihitav* 'akkusatiivi'). Kaikki sanat hän jakaa 10 taivutustyyppiin, joissa on yhteensä 42 ryhmää. Hermannin taivutusjärjestelmää ei voi pitää

erityisen onnistuneena, taivutustyyppejä ja ryhmiä on liian paljon.

Kirjamiesten seuran ja yhteisen kirjakielen idean innoittamana Hermann on halunnut kirjoittaa normikieliopin, jossa esitetään vain suositeltavia muotoja. Seuran ja julkisen keskustelun pohjana oleva ehdoton oikea—väärä-periaate vaati rinnakkaismuotojen välttämistä. Esimerkiksi nominien taivutuksessa Hermann suosittelee ainoastaan *de-monikka* (genetiivimonikka), *i-monikon* (partitiivisen monikon) muotoja hän ei suosittelen. Monikon partitiiveista hän pitää kaksitavuisissa sanoissa *sid*-päätteistä muotoa parempana kuin vokaaliloppuista (pohjoisvirolaisittain *sõdasid, leppasid, sadasid, ridasid*, eikä *sõdu, leppi, sadu, ridu* 'sotia, leppiä, satoja, rivejä'). Näissä kysymyksissä murros tapahtui vasta tämän vuosisadan ensimmäisten kymmenien aikana; nykyvirossa vokaaliloppuista partitiivia käytetään enemmän kuin *sid*-loppuista. On kuitenkin myös runsaasti sellaisia taivutussääntöjä, joissa Hermannin kielioppia voi pitää pitkän kiistelyn loppuratkaisuna ja jotka ovat pysyneet viron kirjakielen sääntöinä tähän päivään saakka. Konsonanttivartaloisten nominien illatiiviin on vakiintunut *de*-pääte (*keelde, juurde, meelde* pro *keelee, juure, meele* 'kieleen, juureen, mieleen'), allatiivissa käytetään *le*-päätetä, vaikka sivupainollisessa tavussa äännetään *-lle* (poikkeuksena lyhyet pronomini muodot *sulle, talle, mulle* 'sinulle, hänelle, minulle'), adessiivin päätteenä on *-l* myös yksitavuisissa sanoissa (*sul, tal, mul* 'sinulla, hänellä, minulla'), essiivi on muiden sijamuotojen tavoin genetiivivartaloisen eikä vahva-asteinen, *s*-loppuisten sanojen vartalo ei muutu taivutuksessa (*jänese, varese* pro *jänekse, varekse* 'jäniksen, variksen'), samoin *tu*-johdosten vartalo (*õnnetu mees : õnnetud mehed*, eikä *õnnetumad* 'onnettomat miehet'). Hermann kiinnitti ensimmäisenä huomiota myös lyhyen superlatiivin muotoihin (*suur : suurem : suurim*).

Verbintaivutuksessa Hermannin kielioppi esitti vielä monikon 3. persoonan *vad*-pääteen imperfektissä ja konditionaalissa (*tulivad, palusivad, tuleksivad* pro *tulid, palusid, tuleksid* 'tulivat, pyysivät, tulisivat'). *vad*-pääte pysyi verbintaivutuksessa Hurtin ja Hermannin suosituksesta tämän vuosisadan alkuun asti.

Hermannin kielioppi sai suhteellisen hyvän vastaanoton, vaikka ei lopettanutkaan kiistoja. Koska kansallisen heräämisen aikana

oli paljon muitakin kiistakysymyksiä, myös poliittisia, niin suhtautuminen kirjakielen normeihin sai joskus ”puolueellisia” piirteitä — kielellisen ehdotuksen myönteinen tai kielteinen vastaanotto riippui siitä, kuuluiko arvostelija ehdotuksen esittäjän kannattajiin vai vastustajiin. Mihkel Veske puolusti kielihistoriallisesti ja foneettisesti perusteltuja muotoja, Jakob Hurt ja Karl August Hermann pitivät tärkeämpänä todellista kielenkäyttöä, murrepohjaa ja yksinkertaisuutta. Kaikki keskustelijat olivat kuitenkin yhtä mieltä siitä, että yhtenäistäviä ja ohjailevia kirjakielen sääntöjä tarvitaan.

Kirjakielen sääntöjä koskeviin keskusteluihin ja kiistoihin osallistui 1800-luvun loppukymmenillä kielentutkijoiden lisäksi muitakin kielestä kiinnostuneita. Vapaana yhdistyksenä kirjamiesten seura yhdisti monenlaisia jäseniä. Seuran perustajat ja johtavat voimat kielikysymysten käsittelyssä eivät usein olleetkaan kielentutkijoita, vaan käytännön kielikysymyksistä kiinnostuneita miehiä — usein opettajia, jotka jokapäiväisessä työssään tarvitsivat sääntöjä ja normeja, joita opettaa ja soveltaa koulutyössä. Koska koulutetut kielentutkijat, toisaalta Hurt ja Hermann, toisaalta Veske, edustivat sekä poliittisesti että kielitieteellisesti eri koulukuntia ja näkökulmia ja olivat riidoissa keskenään, niin on ymmärrettävää, että laajemmat kielenkäyttäjien joukot toivoivat ainakin kielikysymyksissä yhtenäisyyttä. Seuran jäsenten ja sanomalehtien lukijoiden enemmistö ei pystynyt seuraamaan koulutettujen kielentutkijoiden tieteellisiä keskusteluja, vaan esitti tasa-arvoisesti myös omia ehdotuksiaan. Monissa kysymyksissä jäikin myöhempien keskustelujen perustaksi opettaja Johann Kurrikin 1886 pitämä esitelmä ja myöhemmin sanomalehdessä julkaistu kirjakielen sääntöjen ehdotuslista, jonka pohjalta tämän vuosisadan alussa kirjamiesten seuran jatkajan Virolaisen kirjallisuuden seuran aikana sovittiin ja hyväksyttiin nykyaikaisen viron kirjakielen säännöt.

7. 4. Sanasto ja murteet

Kirjakielen säännöt olivat vain yksi kirjamiesten seuran kiinnostuksen kohteista. Paljon keskusteltiin myös sanastokysymyksistä. Esi-

merkiksi Jakob Hurt pohti sanaston rikastamisen kysymyksiä. Hurt kannatti lainoja muista kielistä, ja erittäin sopivana hän piti suomen kieltä. Hän suositteli myös murre sanojen käyttöönottoa ja uusien sanojen muodostusta johdinten avulla. Viimeksi mainitussa tapauksessa hän korosti, että kielessä on selvät sananmuodostussäännöt, joita tulee noudattaa. Hän itsekin on tuonut viron kirjakieleen uusia sanoja, esimerkiksi suomen esikuvan mukaan *alaealine* 'alaikäinen', *sõnastik* 'sanasto', *laevastik* 'laivasto'. Koska Hurtia pidettiin aikansa parhaana sanaston tuntijana, hänelle uskottiin Wiedemanin virolais-saksalaisen sanakirjan uuden painoksen toimittaminen 1893.

Kirjamiesten seura kiinnitti huomiota myös vironkieliseen terminologiaan. Suunniteltiin erikoissanastojen laatimista ja nimettiin jokaiselle erikoisalalle vastuuhenkilö. Erityisistä tuloksista terminologian alalla ei kylläkään voi puhua. Asia jäi vain suunnitelmaksi. Yritettiin huolehtia myös kielialan kirjallisuudesta. Vesken teoksen *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis* valmistumista seurattiin kiinnostuneesti, mutta seuran toimituksiin sitä ei kuitenkaan otettu — se oli kai liian erilainen. Vuonna 1880 seura esitti palkintoa viron kieliopin kirjoittamista varten. Ilmeisesti sen seurauksena Hermann alkoi kirjoittaa kielioppiaan, joka ilmestyi 1884.

Kirjakielen ohjailun perustana pidettiin murteiden tutkimista. Etelä-Viron murteita tunsu hyvin Jakob Hurt, joka yritti siirtää niistä aineksia myös kirjakieleen. Koska Pohjois-Viron murteiden tuntejoita ei ollut, aiheeseen syventyi Mihkel Veske. Hän sai myös rahallista tukea EKMS:ltä Keski-Viroon vuonna 1878 tekemäänsä tutkimusretkeä varten. Keskimurteen vaikutuksesta Veske alkoi esittää uusia ehdotuksia kirjakieleen. Veske oli myös murteentutkijana monipuolinen. Seuraavana vuonna hän kävi Länsi-Virossa ja löysi sieltä uusia murrepiirteitä. Kansantarinoiden kokoelmaan hän kirjoitti johdannon Itä-Viron Kodaveren murteesta.

Murteentutkimusta lähellä olivat nimistökysymykset. Seurassa keskusteltiin esimerkiksi vieraskielisten nimien oikeinkirjoituksesta vironkielisessä tekstissä. Hurt moitti vanhempia, jotka antoivat lapsilleen sellaisia vierasperäisiä hienostonimiä, joita kukaan ei osaa oikealla tavalla ääntää. Hän suositteli yksinkertaisia virolaisia ni-

miä. Samoin hän moitti niitä, jotka muuttivat sukunimensä vierasperäiseksi. Myös uusia paikannimiä annettiin kuulemma saksalaisperäisesti. Vastapainoksi Hurt suositteli paikannimien keräämistä ja jonkin verran tulosta se tuottikin. Myös Veske aloitti paikannimien keruun.

Pidettiin myös yleistajuisia esitelmiä kielestä. Kehuttiin äidinkielen kauneutta ja ehdotettiin sen kehityksestä huolehtimista. Pidettiin esitelmiä viron kielen historiasta, kielen muuttumisesta ja kehityksestä, murrepiirteistä (esimerkiksi eteläviron vokaalisoinnusta), tutkittiin kirjakielen historiaa ja vanhimpia vironkielisiä tekstejä. Pidettiin useita esitelmiä vanhoista kielioppeista ja uusista kielitieteellisistä teoksista niiden ilmestymisen yhteydessä (esim. Wiedemannista ja hänen kieliopistaan, Vesken slaavilaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten suhteita käsittelevästä teoksesta).

Jonkin verran yritettiin valottaa suomalais-ugrilaisten ja muiden kielten tutkimisen tuloksia. Mihkel Veske puhui indoeurooppalaisten kielten haarautumisesta ja vertasi sitä suomalais-ugrilaisten kielten kehitykseen. Käsiteltiin suomalais-ugrilaisten kansojen alkukodin ja myöhempien asuinsijojen ongelmia. Suomensukuisten kansojen menneisyydestä puhuivat myös muut kuin kielitieteilijät. Tieteellisesti korkeimmalla tasolla olivat Vesken esitelmät. Myös Kasanista hän lähetti EKmS:lle kuvauksen tutkimusmatkastaan siikäläisten suomensukuisten kansojen pariin.

7. 5. Jaan Jõgever ja järjestökysymykset

1880-luvulla nousi esille uusi kielentutkija JAAN JÕGEVER (1869–1924), joka opiskeli Tarton yliopistossa vertailevaa kielitiedettä ja toimi useita vuosia viron ja venäjän kielen opettajana Tarton lukioiden. Kirjamiesten seuraan hän liittyi jo 1881 ja oli vuodesta 1885 seuran johtokunnassa. Seuran kokouksissa Jõgever piti useita esitelmiä, joissa hän käsitteli ilmestyneitä kielioppeja, suomalais-ugrilaista kielisukulaisuutta, vanhimpia säilyneitä vironkielisiä tekstejä ja laatimansa taivutussysteemiä. Hän arvosteli Wiedemannin ja Hermannin taivutussysteemejä sekä suositteli omaansa paljon yk-

sinkertaisempaan. Myöhemmin hän esitti sille myös historiallisia perusteluja. Vielä olennaisempaan täytyy pitää Jõgeverin toimintaa seuran jatkumisen hyväksi. Seuran toiminta laantui vuosina 1887–1889, eikä presidentti Hugo Treffner eivätkä muut johtokunnan jäsenet ottaneet tehtäviään tosissaan. Vuonna 1888 Jõgever sai oikeuden toimia presidentin sijaisena tarpeen vaatiessa. Sellainen tarve syntyi usein. 1893 seura lakkautettiin sisäisten riitojen ja sääntöjen rikkomisen takia. Useita vuosia Jõgever yritti saada lupaa toiminnan jatkamiseen tai uuden seuran perustamiseen.

Vuonna 1905 Jõgever perusti aikakauskirjan *Eesti Kirjandus*, jossa julkaistiin sekä tieteellistä että kaunokirjallista aineistoa. Hän itse kirjoitti lehteensä 35 artikkelia kielitieteen kysymyksistä, lisäksi kirjoituksia muista aiheista. Kaksi vuotta Jõgever oli lehtensä julkaisija ja toimittaja, mutta kun Eesti Kirjanduse Selts (EKS, Virolaisen kirjallisuuden seura) perustettiin vuonna 1907, Jõgever luovutti lehden seuralle jääden itse sen päätoimittajaksi. Virolaisen kirjallisuuden seuran päätehtäväksi jäi vironkielisen terminologian luominen ja oikeakielisyyssanakirjan laatiminen. Jõgever osallistui tähän työhön aktiivisesti.

Vuonna 1909, Karl August Hermannin kuoleman jälkeen, Jõgever valittiin kolmesta hakijasta Tarton yliopiston seuraavaksi viron kielen lehtoriksi (muut hakijat olivat Oskar Kallas ja Karl Leetberg). Lehtorina hän jatkoi perinteellisellä tavalla, opettaen sekä viron kielioppia että virolaisen kirjallisuuden historiaa. Jõgever itse on väittänyt, että hän on aina yrittänyt pitää oppilaansa tietoisina uusimmasta kielitieteellisestä ja folkloristisesta kirjallisuudesta. Se olisikin enemmän professorin kuin lehtorin tehtävä. Viron itsenäistyneessä tasavallassa Jõgeverista tuli vuonna 1919 vironkielisen Tarton yliopiston ensimmäinen viron kielen professori. Lyhyeksi jääneellä professorikaudellaan hän ei ehtinyt paljonkaan vaikuttaa virolaiseen kielentutkimukseen. Koska nykyviron rakenteen ja käytön kurssi jäi lehtorin opetettavaksi, Jõgever alkoi opettaa tieteellisiä kursseja: äännehistoriaa, viron murteita, viron kielen tutkimusta ja viron kirjakielen historiaa ym. Hän itse tutki vanhoja tekstejä ja kirjakielen historiaa, kiinnostui viron äännehistoriasta ja keräsi murremateriaaleja pääasiallisesti saarten murrealueelta. Jõgever

kirjoitti myös kaksiosaisen viron kielen oppikirjan kouluille, jota käytettiin pitkään.

KIRJALLISUUTTA

ALVRE, Paul: Tähelepanekuid Jakob Hurda doktoriväitekirjast. - Emakeele Seltsi aastaraamat 35–42 (1989–1996). Tartu 1998: 7–13.

KASK, Arnold: Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn 1984: 141–169.

KASK, Arnold: Sada aastat eesti kirjakeele normeerimise algusest. – Keel ja Kirjandus 1972, 6: 346–354.

PUNGA, Leili: Ühe keelemehe tegevusest (125 aastat Jaan Jõgeveri sünnist). – Emakeele Seltsi aastaraamat 31 (1985). Tallinn 1987: 12–19.

PÕLDMÄE, Rudolf: Eesti Kirjameeste Seltsi taotlustest ja saavutustest. – Keel ja Kirjandus 1974, 10: 597–604.

8. Kielenuudistus. Johannes Aavik

8. 1. Lähtökohdat

Nuoren virolaisen sivistyneistön esiinnousu 1900-luvun alussa toi mukaan uusia suuntauksia virolaisuuden ja virolaisen kulttuurin kehitykseen. Nuori Viro -ryhmä alkoi pyrkiä eurooppalaiseen kulttuuriin, keskustelufoorumi *Eesti Kirjandus* -aikakauskirjan ja Virolaisen kirjallisuuden seuran muodossa edisti mielipiteiden vaihtoa. Keskustelussa kirjakielestä oli tähän asti kiistelty eri murrepiirteiden hyväksymisestä kirjakieleen. Nyt keskustelu laajeni kirjakielen kehittämisen suuntia ja menetelmiä koskevaksi. Kielenuudistus on yhteisnimitys viron kirjakielen nopean, monipuolisen, subjektiivisen ja erittäin menestyksellisen kehityksen kaudelle 1900-luvun alkukymmeninä. Suunnitelman kehitti, kielenuudistusliikkeen perusti ja sitä johti Johannes Aavik, tukijoina mm. kielitieteilijät Villem Grünthal, Lauri Kettunen ja Oskar Loorits, puhumattakaan kirjailijoista, joista erityisesti runoilijat käyttivät mielellään uudistettua kieltä.

8. 2. Kielenuudistuksen periaatteet

JOHANNES AAVIK (1880–1973) syntyi ja kävi koulua Saarenmaalla, mistä hän vuonna 1902 lähti opiskelemaan Tarton yliopistoon. Hän siirtyi Tartosta rahanpuutteen takia Venäjälle ja sieltä 1906 Helsinkiin. Vuonna 1910 hän valmistui Helsingin yliopistosta rooman filologian ja suomen kielen ja kirjallisuuden maisteriksi. Opiskeluaikana hän oli liittynyt nuorista kirjailijoista ja taiteilijoista koostuvaan Nuori Viro (*Noor-Eesti*) -ryhmään ja julkaissut Nuoren Viron albumeissa kielitieteellisiä artikkeleita. Valmistumisensa jäl-

keen hän oli vuoden Jaltassa ranskan kielen opettajana, muutti sitten takaisin Saarenmaalle ja alkoi kiinnostua viron kielestä ja kielenuudistuksesta. Hänen hyvä ystävänsä Villem Grünthal oli silloin *Eesti Kirjandus* -aikakauskirjan toimittaja ja alkoi julkaista Aavikin lingvistisiä artikkeleita. Pian alkoivat ilmestyä myös Aavikin kirjat.

Aavik otti päämääräkseen kielenuudistuksen eli viron kirjakielen ratkaisevan muuttamisen. Kielenuudistuksen valtakausi osui vuosiin 1912–1924, mutta sen vaikutus niin kielenohjailun teoriaan kuin käytäntöönkin on ulottunut kauaksi eteenpäin. Ehkä kielenuudistus ei saavuttanut kaikkia niitä ihanteitaan, joista on esimerkkejä Aavikin 1930-luvun käännöksissä, mutta se tarjosi paljon aineksia kirjakielen kehittämiseksi.

Teoriansa perusteet Aavik julkaisi teoreettisessa pääteoksessaan *Keeleuuenduse äärmised võimalused* (Kielenuudistuksen äärimmäiset mahdollisuudet, 1924, kirjoitettu 1914–1918). Sen mukaan kieli ei ole ensisijaisesti jonkin kansan arvokas ominaisuus, kansallinen aarre ja kansallisen omaleimaisuuden paras tunnusmerkki ja luoja, vaan kieli tulee käsittää ennen kaikkea inhimillisen toiminnan apuvälineenä, työkaluna, koneena, jonka tarkoituksena on ajatusten ilmaiseminen ja sitä kautta usein myös esteettisen vaikutuksen saavuttaminen. Koska kieli on vain väline, sitä täytyy jatkuvasti kehittää, parantaa kauttaaltaan kaikin mahdollisin keinoin. Niin Aavik tekikin: hän toi viron kirjakieleen hyvin paljon aineksia kansankielestä ja suomen kielestä, muodosti johdoksia ja loi keinotekoisesti uusia sanoja.

Kielenuudistusliikkeen ehkä tärkeimpänä pontimena oli pyrkimys kielen kauneuteen. Aavikin tunnettuna iskulauseena oli ”Keele kaunima kõlavuse poole!” (Kohti kielen kauniimpaa sointia!). Muita tunnussanoja olivat lyhyys, tarkoituksenmukaisuus ja kansallinen omaperäisyys.

8. 3. Sanaston kartuttaminen

Parhaiten tunnetaan Aavikin toiminta viron kielen sanaston kartuttajana. Aavik piti sanastoa olennaisimpana ja konkreettisimpana ai-

neksena kielessä — sen rikkaus tai puutteellisuus määrää kielen arvon tai arvottomuuden. Aavik oli vakuuttunut, että viron kieli sellaisena kuin se oli vuosisadan alussa ei kyennyt enää täyttämään sille asetettuja vaatimuksia ja tehtäviä, koska viron kielen sanasto oli köyhä, tarpeellisia käsitteitä ja esineitä varten ei ollut tarpeeksi sanoja. Ei ollut riittävästi erikoissanastoa eikä usein myöskään tavallista jokapäiväistä sanastoa. Sanastoa voi Aavikin mielestä kartuttaa kahdella tavalla: muodostaa uusia yhdyssanoja ja johdoksia tai hankkia uusia kantasanoja. Uudistustyönsä alussa hän muodosti tavanomaisesti johdoksia ja yhdyssanoja: *aur* 'höyry' > *aurik* 'höyrylaiva', *välja* 'ulos' > *väljendada* 'ilmaista', *päevakord* 'päiväjärjestys'. Myöhemmin kielenuudistajat suunnittelivat korvaavansa mahdollisimman paljon yhdyssanoja ja johdoksia kantasanoilla, koska he pitivät yhdyssanoja liian pitkinä ja johdoksia vaikeina, kun samasta kannasta on käytössä liian suuri määrä äänneasultaan toistensa kaltaisia johdoksia. Siitä voisi kärsiä kielen sointu ja aiheutua sekavuutta. Ilmaisun lyhentämisen asteikko oli seuraava: (1) lauseen sijasta lauseke, (2) lausekkeen sijasta yhdyssana, (3) yhdyssanan sijasta johdos, (4) johdoksen sijasta itsenäinen kantasana. Esimerkkejä: *täht, millel on saba* > *sabaga täht* > *sabatäht* > *komeet* 'tähti, jolla on pyrstö' > *pyrstökäs tähti* > *pyrstötähti*, *võõrsil käia* > *külastada* 'vieraila', *kokku saada* > *kohtuda* 'tavata, kohdata', *laiali laguneda* > *levida* 'levitä'.

Parhaana sanastonkartutusmenetelmänä Aavik piti uusien kantasanojen hankkimista muista kielistä. Saksan tai venäjän kielen liiallista vaikutusta Aavik ei pelännyt. Sanojen alkuperällä ei ollut periaatteellista merkitystä, tärkeintä oli sanojen äänteellinen sopivuus. Suomen kielen Aavik asetti sanaston lähteenä samalle tasolle viron murteiden kanssa: se on foneettisesti, leksikaalisesti ja kielio pillisesti yhtä lähellä viron kieltä kuin murteet, mutta on rikkaampi ja sivistyneempi kieli kuin viro. Helsingin yliopistossa opiskelleella Aavikilla oli hyvät edellytykset suomesta lainaamiseen, hän osasi hyvin suomea ja tunsu suomalaista kielentutkimusta.

Suomen lainasanojen ensimmäinen huippukausi virossa oli ollut jo vuosina 1880–1885. Siitä lähtien on käytetty esimerkiksi sanoja *aine*, *algupärane*, *eri*, *eritlema*, *esimees*, *lause*, *lähetama*, *näi-*

dend, näitlema, osakond, pahe, teesklema, tehas, toimetaja ja ülikool. Aavik loi ensimmäisenä selkeän ja perustellun yleiskäsityksen suomen lainasanojen roolista ja merkityksestä viron kirjakielen sanaston rikastamisessa. Samoin hän laati vuonna 1912 ensimmäisen systemaattisen ja yksityiskohtaisen lainasanojen ja lainaamismahdollisuuksien kokonaisesityksen täydentäen ja varioiden sitä myöhemmin moneen kertaan. Hän on tuotteliaimpia lainausehdotusten tekijöitä: hän tarjosi itse yhteensä yli 800 lainasanaa, suurimman osan vuosina 1912–1920. Hän oli myös väsymätön suomen lainasanojen mainostaja ja suosittelija. Kielitieteilijänä hän kuitenkin ymmärsi suomesta lainaamisen rajoituksia ja ehtoja ja on niitä kirjoituksissaan eritellyt. Lainaamisen edellytyksenä Aavik piti lainasanan tarpeellisuutta: sen piti rikastaa viron kieltä uudella merkityksellä tai merkitysvivahteella. Sanan oli pakko sopia viron äännejärjestelmään, mutta se ei saanut muistuttaa liikaa jotakin jo olemassa olevaa sanaa. Ei voinut lainata sellaisia sanoja, jotka virossa jo tunnetaan jossakin muussa merkityksessä. Ei myöskään kannattanut lainata sellaisia sanoja, jotka äänteellisen mukauttamisen jälkeen kuulostaisivat rumilta. Suomen kielestä lainatuilla johdoksilla piti olla viron kieleen sopiva johdin, koska tuntemattomia johtimia ei ole mahdollista tuoda kieleen.

Johdosten lainaamisen ohella Aavik on alusta alkaen yrittänyt täydentää ja kehittää viron omaa sananmuodostusjärjestelmää, usein siinäkin suomen malleja esikuvina käyttäen. Hän suositteli esimerkiksi *us*-suffiksillisten abstraktien johdosten systemaattista muodostusta *kas-*, *line-*, *lik*-suffiksillisista adjektiiveista (*viljakas* > *viljakus* 'hedelmällisyys', *jutukas* > *jutukus* 'puheliaisuus', *aineline* > *aineliskus* 'aineellisuus', *hingeline* > *hingeliskus* 'hengellisyys', *sõbralik* > *sõbralikkus* 'ystävällisyys', *teaduslik* > *teaduslikkus* 'tieteellisyys'), verbin aktiivin ensimmäisestä partisiipista (*kalduv* > *kalduvus* 'taipumus', *arusaadav* > *arusaadavus* 'ymmärrettävyys') ja *ta-* ja *tu-*karitiivijohdoksista (*surematu* > *surematus* 'kuolemattomuus', *arusaamatu* > *arusaamatus* 'ymmärtämättömyys', *lõpmata* > *lõpmatus* 'äärettömyys'). Hän ehdotti myös *tus*-johdosten korvaamista yksinkertaisemmalla *us*-johdoksella (*argus* pro *argtus* 'arkuus', *halbust* pro *halbustus* 'huonous'). Suomen sanan-

muodostuksen perusteella Aavik kehitti virossa *u*-suffiksillisten refleksiivi- ja passiiviverbien muodostussysteemin (*kattuma* 'peittyä', *mattuma* 'hautautua', *käänduma* 'kääntyä'). Vuonna 1920 hän julkaisi kirjan *u*-verbien muodostuksesta. Hän elvytti ja suositteli kirjakieleen myös useita muita johtimia kuten *-skele*, *-ele*, *-hta*, *-ldasa*, *-mus*, *-tus*, *-ard*, *-nd*, *-tar*. Osa niistä on lainattu suomen kielestä, toisten käyttöalueen laajentamiseen on käytetty suomen malleja. Aavik suositteli lyhyempiä johdoksia *mine*-johdosten tilalle (*küsimus* pro *küsimine*, *nõue* pro *nõudmine* 'vaatimus', *tagasitulek* pro *tagasitulemine* 'paluu', *pöörang* pro *pööramine* 'käännö'), *ne*-johdinta *line*-johtimen tilalle (*omapärane* pro *omapäraline* 'omaperäinen'), (*ma*)*tu*-karitiivien substantiivista käyttöä (*tundmatu* 'tuntematon ihminen', *tänamatu* 'kiittämätön ihminen') ja selvitti *lik*- ja *line*-adjektiivien muodostussääntöjä.

Aavikin lainaehdotuksina esittämistä noin 250:stä suomen kantasanaa on kirjakieleen jäänyt kuutisenkymmentä esimerkiksi *aldis*, *anuma*, *haldama*, *hetk*, *julm*, *raev*, *reibas*, *säilima*, *sünge*. On selvää, että tuntemattomat kantasanat juurtuvat kieleen hitaammin kuin johdokset. Suomen kielelle ja viron jollekin murteelle yhteisiä sanoja on noin viisikymmentä. Näitä ovat muun muassa *hajuma*, *lebama*, *loobuma*, *orb*, *rivi*, *säästma*, *taotlema*, *varustama*. Lisäksi Aavik suositteli vajaat 500 johdoslainaa (= sanaa, jotka on muodostettu suomen esikuvan mukaan) ja näistä puolet on jäänyt kirjakieleen, esimerkiksi *hajameelne*, *innukas*, *keelduma*, *kummaline*, *käituma*, *lausung*, *mõtiskelu*, *püstitama*, *tootma*, *tõlgitsema*. Viron kirjakielessä on Huno Rätsepin mukaan nykyisin liki 800 suomalaista lainasanaa, joista Aavikin kieleen tuomia on noin 40 %.

Aavik ei tyytynyt lainaamiseen ja sananmuodostukseen. Hän kehitti oman sanojenluomismenetelmänsä, joka eräiltä osin on maailman mittakaavassakin ainutlaatuinen. Hän rakensi vokaaleista ja konsonanteista suhteellisen vapaasti uusia äänteellisesti sopivia keinotekoisia sanoja (viroksi *tehissõnad*, *kunstlikud sõnad*). Aavikhan piti kieltä välineenä, jota voi muuttaa tarpeiden mukaisesti. Tekosanoja luodessaan hän käytti kolmea muodostusmenetelmää:

- (1) Sovitusmenetelmä. Vokaaleja ja konsonantteja toisiinsa sovittaen Aavik yritti löytää sellaisen rakenteen, jolla olisi kaunis sointu ja joka olisi helppo ääntää. Hän yritti myös ottaa huomioon äänteiden ja äänneyhtymien mahdollisia merkitysassosiaatioita. Parhaiten menestynyt näistä äännekombinaatioista lienee *veenda* 'vakuuttaa, saada vakuuttuneeksi'. Se yleistyi nopeasti ja siitä syntyi useita johdoksia: *veenduda* 'vakuuttua', *veendumus* 'vakaumus'.
- (2) Muuntomenetelmä. Uusi sana muodostetaan jonkin muun (usein vieraskielisen) sanan äännekoostumusta mielivaltaisesti muuntamalla, assosiaatioina: *siiras* 'vilpitön' (vrt. ransk. *sincère*), *ese* (vrt. suom. *esine*), *laup* 'otsa' (vrt. ven. *lob*), *lünk* 'puute, aukko' (vrt. saks. *Lücke*), *relv* 'ase' (vrt. *revolver*).
- (3) Kokoomamenetelmä. Uusi sana muodostetaan liittämällä muiden sanojen osia yhteen. Tätä menetelmää on käytetty yleisimmin, vrt. engl. *smog* < *smoke* + *fog* 'savusumu', ven. *kolhoz* < *kollektivnoje hozjaistvo* 'yhteinen talous', saks. *Flak* < *Flugzeugabwehrkanone* 'ilmatorjuntatykki', rts. *stins* < *stationsinspektor* 'asemapäällikkö'). Aavikin sentyypisistä ehdotuksista on kieleen jäänyt *välmida* < *välja mötelda* 'keksiä', *selmet* < *selle asemel et* 'sen sijaan että', *tõik* < *tõsi* + *seik* 'tosiasia'.

Aavik on mainostanut ja suositellut noin 350:tä keinotekoista sanaa, joista kirjakieleen on jäänyt runsaat 30.

8. 4. Kieliopin monipuolistaminen

Aavik sanojen luojana ja sanaston kartuttajana on niin yleisesti tunnettu, että usein kielenuudistus samastetaankin sanastotyöhön. Mutta Johannes Aavikin rooli viron kielioppijärjestelmän täydentäjänä ja monipuolistajana on myös ollut hyvin merkittävä. Muutosten ja lisäysten tarkoituksena oli useimmiten saada käyttöön lyhyempiä, kätevämpiä ja myös kauniimpia muotoja. Esimerkiksi seuraavista nykyviron kieliopin tavallisista muodoista voi kiittää Aavikia:

- (1) Lyhyt eli *i*-monikko. Viron kirjakielessä oli pitkään vallitsevana pohjoisvirolainen *de*-monikko (*huvitavatele raamatutele* 'kiinnostaville kirjoille', *suurtes metsades* 'suurissa metsissä'). Aavikin aloitteesta kirjakieleen levisi myös etelävirolainen *i*-monikko (*huvitavaile raamatuile, suuris metsis*). Tietyissä sanatyypeissä siitä on tullut tavanomainen, neutraali ja aika yleinen *de*-monikon rinnakkaismuoto, toisista sanatyypeistä lyhyen monikon muotoja käytetään ensisijaisesti tietyissä tyyllilajeissa kuten runokielessä.
- (2) Vokaaliloppuinen monikon partitiivi (*sõpru* 'ystäviä', *õunu* 'omenia', *lehti* 'lehtiä', *loomi* 'eläimiä', *linde* 'lintuja', *õnnelikke* 'onnellisia') on myös etelävirolainen piirre, joka Aavikin ansiosta yleistyi sanatyypeissä, joissa aikaisemmin oli esiintynyt pääasiallisesti pohjoisvirolainen *sid*-pääte (vrt. *sõprasid, õunasid, lehtesid, loomasid, lindusid, õnnelikkusid*). Nykyvirossa vokaaliloppuinen partitiivi on kaksitavuisista sanoista yleinen, *sid*-partitiivia käytetään vain sanatyypeissä, joista vokaaliloppuinen partitiivi ei ole mahdollinen.
- (3) Aikaisemmin yleisen *sse*-loppuisen illatiivin rinnalle (*majasse* 'taloon', *talusse* 'maalaistaloon', *porisse* 'kuraan', *kivisse* 'kiveen', *esimesesse inimesesse* 'ensimmäiseen ihmiseen') levisi kaksitavuisiin sanoihin lyhyempi geminaattaillatiivi (*majja, tallu, porri, kivvi, esimesse inimesse*).
- (4) Analyyttisen *kõige*-superlatiivin rinnalle (*kõige kaunim* 'kaunein', *kõige sügavam* 'syvin', *kõige suurem* 'suurin') Aavik ehdotti suomenkaltaista lyhyttä *i*-superlatiivia (*kauneim, sügavaim, suurim*). Sekin on nykyvirossa melko yleinen.
- (5) Essiivimuoto, joka oli ollut käytössä vanhassa kirjakielessä, oli tämän vuosisadan alussa melkein unohtunut. Kielenuudistuksen aikana essiivi sai taas täydet sijamuodon oikeudet ja vakiintui sen genetiivivartaloineen muodostus (*sepana* 'seppänä', *lesena* 'leskenä', *tundena* 'tunteena').
- (6) Myös vanhan, vain muutamissa fraaseissa säilyneen instruktiiivin käyttö laajeni (*avasui* 'avoimin suin', *lehvivi hõlmu*

'liehuvin helmoin', *värisevi käsi* 'vapisevin käsin').

- (7) Verbin morfologiaan Aavik on esittänyt useita uudistuksia. Kirjakielissä on jonkin verran käytössä konditionaalin perfektin synteettinen rinnakkaismuoto: *olnuksin* (= *oleksin olnud*) 'olisin ollut', *võtnuksime* (= *oleksime võtnud*) 'olisimme ottaneet'. Melko suosittu on Aavikin ehdottama *ma*-infinitiivin translatiivi, joka merkitykseltään vastaa suomen I infinitiivin pitempää muotoa: *Tegime kõik võimaliku päästmaks teda sellest raskest olukorrast* 'Teimme kaiken mahdollisen pelastaaksemme hänet siitä vaikeasta tilanteesta'.

Kaikki Aavikin ehdotukset eivät tietenkään yleistyneet. Esimerkiksi lyhyemmät partisiippimuodot *kirjutand* (pro *kirjutanud*), *saand* (pro *saanud*), *oodat* (pro *oodatud*), *kirjutet* (pro *kirjutatud*) saattavat yhä esiintyä jonkun nuoren radikaalin runoilijan kielessä, samoin *ü*-kirjaimen korvaava *y*. Niitä ei ole unohdettu, mutta kirja- ja yleiskielen ne eivät koskaan juurtuneet.

Aavikiin ja hänen aikakauteensa yleisesti liitetty nimitys kielenuudistus ei tarkoita sanatarkasti uutta kieltä, vaan se kuuluu osana kielenohjailuun, kirjakielen kehittämiseen. Suurin osa käyttöön tulleista ehdotuksista ei ollut aivan uusia, niin sanotusti tuulesta temmattuja, vaan pikemminkin parannuksia ja sääntöjä, joilla jo oli kielessä jonkinlainen pohja. Sellaista kielenohjailua voi sanoa uudistamiseksi ehkä siinä mielessä, että kehitysehdotuksia tuli lyhyen ajanjakson kuluessa tavattoman paljon. Kielen kieliopillista järjestelmää on huomattavasti vaikeampaa mukauttaa kuin ehdottaa uusia sanoja. Uutta sanaa on odottamassa aukko, johon sitä tarvitaan. Kielio-pissa sellaista "aukkoa" suoranaaisesti ei ole, kielioppi on aina täydellinen ja muutenkin konservatiivisempi ja pysyvämpi kuin sanasto. Kielioppijärjestelmän täydentäminen ja muuttaminen vaatii erityistä lingvististä kykyä. Sitä Aavikilla epäilemättä oli.

8. 5. Oikeakielisuus ja kielen käyttö

Johannes Aavikin kielenohjailu- ja kielenhuoltotoiminnan tulokset

on koottu vuonna 1936 ilmestyneeseen kirjaan *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* (Viron oikeakielisyyden oppikirja ja kielioppi). Se on viron kielioppikirjallisuudessa epätavallinen ja omaperäinen teos. Ennennäkemättömyys ilmenee jo rakenteessa. Teos on omaperäinen ”virheiden kielioppi” — aineiston käsittelyssä lähdetään virheellisistä muodoista, joita arvostellaan ja joiden tilalle tarjotaan parempia, sopivampia ilmaisuja. Kyseessä on oikeakielisyysopas, joka on kirjoittajan mukaan osoitettu koko virolaiselle sivistyneistölle, ennen kaikkea opettajille, kirjailijoille, tiedemiehille, toimittajille. Mutta samalla se on myös kielioppi; kirjasta löytyy systemaattisesti analysoituja kieliopin alueita ennen kaikkea muoto-opin alalta (kestoasteet, astevaihtelu, taivutus, sananmuodostus), mutta myös oikeinkirjoituksen alalta. Se on käytännön tarpeita silmällä pitävä käyttökielioppi. Paino on enimmäkseen kielellisten mahdollisuuksien tulkitsemisella, oikeina pidettyjen ilmaisukeinojen ja muotojen mainostamisella. Epätavallinen Aavikin kielioppi on myös siinä suhteessa, että se on rohkeasti subjektiivinen, siinä on selvä henkilökohtainen sävy, se on poleeminen ja kriittinen. Olemme tottuneet siihen, että kielioppi on objektiivisten varmojen sääntöjen kokoelma, mutta Aavikin kielioppi ja kielenopas on jotakin aivan muuta. Aavikin kirja otettiin vastaan käytännön oikeakielisyysoppaana, kielenhuoltoteoksena, josta löytää paljon mielenkiintoista myös tämän päivän lukija.

Aavikin kielenopas on myös ilmaisutyylin ja kielellisen joustavuuden opas, joka selvittää hyvän ja huonomman, oikean ja väärän hämäriä rajoja, opettaa huomaamaan ilmaisumuotojen sisällöllisiä tulkintamahdollisuuksia ja tyylisävyjä. Hän on tehnyt paljon viron lauseenrakennesääntöjen selvittämiseksi ja suosittelemiseksi. Aavik piti viron sanajärjestystä saksalaisvaikutteisena ja esitti säännöt sen virolaistamiseksi. Hän selvitti viron objektiivisääntöjä ja laajensi akkusatiiviobjektin käyttöä. Hän esitti lauseenvastikkeiden ja yleensä partisiippirakenteiden muodostamisen ja käytön säännöt (erityiskohteena *des-* ja *nud-*rakenne). Hän suositteli partitiivisubjektin (*Linnas on välismaalasi* ’kaupungissa on ulkomaalaisia’) ja partitiivipredikatiivin (*Ta on oma aja suurimaid mehi* ’hän on aikansa suurmiehiä’) käyttöä. Hän tarkensi useita viron kongruenssi- ja rek-

tiosääntöjä.

Kielenkäyttäjille on ollut paljon hyötyä Aavikin suosituksista, miten vapautua ylimääräisistä sanoista ja tiivistää lausetta. Virossa esimerkiksi käytetään paljon enemmän persoonapronomineja kuin suomen kielessä. Rumasointista tavuja toistavaa sanajärjestystä *läksime me* 'menimme me' ja *tegite te* 'teitte te' on vuosikymmeniä myöhemminkin moitittu, joskus kyllä Aavikin unohtaen. Aavik on osoittanut, että pronominit ovat muutenkin lauseessa usein tarpeettomia, erityisesti pitemmät pronominimuodot painottomassa asemassa. Hän suositteli muidenkin ylimääräisten sanojen, esim. korostavien prepositioiden *ilma* 'ilman' ja *kuni* 'asti' välttämistä. Saksan kielen suoraa vaikutusta Aavik näki partikkelin *ära* käytössä perfektiivisen aspektin osoittamiseksi. Hän piti sitä saksan prefiksien *ab-*, *ver-*, *zer-*, *ent-* käännöslainana (esim. *orjus lõpetati ära* 'orjuus lopetettiin', *kapp tühjendati ära* 'kaappi tyhjennettiin'). Useille yhdysverbeille Aavik tarjosi yksisanaisen vastineen: *laiali ajama* > *hajutama* 'hajoittaa', *ette kuulutama* > *ennustama* 'ennustaa', *hukka mõistma* > *taunima* 'paheksua', *tagasi tulema* > *naasma* 'palata' jne. Syynä ei ollut se, että sellaiset ilmaisut olivat peräisin saksan kielestä — jonkin verran niitä oli ollut viron murteissakin — vaan se, että ilman näitä ns. "apusanoja" lause lyhenisi, tiivistyisi. Aavikin mielestä tarpeettomien partikkelien liiallinen käyttö venyttää lauseen laahaavaksi. Samanaikaisesti Aavik kuitenkin korosti, ettei lauseen tiivistäminen saa häiritä lauseen selkeyttä, loogisuutta ja ymmärrettävyyttä. Hän esitti kirjassaan paljon varoitavia esimerkkejä, joissa tiivistäminen ei ole paikallaan.

Perusteellinen on Aavikin kielioppaan sananmuodostusluku. Se sisältää 52 nomininjohdinta, 9 verbinjohdinta ja 15 adverbijohdinta, niiden merkitykset ja käyttöohjeet. Tiedossa on, että Aavik piti parempana ottaa käyttöön uusia kantasanoja kuin muodostaa johdoksia ja yhdyssanoja. Siitä huolimatta Aavik ei suhtautunut johto-oppiin kielteisesti, vaan piti sananmuodostusta luonnollisena sekä joustavaa ja rikasta johtojärjestelmää kielen arvokkaana ominaisuutena, jota on syytä kehittää ja käyttää. Useita Aavikin sananmuodostusehdotuksia ja sääntöjä on esitelty jo edellä. Aavik vastusti liiallisuuksia ja hänen mielestään nk. virallinen kieli liioitteli suf-

fiksien käytössä. Asiatyylisiin ja virkakieleen vaikutti tuon ajan Virossa eniten Johannes Voldemar Veski, jonka ihanteena oli säännöllinen järjestelmä. Veskillä oli halu rakentaa johdosten avulla kielen sananmuodostuksestakin aukoton ja säännöllinen järjestelmä, jossa olisi mahdollisimman vähän päällekkäisyyksiä ja poikkeuksia. Aavik ei hyväksynyt sitä. Eräs kiivaimmista kiistakysymyksistä oli esimerkiksi *tus-* ja *tis-*johdosten käyttö. *us-*johdoksia käytetään tunnetusti kahdessa merkityksessä: toisaalta ne ilmaisevat toimintaa (*ehitus* = *ehitamine* 'vrt. rakennus = rakentaminen'), toisaalta toiminnan konkreettista tulosta tai välinettä (*ehitus* = *maja* 'vrt. rakennus = talo'). Veski halusi ottaa murteista kirjakieleen *us-*johtimen etuvokaalisen vastineen *is-*johtimen ja antaa sille tehtäväksi *us-*johdosten rinnalla merkitä vastaavan toiminnan tulosta tai välinettä: *ehitus* 'rakentaminen' ja *ehitis* 'talo', *kirjutus* 'kirjoittaminen' ja *kirjutis* 'teksti, artikkeli'. Useita näistä johdoksista käytetään nykyvirossakin, mutta täysin produktiivista ei muodostusmallista tullut.

Aavik muodosti sanoja ja ehdotti kieleen uusia johdoksia. Harvemmin hän Veskin tavoin ehdotti sarjoja ja järjestelmiä, useimmiten sen sijaan yksittäisiä sanoja, joita voi käyttää pitkien ilmausten asemesta: *kahesti* (pro 'kaks korda') ja *kolmesti*; *meritse* (pro 'merd mööda') ja *maitse*; *kõrguti* (pro 'kõrguse poolest') ja *sügavuti*. Ainakin kerran hänen piti varoittaa omasta aikaisemmasta ehdotuksestaan. Verbinjohdin *-u*, jonka kielenuudistus oli muutamasta sanakirjaesimerkistä nostanut suomen kielen kaltaiseen rooliin, laajensi jatkuvasti rajojaan, niin että Aavikin oli pakko varoittaa liiallisuuksista. Kielioppaassaan hän selittääkin transitiivisuuden ja intransitiivisuuden vastakkaisuutta ja pitää *u-*johdosta tarpeettomana, jos vastakkaisuutta ei ole (*seisatama* 'seisahtaa', *minestama* 'pyörtyä', *talvitama* 'talvehtia', *liigatama* 'liikahtaa', *vältama* 'välttää', *kestma* 'kestää', *kostma* 'kuulua', *sööstma* 'syöksyä') tai jos verbi on *i-*suffiksillinen (*-i-* on *u:*n etuvokaalinen vastine: *säilima* 'säilyä', *süttiima* 'syttyä', *ühtima* 'yhtyä', *sööbima* 'syöpyä'). Myös adjektiivisuffiksien *-lik*, *-line*, *-ne* käytöstä Aavik ja Veski olivat usein eri mieltä.

Eräs oikeinkirjoituksen heikkoja kohtia Aavikin kieliopin ilmestymisen aikana oli verbien yhteen ja erikseen kirjoittaminen.

Aavik moitti liiallista yhteen kirjoittamista: *kollaseksvärvitud maja* 'keltaiseksi maalattu talo', *vaimustusestõhetavad põsed* 'innosta hehkuvat posket'. Sama ongelma on nykykielessäkin — kaikki halutaan kirjoittaa yhteen. Aavik ihmetteli, että yhdelläkään kansalla maan päällä ei ole sellaista taipumusta näin voimakkaana. Aavik käsitti yhdysverbien olemuksen, vaikka niistä silloin vielä ei puhuttu, kun hän selitti, että verbin kanssa yhteen voi kirjoittaa ainoastaan ne partikkelit, jotka modifioivat verbin merkitystä: *edasilükatud koosolek* 'siirretty kokous', *tagasisaadud summad* 'palautetut summat', *juurdetulnud isikud* 'lisäksi tulleet henkilöt', *ettenähtud võimalused* 'tiedetyt mahdollisuudet' jne.). Viron kielilautakunnat ovat keskustelleet partikkeliverbien yhteen ja erikseen kirjoittamisen yksinkertaistamisesta vuosikausia, ja vasta 1979 hyväksyttiin rajallinen uudistus. Kaikki ei ole selvää vielä, mutta Aavikin viitoittamat suunnat pitävät paikkansa. Aavik kirjoitti myös toisesta viron ortografian hämärästä alueesta, suuresta ja pienestä alkukirjaimesta. Aavik suositteli jo 1936, että paikannimi kirjoitettaisiin myös attribuuttina aina isolla alkukirjaimella paitsi muutamissa poikkeusryhmissä (*Eesti kirjandus, eestikeel*). Nykyvirossa henkilönnimien käyttö on lähellä Aavikin ehdotusta, paikannimissä on sekaannus vuosien myötä vain kasvanut. Pientä alkukirjainta käytetään paikannimiattribuuteissa yhä enemmän.

Aavik oli ensimmäisiä, jotka epäilivät 1920-luvulla hyväksyttyä sääntöä, että kaikkia sukunimiä taivutetaan kuten appellatiiveja. Viron monimutkaisen astevaihtelun ja muiden vartalovarianttien runsauden takia se tuo mukaan outoja nimen muunnoksia ja taivutusvaikeuksia. Aavik suosittelee kolmea rajoitusta (suurin piirtein tällaisista suosituksista lähdetään nykyisinkin):

- (1) nimien taivutuksessa ei lisätä konsonanttia eikä pudoteta vokaalia: *Ahas* : *Ahase* (vrt. *ahta*), *Kallas* : *Kallase* (vrt. *kalda*), *Põder* : *Põderi* (vrt. *põdra*), pitkää vokaalia ei lyhennetä eikä lyhyttä vokaalia pidennetä (*Saag* : *Saagi* (vrt. *sae*) *Soe* : *Soe* (vrt. *sooja*);
- (2) vokaaliloppuiseen nimeen ei lisätä vartalovokaalia: *Lai* : *Lai* (vrt. *laia*), *Käi* : *Käi* (vrt. *käia*);

- (3) ensimmäisen kestoasteen kaksitavuisia nimiä taivutetaan ilman astevaihtelua: *Mägi : Mägile* (vrt. *mäele*).

Aavikin *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* ei heijasta ainoastaan viron oikeakielisyyden menneisyyttä, vaan koskettaa välittömästi tämän päivän kielenkäytön ja kielenhuollon ydinkysymyksiä, murheita ja virheitä. Kaunis, joustava ja viimeistelty äidinkieli oli Aavikin ihanne, johon hän johdatti virolaisia kädestä pitäen. Hänen pääteoksensa sivuilta tämä kieli on levinnyt itsenäiseen elämään. Kun vertaa vuosisadan alun ja nykypäivän tekstiä, on helppo nähdä Aavikin elämäntyön tulokset nykyviron kirjakielessä.

KIRJALLISUUTTA

KINDLAM, Ester: Tähtsaim rahvuskultuuriline aare. Johannes Aaviku õigekeelsuslikke tõekspidamisi. – Kirjakeel 1983: 38–51.

KOKLA, Paul: Kielenuudistus ja kielensäätely viron kirjakielen kehittämismalleina. – Sananjalka 24. Turku 1982.

Üheksa aastakümnet. Pühendusteos Johannes Aavikule. Tallinn 1971.

9. Kirjakielen ja erikoiskielen ohjailu Johannes Voldemar Veski

9. 1. Lähtökohdat

Johannes Aavikin ajatukset ja ehdotukset sytyttivät kiivaan keskustelun. Nuoremmat kirjailijat alkoivat yhä yleisemmin omaksua Aavikin kielenuudistusperiaatteita, vanhemmissa oli myös uudistus suunnan vastustajia. Myös jokapäiväinen kielenkäyttö muuttui hitaasti. Seuraavina vuosina kävi yhä selvemmäksi, että virolaiset kielimiehet jakaantuivat kolmeen ryhmään:

- (1) Johannes Aavikin ja Villem Grünthalin johtama uudistusmielinen suunta, jonka mielestä kieltä piti rikastaa ulkopuolisella aineistolla ja kaikin mahdollisin keinoin;
- (2) Jaan Jõgeverin ja Karl Leetbergin johtama konservatiivinen suunta, joka suhtautui uudistuksiin hyvin varovaisesti ja salli niitä vain äärimmäistapauksissa;
- (3) Johannes Voldemar Veskin johtama maltillinen suunta, joka myös näki kielen kehittämisen tarpeen, mutta halusi rakentaa siitä kunnollisen järjestelmän ja uskoi, että kaikki kielen kehitykseen tarvittava löytyy kielestä itsestään (murteet, johtimet).

JOHANNES VOLDEMAR VESKI (1873–1968) oli erikoinen persoonallisuus viron kirjakielen kehityshistoriassa. Hän oli kielitieteessä itseoppinut, mutta on jäänyt viron kirjakielen historiaan terminologina ja viron kirjakielen ohjailijana. aikauskirjojen *Eesti Keel* ja *Eesti Kirjandus* toimittajana, Tarton yliopiston viron kielen lehtorina ja professorina, Viron tiedeakatemian akateemikkona.

9. 2. Järjestötoiminta

Veski oli jo kouluaikana kiinnostunut viron kielestä ja sen oikeinkirjoituksesta. Hän oli kielentuntijana muita parempi, ja hänen tehtäväkseen oli jo kansakoulussa tullut käsinkirjoitetun oppilaslehden kielentarkastus. Hän jatkoi opintojaan Treffnerin kymnaasissa Tartossa. Siellä ei tuolloin viron kieltä opetettu, mutta Veskin kiinnostus kieliin johti siihen, että hänestä tuli saman koulun latinan ja saksan kielen opettaja. Kaksi vuotta hän opiskeli Tarton yliopistossa luonnontieteitä, mutta kuunteli samanaikaisesti myös senaikaisen viron kielen lehtorin Karl August Hermannin viron kielen luentoja, keräsi ja lähetti vuonna 1898 Jakob Hurtille 360 Wiedemannin sanakirjasta puuttuvaa sanaa ja siirtyi vuonna 1900 *Rahva Lõbu-leht* -nimisen kuukausijulkaisun kielentoimittajaksi. Siinä hän alkoi julkaista myös omia kirjoituksiaan, joista huomattavin oli kriittinen artikkeli Hermannin tietosanakirjan ensimmäisestä osasta. Veski kritisoi tietosanakirjan erikoissanastoa ja kielenkäyttöä yleensäkin. Syntyi polemiikki, josta näkee, että Veski vaati kieleltä kansanomaisuutta, loogista selkeyttä ja ymmärrettävyyttä. Erityisesti teellisessä tekstissä pitää olla tarkka termien merkityksistä. Näistä näkökohdista Veski piti kiinni myös myöhemmässä kielellisessä toiminnassaan. Vuonna 1901 Veski kutsuttiin Tallinnaan uuden sanomalehden *Teatajan* toimitussihteeriksi ja kielentoimittajaksi. Yhdessä tunnetun kirjailijan Eduard Vilden kanssa hän pohti lehden kieliasua. He päättivät, että Tallinnan lehden pitää käyttää enemmän pohjoisviron piirteitä. Päivittäinen toimitustyö pakotti Veskin syventymään kielikysymyksiin, ja niin muovautuivat hänen kielelliset periaatteensa. Kun *Teataja* vuonna 1905 lakkautettiin, Veski jatkoi kielentoimittajana muissa tallinnalaislehdissä. Aktiivisemmin hän pohti kielikysymyksiä toimiessaan 1907–1914 Viron kansanvalistusseuran (*Eestimaa Rahvahariduse Selts*) kirjallisuusosaston esimiehenä. Siellä syntyi jo vuonna 1907 ajatus yhteisestä kokouksesta Tartossa toimivan Virolaisen kirjallisuuden seuran kanssa viron kirjakielen normien yhtenäistämiseksi. Aineistoa saatiin lehtien kirjavasta kielenkäytöstä.

Ensimmäinen järjestöjen kielimiesten yhteiskokous oli 1908

Keski-Virossa Tapan kaupungissa. Siihen osallistui edustajia sekä Tallinnasta että Tartosta, kuusi edustajaa kummastakin. Ennen yksittäisten kysymysten käsittelyä keskusteltiin kirjakielen ohjailun periaatteista lähtökohtana E. N. Setälän teos *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen*. Vaadittiin, että hyväksyttävien normien pitää olla käytössä, kansalle ymmärrettäviä ja tarkoituksenmukaisia. Samasta kokouksesta kirjoitti myöhemmin myös Jaan Jõgever, että päätettiin ottaa huomioon 1) kielihistoria, 2) murteet ja kansanomaisen puhekieli ja 3) kieli-ilmaisujen tarkoituksenmukaisuus.

Kielikokouksista lähtien oli tarkoituksenmukaisuuden periaate Veskin tärkeimpänä oikeakielisyysperiaatteena. Seuraavat kielikokoukset pidettiin 1909 Tartossa, 1910 Tallinnassa ja 1911 Tartossa. Kokouksiin osallistujat ymmärsivät, että viro oli vanhoihin kulttuurikieliin verrattuna köyhempi ja epävarmempi ja että kirjakieli vaati muotojen ja sanaston yhtenäistämistä ja kartuttamista. Kokousten päätöksillä yritettiin ennen kaikkea yhtenäistää kirjakielen käyttöä, sopia ortografisista, äänteellisistä ja muoto-opillisista säännöistä ja normeista, koska siihen nähtiin tarvetta, sitä vaativat koulu, lehdistö ja jokapäiväinen kielenkäyttö. Veski ymmärsi, että kielikokoukset täyttävät tehtävänsä, jos kaikki kielenkäyttäjät hyväksyvät niissä tehdyt päätökset. Mutta niin ei tapahtunut. Heti ensimmäisen kokouksen jälkeen kirjailija- ja taiteilijaryhmän Nuoren Viron johtohahmo, runoilija Gustav Suits ilmoitti, että runoilijoille ei voi määrätä normeja, he jatkavat tähänastisten etelävirolaisten kielimuotojen käyttöä. Vuonna 1912 alkoi Nuoren Viron jäsen Aavik esittää kielenuudistuksen periaatteita, joissa korostettiin kielen esteettisiä ominaisuuksia ja kielenkäyttäjän luovuutta.

9. 3. Kielenohjailun periaatteet

Veski ei voinut pysyä välinpitämättömänä. Hän oli kielenohjailutyössään alusta asti omaksunut tietyt periaatteet ja yrittänyt niiden pohjalta kehittää konkreettisia kielellisiä näkökohtiaan. Käsityksensä kirjakielen kehittämisestä hän esitti artikkelissaan *Eesti kirjakee-*

le edasiarendamise teedest (Viron kirjakielen kehityksen suunnista, 1913). Se oli 40-vuotiaan, vasta tiedemiesuransa alussa olevan kieli-miehen manifesti. Veski korosti kielen ohjailun periaatteissaan aina tarkoituksenmukaisuutta ja asetti sen kauneuden ja kansankielisyyden edelle. Vuonna 1922 hän kirjoitti oikeakielisyyšnäkökohtiaan puolustaen: Kirjakielen on pyrittävä maksimaaliseen yksinkertaisuuteen, selkeyteen, helppoon opittavuuteen. Sen pitää olla järjestettävissä vähiin, mutta runsassisältöisiin sääntöihin, joissa on vähän tilaa poikkeusmuodoille. Veskille tarkoituksenmukaisuus merkitsi ennen muuta järjestelmää. Kirjakieleen hyväksyttävänä hän suosi sellaisia normeja, jotka muodostavat selvän järjestelmän. Tässä hän oli eri mieltä muutamien kollegojensa kanssa, joiden mielestä järjestelmä ei ollut niin tärkeä kuin kansan todellinen kielenkäyttö ja yleiskielisyys. Viron kirjakielen kehityslinjat ovat myöhemminkin kulkeneet näiden kahden periaatteen jännitteessä. On yritetty ottaa huomioon toisaalta yleiskieli, toisaalta sääntöjen helppous ja yksinkertaisuus.

Vuonna 1913 ohjelmallisessa kirjoituksessa viron kirjakielen kehitysmahdollisuuksista Veski oli sanonut: "Kieli on omalla tavallaan elävä olento: se itää, kehittyy, kasvaa ja luovuttaa versoessaan pois itselleen tarpeettomaksi muuttuneet osat. Se pudottaa osia pois, mutta rikastuu samalla uusilla aineksilla ja käsitteillä ja saavuttaa suuremman taipuisuuden ja vivahteikkisuuden, suurentuen, mutta samalla tihentyen niin ajassa kuin tilassakin. Ja tätä alituisen täydentymisen ja tihentymisen tietä, jota pitkin kielen on pakko pysähtymättä kulkea etenevän elämän vaatimuksesta ja oman olemassaulonsa hyödyksi, kieli vaeltaa niin kauan kuin on olemassa joku, joka kieltä tarvitsee omien ajatustensa ilmaisemisen apuvälineeksi _ _." Veski piti Aavikin tavoin tärkeänä viron kielen kehitystä, jotta se tyydyttäisi kehittyvän elämän vaatimuksia. Mutta kun Aavik piti silmällä ensisijaisesti taiteen ja kaunokirjallisuuden kielen odotuksia, niin Veskille kieli oli ensisijaisesti viestinnän, koulutuksen, tieteenalojen väline, asiakieli. Aavikia ei kiinnostanut kielen rikastamiseen sopivan aineiston alkuperä, Veski puolestaan uskoi kehitykseen tarvittavien ainesten olevan piilossa viron kielessä itsessään. Määrätietoisesti kehitettynä "kohoaa kieleemme ennen pitkää kau-

niiksi rakennukseksi".

Näkemyksiään Veski saattoi alkaa soveltaa vuonna 1914, kun hän muutti Tallinnasta Tarttoon Virolaisen kirjallisuuden seuran tieteelliseksi sihteeriksi ja liittyi oikeinkirjoitussanakirjaa laativaan ryhmään. Heti kielikokousten jälkeen vuonna 1910 Virolaisen kirjallisuuden seuran kielitoimikunta oli päättänyt, että on oikea aika laatia oikeinkirjoitusopas ja sanakirja. Sanakirjan käsikirjoitus oli Veskin saapuessa valmis s-kirjaimeen asti. Seuraavana vuonna se valmistui ja Veski alkoi täydentää ja toimittaa sitä. Sanakirjan oikeakielisyyslähteenä olivat kielikokousten päätökset, mutta joitakin asioita kyllä muutettiin sanakirjan tekemisen yhteydessä. *Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat* -nimisestä teoksesta tuli viron ensimmäinen oikeakielisyys-sanakirja (n. 150 sivua, 20 000 sanaa ja johdosta). Yhdyssanoja siinä ei ole, sanojen merkityksiä ei selitetä, osoitetaan ainoastaan sanojen kirjoitusasu ja taivutus. Työ tehtiin ryhmätyönä vuosina 1910–1918. Käsikirjoitus käytiin sanasta sanaan läpi Virolaisen kirjallisuuden seuran kielitoimikunnan kokouksissa, joihin osallistui 15 henkeä, mukana aikakauden merkittävimmät kielimiehet Jaan Jõgever, Johannes Voldemar Veski, Johannes Aavik ja Villem Grünthal-Ridala. Sanakirjan valmistumiseen tarvittiin 167 kokousta.

Sanakirja ilmestyi 1918. Vastaanotto oli hyvä, koska kielenkäyttötilanne ei ollut vuosien aikana yhtenäistynyt, vaan päinvastoin muuttunut erittäin kirjavaksi. Nuoret kynämiehet katsoivat yhä enemmän Eurooppaan, ottivat käyttöön vierasperäisiä sanoja, suomalaisia lainasanoja, vieraita ilmauksia ja erikoisia kieliopillisia muotoja. Johannes Aavikin ehdotus kirjakielen perusteelliseksi muuttamiseksi — kielenuudistukseksi — oli saanut puolelleen suurimman osan nuorista kirjailijoista. Aavikin kirjoitukset, uudet ehdotukset, puheet ja nuorvirolaisten kaunokirjalliset työt tarjosivat vanhemmalle ikäpolvelle paljon tilaisuuksia vastustukseen. Kiihkein kielenuudistuksen vastustaja oli Karl Leetberg. Rauhallisemmin ja asiallisemmin Aavikin ehdotuksia tarkasteli Jaan Jõgever, mutta hänkin oli sitä mieltä, että Aavikin korostama kauneuden periaate on kovin epämääräinen ja subjektiivinen. Jõgever itse korosti taas kerran tarkoituksenmukaisuutta ja oli sitä mieltä, että uudistuk-

sia kyllä tarvitaan, mutta niiden pitää poiketa olemassa olevasta kielenkäytöstä mahdollisimman vähän ja liittyä olemassa olevaan järjestelmään. Johannes Voldemar Veski suhtautui toisin. Hän oli kielenuudistajien kanssa samaa mieltä siinä, että kieleemme on sanastoltaan köyhä. Mutta Veski korosti, että kielen rikastamisen ainoa oikea lähde ovat murteet, kansankieli. Siitä on otettava synonyymejä ja uusia sanoja kirjakieleen. Myös erikoissanastoja tulisi täydentää ennen kaikkea murre sanojen avulla ja vasta sen jälkeen voidaan ruveta lainaamaan ulkopuolelta. Kielenkäyttäjät eivät pystyneet orientoitumaan sekavassa tilanteessa. Kaunokirjallisuuden kieli omaksui nopeammin uusia virtauksia, asiakieli ja käyttökieli muutuivat hitaammin. Erot kasvoivat erittäin suuriksi vuosiin 1917–1918 mennessä. Niissä oloissa oli oikeakielisyyssanakirja hyvin odotettu ja painos loppui muutamassa kuukaudessa.

Toista painosta alettiinkin heti valmistaa. Korjaus- ja täydennystehtävät jäivät Veskillä. Mutta käsikirjoitus kasvoi kasvamisestaan, ja 1925 ilmestyi vasta sen ensimmäinen osa. Vuosina 1925–1937 ilmestyi yhteensä neljä osaa nimellä *Eesti õigekeelsuse sõnaraamat*. Edellisessä oikeinkirjoitussanakirjassa oli 170, uudessa oikeakielisyyssanakirjassa 1720 sivua. Niistä 1400 sivua on kirjoittanut Veski, 300 sivua (viimeisen osan) hänen oppilaansa Elmar Muuk. Aineisto on koottu monista lähteistä: sanakirjoista, kirjallisuudesta, murteista; paljon on sivistyssanastoa, samoin Veskin tekemiä johdoksia.

Kaikki eivät olleet tyytyväisiä Veskin kielenohjailutyöhön. Veskillä oli paljon muitakin töitä, eikä sanakirja edistynyt niin nopeasti kuin odotettiin. Siksi julkaistiin 1933 pieni yksiosainen *Väike õigekeelsuse sõnaraamat* (Pieni oikeakielisyyssanakirja). Sen toimittaja Elmar Muuk pyysi kirjallisuuden seuran kielitoimikunnalta kannanottoja ja normeja kiistanalaisista kielikysymyksistä. Veski ei ollut aina tyytyväinen kielitoimikunnan päätöksiin ja julkaisi monia kriittisiä kirjoituksia ja selityksiä. Yhä enemmän hän piti arvossa valikoivaa johdonmukaisuutta, järjesti kieltä säännönmukaiseksi ja vältti poikkeusmuotoja. Kielen kehittämistä säännönmukaisuuden ja johdonmukaisuuden suuntaan Veski piti tärkeänä myös tarkoituksenmukaisuutta ajatellen. Liiallista säännönmukaisuutta arvoste-

li Tarton yliopiston viron kielen professori Andrus Saareste, jonka mielestä sellainen säännönmukaistaminen vahingoittaa kirjakielen perinteitä ja sotii yleiskieltä vastaan.

Veski vastasi artikkelissaan, ettei hän voi antaa täydellistä vapautta kielenkäyttäjän subjektiivisille ilmaisumahdollisuuksille, sillä muuten jokainen rupeaisi käyttämään omanlaistaan kieltä. Yleiskielen ja kirjakielen on oltava kaikkien ihmisten välisen yleisen keskinäisen ymmärryksen välittäjä, ja siksi sen normittaminen on välttämätöntä. Jotta työ ei olisi sattumanvaraista, Veski koetti taas kerran kirjata ne periaatteet, joista kielenohjailussa voi ja pitää lähteä. Ne olivat ennen kaikkea tarkoituksenmukaisuus ja säännönmukaisuus, joita Veski oli alusta alkaen kunnioittanut. Myöhemmin nousi yhä keskeisemmälle sijalle systemaattisen suoraviivaisuuden vaatimus. Veski halusi koota "kauniin rakennuksen" ja alkoi yhä rohkeammin käyttää luonnontieteilijän jalostusoikeutta yrittäen muuttaa kielessä paljon sellaista, mikä ei ollut säännönmukaista. Erikoisalojen sanaston kehittämisessä tällainen uskaliaisuus on hyödyllistä, ja niinpä Veskin ansiot ovat suurimmat juuri tällä alalla.

9. 4. Erikoisalojen sanastojen kehittäminen

Kun lehtori Jaan Jõgever määrättiin 1919 Tarton yliopiston viron kielen professoriksi, lehtoriksi kutsuttiin Johannes Voldemar Veski. Yliopisto avasi ovensa Viron tasavallan Tarton yliopistona, ja opetuskielenä oli ensimmäistä kertaa viro. Opetusta ja tutkimusta vaikeutti se, että vironkielistä erikoisalojen sanastoa ja vironkielistä tiedettä ei oikeastaan ollut olemassa. Yliopiston opettajat alkoivat Veskin johdolla ja avustuksella luoda vironkielisiä termejä. Runsas kuukausi yliopiston aloittamisen jälkeen perustettiin ensimmäinen erikoissanastovaliokunta ja seuraavien kuukausien aikana useita: eläintieteen, maantieteen, matematiikan, oikeustieteen, liikunnan ja filosofian valiokunnat. Alan professoreiden ja tiedemiesten lisäksi jokaiseen valiokuntaan kuului Veski. Työ kävi tavallisesti niin, että ryhmän jokainen jäsen esitti oman kapean erikoisalansa termit, niiden sopivuutta ja kieliäsuu pohdittiin yhdessä, ja viron kielestä

puuttuville termeille yritettiin Veskin avulla löytää sopiva vastine. Harvemmin käytettiin toista tapaa eli lähdettiin jostakin vieraskielisestä sanakirjasta ja aloitettiin *a*-kirjaimesta. Seuraavina vuosina tuli uusia erikoisaloja, esimerkiksi vuonna 1921 kemia, agronomia, kasvitiede, 1922 lääketiede ja metsäntutkimus jne. Valiokunnan esimiehenä oli aina joku tieteenalan auktoriteetti. Työ kesti usein vuosia, jopa vuosikymmeniä. Yhteistyön kaikkia tuloksia ei ole vielä kukaan kokonaan julkaistu, mutta yleensä materiaali yritettiin julkaista erikoissanakirjana. Vuoteen 1940 mennessä ilmestyi yhteensä 36 erilaista erikoissanakirjaa; suurin osa on tuon ajan yliopiston opettajien ja Veskin yhdessä tekemiä. Monet laajat sanakirjat eivät ehtineet ilmestyä. Yliopistonopettajat alkoivat käyttää valiokunnissa hyväksytyjä sanoja luennoillaan ja oppikirjoissaan ja Veski julkaisi suurimman osan niistä laatimassaan oikeakielisyyssanakirjassa. Monista on nykyisin tullut yleiskielen sanoja; esimerkkejä lääketieteen alalta: *haigla* 'sairaala', *ravi* 'lääkitys', *ravila* 'parantola', *valk* 'valkuaisaine', *toime* '(lääkkeen) vaikutus', *nakkama*, 'tarttua (taudista)' *lahkamine* 'ruumiinavaus'; maantieteen alalta: *maak* 'malmi', *kivim* 'mineraali', *pinnas* 'maanpintakerros', *elamu* 'asuintalo', *asula* 'asuinalue', *rohtla* 'savanni', *puit* 'puuaine', *väljak* 'aukio'; oikeustieteen alalta: *hagi* 'hakemus', *kehtima* 'olla voimassa', *sõltuma* 'riippua' ja muilta aloilta vielä *juhend* 'ohje', *juhis* 'sääntö', *liiklema* 'liikennöidä', *loendama* 'laskea', *ühik* 'mittayksikkö' jne.

Veski työskenteli vuosikymmenien ajan yliopistossa viron erikoiskielten luomisen ja yhtenäistämisen alalla. On paljolti Veskin ansiota, että kaikilla tieteenaloilla on nyt vironkielinen terminologia. Nykyisin tarvitaan eri tieteenalojen nopean kehityksen takia yhä uusia erikoissanoja. Veski osoitti ja opetti omalla työllään jälkipolvillekin, millaisin kielellisin keinoin uusia termejä voi luoda ja ongelmia ratkaista.

Todellista sanojen luomistyötään Veski itse esitteli melko vähän. Tiedossa on, mitä päätettiin niissä kokouksissa, joihin Veski osallistui, mutta mitkä eri sanoista ovat suoranaisesti Veskin muodostamia, sitä ei tiedetä. Tarkat tiedot on muutamasta kymmenestä sanasta, mutta eri tieteenalojen termejä on ilmeisesti kymmeniä tu-

hansia. Viron yleiskieleen kotiutuneita Veskin sanoja on nykyisten tietojen mukaan parisataa. Veskillä ei myöskään terminologian alalla ollut läheisiä oppilaita, jotka olisivat tunteneet yksityiskohtaisesti hänen työmetodinsa. Alusta asti Veski suositteli murre sanojen käyttämistä erikoissanojen lähdeaineistona. Veski itse hankki murre sanoja pääasiallisesti Wiedemannin sanakirjasta ja kotimurteestaan. Niistä lähteistä hän löysi uusia sanoja, kantoja, joskus myös johtimia, ja hän laajensi ja tarkensi tarpeen vaatiessa kansankielisiä merkityksiä. Esimerkiksi *nakkama* on *hakkama* 'ruveta'-verbin etelävirolainen vastine, jonka Veski otti käyttöön merkityksessä 'tarttua (taudista)'; *sõltuma* 'riippua' on peräisin murre sanasta *sõltus* 'ripustin, raksi'.

Veskin tuloksellisimpana toiminta-alueena on pidettävä sanamuodostusta, joka kattaa sekä johtamisen että yhdyssanojen muodostuksen. Olennainen on se periaatteellinen seikka, että Veskin onnistui elvyttää, ottaa uudestaan käyttöön joitakin aikaisemmin epäproduktiivisia ja vain jostakin yksittäisestä murre sanasta tunnettuja johtimia. Esimerkiksi etelävirossa tunnetaan sanat *songermaa*, *songermu* 'nurin tongittu, pengottu maa'. Veski erotti jälkimmäisestä *mu*-suffiksin ja loi sanat *elamu* 'asuintalo', *valamu* 'kaatoallas, lavoaari', *varamu* 'aarteisto', *pühamu* 'pyhäkkö'.

Valikoima Veskin johdoksia:

a) denominaalisia substantiiveja:

-as: *pinna* 'maaperä'

-ik: *õisik* 'kukinto'

-kond: *võistkond* 'urheilujoukkue'

-la: *rohtla* 'preeria, heinäaavikko', *taimla* 'taimitarha'

-m: *kahjum* '(liike)tappio', *kasum* '(liike)voitto', *ravim* 'lääke'

-nd: *isend* 'yksilö', *jäljend* 'jäljennös', *majand* 'talous'

b) deverbaalisia substantiiveja:

-e: *lööve* : *lööbe* 'ihottuma', *raie* 'hakkuu', *toime* 'vaikutus'

-e : -me: *juhe* : *juhtme* 'johto', *mõõde* : *mõõtme* 'mitta (tekn.)'

-line: *näriline* 'jyrsijä'

-ti: *lüliti* 'katkaisin', *mahuti* 'säiliö', *pihusti* 'sumutin'

-*tis*: *eritis* 'erite', *käitis* 'teollisuuslaitos'
 -*s*: *seos* 'yhteys', *veos* 'kuljetus, kuorma'

c) regressiivisesti muodostettuja:

ajend (< *ajendada*) 'vaikutin', *eelis* (< *eelistada*) 'etu, paremmuus',
ravi (< *ravida*) 'hoito, lääkintä'

d) adjektiiveja:

-*s*: *meelas* 'hekumallinen, aistillinen', *tehis* 'teko-' (*tehiskiud*
 'keinokuitu')
 -*jas*: *look/jas* 'kaareva, luokkimainen', *sulgas* 'sulkamainen'
 -*lik*: *päri/lik* 'perinnöllinen'
 -*ne*: *loom/ne* 'eläin-', *taim/ne* 'kasvis-'

e) verbejä:

keevitada 'hitsata', *kiiritada* 'säteilyttää, antaa sädehoitoa', *kuivenda-*
da 'kuivattaa (maaperää)', *kõrguda* 'kohota, yletä', *loendada*
 'laskea', *pärjata* 'seppelöidä', *relvitustada* 'riisua aseista', *sedas-*
tada 'todeta', *tarbida* 'kuluttaa (hyödykkeitä)'

f) yhdyssanoja:

hulгимüük 'tukkumyynti', *jaemüük* 'vähittäismyynti', *ristkülik* 'suo-
 rakaide', *teatmeteos* 'tietokirja, hakuteos', *kinnisvara* 'kiin-
 teistö', *vallasvara* 'irtaimisto', *valuvaigisti* 'särkylääke', *vääris-*
kivi 'jalokivi'.

9. 5. Veski yliopistonlehtorina

Veski ei kirjoittanut koskaan kokonaista kielioppia. Hänen näkö-
 kohtiaan voi oppia tuntemaan sanakirjoista, ja yksittäiskysymyksis-
 tä hän on kirjoittanut lukuisia artikkeleita. Mutta Veski piti myös
 vuosikymmeniä luentoja Tarton yliopistossa ja esitti kielioppinäke-
 myksensä suullisesti. Veski aloitti lehtorina tammikuussa 1920. Pro-
 fessorina oli silloin äsken virkaan nimitetty Jaan Jõgever. Uusi vir-
 ka edellytti myös työnjakoa professorin ja lehtorin kesken. Viron
 kielen lehtorin tehtäväksi jäi nykyviron rakenteen opettaminen, vi-

ron kirjallisuuden kurssi ja viron kielen opetus vieraskielisille. Veski piti joka vuosi kaksi lukukautta kestävän kielioppikurssin: kolme tuntia luentoja ja yksi harjoitustunti viikossa. Syyslukukaudella oli äänne- ja muoto-oppi, kevätlukukaudella johto- ja lauseoppi. Tarton yliopiston pitkäaikainen suomalais-ugrilaisten kielten professori Paul Ariste on muistelmissaan kuvannut syksyä 1925 ensimmäisen vuoden opiskelijan näkökulmasta:

”Ensimmäisen vuoden nuorten piti opiskella pakollisia aineita ja he voivat seurata myös muita aineita, joista olivat kiinnostuneita. Aluksi käytiin monilla luennoilla, myöhemmin valittiin. Ensimmäisen vuoden viron filologian opiskelija koki pian, että Aino Suitsin suomen kielen luennoilla piti käydä säännöllisesti ja olla aktiivinen. Andrus Saaresten luennoilta voi opetella esitystavan eleganssia; Julius Mägisten luennoilla opiskelija ymmärsi, kuinka paljon tarvitaan vakavaa työtä saadakseen selvän kielihistorian monimutkaisuuksista.

Oli ensimmäinen viron kielen lehtorin J. V. Veskin luento päärakennuksen 3. kerroksen luentosalissa. Istuttiin yhteen työnnettyjen pöytien takana ja odotettiin lehtoria. Ovesta astui sisään pitkäviiksinen tummapukuinen lyhytkasvuinen mies, joka vain loi silmäyksen yli luentosalin ja vastasi kevyellä kumarruksella opiskelijoiden tervehtivään jalkojen sahinaan. Istui pöydän taakse ja antoi lähimmälle oppilaalle paperin, johon pyysi kirjoittamaan nimen, koulun, josta oppilas tuli, ja tiedon siitä, kuinka kauan tämä oli lukenut koulussa viron kieltä. Tuolloin oli myös viron kielen ja kirjallisuuden opiskelijoiden joukossa sellaisia, jotka olivat käyneet vain pari luokkaa virolaiskoulua. Viron kielen lehtorin oli tärkeä tietää, millainen oli kuulijoiden viron kirjakielen taito. Paperi joka kulki kädestä käteen ja päättyi takaisin lehtorille, loi ensimmäisen kontaktin oppilaan ja opettajan välille. Muilla opettajilla ei ollut tarvettaakaan tietää, keitä luennoilla oli.

Osa kuulijoita kirjoitti y:n osa ü:n. y oli Aavikin kielenuudistuksen kannattamisen symboli. Veskiä Aavikin kannattajat pitivät vanhan tyylin miehenä, jolta ei odotettu mitään uutta sen lisäksi, minkä koulun äidinkielen opettaja oli jo antanut. Muutaman luennon jälkeen pessimistienkin piti todeta, että viron kielen lehtorin

luennoilta oppi paljon uutta ja että harjoituksiin valmistautuminen vaati totista työtä. Tuon ajan nuori opiskelija puhui murrepohjaisesti. Murretta puhuivat opettajatkin. Nuori opiskelija ei aina oivaltautukaan, että kaikki hänen käyttämänsä muodot eivät kuuluneet kirjakielen. Kun lehtori käsitteli tunnilla kirjallisten töiden ja harjoitusten virheitä, kuulijoiden varmuus omista taidoistaan väheni.

Veskillemme suoritettavan pakollisen tentin nimi oli 'todellinen viron kirjakieli'. Se oli ainoa aine tuon ajan luento-ohjelmassa, joka selitti opiskelijoille kirjakielen olemusta ja kehityssuuntia. Veski loi oikeakielisyys- ja sanastokysymyksissä vahvan pohjan. Opiskelijat ymmärsivät, että viron kieli on sanastoltaan ja muodoiltaan paljon rikkaampi kuin he olivat osanneet aavistaa. Selväksi tuli sekin, että oikeakielisyyden perusteiden omaksuminen merkitsi sen seuraamista, miten opettaja aste asteelta osoittaa säännöttömyyden, epäloogisuuden, tarpeettomuuden, jota sisältyi kaikkiin siihen mennessä ilmestyneisiin viron kielioppeihin. Veski ei moittinut niitä, jotka halusivat käyttää esimerkiksi muotoja *pääl* ja *sääl*, vaan hän yritti argumentoida, miksi *peal* ja *seal* ovat tarkoituksenmukaisempia.

Muoto-oppi ja johto-oppi olivat Veskin lempiaiheita. Aikaisemman oikeakielisyysaiheisen työn ansiosta hänellä oli omat näkökohtansa, jotka ilmenivät myös hänen luennoillaan. Siksi hänen luentokurssinsa erosi hänen kaikkien edeltäjiensä opetuksesta. Esimerkiksi muoto-opissa herätti huomiota hänen taivutustyyppien järjestelmänsä, joka otti perustaksi tavujen lukumäärän ja jota myöhemmin 1930-luvulla käyttivät jotkut oppikirjojen kirjoittajatkin. Runsaasti esikuvia myöhemmille kielioppien kirjoittajille on tarjonnut Veskin johto-opin kurssi, koska sanakirjatyön yhteydessä Veski on niitä kysymyksiä eniten pohtinut. Erityisen innokkaasti hän osoitti, miten kirjakieli voi käyttää useita epäproduktiivisia johtimia ja muodostaa niillä uusia tarpeellisia sanoja. Kerran hän kysyi oppilailta, tuntevatko he yhtään *mu*-suffiksillista sanaa. Muutamatsa tunsivat sanan *songermu*. Veski mainitsi sen jälkeen joukon uusia sanoja, jotka oli muodostettu tällä johtimella ja jotka ovat myöhemmin kotiutuneet yleiskieleen, kuten *valamu*, ja *elamu*. Luennoillaan Veski esitti opiskelijoille harvoin kysymyksiä, mutta hän keskusteli mielellään ja pitkään niiden kanssa, jotka luennon jälkeen tulivat

hänen luokseen jotakin kysymään tai sanomaan mielipiteensä.

Veski käytti luennoillaan runsaasti sanoja, jotka oli vasta hiljattain muodostettu tai tuotu murteista kirjakieleen. Näin hän esitteli ja suositteli niitä opiskelijoidenkin kielenkäyttöön. Hänen kielioppiselityksissään esiintyi usein sana *sõltuma* 'riippua', jota kaikki silloin eivät vielä tunteneet. Kerran hän otti taivutuksen esimerkkinä *ihmama*-verbin. *line*-johdinta käsiteltäessä yhtenä esimerkkinä oli *nugiline* 'loinen'. Lehtori Veskin luentokielen sanaston rikkaus tasapainotti hänen hiljaista, hieman monotonista ääntään.

Veski oli *Eesti Kirjandus* -kuukausijulkaisun toimittaja. Luennoillaan hän usein viittasi kirjoituksiin, jotka olivat ilmestyneet tuossa aikakauskirjassa. Jos joku opiskelija oli sieltä jotakin löytänyt, Veski mainitsi siitä aina koko auditoriolle. Luentosalissa hän otti vastaan ja jakoi edelleen korjausvedoksia. Sillä hän halusi innoittaa muitakin nuoria kirjoittamaan.”

Veski jäi eläkkeelle vuonna 1938, täyttäessään 65 vuotta, mutta hän jatkoi opettamista tuntiopettajana. Kun syksyllä 1944 sodanjälkeisestä Tartosta löydettiin vain kolme filologian laitoksen opettajaa (Johannes Voldemar Veski, Paul Ariste ja Arnold Kask), yliopistoon muodostettiin yhteinen suomalais-ugrilaisten kielten laitos ja Veski kutsuttiin taas opettamaan. Hän opetti nykyviron rakenteen kurssia ja semasiologian kurssia, myöhemmin myös terminologia-kurssia. Hän oli myös yliopiston julkaisusarjan ja useiden oppikirjojen kielentoimittaja ja vuoteen 1955 saakka viron kielen laitoksen esimies, kunnes Arnold Kask väitteli tohtoriksi ja saattoi hakea professuuria.

KIRJALLISUUTTA

Centum (Johannes Voldemar Veski 100. sünniaastapäeva tähistades Keele ja Kirjanduse Instituut. Emakeele Selts.) Tallinn 1974.

KOKLA, Paul: Kielenuudistus ja kielensäätely viron kirjakielen kehittämismalleina. – Sananjalka 24, Turku 1872.

RÄTSEP, Huno: J.V. Veski ja tänapäev. – Keel ja Kirjandus 1973, 6: 366–368.

10. Viron kielen tutkimus Tarton yliopistossa 1920- ja 1930-luvuilla

10. 1. Lähtökohdat

Kansallisten tieteiden tilanne ennen Viron itsenäisyyss aikaa ei ollut hyvä. Ensimmäinen tuloksia antanut kiinnostusaalto nousi kyllä jo 1800-luvun alussa J. H. Rosenplänterin ja hänen aatetovereittensa julkaiseman *Beiträgen* (1813–1832) aikoihin. Kielestä ja kansanrunoista kiinnostuneet virolaiset (F. R. Faehlmann ym.) ja estofiilit perustivat hieman myöhemmin (1838) Viron oppineiden seuran, mutta seura muuttui pian saksalaismieliseksi ja lakkasi 1900-luvun alussa kokonaan toimimasta. Virolaisen opetuksen ja tieteen (kieli, kansanrunous, historia) vaatimuksin toiveikkaasti aloittanut puhtaasti virolainen järjestö Viron kirjamiesten seura (1872–1893) lopetti toimintansa riitaantuneena venäläistämiskauden alussa ja vaikutuksesta. Kesken jäänyt työ jatkui vasta vuonna 1907 Virolaisen kirjallisuuden seuran perustamisen jälkeen. Eri alojen toimikunnat (erityisesti historian ja kielen toimikunnat) aloittivat työnsä kansallisten tieteiden alalla. Jaan Jõgeverin aikakauskirjasta *Eesti Kirjandus* (perustettu 1906) tuli näiden tieteenalojen periodinen julkaisu. Kansatieteen alalla oli kään teentekevä merkitys kansatieteen museon (Eesti Rahva Muuseum) perustamisella (Oskar Kallas 1908). Voi mainita vielä Virolaisen ylioppilasseuran (Eesti Üliõpilaste Selts), jonka albumeissa oli vuosisadan vaihteessa merkittäviä kirjoituksia muinaisen kulttuurin kysymyksistä. Vanhassa Tarton yliopistossa ei ollut näiden alojen tutkimiseksi tai opettamiseksi lainkaan virkoja, paitsi viron käytännön kielen lehtori. Näin ollen yliopisto oli kansallisten tieteiden osalta sivustakatsoja ja jos joku opettaja olikin kiinnostunut näistä kysymyksistä, se oli hänen sivuharrastuksensa. Väistämättömästi tuon aikakauden tieteellinen tutkimus viron kielen, historian ynnä muilla aloilla — paitsi muutamissa

poikkeustapauksissa — saattoi olla vain harrastelijamaista. Sellaisissa oloissa virolaistutkijoiden määrä ei voinut olla kovin suuri, ja vain osa heidän tutkimuksistaan ilmestyi heidän omien järjestöjensä julkaisemana.

10. 2. Virolaisyliopiston viiron kielen tutkijat ja tutkimusaiheet

Vuoden 1919 lopussa Tarton yliopistosta tuli Viiron tasavallan yliopisto. Opetus- ja tutkimuskieleksi tuli viro. Myös kansallisten tieteiden professorinvirat perustettiin. Virolaisnuorille avautui mahdollisuus opiskella Tarton yliopistossa pääaineina viiron kieltä, kirjallisuutta, kansanrunoutta, kansatiedettä, suomalais-ugrilaisia kieliä ja viiron historiaa ja saada viironkielisen lukion opettajan koulutus tai väitellä näillä aloilla tohtoriksi. Ensimmäinen viiron kielen professori Jaan Jõgever ei ehtinyt paljonkaan vaikuttaa viiron kielen tutkimukseen. Hän luennoi opiskelijoille viiron murteista, äännehistoriasta ja viiron kirjakielen historiasta. Itse hän keräsi kotipaikkansa Saarenmaan murreaineistoa, piti siitä muutaman esitelmän ja julkaisi muutaman artikkelin. Melko systemaattisesti hän tutki kirjakielen historiaa analysoiden 1200–1500-lukujen tekstien sekä kieliopin-kirjoittajien Stahlin ja Gösekenin kielenkäyttöä. Hän on yrittänyt selvittää myös suomalais-ugrilaiden ja muiden kansojen kielisukulaisuutta kielten sanastoa vertailemalla.

Lähisukukieliä opettamaan kutsuttiin Helsingistä Lauri Kettunen, joka valittiin itämerensuomalaisten kielten professoriksi. Hän oli siis lähisukukielten professori samanaikaisesti kun Jaan Jõgever oli viiron kielen professori. Kun Tarton yliopisto aloitti viironkielisen opetuksen ja tutkimuksen, ei ollut tarpeeksi viiron kielen taitoisia professoritason opettajia, ja Tarttoon kutsuttiin useita suomalaisia tutkijoita. Heidän oli helpompi opetella viiron kieli kuin saksalaisten ja venäläisten, vaikka näitäkin oli. Kettunen toimi Tarton yliopiston professorina vuoteen 1925, jonka jälkeen hän siirtyi takaisin Helsingin yliopistoon. Itämerensuomalaisten kielten professorina toimi hänen jälkeensä Julius Mägiste ja uralilaisten kielten professorina Julius Mark.

Vuosina 1925–1941 viron kielen professorina toimi Andrus Saareste. Viron kielen tutkimuksen päätehtävänä näinä vuosina pidettiin mahdollisimman täydellistä murreaineiston keruuta ja tallettamista sekä historiallis-vertailevaa analyysia. Andrus Saareste oli kiinnostunut erityisesti viron murteiden sanastosta. Tuohon aikaan oli Tartossakin esikuvana E. N. Setälän vuonna 1896 tekemä ehdotus suurista sanakirjoista — kansankielen sanakirja, nykykielen sanakirja, vanhan kirjakielen sanakirja ja etymologinen sanakirja. Äidinkielen seuran päämääränä oli kansankielen sanakirjan laatiminen, mutta seuran esimies Andrus Saareste itse oli enemmän kiinnostunut käsitteellisestä sanakirjasta.

Toinen suuri sanakirjahanke Virossa 1920- ja 1930-luvulla oli oikeakielisyyssanakirja, Virolaisen kirjallisuuden seuran suurprojekti. Käsikirjoituksen laati suurimmaksi osaksi Tarton yliopiston viron lehtori Johannes Voldemar Veski. Siihen tuli runsaasti uusia termejä yliopisto-opetuksen ja vironkielisen tieteellisen tutkimuksen tarpeisiin. Viron yleiskieleen lainattiin näinä vuosina tunnetusti melko paljon sanoja suomen kielestä, erityisesti kielenuudistusliikkeen vaikutuksesta. Viron tiedekielen termien kehittämiseen suomi vaikutti vain vähän. Veski suosi omia johdoksia ja murreasanoja ja vältti yleensä suomen malleja.

Nykykieliopin tutkimus Tarton yliopistossa oli vähäistä ja pääasiallisesti ohjailevaa, parhaana esimerkkinä toisen viron kielen lehtorin (myöhemmin dosentin) Johannes Aavikin laaja kielioppi *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* (1936). Yksityiskohtaista syventymistä viron lauseopin ongelmiin osoittaa itämerensuomalaisten kielten professorin Lauri Kettusen satasivuinen tutkimus *Lause liikmed eesti keeles* (Lauseenjäsenet viron kielessä, 1924), joka on harvoja nykyviron rakenteen kuvauksia 1920-luvun Tarton yliopistossa.

Viron kirjakielen kehittämiseen aktiivisesti osallistuneet Tarton yliopiston kaksi viron kielen lehtoria edustivat eri suuntia. Veski etsi kirjakielen kehittämisen mahdollisuuksia kielestä itsestään, Aavik taas suosi rohkeammin ulkopuolisia vaikuttamista ja lainoja. Professoreista Jõgever suhtautui kielen muuttamiseen varovasti. Hän otti huomioon ennen kaikkea jokapäiväisen viestinnän tarpeet,

ja siihen tehtävään siihenastinen viron kieli sopi hänen mielestään hyvin. Kielen säännöt toimivat Jõgeverin mielestä parhaiten puhtaassa kansankielessä, jossa ei ole vieraita vaikutuksia. Tähän perustuu myös hänen melko kielteinen suhtautumisensa kielenuudistukseen — hän piti sitä enimmäkseen Aavikin tuotteena. Myös Kettunen puuttui viron kirjakielen kehittelykiistoihin ja julkaisi jopa teoksen *Arvustavaid märkusi keeleuudendusnõuete puhul* (Kriittisiä huomautuksia kielenuudistusvaatimuksista, 1919). Hän suhtautui kielenuudistukseen myönteisesti, mutta kritisoi eräitä Aavikin äärimmäisyyksiä. Saareste korosti harvoissa kannanotoissaan kirjakielen kehityksen teoreettisia periaatteita ja suhtautui kriittisesti subjektiiviseen henkilökohtaisista mieltymyksistä riippuvaan kielenohjailuun.

10. 3. Kielihistorian tutkimus Tarton yliopistossa

Vuosisadan vaihteessa Suomessa E. N. Setälän johdolla kehittynyt suomen kielen ja sen sukukielten historian tutkimus ei levinnyt Viroon. Viron kielen historian tunnetuimmat tutkijat ovatkin suomalaisia, nimittäin E. N. Setälä, Heikki Ojansuu ja Lauri Kettunen. Kielitieteen opinnoista kiinnostuneet virolaiset nuoret opiskelivat 1900-luvun alussa Helsingin yliopistossa. Heistä ainakin Johannes Aavik, Villem Grünthal, Julius Mark ja Andrus Saareste ovat jääneet viron kielen tutkimuksen historiaan, mutta vain Tarton yliopiston uralilaisten kielten tulevan professorin Julius Markin tutkimussuunnaksi tuli kielihistoria.

Viron äännehistorian luoja on yksi tämän vuosisadan alkupuoliskon huomattavimpia itämerensuomalaisten kielten tutkijoita LAURI KETTUNEN (1885–1963). Viroon Kettunen tuli ensimmäisen kerran vuonna 1908, ja hänen tutkimuskohteekseen tuli arkaistinen Kodaveren murre. Vuonna 1913 ilmestyi Kettusen väitöskirja tästä murteesta. Kettunen uudisti myös Setälän mallia lisäämällä konsonantistoon vokaaliston osan. Kettusen tutkimus on ensimmäinen yhden viron murteen äännehistoria; se sisältää myös kokeellisen fonetiikan metodilla tehtyjen tutkimusten tulokset.

Jo ennen Tarttoon tuloaan Kettunen oli Kodaveren murteen tutkimusten lisäksi julkaissut useita viron kieltä koskevia artikkeleita sekä yleisesityksenä yliopistoja varten *Viron kielen äännehistorian pääpiirteet* (kolme painosta 1917, 1929, 1962; 218 sivua), *Virolais-suomalaisen sanakirjan* (1917; toinen painos *Eestiläis-suomalainen sanakirja* 1958) ja suositun oppikirjan *Viron ja suomen eroavaisuudet* (kaksi painosta 1916, 1926). Ne tekivät Kettusen Viron tiedemiehille ja sivistyneistölle tutuksi. Hänen harrastuksensa ja kiinnostuksensa viron kieleen syveni Tarton yliopiston opettajana. Hän julkaisi opiskelijoille myös oppikirjan *Soome keele õpiraamat* (1920), jossa hän kiinnitti huomiota suomen ja viron rakenne-eroihin. Lauri Kettunen oli Äidinkielen seuran (Emakeele Selts) perustajia 1920 ja seuran esimies vuoteen 1924. Kettuselta on peräisin myös ehdotus seuran nimeksi. Niinikään hän kuului Äidinkielen seuran aikakauskirjan *Eesti Keelen* toimitukseen ja julkaisi lehdessä artikkeleita viron kielen historiasta ja kirjakielestä.

Viron kielen historian tutkimus Tarton yliopistossa oli 1920- ja 1930-luvuilla kuitenkin melko vähäistä, sillä Kettunen oli julkaissut viron kielihistoriaa koskevat tutkimuksensa jo ennen Tarttoon tuloaan. Villem Grünthal-Ridalan *Äännehistoriallinen tutkimus Muhun murteesta* jäi käsikirjoitukseksi ja Mihkel Toomsen tutkimuksesta Koillis-Viron rantamurteen äännehistoriasta ja sen suhteista suomen murteisiin ilmestyi vain muutama artikkeli. Sukukielten professoreiden tutkimusaiheena oli viron ja sukukielten historiallinen muoto-oppi. Julius Mägisten väitöskirja käsitteli itämerensuomalaisten kielten *oi*-deminutiiveja (1928) ja Julius Markin väitöskirja omistusliitteitä (1923). Mägiste kiinnostui myöhemmin sanaston etymologiasta, Mark jatkoi morfologisten päätteiden historian tutkimusta. Sukukielten alalta ilmestyivät 1940-luvun alussa Helsingin yliopiston viron kielen lehtorin Villem Grünthal-Ridalan väitöskirja itämerensuomalaisten kielten nominatiiviobjektista (1941) ja Äidinkielen seuran tieteellisen sihteerin Alo Raunin väitöskirja viron ja sukukielten komparaatiosta (1942). Viron kielen alalta väitteli tutkimuksellaan viron *ta*-suffiksillisista verbeistä vuonna 1939 tohtoriksi Mihkel Toomse, joka tutkimustyönsä esipuheessa kuvasi myös viron kielen historian tutkimuksen tilannetta:

Äänteellisten ja muoto-opillisten seikkojen historian tunteminen on yleispiirteiltään samalla tasolla kuin Setälän *Yhteissuomalaisessa äännehistoriassa* (1890), täydennettynä Kettusen Kodaveren äännehistorian tarkennuksilla, korjauksilla ja lisäyksillä (1913); monilla kielen ilmiöillä on yhä sama selitys, jonka niille antoi Wiedemann kieliopissaan 1875.

Tarton yliopiston ainoa merkittävä viron kieltä koskeva kielihistoriallinen tutkimus 1920- ja 1930-luvuilla oli Paul Aristen väitöskirja Hiidenmaan murteiden äänteistä (1939).

KIRJALLISUUTTA

ALVRE, Paul: Professor Lauri Kettunenin sünnist sada aastat. – Ema-keele Seltsi aastaraamat 31 (1985). Tallinn 1987: 20–26.

MÄGISTE, Julius: Rahvuslike teaduste edust Eestis. – Looming 1937: 470–486.

RÄTSEP, Huno: Viron ja suomen kielen tutkimuksen yhteisiä suuntaviivoja. – Virittäjä 1994, 2: 267–273.

VALGE, Jüri: Villem Grünthal-Ridala kielimiehenä. – Sananjalka 27: 165–173.

11. Andrus Saareste ja murteentutkimus

11. 1. Lähtökohdat

Kansanrunouden ja murretekstien julkaisemisen esitti tavoitteena jo kieliaineiston keruun alullepanija Jakob Hurt. Sanakirjasta hän ei puhunut, koska Wiedemannin perusteellinen sanakirja oli äskettäin ilmestynyt. Kirjakielen nopea kehittyminen 1900-luvun alkukymmeninä herätti taas kiinnostuksen kansankieleen ja murre sanoihin. Virolaisen kirjallisuuden seuran innoittamana alkoi kirjakielen tietoinen täydentäminen murre sanoilla. Koska Suomessa ja Latviassa oli jo vuosisadan vaihteessa aloitettu järjestelmällinen murre sanojen keruu tavoitteena laaja kansankielen sanakirja, myös Virossa alettiin naapureiden innoittamana kiinnittää huomiota siihen, että sanaston keruu oli Wiedemannin jälkeen jäänyt unohduksiin. Vuonna 1914 Tartossa Vanemuine-teatterin salissa pidettiin murteenkeruukokous, jonka tuloksena Virolaisen kirjallisuuden seuralla oli saman vuoden lopussa 75 murteenkerääjää.

Vuonna 1920 Tarton yliopiston yhteyteen perustettiin Akateeminen äidinkielen seura (Akadeemiline Emakeele Selts), jolle kirjallisuuden seura luovutti murre kokoelmansa. Seura toimi viron ja sukukielten arkiston tiloissa ja sen piti jatkaa murteentutkimista ja sanakirjan laatimista jokapäiväisenä päätehtävänä. Kokouksessa, johon osallistuivat professorit Jaan Jõgever, Lauri Kettunen ja Julius Mark sekä opiskelija Andrus Saareste, päätettiin aloittaa järjestelmällinen aineistonkeruu kesällä 1922. Siitä alkaen seuraavat kaksikymmentä vuotta viron murteentutkimusta suunnitteli ja johti Andrus Saareste, tämän vuosisadan alkupuoliskon huomattavin virolainen kielentutkija. 1930-luvun loppupuolella seuran toimintaan ja viron murteentutkimukseen kiinteästi liittyviä tutkijoita olivat vielä viron ja sukukielten arkiston johtaja, yliopiston itämerensuo-

malaisten kielten professori Julius Mägiste, saman arkiston assistentti Paul Ariste, Äidinkielen seuran tieteellinen sihteeri Alo Raun ja murrekokoelmien huoltaja Mihkel Toomse.

11. 2. Opinnot ja ensimmäiset tutkimukset

ANDRUS SAARESTE (1892–1964) oli Tarton yliopiston viron kielen professori, tunnettu murteentutkija, Viron murrearkiston perustaja. Saareste on kielimaantieteellisen tutkimusmetodin alullepanija ja vaikuttavin soveltaja virolaisessa kielitieteessä. Saareste oli syntynyt Tallinnassa, mutta hänen vanhempansa olivat kotoisin Länsi-Virosta; siitä myös Saaresten erityinen kiinnostus Länsi-Viron murteeseen. Kotikieli oli saksa, mutta Andrus Saaresten syvemmän kiinnostuksen kohteena oli ranskan kieli ja ranskalainen kirjallisuus ja se ohjasi jonkin verran myös hänen lingvistisiä mieltymyksiään.

Saareste aloitti opintonsa Tarton yliopiston historiallis-kielitieteellisessä tiedekunnassa vuonna 1912, mutta siirtyi sieltä puoli vuotta myöhemmin Helsingin yliopistoon, jossa hän luki romaanista kielitiedettä, suomen kieltä ja kirjallisuutta, estetiikkaa, yleistä kirjallisuustiedettä ja taidehistoriaa. Opiskelu Helsingin yliopistossa ei tehnyt hänestä fennofiilia; siinä suhteessa hän eroaa edeltäjistään Johannes Aavikista, Villem Grünthalista ja Gustav Suitsista. Häntä ei innostanut myöskään kotimaassa kukoistava kielen uudistus, sillä vuonna 1916 Saareste kirjoitti: ”Olen periaatteessa kaikenlaista kielen uudistamista tai vanhentamista vastaan. Ymmärrän ainoastaan huoltoa, tiettyjen murremuotojen hyväksymistä tai kirjoitustavan lähentämistä ääntämykseen. Se riittää.”

Helsingissä opiskellessaan Saarestesta tuli kansankielen tutkija ja kerääjä. Hän tutustui ranskalaisten kielimaantieteen tutkijoiden töihin, joissa esiteltiin ideologisen (käsitteellisen) sanakirjan teoriaa ja suunnitelmia. Hän näki, miten leikattiin sanalipukkeiksi Lönnrothin sanakirja, jotta olisi saatu käsiteluetteloita suomen murteiden tutkimiseen. Hän itse teki samoin Wiedemannin sanakirjalle, kun hän aloitti viron murre sanojen keruun. Jo silloin hänessä syntyi idea koota viron murreatlas ja laatia viron kielen käsitteellinen sanakirja.

Nämä nuoruuden suunnitelmat kestivät ja ohjasivat koko hänen myöhempää tutkimustyötään.

Viron murreaineiston keruun Saareste aloitti 1915 sen jälkeen, kun hän oli kesällä 1914 Geneven yliopistossa yrittänyt lukea ranskaa ja vaivoin päässyt sodan jaloista Liverpoolin ja Venäjän kautta takaisin Tallinnaan. Kesällä 1916 hän oli puolitoista kuukautta Virolaisen kirjallisuuden seuran stipendiaattina murteenkeruumatkalla Länsi-Virossa ja julkaisi ensimmäisen tutkimuksensa Vigalan murteen pääpiirteistä. Hän käsitteli pääasiallisesti sellaisia piirteitä, joiden osalta Vigalan murre eroaa muista Pohjois-Viron murteista. Jo silloin hän aloitti myös murre sanojen keruun ja kehitteli ajatuksissaan viron kirjakielen sanakirjan ideaa. On huomionarvoista, että silloin laadittiin samanaikaisesti neljää viron kielen sanakirjaa: Johannes Aavikin uusien sanojen sanakirjaa *Uute sõnade sõnastik*, joka sisälsi ennen kaikkea Wiedemannin sanakirjasta otettuja murre sanoja ja viimeisen kahden vuosikymmenen uudissanoja; Lauri Kettusen virolais-suomalaisista sanakirjaa, johon sisältyi nykyviron kirjakielen perussanasto ja tärkeimmät neologismit; kollektiivista oikeinkirjoitussanakirjaa *Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat*, jonka tarkoituksena oli esittää kantasanojen ja johdosten kirjoitusasu ja taivutus; sekä lopuksi Saaresten viron kirjakielen sanakirjaa, johon ilmeisesti koottiin harvojen tuntemia sanoja viron kirjallisuudesta.

Kun vuonna 1919 avattiin taas Tarton yliopisto, jossa nyt saattoi opiskella pääaineena myös viroa ja itämerensuomalaisia kieliä, Saareste päätti valmistua Tarton yliopistosta. Siihen meni kaksi vuotta, jonka aikana hän jatkoi myös murrematkoja ja kirjoitti laudaturtyönsä Kihnun murteesta. Vuonna 1921 Saareste suoritti lopputentin, ja tutkimus Kihnun murteesta toi hänelle filologian maisterin arvon. Jo vuonna 1919 hän oli julkaissut kirjan *Valitud eesti rahvalaulud koolidele. Keelelise ja värsiõpetuslise sissejuhatuse ning sõnastikuga* (Valikoima virolaisia kansanrunoja kouluille. Lisäksi kielellinen ja runousopillinen johdanto ja sanasto) ja 1920 *Tegeliku eesti foneetika alged* (Käytännöllisen fonetiikan alkeet), joka yritti esittää yleiskatsauksen viron yleiskielen ääntämyksestä. Opiskelijana hän osallistui Äidinkielen seuran perustamiskokoukseen 23. maaliskuuta 1920 ja piti seuraavassa kokouksessa esitelmän murtei-

den tutkimisesta. Siinä hän esitteli kielimaantieteen metodologia ja suosittelee sen käyttämistä viron murteiden tutkimisessa. Seuran kolmannessa kokouksessa hänet valittiin johtokunnan jäseneksi.

Vuonna 1921 Saareste julkaisi kirjan *Murdesõnu Põhja-Eestist. Kirjakeeles kasutamiseks* (Murrenajoja Pohjois-Virosta. Kirjakieliseen käyttöön). Hän esitteli viiden vuoden aikana kerättyjä sanoja (noin 250) jotka hänen mielestään voisivat sopia kirjakieleen. Monet niistä juurtuivatkin kirjakieleen (*aduma, askeldama, ennatlik, hubane, jõhker, kalkvel, kümblema, lükkima, naast, peibutama, suulas, uudistama, vihuti, õdus*). Vuonna 1922 Emakeele Selts aloitti murreaineiston järjestelmällisen keruun ylioppilasstipendiaattien avulla. Saareste suunnitteli päätehtävät kymmeneksi vuodeksi eteenpäin: murrenajan keruun Wiedemannin sanakirjan avulla 30 pitäjistä, lopullisena päämääränä murrenajakirja; äännehistoriallisen katsauksen laatimisen jokaisesta pitäjistä; murretekstien muistiin kirjoittamisen; paikkanimien järjestelmällisen keruun kaikista pitäjistä. Hän myös kirjoitti ja julkaisi murteenkeruuoppaan, määräsi keruupaikkakunnat ja ylioppilaiden tehtävät ja tarkasti luovutetut aineistot.

Vuonna 1922 Äidinkielen seura alkoi julkaista aikakauskirjaa *Eesti Keel*, jonka toimitussihteerinä ja päätoimittajana (vuodesta 1924) Saareste oli aina vuoteen 1931 asti. Lisäksi hän oli uuden julkaisun ahkerimpia kirjoittajia. Alkuvuosina hän toimitti myös lehden kielenhuolto-osastoa *Küsimusi ja vastuseid*. Kielenkäyttö, oikeakielisyys ja kielenohjailu olivat Saaresten kiinnostuksen kohteena kahteen otteeseen 1920-luvun alkuvuosina ja myöhemmin 1930-luvulla.

Vuodesta 1919 Saareste oli ollut jäsen komiteassa, jonka tehtävänä oli ratkaista kielikysymyksiä, jotka liittyivät vuonna 1918 ilmestyneen oikeinkirjoitussanakirjan uuden painoksen valmisteluun. Tässä työssä syntyi käytännön oikeakielisyyskysymyksiä käsittelevä kirja *Tegelikud õigekeelsuse määrused* (Todelliset oikeakielisyysäännöt, 1922), josta ilmenivät jo selvästi Saaresten omat käsitykset kirjakielen ohjailusta ja huollosta. Saareste tavoitteli kielen omaperäisyyttä, kielen rakenteen tarkoituksenmukaisuutta ja selkeyttä. Aika oli sekavaa muutosten aikaa, viron kirjakielen kehityk-

sen huippuvuosia, jolloin kieltä muokkasivat mm. Johannes Aavik, Johannes Voldemar Veski, Lauri Kettunen, Karl Leetberg, Villem Grünthal, jokainen omien periaatteidensa mukaisesti. Saaresten mielestä kirjakielen pitää olla helposti opittavaa, ilmaisumuodoiltaan runsasta ja joustavaa, yksinkertaisena, selkeänä ja tarkkana sopivaa taiteilijoille, tiedemiehille, virkamiehille ja muille kansalaisille. Aikakauden taustaa vasten on huomionarvoista pedagogisen periaatteen korostaminen sekä tiede- ja hallintokielen kehittämisen vaatimus. Vaikka Saareste tunnusti Aavikin johtaman kielenuudistuksen suuret ansiot kirjakielen kehittämisessä, häntä häiritsi kirjallisuuden ja taiteen kielen yliviljeleminen, koristelun ja tyhjän leikillisyyden tavoittelu.

11. 3. Sanaston levikki, kieliatlas ja Viron murrejako

Koska Saareste oli kiinnostunut sanojen kielimaantieteellisestä tutkimisesta, hän otti tohtorinväitöskirjansa aiheeksi leksikaaliset suhteet viron murteissa. Päämääränä oli esittää mahdollisimman tarkka kuvaus kaikista synonyymisistä nimityksistä virossa, selvittää minä ikäisiä ovat murteiden sanastoerot ja kuinka suuret ne olivat viron kielen erikoiskehityksen alussa. Laaja aineisto oli valtaosaltaan peräisin vuosien 1915–1924 murteenkeruuretkiltä. Työ valmistui kahdessa ja puolessa vuodessa, ja vuonna 1924 Saareste puolusti Tarton yliopiston juhlasalissa yliopiston pitkän historian ensimmäistä viron kielen aiheista tohtorinväitöskirjaa nimeltään *Leksikaalsetest vahekordadest eesti murretes I. Analüüs 60 kaardi ja l skeemiga*. Se on ensimmäinen laaja tutkimus viron murteiden sanaston alkuperästä. Siinä käsitellyt sanat ilmaisevat sataakuuttakymmentä käsitettä. Käsitteet on jaettu 15 alaryhmään, esimerkiksi luonto, kasvimaailma, ruumiinosat, maanviljelys, ruoat, vaatteet jne. Edelleen analysoidaan jokaisen murresanon levikkiä virossa ja sukukielissä. Väitöskirja, joka oli ensimmäinen Saaresten kolmesta pääteoksesta (muut olivat murreatlas ja käsitteellinen sanakirja), sai korkean arvosanan ja on säilyttänyt tieteellisen arvonsa tähän päivään saakka.

Viisi päivää väitöstilaisuuden jälkeen kuoli Tarton yliopiston ensimmäinen viron kielen professori Jaan Jõgever. Saareste nimitettiin dosentiksi ja määrättiin hoitamaan viron kielen oppituoliin liittyviä velvollisuuksia. Muutaman kuukauden kuluttua hänet valittiin määräaikaiseksi professoriksi, koska hänellä oli liian vähän opetuskokemusta, ja varsinaiseksi professoriksi hänet valittiin vasta kolme vuotta myöhemmin. Yliopistonopettajana Saareste toimi vuoteen 1941 asti. Ensimmäiseksi hän otti opetusohjelmaansa kaksi lukukautta kestävästä murrekurssin, ja pian tulivat lisäksi viron äännehistoria ja viron muoto-oppi sekä yleisen kielitieteen kurssi. Muutaman vuoden ajan hän piti luentoja myös viron ja lähisukukielten sanajärjestyksestä.

Vuonna 1925 Saareste valittiin Äidinkielen seuran esimieheksi. Hänen tehtäväkseen tuli nyt koko seuran toiminnan johtaminen, koska jo aikaisemmin hän oli ollut murteenkeruun ohjaaja ja *Eesti Keel* -lehden päätoimittaja. Murraineiston keruu laajeni koko ajan, murrekokoelmat kasvoivat ja esimies ehdotti keväällä 1926, että seuran alaisuuteen muodostettaisiin murretoimisto. Toimisto muodostettiin ja sen johtajaksi valittiin Saareste.

1930-luvun alkupuolella Saarestella oli jo niin selvä kuva viron murre-eroista, että hän alkoi suunnitella viron murrekartastoa ja sen perustana olevaa kyselyä. Vuonna 1930 hän esitteli suunnitelmiaan ja koekarttoja Suomessa. Kysymyksiä oli 800, Saareste itse ilmoitti keränneensä aineistoa 300 eri paikkakunnalta, Äidinkielen seuran stipendiaattien aineisto kattoi 200 paikkakuntaa. Vuonna 1938 ilmestyi *Eesti murdeatlas* (Viron murrekartasto) -teoksen ensimmäinen suurikokoinen vihko, 1941 seurasi toinen. Murrekartaston julkaisemisen katkaisi sota. Saareste oli suunnitellut julkaisevansa 7 vihkoa ja 250 karttaa, mutta hän ehti julkaista vain 66 karttaa. Vuonna 1955 Saarestelta ilmestyi Ruotsissa *Väike eesti murdeatlas* (Pieni viron murrekartasto), jossa oli 128 pienempää karttaa, mutta se ei pysty täydellisesti korvaamaan niitä viittä vihkoa, jotka jäivät ilmestymättä.

1930-luvun alkaessa Saarestella oli niin laajat tiedot virolaisesta dialektologiasta ja viron kielen historiasta, että oli aika esittää tuloksia kootusti. Jo 1922 oli julkaistu kolmas painos Wiedemannin

sanakirjasta, jonka esipuheen *Eesti, eestlased ja eesti keel* (Viro, virolaiset ja viron kieli) oli kirjoittanut Saareste. Nyt odottivat täsmentämistä ja selvittelyä viron murteiden ja murreryhmien rajat. Ratkaisun hän esitti tutkimuksessaan *Eesti keeleala murdelisest liigendamisest* (Viron kielialueen murrejaosta, 1932). Siinä piirrettiin ensimmäistä kertaa viron kielialueen tärkeimmät murrerajat soveltamalla kielimaantieteen menetelmiä. Päätelmät pohjautuivat noin viiteensataan Saaresten itsensä laatimaan murrekarttaan. Saaresten työn tulokset ovat pääosin käytössä viron dialektologiassa nykyisin. Vuonna 1932 hän kirjoitti myös yleisteoksen *Die estnische Sprache* viron kielen rakenteen ja historian esittelemiseksi ulkomaalaisille. Paljon myöhemmältä ajalta on peräisin samantyyppinen *Kaunis emakeel* I ja II (Lund 1952) ja sen tieteellisempi versio *Introduction to Estonian linguistics* (yhdessä Alo Raunin kanssa; Wiesbaden 1965).

11. 4. Murteentutkimuksen ongelmia ja käsitteellinen sanakirja

Murrekartaston laatimisen rinnalla Saareste alkoi 1930-luvulla johdonmukaisemmin työskennellä käsitteellisen sanakirjan kokoamiseksi. Siinä yhteydessä hän jonkin verran muutti murreaineiston keruun menetelmiä: Wiedemannin sanakirjan mukainen kysely korvattiin teema- tai käsitte pohjaisella kyselyllä. Enemmän kiinnitettiin huomiota vanhojen ja harvinaisten murre sanojen muistiinmerkitsemiseen. 1920–1930-luvuilla keskeisenä olikin kieliaineiston keruu. Äidinkielen seura sai raha-avustusta murrestipendiaattien palkkaamiseen. Viron kielen opiskelijoita oli runsaasti, suuri osa heistä köyhistä perheistä, ja he olivat hyvin kiinnostuneita seuran tarjoamista työmahdollisuuksista. Vuonna 1937 Äidinkielen seuran esimies Andrus Saareste ja tieteellinen sihteeri Alo Raun kävivät Suomessa tutustumassa murteenkeruun kokemuksiin. He innostuivat suomalaisesta murrekyselyihin vastaajien järjestelmästä, ja koska ideaa tuki jo aikaisemmin vastaajien tarpeellisuudesta puhunut Julius Mägiste, Äidinkielen seura antoi useita vuosia murrestipen-

diaattina työskennelleelle Hella Keemille tehtäväksi murrekyselyiden vastaajien verkoston kokoamisen ja koulutuksen.

1930-luvun loppupuolella syntyi Äidinkielen seurassa kuitenkin perinteisen suunnan ja Saaresten suunnan välisiä ristiriitoja murteentutkimuksen tulevaisuudensuunnitelmista. Seurassa suunniteltiin murretekstien ja paikannimien julkaisemista, samoin kokoelmien järjestämistä ja murresanakirjan esitöitä. Viron ja sukukielten arkiston johtaja Julius Mägiste ja jotkut muutkin olivat sitä mieltä, että seuran kustannusarvioissa yhden ihmisen tutkimussuunnitelmat murrekartasto ja käsitteellinen sanakirja olivat saaneet osakseen enemmän huomiota kuin seuran kollektiiviset projektit. He pitivät käsitteellisen sanakirjan suunnitelmia ja sanastonkeruun metodin muuttamista perinteisen työn ja tavoitteena olevan murresanakirjan kilpailijana. Monet tutkijat pitivät ainoana oikeana kielitieteenä historiallis-vertailevaa metodia eivätkä he hyväksyneet kielimaantieteellistä menetelmää. Objektiivisesti ottaen ilman käsitteellistä keruumenetelmää murresanaston kokoelma olisi nyt paljon köyhempi. Kritiikin seurauksena suunnitelmia kuitenkin korjattiin ja 1930-luvun loppuvuosilta ovat peräisin Äidinkielen seuran laajimmat ja arvokkaimmat kokoelmat. Alettiin myös kirjoittaa murresanakirjan koeartikkeleita, joista ensimmäiset julkaistiin vuonna 1939. Siitä huolimatta syvenivät Saaresten erimielisyydet erityisesti Mihkel Toomsen kanssa, josta vuonna 1937 oli tullut Äidinkielen seuran kokoelmien huoltaja. Vuonna 1940 asiaan liittyi äskettäin perustetun tiedeakatemiaan taloudellinen painostus Äidinkielen seuraa ja sen kautta koko murteenkeruun järjestelmää vastaan. Tiedeakatemia oli kiinnostunut Äidinkielen seuran kokoelmista ja ehdotti seuran liittämistä tiedeakatemiaan. Seuran esimies Saareste, tieteellinen sihteeri Alo Raun ja viron ja sukukielten arkiston johtaja Julius Mägiste pitivät tärkeänä Äidinkielen seuran itsenäisyyden säilyttämistä. Vastaansa he saivat Mihkel Toomsen, joka vuonna 1939 oli väitellyt tohtoriksi tutkimuksellaan *Eesti ta-, tä-verbide konsonantsest liitumisest* (Viron ta-, tä-verbien konsonanttivartaloisesta liittymisestä) ja josta tuli vuonna 1940 perustetun tiedeakatemiaan murteentutkimusinstituutin johtaja. Vaikka hallitus siirsi suurimman osan avustuksesta Äidinkielen seuralta mainitulle instituutille,

siellä ei päästy suunnitelmia pitemmälle ja Äidinkielen seura jatkoi murretyötä. Huolimatta menestyksestä tieteellisessä ja opetustys-sään Saarestelle 1930-luvun loppuvuodet olivat vaikeita — kaikki edelläkuvattu pakotti hänet tuhlaamaan aikaa ja voimia puolustaes-saan itseään ja Äidinkielen seuraa erilaisten neuvostojen, komissioi-den ja virkamiesten edessä.

Ristiriidat vähenivät vuoden 1940 kesäkuun jälkeen. Valtion raha-avustus Äidinkielen seuralle palautettiin ja murrekartaston toi-nen vihko meni painoon. 1940-luvulla Saareste alkoi laatia myös käsitteellisen sanakirjan käsikirjoitusta. *Eesti keele mõisteline sõna-raamat* I–IV (n. 2500 sivua) ilmestyi Ruotsissa vuosina 1958–1968. Sanakirjan käyttöä ja siinä olevien sanojen löytämistä helpottaa vuonna 1979 ilmestynyt Saaresten kollegojen Valter Taulin ja Jo-hannes ja Raimo Raagin laatima indeksinide. Sanakirja on luonteel-taan historiallinen ja kansatieteellinen, aineisto kattaa 1800-luvun talonpoikaiselämän. Se on ymmärrettävää, koska sanakirjan perus-tana ovat murrearkistot ja ne ovat luonteeltaan historiallisia. 1920-luvulla vauhdikkaasti kehittyneen murreaineiston keruun päämäärä-nä oli alusta asti pelastaa vanha, katoamassa oleva kansankieli. *Ees-ti keele mõisteline sõnaraamat* onkin tähän saakka pysynyt täydelli-simpänä viron murre-sanakirjana.

11. 5. Muita tutkimusaiheita

Viron murteiden tutkimus, murreaineiston keruu ja julkaiseminen ovat Saaresten elämäntyön pääosa, mutta hänellä on myös tutki-muksia viron kielen historiasta. Opetustyö sekä kielen ja historian tutkimus vaativat viron kirjakielen vanhimpien tekstien julkaisemis-ta. Vanhojen painosten etsiminen Euroopan kirjastoista oli profes-sori Saaresten työnä kesäisillä matkoilla. Vuosina 1925–1931 il-mestyi osa kerrallaan A. Saaresten ja A. R. Cederbergin *Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739* (Valikoima viron kirja-kielen vanhimpia muistomerkkejä vuosilta 1524–1739). Julkaistuja tekstejä Saareste analysoi aikakauskirjassa *Eesti Keel* ilmestyneissä artikkeleissaan. Hän ei ehtinyt julkaista tästä aiheesta merkittäviä

kirjoja, vaikka oli jo 1926 kertonut, että *Eesti kirja- ja ühiskeelee ajalugu* (Viron kirja- ja yleiskielen historia) on käsikirjoituksena valmis. Hänen senaiheisen työnsä tulokset ovat lukijoiden käytössä monina yksittäistutkimuksina ja viron kielen kehityksen eri kausien lyhyinä käsittelyinä. Vuonna 1923 ilmestyi artikkeli Kullamaan käsikirjoituksen kielestä, 1930 Wanradt-Koellin katekismuksen kielestä, 1938 *Agenda Parva* -teoksen kielestä, 1939 Raamatun kielestä. Lisäksi ilmestyi yleiskatsauksia 1200–1500-luvun viron kielestä (1937) ja ruotsalais-puolalaisen kauden viron kielestä (1940).

Persoonallisen sanansa Saareste sanoi 1930-luvulla myös viron kirjakielen kehityksen kysymyksistä Virolaisen kirjallisuuden seuran kielitoimikunnan kokouksissa ja Aavikin pääteoksen *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* (1936) pitkäkössä arvostelussa. Saareste vaati viron kirjakielen ohjailussa ja huollossa ilmaisujen psykologisen tarkoituksenmukaisuuden huomioon ottamista, nojautumista kielitaitoon ja kielivaistoon, yleiskielen perinteiden kunnioitusta, kansankielessä ja yleiskielessä ilmenevien arvoerojen huomioon ottamista. Arvostelun loppupuolella hän kirjoittaa: "Olemme tässä arvostelleet ilmaisuja ja kannanottoja kolmesta näkökohdasta: kansankielisyys, todellinen tarkoituksenmukaisuus ja kielen elämää spontaanisti ohjaavat säännöt. Nämä kolme ovat tietävästi tiiviisti yhteydessä toisiinsa, versovat samasta kannosta. Nämä kolme ovat terävässä ristiriidassa kielen kehityksen ja kehittämisen ohjaajaperiaatteen kanssa, ts. yksittäisen henkilön loogisen ohjailun ja järkevän systematisoinnin kanssa tai henkilökohtaisesta mausta, mieltymyksistä, sympatiasta ja mielialasta riippuvien suuntausten kanssa, jotka kaikki ovat ristiriidassa koko väestön tai valikoidun eliitin kielenkäytössä tapahtuvan spontaanin kehityksen tai kehityskysymysten kollektiivisen ja parlamentaarisen pohdinnan eli yleensä vapausperiaatteen kanssa kielen elämässä." Nyt tuntuu, että nykyinen viron kirjakielen ohjailu ja huolto on pikkuhiljaa luopumassa aikaisempina vuosina vallinneista näkökohdista ja omaksumassa joitakin Saaresten periaatteista, jotka tuolloin eivät saaneet kannatusta.

Saareste oli lingvisti, jolla oli melko selvät yleiskielitieteelliset näkökohdat. Vuosien mittaan hän oli omaksunut vaikutteita erityisesti ranskalaisesta kielimaantieteestä, ranskalaiselta sosiologiselta

koulukunnalta, strukturalismin ensimmäisistä saavutuksista ja semantiikan uusista suuntauksista. Vuosikausia hän piti luentosarjoja yleisestä kielitieteestä, käsitteli seminaareissa aikansa kieliteoreettisia kysymyksiä (esim. F. de Saussuren näkökohtia) ja julkaisi monia kielifilosofisia ja kieliteoreettisia artikkeleita, joissa aina oli runsaasti näytteitä. Saareste kävi kansainvälisissä lingvistiikan kongresseissa Genevessä 1931 ja Kööpenhaminassa 1936. 1930-luvun lopulla hänet valittiin kansainvälisen kielitieteellisen aikakauskirjan *Acta Linguistica* toimituskunnan jäseneksi.

Syksyllä 1940 Tarton yliopisto uusittiin. Sen nimi oli nyt Tartu Riiklik Ülikool. Oppituolien tilalle perustettiin laitokset (kateeder). Saarestesta tuli viron kielen laitoksen johtaja. Saksalaismiehityksen aikana Saareste erotettiin aikaisempien opetusministeriön ja tiedeakatemian kanssa syntyneiden ristiriitojen takia virasta, ja vuonna 1942 hän sai pienen stipendin käsitteellisen sanakirjan laatimiseen. Vuonna 1944 hän monien muiden virolaisten tavoin pakeni uutta venäläismiehitystä Ruotsiin. Hänen uusi kotipaikkansa oli Upsalassa, jossa hän aluksi työskenteli murre- ja kansanrunouden arkistossa, myöhemmin Upsalan yliopiston suomalais-ugrilaisessa laitoksessa. Hän oli nyt itsenäinen tutkija ja saattoi jatkaa työtään viron murrekartaston parissa. Saareste rakensi itselleen uuden kielenoppaiden verkoston — olihan Ruotsissa virolaisia eri paikkakunnilta, ja se jopa edisti hänen työtään. Välillä hän piti myös luentoja virolaisessa kulttuuriseminaarissa Upsalan yliopistossa, ja loppuvuosina 1960-luvun alussa hänelle saattoi suorittaa suomalais-ugrilaisen koulutusohjelman loppututkintoja viron kielestä. Kahdenkymmenen Ruotsissa vietetyn vuoden aikana hän julkaisi yli 30 artikkelia ja elämäntyönsä painavimman osan: *Väike eesti murdeatlas*, kaksiosainen *Kaunis emakeel*, englanninkielinen *Introduction to Estonian Linguistics* (yhdessä Alo Raunin kanssa) ja neliosainen *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. Eniten kirjoituksia on murteista ja murrerajoista, samoin vanhasta kirjakielestä. Hän oli Upsalan virolaisen seuran, Viron tiedeinstituutin ja Viron tieteellisen seuran aktiivinen jäsen. Hän kuoli 72-vuotiaana 1964. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat* -teoksen loppuosa, viimeiset vihkot ja indeksi, ilmestyivät tekijän kuoleman jälkeen.

KIRJALLISUUTTA

KASK, Arnold: Andrus Saareste keelelisest tegevusest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 28 (1982), Tallinn 1984.

RÄTSEP, Huno: Andrus Saareste Tartu ülikoolis. — Keel ja Kirjandus 1982, 9: 464–473.

II OSA

KIELITIETEEN KENTTÄ
LAIDASTA LAITAA

1944–1997

12. Viron kielen tutkimuslaitokset toisen maailmansodan jälkeen

12. 1. Tarton yliopisto

Vuonna 1944 viron kielen tutkijoiden enemmistö pakeni neuvostomiehitystä Ruotsiin, jossa jatkettiin tutkimustyötä. Osa ei ehtinyt tai halunnut paeta, ja heidän tehtäväkseen jäi säilyttää Tarton yliopisto vironkielisenä ja kouluttaa uusia sukupolvia viron kielen opettajia ja tutkijoita. Koska henkilökuntaa oli vähän, muodostettiin aluksi yhteinen viron ja suomalais-ugrilaisten kielten laitos (eesti ja soome-ugri keelte kateeder), jonka esimiehenä toimi professori PAUL ARISTE. Laitoksen opettajina toimivat vielä Johannes Volde-mar Veski, joka opetti nykyviroa, Arnold Kask, joka aloitti kielihistorian ja viron leksikologian opetuksen, ja Paula Palmeos, josta tuli vuosikymmeniksi Tarton ainoa suomen kielen lehtori. Fonetiikan laboratorion assistenttina aloitti Gerda Laugaste, josta myöhemmin tuli nykyviron äänne- ja muoto-opin lehtori.

Seuraavina vuosina muutettiin yliopiston opetusjärjestelmä neuvostomallin mukaiseksi. Hyväksyttiin kaikille yhteinen viisivuotinen viron kielen ja kirjallisuuden koulutusohjelma sekä kurssimuotoinen opetustapa: kaikki samana syksynä aloittaneet etenivät samanlaisen opetusohjelman mukaan kurssilta toiselle ja valmistuivat yhdessä viiden vuoden kuluttua. Vuosittain viron kieltä ja kirjallisuutta lukemaan otettiin 25–40 opiskelijaa. Takaisin vapaampaan oppiainejärjestelmään Tarton yliopisto siirtyi vasta 1990-luvulla. Nykyisin viron ja sukukielten opetusohjelmaan otetaan vuosittain 35 opiskelijaa. Viisivuotinen opetusohjelma ja kurssimuotoinen opetussysteemi lisäsivät viron kieltä koskevien luentojen ja oppituntien määrää. Opiskelijat jakaantuivat neljään päälinjaan (viron kieli, virolainen kirjallisuus, suomalais-ugrilaiset kielet, kansanrunous). Se toi mukanaan kahdenlaisia luentoja: yleisoppiaineet, jotka

olivat kaikille pakollisia, ja erikoistumiskurssit, johon osallistuivat ainoastaan erikoisalan opiskelijat. Etäopetuksen (kirjeopiston) perustaminen toi mukaan uusia työmuotoja viiron kielen opetukseen ja antoi äidinkielenopettajille tilaisuuden työnsä ohella suorittaa akateeminen tutkinto viiron kielestä ja kirjallisuudesta.

Vuonna 1946 laitos jakaantui viiron kielen laitokseksi (eesti keele kateeder) ja suomalais-ugrilaisten kielten laitokseksi (soome-ugri keelte kateeder). Viiron kielen laitoksen esimieheksi tuli JOHANNES VOLDEMAR VESKI, jolle vuonna 1947 annettiin professorin arvonimi. Siitä alkoi pienen viiron kielen laitoksen työ äidinkielenopettajien ja kielentutkijoiden uuden sukupolven kasvattajana ja kouluttajana.

1950-luvun alussa tämä näinkin pieni tutkijaryhmä jakautui Tallinnan ja Tarton välille. Vuonna 1947 perustettiin kielen ja kirjallisuuden tutkimusinstituutti ja hallituksen määräyksestä siirrettiin kaikki viiron ja suomalais-ugrilaisten kielten arkiston kokoelmat, samoin Äidinkielen seuran kokoelmat Kielen ja kirjallisuuden instituutille. Myös muutamat opettajat siirtyivät tutkijoiksi. Samalla yliopistolaitokseen tuli uusia opettajia. Saatiin myös ensimmäiset jatko-opiskelijat. Syksyllä 1955 Johannes Voldemar Veski jäi lopullisesti eläkkeelle ja luovutti laitoksen johtamistehtävän äskettäin filologian tohtoriksi väitelleelle ARNOLD KASKille. Kask oli kirjakielen historian tutkija, ja hänen väitöskirjansa käsitteli uuden ja vanhan kirjoitustavan välistä taistelua viiron 1800-luvun kirjakielissä. Hänen sydäntään lähellä olivat vielä murteet ja kielihistoria. Kask oli laitoksen esimiehenä ja viiron kielen professorina 20 vuotta. Sinä aikana laitoksen henkilökunta kasvoi lähes kaksinkertaiseksi. Sekä viiron kielen opettaminen että sen tutkiminen laajenivat. Vuonna 1952 Kielen ja kirjallisuuden instituutti ja Äidinkielen seura siirrettiin hallituksen määräyksestä Tartosta Tallinnaan. Sinne vietiin myös kaikki kokoelmat ja kieliarkistot. Yliopiston viiron kielen laitos aloitti uuden murrearkiston keruun, jossa nykyisin on noin 70 000 sivua murremateriaaleja, lisäksi nauhoitukset. Sitä käytetään pääasiallisesti opetustarkoituksiin. Murteentutkimusten aineistolähteenä taas ovat monta kerta laajemmat Tallinnan murrekokoelmat.

Opettamisen pääpaino siirtyi 1950-luvulla nykyviron opetukseen. Aikoinaan kaksivuotinen lehtorinkurssi muuttui seitsemän lukukauden pituiseksi nykyviron kurssiksi, joka jakaantui useiden eri opettajien kesken. Tähän laajaan kurssiin mahtui sekä tieteellisten että kielenkäytön ja oikeakielisyyden kysymysten käsittelyä. Myöhemmin vuosina tämä yhteinen nykyviron kurssi erikoistui, koska laitoksen opettajat antoivat (ja antavat yhä) opetusta myös muille kuin viron kielen ja kirjallisuuden opiskelijoiksi hyväksytyille. Eri tyyppistä opetusta tarvitsivat esimerkiksi logopedian ja lehdistöopin opiskelijat, myöhemmin myös juristit ja muiden tiedekuntien jatko-opiskelijat. Myös kielihistorian opettaminen laajeni neliosaiseksi kurssiksi, johon kuuluivat äännehistorian, historiallisen muotoopin, sanaston historian ja kirjakielen historian kurssit. Viimeksimainittu ala — kirjakielen historia — on kehittynyt viron kielitieteessä itsenäiseksi tieteenalaksi pääasiassa vasta sodanjälkeisinä vuosikymmeninä, ennen kaikkea professori Arnold Kaskin ansiosta.

1960-luvulla alettiin kiinnittää enemmän huomiota yleisen kielitieteen ja teoreettisten kurssien osuuteen opetusohjelmassa. Teoreettisempi lähestymistapa vaikutti suotuisasti myös monien viron kielen kurssien sisältöön. Dosentti Huno Rätsep alkoi opettaa strukturaalikielitieteen kurssia, myöhemmin myös kielitieteen uusien suuntausten kurssia. Syntyi myös uusi opetusmuoto: muutamille opiskelijoille laadittiin henkilökohtainen opetusohjelma. Vuonna 1990 siitä kehittyi nykyaikainen oppiainejärjestelmä, jossa yksittäisellä opiskelijalla on melko laajat mahdollisuudet rakentaa itselleen oma opinto-ohjelma. Silloin, 1960-luvun alussa, oli strukturalismin klassinen aikakausi lännessä jo päättynyt. Oltiin siirtymässä transformaatiokielioppiin. Tartossa näihin suuntauksiin tutustuttiin yhdessä. Uutta tutkimusta syntyi 1960-luvun alkupuolella pääasiassa viron fonologiassa; transformaatiokieliopin vaikutus kieliopin tutkimukseen tulee näkyviin vasta vuosikymmenen loppupuolella.

Vuonna 1965 muodostettiin Tarton yliopiston viron kielen laitoksessa modernin kielitieteen tutkimusryhmä, joka toimi aktiivisesti 6–7 vuotta. Työryhmään kuului opettajia, jatko-opiskelijoita ja opiskelijoita — 7 vuoden aikana yhteensä lähes 20 henkeä. Suuri osa nykyisen Viron keski-ikäisistä kielitieteen tohtoreista on juuri

niitä, jotka opiskeluaikana kuuluivat tähän ryhmään: Mati Hint, Tiit-Rein Viitso, Haldur Ōim, Mati Ereht, Reet Kasik, Ülle Viks, Helle Metslang. Ryhmän johtajana ja tutkimusten ohjaajana toimi dosentti Huno Rätsep. Koska ulkomaisen kirjallisuuden tuonti Neuvostoliittoon oli äärimmäisen rajoitettua, myös kielitieteellisiä kirjoja oli vähän ja niiden saaminen oli erittäin vaikeaa. Siksi (usein kopioina epävirallista tietä saatujen) kirjojen referointitilaisuudet ja niiden pohjalta syntyneet keskustelut olivat tavallisia. Huomion keskipisteenä oli tuon ajan uutuus generatiivinen kielioppi, sen uudet kehityssuunnat sekä uusien analyysi- ja kuvausmenetelmien soveltaminen viron kielen rakenteen tutkimiseen.

Vuonna 1965 ilmestyi ensimmäinen nide sarjasta *Keel ja struktuur*. Viimeinen, kymmenes artikkelikokoelma ilmestyi vuonna 1978. Sarjassa on julkaistu yli tuhat sivua lyhyehköjä tutkimuksia viron kielen alalta. Vuonna 1966 alettiin julkaista pitempien tutkimusten (pääasiallisesti väitöskirjojen) sarjaa *Keele modelleerimise probleeme*. Yhteensä ilmestyi seitsemän nidettä (1300 sivua), viimeinen 1975. Syyskuussa 1967 järjestettiin yleisneuvostoliittolainen generatiivisen kieliopin konferenssi, jossa pidettiin yli sata esitelmää. Esitelmien tiivistelmät, myöhemmin esitelmätkin, julkaistiin. Joulukuussa 1969 oli ryhmän ensimmäinen vuosikokous, jossa jokainen jäsen piti lyhyen esitelmän sen vuoden tutkimustuloksistaan. Esitelmistä julkaistiin englanninkieliset tiivistelmät. Tiivistelmien vihkon kannessa olevasta lyhenteestä GGG (= generatiivse grammatika grupp) tuli ryhmän nimi. Vuosikokouksia onnistuttiin pitämään yhteensä neljä.

Ryhmällä oli hyödyllisiä yhteyksiä moneen ulkomaiseen keskukseseen. Ulkovirolaisen professorin Ilse Lehisten avulla saatiin aineistoa ja kirjallisuutta Ohion yliopistosta, jossa tuohon aikaan laati sijakieliopin teoriaansa Charles Fillmore. Oli yhteyksiä Bloomingtoniin, Berliiniin, Zagrebiin, Prahaan. Professori Ferenc Kiefer Budapestin yliopistosta auttoi ryhmän jäsenten artikkeleita kansainvälisiin julkaisuihin. Olisi pitänyt elää silloisessa Neuvostoliitossa ymmärtääkseen, miten harvinaista sellainen vapaa tutkiminen ja kontaktien ylläpitäminen oli. Se ei voinutkaan jatkua pitkään. Viron kielen laitoksen myöhempää ehdotusta muodostaa professori Juri

Lotmanin semiotiikan työryhmän kanssa yhteinen virallinen tutkimuslaboratorio ei yliopiston johto enää hyväksynyt. Myös artikkelikäsikirjoitusten lähettäminen ulkomaille estettiin ja esitelmien englanninkielisten tiivistelmien julkaiseminen kiellettiin. Ryhmä, jossa viron kielen tutkijoiden uusi sukupolvi oli kasvanut, hajosi vähitellen Tallinnaan ja Tarttoon. Uusi paradigma oli kuitenkin tullut virolaiseen kielitieteeseen. Oli syntynyt uusi tilanne: näkökulmat, teoriakehykset ja tutkimuskohteet vaihtelivat. Yhdet analysoivat kielen rakennetta, toiset kielenkäyttöä, kolmannet keräsivät aineistoa, neljännet normittivat kirjakieltä. Kieli-ilmiöiden analyysit ja kuvaukset perustuivat erilaisiin teorioihin ja niitä tehtiin eri menetelmillä.

Myös perinteisessä viron kielen tutkimuksessa aloitettiin 1960-luvulla uusia hankkeita. Koska Moskovassa oli 1950-luvun alussa julkaistu perinteinen venäjän kielen akateeminen kielioppi, myös liittotasavalloille annettiin tehtäväksi laatia omien kielten kieliopeja. Näin tapahtui myös Virossa 1950-luvun lopussa. Työ jaettiin kahteen osaan: Tarton yliopiston tehtävänä oli laatia äänne- ja muoto-oppi, Tallinnan instituutin tehtäväksi jäi lauseoppi. Koska esitöitä ja tarvittavia tutkimuksia oli vähän, koko yritys jäi kesken. Tartossa valmistui muutamia pienempiä osia; ne julkaistiin oppimateriaalina viron kielen laitoksen julkaisusarjassa. Tallinnassa valmistui lauseopin ensimmäinen osa ja se julkaistiin erikseen kirjana.

Professori Arnold Kask jäi eläkkeelle vuonna 1975 ja Tarton yliopiston viron kielen professoriksi valittiin HUNO RÄTSEP. Huno Rätsep kuului ensimmäiseen toisen maailmansodan jälkeen Tarton yliopistosta valmistuneeseen tutkijapolveen. Lisensiaatintyönsä hän teki 1950-luvun alussa professori Paul Aristen johdolla perinteisesti kielihistoriasta, aiheena historiallinen muoto-oppi, mutta myöhemmin hän kiinnostui kielitieteen uusista teorioista ja metodeista. Suosituna opettajana hän veti mukaan myös opiskelijoita, ja tutkimuskohteeksi vaihtui nykyviron rakenne. Huno Rätsepin tohtorinväitöskirja oli nykyviron lausetyypeistä (*Eesti keele lihtlauseete tüübid*). Myöhemmin hän on perusteellisesti tutkinut viron kielen sanastoa, erityisesti sanaston historiaa, lainasanoja ja etymologioita. Hänen aloitteestaan viron kielen laitos alkoi vuonna 1972 julkaista sanastontutkimusten sarjaa *Sõnasõel. Uurimusi ja materjale eesti keele*

sõnavara alalt (Sanaseula. Tutkimuksia ja materiaaleja viron sanaston alalta), jota vuosina 1972–1986 ilmestyi yhteensä seitsemän nideä. Professorina ja laitoksen johtajana Huno Rätsep kiinnitti erityistä huomiota jatko-opiskelumahdollisuuksien kehittämiseen ja tutkijoiden kouluttamiseen. Hänen ohjauksessaan on valmistunut runsaasti lisensiaatintöitä ja tohtorinväitöskirjoja. Professori Rätsep piti erityisen tärkeänä myös opetuksen laatua, yliopistonopettajien täydennyskoulutusta ja yhteyksiä ulkomaisiin yliopistoihin ja tutkimuskeskuksiin. Tarton yliopiston kansainväliset suhteet laajenivat 70- ja 80-luvuilla. Monet viron kielen laitoksen opettajat toimivat myös lyhyempiä tai pitempiä jaksoja ulkomailla opettamassa tai tutkimassa.

Huno Rätsep jäi eläkkeelle vuonna 1992. Virkaa tekevänä professorina toimi kolme vuotta REET KASIK, kunnes vuonna 1995 viron kielen professoriksi valittiin Huno Rätsepin ensimmäisiin oppilaisiin kuulunut MATI EREL'T. Hän oli yliopistosta valmistumisensa jälkeen työskennellyt parikymmentä vuotta Tallinnan Kielen ja kirjallisuuden instituutin kielioppiosastossa, viimeiset vuodet sen johtajana, ja neljä vuotta Helsingin yliopiston vierailevana viron kielen professorina. Mati Erelt on väitellyt tohtoriksi lauseopin alalta ja hänen nykyisenä kiinnostuksen kohteenaan on ensisijaisesti kielitypologia. Ereltin kauden alussa on viron kielen laitoksella kiinnitetty erityistä huomiota laitoksen henkilökunnan ja opettajien tutkimustyöhön sekä julkaisutoimintaan. Vuosina 1995–1997 on ilmestynyt kahdeksan nideä uudesta sarjasta *Tartu ülikooli eesti keele õppe-tooli toimetised* (Tarton yliopiston viron kielen laitoksen toimituksia). Samoin on järjestetty useita kansainvälisiä konferensseja ja seminaareja.

12. 2. Viron kielen instituutti

Vuonna 1947 Neuvostoliitossa noudatetun järjestelmän mukaisesti opetus ja tutkimus erotettiin toisistaan ja Tartossa perustettiin yliopiston viron kielen laitoksen rinnalle tutkimuslaitoksena Kielen ja kirjallisuuden instituutti (Keele ja Kirjanduse Instituut). Instituutti

siirrettiin Tallinnaan 1952, ja siitä lähtien se toimi tiedeakatemia alaisena tutkimuslaitoksena. 1990-luvulla Viron tiedeakatemia muutettiin henkilöakatemiaksi ja tutkimusinstituutit itsenäistyivät. Kielen ja kirjallisuuden instituutti jaettiin kahtia. Kirjallisuuden tutkijat alkoivat toimia erikseen kirjallisuuskeskuksessa ja jäljelle jääneistä tutkijoista muodostettiin Viron kielen instituutti (Eesti Keele Instituut). Viron kielen instituutti on kielitieteen ja folkloristiikan tutkimuslaitos. Kielentutkijoille siinä on leksikologian osasto (leksikologiasektor), murreosasto (murdesektor), suomalais-ugri-laisten kielten osasto (soome-ugri keelte sektor), kielioppiosasto (grammatikasektor) sekä virolais-venäläisen sanakirjan työryhmä.

Leksikologiaosaston (aiemmin oikeakielisyys- ja sanakirjaosasto) perustehtäviä on ollut oikeakielisyys-sanakirjojen ja erikois-sanakirjojen laatiminen, myöhemmin viron kirjakielen arkiston koostaminen. Nykyisin sen päätehtävänä on nykyviron kirjakielen selityssanakirjan laatiminen. Kirjakielen sanaston arkistossa on noin 4,3 miljoonaa sanalippua, joiden pohjalta sanakirjaa kootaan. Sanakirja on suunniteltu kuusiosaiseksi, jokaisessa osassa neljä vihkoa, yhteensä sata tuhatta hakusanaa. Vuosina 1991–1996 on ilmestynyt 16 vihkoa 24:stä.

Murreosaston (ensimmäiset vuodet kielentutkimusosasto) päätehtävä on murteiden ja paikannimien tutkiminen sekä viron murteiden sanakirjan laatiminen. Toisin kuin muilla osastoilla, jotka vuonna 1947 aloittivat kielen ja kirjallisuuden laitoksessa, murteentutkijoilla oli alusta alkaen olemassa aineistokokoelma Äidinkielen seuran ja Tarton yliopiston murrekokoelmien muodossa. Viron kielen instituutin murrearkistossa on nykyisin yli 5 miljoonaa korttia, joiden pohjalta sanakirja kootaan. Vuosina 1982–1989 ilmestyi kaksiosainen *Väike murdesõnastik* (Pieni murre-sanakirja), joka esitti vain sanaluettelon ja levikin, ilman selityksiä ja murrenäytteitä, yli 73 000 sanaa. Iso murre-sanakirja on suunniteltu kuusiosaiseksi, ja sen laajuus tulee olemaan 140 000 sana-artikkelia. Vuosina 1994–1997 on ilmestynyt kuusi vihkoa eli puolitoista osaa. Osasto julkaisee myös kahdeksanosaista murretekstien sarjaa *Eesti mureded*, josta on ilmestynyt viisi osaa. Vuodesta 1977 murreosastossa on myös Euroopan kielikartaston työryhmä, joka tekee kansainvä-

listä yhteistyötä Euroopan kieliatlaksen parissa. Viron paikannimien tutkimus kuuluu myös murresektorin alaisuuteen.

Kielioppiosasto muodostettiin vuonna 1983 terminologia- ja oikeakielisyysosastosta, joka oli perustettu vuonna 1975, kun sanakirjaosasto jaettiin kahtia. Kielioppiosasto on julkaissut vuosina 1993–1995 monivuotisen työnsä tuloksen, kaksiosaisen viron kielen deskriptiivisen kieliopin. Osasto jatkaa viron kielen rakenteen tutkimista. Se on useita vuosia julkaissut tutkimuksia sarjassa *Ars Grammatica*; yhteensä on ilmestynyt runsaat 30 vihkoa. Sektoriin kuuluu myös kielenohjailun, oikeakielisyyden ja terminologian työryhmä, joka on julkaissut oikeakielisyysanikirjoja (viimeksi 1976). Nykyisin ollaan laatimassa uutta oikeakielisyysanakirjaa, joka valmistuu suunnitelmien mukaan 1999. Työryhmän tehtäviin kuuluu myös nimistönhuolto, terminologian ja virkakielen huolto sekä nimipankin ja termipankin kokoaminen ja kehittäminen.

Suomalais-ugrilaisten kielten osaston tehtäviin kuuluu lähisukukielten tutkiminen ja ison vatjan kielen sanakirjan laatiminen, jonka käsikirjoitus on valmiina, mutta josta vuosina 1990–1995 on ilmestynyt kolme osaa (*a–m*). Vuonna 1997 ilmestyi Arvo Laanestin yksiosainen Hevaan inkeroismurteen sanakirja. Osastossa tutkitaan myös viron kieltä. Tärkeimmistä tutkimusaiheista voisi mainita historiallisen leksikologian tutkimisen sekä viron kielen etymologisen aineiston kokoamisen, jonka päämääränä on joskus tulevaisuudessa viron kielen etymologisen sanakirjan laatiminen. Tällä hetkellä etymologisessa kortistossa on noin 400 000 korttia, joista noin kolmannes on siirretty tietokoneeseen. Osastossa laaditaan ja julkaistaan myös suomalais-ugrilaista bibliografiaa.

Virolais-venäläisen sanakirjan työryhmän tehtävänä on laatia kaksikielisiä sanakirjoja. Neliosainen venäläis-virolainen sanakirja, joka sisältää 75 000 hakusanaa, ilmestyi vuosina 1984–1994. Nykyisin laaditaan vastaavaa virolais-venäläistä sanakirjaa.

Vuonna 1997, kun Viron kielen instituutti täytti 50 vuotta, julkaistiin Kielen ja kirjallisuuden instituutin historiasta kirja *Eesti filoloogia poolsajand teaduste akadeemias* (Viron filologian puoli-vuosisata tiedeakatemiassa).

Kahden tutkimuskeskuksen — Tallinnan Viron kielen instituu-

tin ja Tarton yliopiston viron kielen laitoksen — olemassaolo vaatii epäilemättä tutkimustyön koordinoimista. On otettava huomioon tutkimustarpeet, aineistokokoelmien sijainti ja tutkijoita kiinnostavat aiheet. Nykyviron rakenteen tutkiminen on nykyisin jakaantunut Tarton ja Tallinnan kesken. Murteentutkimuksen keskus on Tallinna ja viron kielen historian tutkimuksia tehdään ja on tehty pääsääntöisesti Tarton yliopistossa. Kuitenkin myös Viron kielen instituutin suomalais-ugrilaisten kielten osastossa on itämerensuomalaisten kielten tutkijoita, joiden tutkimuspiiriin kuuluu muiden itämerensuomalaisten kielten ohella myös viron kielen kehitys itsenäiseksi kieleksi. Viime vuosina on kahden tutkimuskeskuksen rinnalle noussut kolmas. Tallinnan kasvatustieteiden yliopistossa on myös viron kielen tutkijoita, ennen kaikkea Mati Hint ja Martin Ehala, joiden tutkimustulokset erityisesti viron morfologian ja viron kielen opettamisen alalla ovat olleet merkittäviä.

12. 3. Akateemiset arvot

Neuvosto-Virossa muutettiin myös akateeminen tutkintojärjestelmä Neuvostoliitossa käytetyn mukaiseksi. Perustutkinto ei antanut akateemista arvoa, vaan ainoastaan ammattinimityksen: filologi-äidin kielen ja kirjallisuuden opettaja tai filologi-kielentutkija. Akateemiseen arvoon oikeutti jatkokoulutus, aspirantuuri ja doktorantuuri. Akateemisia arvoja oli kaksi: tieteiden kandidaatti ja tieteiden tohtori. Akateemisen arvon antoi Moskovan korkeakouluministeriössä toimiva akateeminen komissio. Neuvostoliiton ja Suomen välillä solmitun tieteellisen ja teknisen yhteistyön sopimuksen mukaan tieteiden kandidaatin tutkintoa pidettiin lisensiaatintyön arvoisena, ja tieteiden tohtorin tutkinto vastasi tohtorintutkintoa myös Suomessa ja muualla maailmalla. Vertailun helpottamiseksi tässä kirjassa käytetään siksi nimityksiä tohtori ja lisensiaatti. Sekä lisensiaatin että tohtorin tutkintoa nimitettiin väitöskirjaksi. Molempia puolustettiin julkisesti. Oikeuden ehdottaa akateemisia arvoja antoi yliopiston tiedekunnalle tai tiedeakatemian tutkimusinstituutille Moskovan korkeakouluministeriö, joka nimitti anomuksesta erikoisalalle myös

erillisen tohtoreista koostuvan väitöskirjaneuvoston. Jokaisella väitöskirjalla oli ainakin kaksi opponenttia: lissensiaatintutkinnon opponenteista yhden piti olla tohtori ja toinen sai olla lissensiaatti, tohtorinväitöskirjan opponenttien piti olla saman alan tohtoreita. 1970-luvulle saakka tutkimuksen (väitöskirjan) voi kirjoittaa viroksi, mutta siitä julkaistiin 20–30-sivuinen venäjänkielinen yhteenveto, autoreferaatti. 1970-luvun puolivälistä vaadittiin kaikkien väitöskirjojen kirjoittamista venäjäksi. Väitöskirjoja ei painettu; ne esitettiin käsikirjoituksina viitenä kappaleena, jotka säilytetään Moskovan yliopiston ja Viron tärkeimmissä kirjastoissa. Väitöstilaisuuden jälkeen koko tapahtuman pöytäkirja — kaikki puheenvuorot, opponenttien lausunnot ja väittelijän vastaukset — käännettiin venäjäksi ja lähetettiin väitöskirjan ja venäjänkielisen autoreferaatin kanssa Moskovaan korkeakouluministeriöön. Jos siellä päätettiin myöntää tutkijalle tieteiden kandidaatin tai tohtorin arvo, sieltä tuli puolen vuoden tai vuoden kuluttua venäjänkielinen diplomi. Kun Moskovassa läheskään kaikkia väitöskirjoja ei hyväksytty ja kun suuri hylkäysprosentti voi aiheuttaa väitösoikeuden menettämisen, väitöskirjoille esitetyt vaatimukset olivat sekä Tarton yliopistossa että Tallinnan Kielen ja kirjallisuuden instituutissa korkeat. Kandidaatin väitöskirjaa puolustettiin harvoin alle 40-vuotiaana, ja harva tutkija jaksoi tehdä kahta venäjänkielistä väitöskirjaa. Siksi kielitieteen tohtoreita ei ole Virossa ollut paljon. Yliopistot itsenäistyivät vasta 1990-luvulla. Monet vanhemmat tai keski-ikäiset tutkijat väittelivät silloin kielitieteen tohtoreiksi aikaisemmin ilmestyneiden artikkeleiden pohjalta.

Tuon aikakauden tutkimusta arvioidessa pitää myös ottaa huomioon, että tiedekirjojen julkaisemiseen liittyi Neuvostoliitossa sensuurin, paperipulan ja valtiokeskeisen monopolisoidun kustannustoiminnan takia suuria vaikeuksia. Edes väitöskirjoja ei painettu, muita tutkimuksia vielä harvemmin. Tieteellisiä seuroja, joilla olisi ollut oikeus julkaista kirjoja, oli varsin harvassa, eikä ollut helppoa saada lupaa ja rahaa kirjan julkaisemiseen. Yliopistoilla oli oikeus julkaista vain artikkelikokoelmia tai oppimateriaaleja, ei kokonaisia tutkimuksia. Siksi suurin osa keskeisiäkin tutkimuksia, myös väitöskirjoja, on ilmestynyt artikkeleina Viron harvoissa kielitieteelli-

sissä julkaisuissa. Vuonna 1955 alkoi ilmestyä Äidinkielen seuran vuosikirja, 1958 perustettiin kerran kuukaudessa ilmestyvä aikakauskirja *Keel ja Kirjandus*, 1965 neljä kertaa vuodessa ilmestyvä *Sovetskoje finno-ugrovedenie*, joka vuodesta 1990 on ilmestynyt nimellä *Linguistica Uralica*. Vasta 1980-luvulla tuli mahdolliseksi pienempien erikoispainos-tyyppisten monisteiden julkaiseminen (esimerkiksi Tallinnan Kielen ja kirjallisuuden instituutin sarja *Ars Grammatica*).

KIRJALLISUUTTA

- Eesti filoloogia poolsajand teaduste akadeemias. Tallinn 1997: 5–61.
 EREL, Mati: Viron kieliopin tutkimisesta kahden itsenäisyysajan välillä. – Kieliposti 1992, 4: 30–34.
 KASIK, Reet: GGG. – Keel mida me harime. Tallinn 1976: 52–56.
 RÄTSEP, Huno: Viron ja suomen kielen tutkimuksen yhteisiä suuntaviivoja. – Virittäjä 1994: 267–272.
 RÄTSEP, Huno: Eesti keele uurimine Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944–1982. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XIII. Tartu 1983: 60–69.

13. Kielenohjailu ja kirjakielen kehitys

13. 1. Lähtökohdat

Nykyviron kirjakieli on kehittynyt ja vakinaistunut kolmen olennaisen taistelun kautta. Ensimmäinen laajempitaustainen väittely käytiin 1800-luvun alkupuolella pohjoisviron ja eteläviron kirjakielten kannattajien välillä. 1800-luvun puolivälissä keskeiseksi nousi kysymys kirjoitustavasta. Parikymmentä vuotta myöhemmin, kansallisen heräämisen kautena, otettiin tehtäväksi yhtenäistää kirjoitustavan lisäksi koko kielenkäyttö. Kysymyksen kirjoitustavasta ratkaisi lopullisesti Viron kirjamiesten seuran vuonna 1872 tekemä päätös luopua vanhasta kirjoitustavasta ja siirtyä uuteen suomenkaltaiseen ortografiaan. Kirjakielen yhtenäistämiskiistoissa oli aluksi kysymys siitä, mitä murrepiirteitä hyväksyttäisiin kirjakieleen. Myöhemmin väittely laajeni kirjakielen kehittämisen suuntia ja menetelmiä koskevaksi. Kansallisen heräämiskauden väittelyjen, 1900-luvun alkuvuosien kielikonferenssien ja kielenuudistusliikkeen kautta kirjakielen säännöt vakiintuivat vasta 1920-luvulla.

Näissä vuosisadan alkukymmenien kiistoissa oli kysymys oikeastaan kahdesta eri asiasta. Yksi ongelma oli viron kielen yleis- ja erikoissanaston kartuttaminen ja laajentaminen. Se oli välttämättömyys ja siitä olivat kaikki kielen tulevaisuudesta kiistelevät osapuolet yhtä mieltä. Eri mieltä voitiin olla siitä, mistä uusia sanoja hankitaan ja millaiset uudet sanat sopivat viron kieleen, millaiset eivät. Esimerkiksi Johannes Aavik suosi lainasanoja ja käytti vieraita kieliä esikuvana sanoja muodostaessaan, Johannes Voldemar Veski taas suosi omia johdoksia ja murre sanoja. Toinen asiaryhmä, josta väiteltiin, olivat kirjakielen rakennetta koskevat kysymykset. Tässä asiassa ristiriidat olivat vakavampia. Millaisia kielioppimuotoja varianttien laajasta valikoimasta hyväksyttäisiin kirjakieleen, millä

perusteella valinta tehtäisiin ja miten suhtauduttaisiin logistisiin tai uudistuksellisiin ehdotuksiin, joilta puuttuu kansankielinen tausta?

Toista sataa vuotta kestäneeseen viron kirjakielen tietoiseen kehittämiseen on aina liittynyt julkisuus ja kollektiivisuus. Alusta asti suuri osa keskusteluista käytiin sanomalehtien palstoilla, ja harvojen kielitieteellisen koulutuksen saaneiden keskustelijoiden rinnalla mielipiteitään ja ehdotuksiaan esittivät myös käytännön kielikysymyksistä kiinnostuneet kielenkäyttäjät — opettajat, toimittajat ja muut. Sellaisessa tilanteessa oli helppo huomata, että kollektiivisilla päätöksillä on huomattavasti suurempi arvo kuin yksityisen, vaikka kuinkakin arvostetun henkilön ehdotuksilla. Kollektiivisen päätöksenteon ja suositusten perinne sai alkunsa Viron kirjamiesten seuran kannanotoista 1870-luvulla. Se jatkui vuosien 1908–1911 kielikonferensseissa ja sen jälkeen Virolaisen kirjallisuuden seuran kielitoimikunnassa. Kollektiivisten päätösten vahva puoli oli ja on, että mainittuihin elimiin osallistuivat kaikki tunnetut ja arvostetut virolaiset kielitieteilijät. Heikkoutena on pidetty sitä, että päätökset tehtiin äänestämällä, mikä ei edellyttänyt perusteltua tieteellistä argumentointia.

Käytännön kielenohjailun eli normien ja sääntöjen hyväksymisen rinnalla Virossa on aina ollut tapana keskustella kielenohjailun periaatteista. Jo Jakob Hurtilla oli periaatteensa, ja Johannes Aavik kehitti 1920-luvulla periaatteistaan kokonaisen kielenuudistusteorian. Ennen toista maailmansotaa kielenohjailun periaatteistaan kirjoittivat myös Johannes Voldemar Veski, Andrus Saareste ja Elmar Muuk. Professori Andrus Saaresten harvoista kannanotoista näkyy akateemisen tutkijan kielitieteellinen pätevyys. Muiden lähtökohtana olivat enemmän käytännön tarpeet ja henkilökohtaiset mieltymykset.

1930-luvun loppuun mennessä Viron kielitilanne oli normalisoitunut ja tasapainottunut. Viron liittäminen Neuvostoliittoon ja toinen maailmansota katkaisivat rauhallisen kehityksen. Viron kirjakielen kehitystä johtaneista henkilöistä Viroon oli jäänyt vain eläkeikäinen JOHANNES VOLDEMAR VESKI. Kielenohjailua asettuivat 40- ja 50-luvuilla yhdessä hänen kanssaan johtamaan ERNST NURM, ARNOLD KASK ja ELMAR ELISTO, joiden tiedot yleisestä

kielitieteestä ja kielenohjailuteoriasta olivat vähäiset. Myös aikakauden yhteiskunnallinen ilmapiiri suosi ahdasmielistä yksinkertaistamista ja yhdenmukaistamista. Tilanne muuttui vasta 1960-luvun alussa.

13. 2. Kielenohjailun teoriaa ja periaatteita käsittelevä tutkimus

Virossa on 1970-luvulta alkaen erotettu toisistaan käsitteet kielenohjailu ja kielenhuolto. Kielenohjailu on kirjakielen tietoista kehittämistä ja rikastamista, vakiinnuttamista ja ajanmukaistamista. Kielenhuolto on kielenohjailun suositusten toteuttamista, propagointia, kielenkäytön valvontaa ja neuvontaa. Toiset korostavat, että ei voi vetää selvää rajaa kielenohjailun ja kielenhuollon välille (Henn Saari), toiset pitävät rajanvetoa välttämättömänä (Valter Tauli). Kielenohjailu kuuluu virolaiseen kielentutkimukseen. Sillä on oma teoriansa, joka ilmaisee kielenohjailun päämäärät, periaatteet, metodit ja taktiikan. Myös erikoisalojen kielenohjailu ja nimistökysymykset ovat alusta lähtien olleet virolaisen kielenohjailun täysivaltainen osa, ja kielellinen näkökulma on viron terminologia- ja nimistötyössä aina ollut hyvin esillä. Siksi virolaisten kielitieteilijöiden osuus kielen hyvinvoinnin turvaajana on kirjailijoiden, kääntäjien, toimittajien ja muiden rinnalla ollut suurempi kuin monissa muissa kielissä.

Kielenohjailun päämääränä on kielellisen ideaalitilan etsiminen ja siihen pyrkiminen. Ideaalikielen olemusta analysoi ensimmäisenä VALTER TAULI (1907–1986): ideaalikieli on sellainen kieli, joka saavuttaa maksimaalisia tuloksia minimaalisten keinojen avulla. Ideaalikielen ominaisuuksiin kuuluu kyky toimia viestintävälineenä (välittää niin kaikki tarpeellinen informaatio kuin merkitysvivahteetkin), taloudellisuus (puhujan helppo käyttää ja kuulijan helppo ymmärtää), kauneus (esteettinen muoto) ja joustavuus (sopeutuu helposti uusiin tehtäviin, uusien merkitysten ilmaisemiseen).

Jo ennen sotaa Tartossa ilmestyneessä kirjassa *Õigekeelsuse ja*

keelekorralduse põhimõtted ja meetodid (Oikeakielisyyden ja kielenohjailun periaatteet ja metodit, 1938) Tauli analysoi kaikkia viron kielenohjailussa esiintyneitä suuntia ja esitti omat suunnitteluehdotuksensa. Tämä kirja osoitti, että Valter Tauli oli lähtenyt kulkemaan uuteen suuntaan keskittyen kielenohjailun periaatteiden selvittämiseen. Kansainvälisen tunnustuksen hän saavutti teoksellaan *Introduction to a Theory of Language Planning* (Upsala 1968; vironkielinen laitos *Keelekorralduse alused* 'Kielenohjailun perusteet', Tukholma 1968). Tutkimuksessaan Tauli esitti 17 kielenohjailun periaatetta, jotka on koottu kolmeen pääryhmään: selkeys, taloudellisuus ja kauneus. Perusperiaatteiden lisäksi hän esitti kuusi sovellusperiaatetta, jotka auttavat selvittämään konkreettisissa kielenkäyttötilanteissa periaatteiden keskinäisestä ristiriitaisuudesta syntyvät vaikeudet. Kirjassa analysoidaan eri kielentasojen (äänneoppi, muoto-oppi, lauseoppi, sanasto, oikeinkirjoitus) ohjailun ongelmia ja menetelmiä. Tämä teos loi perustan uudelle kielen tutkimuksen haaralle, kielenohjailun teorialle. Nimenomaan Valter Tauli on tehnyt kansainvälisesti tunnetuksi myös Johannes Aavikin käytännön kielenuudistustyön tuloksia.

Taulin jälkeen on nykyviron kielenohjailun teoreettisia kysymyksiä 1970-luvulla käsitellyt HENN SAARI (s. 1924) useissa kirjoituksissaan. Yhteenvedon Henn Saarin hyväksymistä kielenohjailuperiaatteista on suomenkielisessä artikkelissaan *Viron kielen ohjailu* tehnyt Tiiu Ereli (Kielikello 1989, 1: 9–10). Vaikka Henn Saarin puhuu usein kielenohjailun periaatteista ja luokittelee niitä, hän ei usko periaatteiden rajalliseen luetteloon. Koska kielenohjailun periaatteet ovat käytännössä kielikysymysten ratkaisemiseen käytettäviä näkökantoja, ei ole mahdollista ennustaa lähestymistapoja kaikkien mahdollisten tapausten varalle. Myös uusien hyödyllisten näkökulmien arviointiin pitäisi olla avoin mahdollisuus. Tästä lähtökohdasta on ymmärrettävä Saarin erikoinen suhtautuminen käsitteeseen tarkoituksenmukaisuus. Monet kielenohjailun ammattilaiset ovat pitäneet tarkoituksenmukaisuutta yhtenä keskeisistä kielenohjailuperiaatteista. Eri kirjoittajat ovat kuitenkin ymmärtäneet sen eri tavalla. Johannes Aavikin kirjoituksissa tarkoituksenmukaisuus merkitsi sanaston rikkautta, merkitysten tarkkuutta ja selkeyttä.

tä, lyhyttä ja helppoa opittavuutta. Johannes Voldemar Veskille tarkoituksenmukaisuus on yhtä kuin säännöllisyys ja järjestelmä, Andrus Saaresten pedagoginen ja psykologinen tarkoituksenmukaisuus puolestaan perustuu yleiskielen käytäntöön. Henn Saari on nostanut tarkoituksenmukaisuuden eri tasolle — se on perusperiaate, joka on muiden periaatteiden (säännönmukaisuuden, kansanomaisuuden, omaperäisyyden) soveltamisen kriteeri.

1970-luvulta alkaen on viron kielenohjailun yhteydessä keskusteltu myös yleisen kielitieteen periaatteista ja niiden soveltamisesta kielenohjailuteoreettiseen ajatteluun. Esimerkiksi vuosina 1984–1985 *Keel ja Kirjandus* -lehdessä käydyssä keskustelussa *Kirjakeele korraldus nüüd ja praegu* (Kirjakielen ohjailu tässä ja nyt) kielenohjailuteorian päämääräksi nähdään kielisysteemin käytövarmuuden analyysi, sääntöjen helppouden tai monimutkaisuuden arviointi, kielen muuttumissuuntien ennakoiminen, produktiivisten ja epäproduktiivisten tyyppien ja prosessien selvittäminen (Mati Hint). Keskustelupuheenvuoroissa ongelmien esiintuominen on pakostakin rajoittunut enimmäkseen kysymysten esittämiseen. On epäilty myös, onko kaikki tapaukset kattava yleinen kielenohjailuteoria lainkaan mahdollinen (Jaan Kaplinski). Viron harvat kielenohjailun ammattilaiset ovat viime vuosikymmeninä keskittyneet käytännön kielenohjailuun, laajempia teoreettisia tutkimuksia Taulin jälkeen ei ole julkaistu.

13. 3. Käytännön kielenohjailu

Käytännön kielenohjailu tarkoittaa kielenohjailun teoreettisten periaatteiden soveltamisen taktiikkaa. Käytännön kielenohjailutyössä otetaan huomioon olemassa oleva kieli, perinteet, sosiaaliset ym. tekijät. On luonnollista, että näissä kysymyksissä kohtaavat eriävät mielipiteet. Virolaisessa kielitieteellisessä kirjallisuudessa syntyy tavallisesti noin kymmenen vuoden välein kriittinen keskustelu viron kirjakielen ohjailun kysymyksistä.

Yksi kielenohjailun peruskysymyksiä on kielinormi eli ovatko kielenohjailupäätökset pakollisia vai suosituksen tyyppisiä. Sodan-

jälkeinen ahdasmielinen kielenohjailu esitti päätöksensä pakollisina normeina. Valvotussa yhteiskunnassa valvottiin myös kielenkäyttöä: koulun äidinkielenopetus tarkoitti valtaosaltaan ”oikeiden” kielenmuotojen opettamista ja tulos heijastui arvosanaan; kustannusyhtiöissä, lehtien toimituksissa jne. kielentarkastajat huolehtivat siitä, ettei lopullinen tekstiversio sisältänyt ”kiellettyjä” muotoja. Sellaisessa tilanteessa nousee erityisen terävänä esiin kysymys siitä, kenellä on oikeus ja velvollisuus määrätä kirjakielen normit. 1950-luvulla oikeakielisyyssanakirjoja laadittiin ja normeja hyväksyttiin Kielen ja kirjallisuuden instituutin sanakirjaosastossa. Vuonna 1958, heti kun filologinen aikakauskirja *Keel ja Kirjandus* (Kieli ja Kirjallisuus) aloitti ilmestymisensä, siinä alkoi polemiikki oikeakielisyyssäännöistä ja normeista. Tyytymättömyys subjektiivisiin mielivaltaisiin päätöksiin ja kielentutkijoiden keskinäiset ristiriidat johtivat valtion kielilautakunnan (vabariiklik õigekeelsuskomisjon) perustamiseen vuonna 1960. Kielilautakunnan ensimmäinen kokoonpano ei ollut onnistunut, eikä se parin toimintavuoden aikana jättänyt mainittavia jälkiä viron kirjakielen kehitykseen.

1960-luvulla alkoi kuulua nuorempien, tieteellisesti koulutettujen, teoriaa ja yleistä kielitiedettä tuntevien kielenohjailuammattilaisten ääni. He osoittivat selvästi siihenastisen kielenohjailun periaatteiden ja lähtökohtien vanhanaikaisuuden: äännelaillisten muotojen yksipuolisen suosimisen ja analogiamuotojen halveksimisen, yleisen tavoitteen säännönmukaistaa ja normittaa koko kielenkäyttö, vain oikeakielisyyssanakirjoissa esiintyvien muotojen pitämisen kirjakielisinä, nojautumisen pääasiallisesti murreaineistoon ja kirjallisuuden kieleen ja yleiskielen suuntausten huomiotta jättämisen. Sellaisten periaatteiden mukaan on laadittu vuonna 1960 ilmestynyt *Õigekeelsuse sõnaraamat*.

Uudet tutkijat ottivat lähtökohdakseen, että kenelläkään ei ole oikeutta määrätä toisen ihmisen kielenkäytöstä eikä kieltää normista poikkeavien muotojen käyttöä. Asiantuntijoilla on vain oikeus suositella, mainostaa, puolustaa, opettaa kielenohjailun kannalta suositeltavaa kielenkäyttöä. Tämän kielenohjailusukupolven johtavia edustajia ovat REIN KULL (s. 1927) ja TIU EREL (s. 1942). 1960-luvun lopulla uuden oikeakielisyyssanakirjan toimittajat esit-

tivät Rein Kullin johdolla, että nykyaikaisen oikeakielisyyssanakirjan laatiminen edellyttää (1) kielenohjailun ja normittamisen perusteellista teoriaa, (2) tietoja yleiskielestä ja (3) oikeakielisyyssanakirjojen tekemisen teoriaa ja metodiikkaa. Sanakirjan tekijöiden avuksi muodostettiin vuonna 1972 uudelleen valtion kielilautakunta — auktoriteettinen elin, jonka tehtävänä oli valita sanakirjaan hyväksyttävät muodot. Valter Tauli on osoittanut, miten Viron oikeakielisyyssanakirjat poikkeavat länsimaisesta sanakirjaperinteestä siten, että viimeksi mainitut edustavat todellista kielenkäyttöä (tietystä määrin valikoiden), viron oikeakielisyyssanakirjat taas sanakirjan sisällöstä vastaavan komission kirjakieleen hyväksymiä sanoja ja muotoja. Vaikka erilainen suhtautuminen kirjakielen olemassa oleviin normeihin synnytti paljon erimielisyyksiä, komission onnistui tehdä useita tarpeellisia sääntöjen uudistamispäätöksiä oikeinkirjoituksen, taivutuksen ja sananmuodostuksen alalla. Suurimpana työnä muokattiin säännöt toiskielisten nimien kirjoittamisesta virolaisin aakkosin.

Oikeakielisyyssanakirjan (*Õigekeelsussõnaraamat*) ilmestyttyä vuonna 1976 käytiin vuosina 1976–1979 kiihkeä ja välillä hyvinkin kriittinen oikeakielisyysväittely aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus*. Keskustelu osoitti, että sanakirja ei aivan vastannut niitä periaatteita, joista sen tekijät olivat puhuneet. Valinnan mahdollisuuksia oli enemmän, sillä rinnakkaismuotoja oli runsaammin. Normit olivat säännöllisempiä, sillä ne käsittivät yksittäisten sanojen asemesta laajempia sanaryhmiä, joilla oli samanlainen rakenne. Vaikka kielenkäyttäjälle jäi aikaisempaa enemmän valinnanvapautta, sanakirja ei kriitikoiden mielestä kuvannut tarpeeksi hyvin yleiskieltä eikä todellista kielenkäyttöä. Sanojen normittamisesta yhdessä, tyyppinä, seurasi, että joidenkin rinnakkaismuotojen käyttöä ei rajoitettu, vaan se jäi kielenkäyttäjän itsensä päätettäväksi. Esimerkiksi *de-* ja *i-*monikon muodostamisen säännöt esitetään koko sanatyypille, mutta ei sanota, mistä sanasta todella käytetään rinnakkaismuotoa ja mistä ei. Samoin lyhyen partitiivin ja *sid*-loppuisen partitiivin sekä *kõige*-superlatiivin ja lyhyen *i*-superlatiivin osalta. Yksi syy siihen oli, että ei ollut tietoja, ei kielenkäyttöä koskevia tutkimuksia. Ensimmäinen laajempi tutkimus rinnakkaismuotojen todellises-

ta käytöstä on Upsalan yliopiston tutkijan VIRVE RAAGin väitöskirja *The Effects of Planned Change on Estonian Morphology* (1998). Tutkimuskohteena on Johannes Aavikin ja kielenuudistusliikkeen vaikutus kirjakieleen. Virve Raag on esittänyt vertailutuloksia Aavikin suosimien rinnakkaismuotojen esiintymisestä vironkielisissä teksteissä ennen kielenuudistusta ja sen jälkeen.

Vuonna 1979 valtion kielilautakunta muodostettiin uudelleen ja sen tehtäväksi annettiin vuoden 1976 oikeakielisyys-sanakirjan jälkitarkastus. Keskeiseksi ongelmaksi nousi kielenormien opettaminen koulussa, ja ennen kaikkea siitä syystä vaadittiin normien yksinkertaistamista. Kielilautakuntaa ei muodostettu tällä kertaa ilman valmisteluja. Vuoden päivät työskenteli kielenohjailun ja -opetuksen komissio Tarton yliopiston viron kielen professorin HUNO RÄTSEPin johdolla. Siinä selvitettiin keskeisimmät näkökannat ja ehdotukset vuonna 1979 pidettyä konferenssia varten. Myöhemmin samat ehdotukset siirtyivät kielilautakuntaan, joka otti ne työohjelmaansa. Vuosina 1979–1983 tehtiinkin olennaisia viron kirjakielen normeja koskevia päätöksiä. Vaikka kielilautakunta ei ole selvästi ilmoittanut, millaisiin teoreettisiin perusperiaatteisiin sen työskentely kirjakielen kehittämisen alalla perustuu, käytännössä on sovellettu toisaalta yleiskieleen ja toisaalta säännöllisyyteen tähtäävää taktiikkaa. Erityisesti ennen sanojen taivutusta koskevia päätöksiä tutkittiin todellista kielenkäyttöä. Tutkimukset tehtiin MATI HINTin johdolla Tallinnan pedagogisessa korkeakoulussa ja JAAK PEEBON johdolla Tarton yliopistossa. Tutkittiin, miten eri-ikäiset virolaiset Viron eri osissa todellisuudessa taivuttavat tiettyjä nomini- ja verbi-tyyppejä. Testien tulokset vahvistivat tietoja, joiden mukaan kielenkäyttö oli ainakin taivutussysteemin osalta vuosikymmenien aikana niin paljon muuttunut, että se ei kaikissa sanatyypeissä vastannut voimassa olevia normeja. Erityisesti nuorten ja koululaisten käyttämä taivutusjärjestelmä perustui osittain toisenlaisiin tunnuksiin kuin kirjakielen normina oleva systeemi. Tutkimustuloksiin nojaten sallittiin rinnakkaismuotojen käyttö useissa taivutustyypeissä. Lautakunnan kokouksissa yritettiin myös esittää enemmän tieteellisesti argumentoituja kannanottoja. Vaikka asioista yhä päätetään äänestämällä, äänestyksiä edeltävät perusteelliset keskustelut, joissa ko-

mission jäsenet argumentoivat näkökantojaan. Ristiriitoja ei ole aina voitu välttää, erityisesti, kun käytännön argumenttina on vahvasti noussut esiin myös perinteen (= tähänastisen normin) vaikutus.

Morfologiannormien lisäksi kielilautakunta on hyväksynyt yksinkertaisemmat ja paremmin perustellut säännöt mm. yhdysverbien ja adverbien yhteen ja erikseen kirjoittamisesta, lyhenteiden oikeakielisyydestä ja vieraskielisten paikannimien kirjoittamisesta. Kielilautakunta työskenteli uudessa kokoonpanossaan aktiivisesti ja tuloksekkaasti viitisen vuotta, mutta sääntöjen hyväksymiseen tarpeellisten esitutkimusten tekeminen ja suunnittelemisen jokapäiväisen työn ohessa osoittautui ylivoimaiseksi. Ilman perusteellisia tietoja yleiskielestä kielilautakuntaan kuuluvat lingvistit eivät pitäneet päätösten tekoa mahdollisena. Näin komission työ 1980-luvun puolivälissä tyrehtyi. Kielilautakunnan päätökset ja niiden kommentit on *Keel ja Kirjandus* -lehden lisäksi julkaistu eri kirjana *Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused* (Kirjakielen tiedottaja 1979–1983. Oikeakielisyyskomission päätökset, Tallinna 1985). Uutta kielilautakuntaa ei ole virallisesti muodostettu, mutta 1990-luvulla kirjakielen normeista on keskusteltu ja suosituksia esitetty Äidinkielen seuran oikeakielisyystoimikunnassa.

13. 4. Oikeakielisyyslähteet

Kielenohjailun työn tulokset näkyvät oikeakielisyys-sanakirjoissa ja kielenoppaissa. Sanakirjojen säännöllistävä ja yhtenäistävä vaikutus viron kirjakieleen alkoi vuonna 1918, kun ilmestyi *Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat*. Seurasi perusteellinen ja pitkäaikaisen kollektiivisen työn tuloksena valmistunut *Eesti õigekeelsuse sõnaraamat*. Oikeakielisyysoppaiden perinne alkoi Jakob Hurtin kirjasta *Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi* (1864) ja saavutti huippunsa Johannes Aavikin kirjalla *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* (1936).

Tähän asti viimeinen, nytkin käytössä oleva oikeakielisyys-sanakirja ilmestyi 1976. Siitä on otettu muutamia hieman uudistettu-

ja painoksia. Monista syistä on oikeakielisyyssanakirjasta tullut Virossa sisällöltään universaalinen sanakirja. Kaiken kattavuudella on kaksi puolta: informaation runsaus ja monipuolisuus on hyvä, mutta yksiosaisessa sanakirjassa ei voi kaikkea esittää perusteellisesti. Teos on ennen muuta ortografiasanakirja ja taivutussanakirja, jossa esitetään kirjakielen sanojen normienmukainen kirjoitusasu ja taivutusmuodot. Sen tehtävänä on myös osoittaa sanojen norminmukainen ääntäminen, siksi siinä on merkitty monia sellaisia piirteitä, joita sanan kirjoitusasussa ei merkitä. Näitä ovat III kestoaste, pääpaino ja palatalisaatio.

Vaikeita ongelmia oikeakielisyyssanakirjan tekijöille ovat olleet yleissanaston ja erikoisalojen sanaston suhde, vierasperäisten sanojen määrä, uusien ja vähemmän tunnettujen sanojen esittäminen sekä suhtautuminen puhekielen ja muiden tyyllilajien sanastoon. Koska ei ollut olemassa selityssanakirjaa eikä nykyaikaisia erikois-sanakirjoja, oikeinkirjoituksen ja taivutuksen rinnalla tuli usein selittää myös sanojen merkitystä. Kaiken muun lisäksi sanakirja esittää myös paikannimien luettelon ja lyhennesanaston. Erityyppisiä nykyaikaisia sanakirjoja alkoi ilmestyä vasta 1980-luvun loppupuolella ja 1990-luvulla, niin että uusi, tekeillä oleva oikeakielisyyssanakirja voi keskittyä kirjakielen ohjailuun. Sanakirjan loppuun lisättiin laaja kappale viron oikeakielisyyskielioppia, mitä silloin ei ollut olemassa itsenäisenä kirjana. Vuonna 1968 oli ilmestynyt Johannes Valgman ja Nikolai Remmelin käsikirja *Eesti keele grammatika*, mutta se ei ollut tarpeeksi yksityiskohtainen ja sanakirjan tekemisen aikana oli useita kirjakielen sääntöjä muutettu. Viimeisen 20 vuoden aikana on viron kirjakieleen kuitenkin hyväksytty sen verran muutoksia ja uutta aineistoa, että myös suuri osa oikeakielisyyssanakirjan kielioppisäännöistä on vanhentunut.

Vuonna 1995 ilmestyi Tiiu Erelin kirja *Eesti ortograafia* (uusittu painos 1997), jossa esitetään viron äänteiden kirjoittamisen, ison ja pienen alkukirjaimen, yhteen ja erikseen kirjoittamisen ja sanojen lyhentämisen säännöt. Se perustuu kielilautakunnan päätöksiä sisältävään kirjaan *Kirjakeele teataja* ja Äidinkielen seuran kielitoimikunnan 1980- ja 1990-luvulla hyväksyttyihin päätöksiin. Laajempi oikeakielisyysopas, Mati Erelin, Tiiu Erelin ja Kristiina

Rossin *Eesti keele käsiraamat* (Viron kielen käsikirja) ilmestyi 1997. Se tarjoaa toisaalta yleistietoja viron kirjakielen kieliopista ja sanaston rakenteesta, toisaalta sen tarkoituksena on toimia käytännön oppaana kirjakielen moitteettomaan käyttöön. Kirjassa on johdannon lisäksi viisi päälukua: ortografia, morfologia, sananmuodostus, syntaksi ja leksikologia.

13. 5. Erikoiskiелten ohjailu

Myös erikoiskiелten ohjailussa on kaksi puolta: toisaalta teorian ja periaatteiden tutkimus, toisaalta käytännön terminologiatyö. Ensimmäinen virolainen ammattikielilautakunta, matematiikan termien työryhmä, aloitti toimintansa vuonna 1908. Termien luomisen ja erikoissanakirjojen julkaisemisen huippukaudet olivat 1920–1930- ja 1960–1970-luvut. Kun 1920-luvulla alkoi vironkielinen tutkimus ja korkeakoulunopetus, alettiin Johannes Voldemar Veskin johdolla luoda vironkielistä terminologiaa. Sodanjälkeisessä Virossa tarvittiin jatkuvaa ja vahvalla pohjalla olevaa terminmuodostusta vastapainona venäjänkielisen sanaston tulvalle. Uusi kausi on alkanut 1990-luvulla, kun on ryhdytty sovittamaan vironkielistä termistöä länsimaiseen järjestelmään.

1970-luvulta alkaen on erikoiskiелten ohjailuun liittynyt yhä tärkeämpänä teoreettinen tutkimus. Vuonna 1982 Viron kielen instituutin tutkija HENN SAARI (s. 1924) esitti lisensiaatintyönsä *Eesti terminoloogia põhimõtete analüüs* (Viron terminologian periaatteiden analyysi). Samana vuonna TIJU ERELТ (s. 1942) julkaisi perusteellisen tutkimuksen *Eesti oskuskeel* (Viron termikieli), jossa käsitellään erikoiskiелten ohjailun teoriaa, periaatteita ja monia käytännön kysymyksiä. Tiju Erelт on viiden vuoden välein analysoinut myös kaikkia menneellä viisivuotiskaudella ilmestyneitä erikoissanakirjoja. Artikkelisarja on ilmestynyt aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus*, viimeksi *Eesti oskussõnastikud 1991–1995* (Viron erikoissanastot 1991–1995, *Keel ja Kirjandus* 5–6 ja 9–12/1997). Viron erikoiskiелten ohjailun periaatteista ja käytännöstä Tiju Erelт on julkaissut myös suomenkielisen katsauksen *Viron erikoiskiелten huol-*

to, joka on ilmestynyt *Kielikello*-lehdessä 3/1990. Laajempi virkakieleen ja asiatyöliin liittyvä merkitys on vuodesta 1995 ilmestyvällä lehdellä *Õiguskeel* (Lakikieli), jota julkaisee oikeusministeriön yhteydessä toimiva lakiterminologian komissio.

Perinteiset erikoiskielten ohjailun muodot Virossa ovat termien muodostus ja termikäyttöön liittyvien suositusten antaminen terminologisissa komissioissa. Erikoiskielillä on nykymaailmassa melko suuri rooli, ja erikoiskielet ovat alttiimpia muutoksille. Hyvin nopeasti syntyy uusia toiminta-aloja ja tieteenhaaroja sekä ilmestyy uusia käsitteitä ja kokonaisias käsitekenttiä. Terminologian teorian vaatimusten mukaan erikoisalan terminologiatyön lähtökohdana on vastaavan erikoisalan käsitteistö, ja käsitteille etsitään sopivat kielelliset ilmaisukeinot. Käsitteiden kansainvälisyys tuo mukanaan kansainvälistä sanastoa. Sopivan suuruinen ja kontrolloitavissa oleva vieras aines voi rikastaa kieltä, mutta hallitsematon vieraan aineksen virta erikoiskielissä alkaa vaikuttaa yleiskieleen ja voi rikkoa kielen rakennekokonaisuutta. Siksi erikoiskiellen ohjailu Virossa painottaa oman ja vieraan aineksen tasapainon tärkeyttä ja pitää oman aineksen osuutta jonkin verran tärkeämpänä, erityisesti sellaisilla aloilla, jotka laajemmin liittyvät jokapäiväiseen elämään. Termien muodostuksessa yritetään ottaa huomioon, että kielen järjestelmä (sanamuodostussysteemi) vastaisi erikoisalan järjestelmää. Kolmas ongelmaryhmä on erikoiskiellen ja yleiskielen suhde. Terministösysteemeillä on tiukempi rakenne kuin yleiskielen sanastolla. Jokapäiväisestä elämästä suhteellisen kaukana olevan tieteenalan termin ja vastaavan yleiskielen sanan merkitysrajojen erilaisuus ei ole kovinkaan häiritsevää, mutta esimerkiksi kasvi- ja eläintieteen nimistössä erikoiskielen ja yleiskielen eroja ei saa päästää kovin suureksi. Edelleen yritetään tavoitella lyhyyttä ja tiiviyyttä sekä termin luontevaa sopimista tekstiin.

13. 6. Nimistönohjailu

Viron kielen instituutin kielioppiosastossa toimii myös nimistönohjailun työryhmä. Sen työhön kuuluu sekä vironkielisten paikanni-

mien että ulkomaisten nimien vironkielisen kirjoitusasun normittaminen, samoin virolaisten nimien kansainvälisten kirjoittamisohjeiden laatiminen.

Normatiiviset paikannimiluettelot ovat ilmestyneet oikeakieli-
syysanakirjojen lisänä, uusin niistä vuonna 1994 julkaistussa
venäläis-virolaisen sanakirjan 4. osassa. Nimistönohjailun periaat-
teita esittelevät TIIU ERELТ ja HENN SAARI vuonna 1993 julkais-
tussa kirjassa *Nimekirjutusraamat* (Nimenkirjoituskirja), johon on
koottu myös ei-latinalaisia aakkosia käyttävien kielten nimien kir-
joitussäännöt ja nimiluetteloita. Vuonna 1994 ilmestyi tietokirja
*Maaailma maade nimed eesti, inglise, prantsuse, vene ja riigi ameti-
keeles*, joka sisältää myös pääkaupunkien ja hallintoyksikköjen ni-
miä. Sen on laatinut virolainen nuoremman polven nimistöntutkija
PEETER PÄLL. Virolaisista paikannimistä on muodostettu tieto-
pankki, jossa vuoden 1996 lopussa oli 40 000 nimeä. Nimistöntut-
kijat osallistuvat myös valtiollisten ja paikallisten nimikomissioiden
työhön, nimiä koskevaan lainsäädäntötyöhön ja kansainväliseen ni-
mienohjailutyöhön. Viimeksi mainittuun kuuluu myös EU:n projek-
ti *Itä- ja Keski-Euroopan maiden nimien monikielinen ääntämyssa-
nakirja* (1995–1996).

KIRJALLISUUTTA

ERELТ, Tiiu: Viron kielen ohjailu. – Kielikello 1989, 1.

ERELТ, Tiiu: Viron erikoiskiелten huolto. – Kielikello 1990, 1.

14. Kielihistorialliset tutkimussuunnat

14. 1. Lähtökohdat

Kielihistoriallisissa tutkimuksissa on kaksi suuntaa tai aihepiiriä, joihin virolaiset tutkimukset ovat pääasiallisesti keskittyneet. Ne ovat kirjaviron historia ja viron kielen sanaston historia. Nuorgrammaattinen äännehistoriallinen tutkimus on Virossa alusta asti ollut pikemminkin satunnaista, eikä tilanne toisen maailmansodan jälkeen ole paljon muuttunut. Sodan jälkeen, erityisesti 1950-luvun alkupuolella, tutkittiin professori Paul Aristen ohjauksessa jonkin verran itämerensuomalaisten kielten historiallis-vertailevaa muotooppia, myöhemmin fennougristit ja viron kielen tutkijat ovat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta työskennelleet erillään ja kielihistoriasta kiinnostuneet viron kielen tutkijat ovat keskittyneet viron kielen erikoispiirteiden kehittymiseen kantasuomesta.

14. 2. Kirjakielen historia

Vanhan kirjaviron tunnetuin tutkija Virossa on ollut Tarton yliopiston pitkäaikainen viron kielen professori ARNOLD KASK (1902–1994). Arnold Kask valmistui Tarton yliopistosta 1928 ja aloitti työnsä äidinkielen opettajana: Johannes Voldemar Veski kutsui hänet sijaisekseen Treffnerin kymnaasiin, jossa hän toimi opettajana 14 vuotta. Tarton yliopiston opettajana Kask aloitti vuonna 1940, jolloin hänen tehtäväkseen jäi aluksi äidinkielen didaktiikan opettaminen yliopiston opettajankoulutuslaitoksen opiskelijoille. Sodan jälkeen 1944 hänestä tuli yliopiston viron kielen lehtori, Johannes Voldemar Veskin työn jatkaja. Kask oli niitä filologeja, jotka perustivat sodanjälkeisen Tarton yliopiston viron kielen osaston.

Kun vuonna 1947 perustettiin Kielen ja kirjallisuuden instituutti, Arnold Kask kutsuttiin yliopistotyön ohella johtamaan sen murre-osastoa. Hänen johdollaan alettiin uudestaan kehittää murrearkistoa ja suunniteltiin tulevan murre-sanakirjan periaatteet. Hänen työnsä tiedeakatemian instituutissa jatkui vuoteen 1955, aluksi Tartossa ja viimeiset kolme vuotta kahdessa kaupungissa — yliopistotyö Tartossa ja johtajantehtävät Tallinnassa. Vuonna 1955 Arnold Kask väitteli tohtoriksi tutkimuksella *Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles* (Taistelu vanhan ja uuden kirjoitustavan välillä 1800-luvun viron kirjakielenä). Samana vuonna Johannes Voldemar Veski luovutti viron kielen laitoksen johtamisen Arnold Kaskin tehtäväksi ja siirtyi lopullisesti eläkkeelle (jolla hän oli jo ollut ennen sotaa, mutta jolta hänet kutsuttiin hätätilanteessa takaisin töihin). Seuraavana vuonna Arnold Kaskista tuli vakituinen professori. Kaksikymmentä vuotta hän oli yliopiston viron kielen professori ja laitoksen esimies. Hänen johdollaan perustettiin laitoksen oma murrearkisto — sen jälkeen, kun Tallinnaan siirretty Kielen ja kirjallisuuden instituutti oli vienyt kaikki yliopiston kokoelmat mukanaan tiedeakatemian alaisuuteen. Hänen suunnitelmiansa mukaan alettiin vuonna 1966 koota vanhan kirjakielen sanaston kortistoa. Hänen esimiesaikanaan laitoksen opettajat alkoivat kirjoittaa ja julkaista opiskelijoita varten oppimateriaaleja ja oppikirjoja, joita tähän mennessä on ilmestynyt useita kymmeniä. Hänen opetusalaansa yliopistossa olivat viron murteet, kielihistoria ja kirjakielen historia. Myös hänen tutkimustyönsä kuuluu kielihistorian ja murteentutkimuksen piiriin.

Vuonna 1962 ilmestyi Arnold Kaskin laaja tutkimus *Eesti kirjakeele murdelise tausta kujunemisest* (Viron kirjakielen murretaustan kehityksestä), joka tarjoaa ensimmäisen laajemman analyysin viron kirjakielen ja murteiden suhteista 1500-luvun ensimmäisistä kirjallisista lähteistä nykypäivään. Tämänäköinen analyysi osoittaa viron murteiden ja kirjakielen historian yksityiskohtien perusteellista tuntemusta. Hän on tutkinut pääasiallisesti kielipillisten kategorioiden ilmenemismuotoja ja levikkiä, vähemmässä määrin sanastoa. Samasta aiheesta on vielä laaja monografia *Eesti murded ja kirjakeel* (Viron murteet ja kirjakieli), jonka ilmestymisvuosi oli

1983, vaikka suuri osa siitä oli kirjoitettu aikaisemmin. Kirja sisältää kahdenlaisia tutkimuksia. Suurimman osan muodostaa kirjakielen kehitykseen vaikuttaneiden kirjoittajien kielenkäytön ja murrepiirteiden analyysi, toisen puolen muodostavat kieliopillisia kategorioita tai yksittäisiä kieli-ilmiöitä ja niiden murretaustaa käsittelevät tutkimukset

Kask oli aina kiinnostunut viron kirjakielen kehityksen historiasta, jota hän piti tärkeänä osana viron kulttuurihistoriaa. Vuosikymmenien aikana hän kehitti viron kirjakielen historian itsenäiseksi tutkimusalaksi viron kielitieteessä. Siitä hän julkaisi kymmeniä artikkeleita ja monta kirjaa. Vanhan ja uuden kirjoitustavan välisestä kilpailusta ja uuden kirjoitustavan lopullisesta voitosta 1800-luvulla hän julkaisi kaksi kirjaa. Toisessa niistä, joka oli hänen tohtorinväitöskirjansa, tarjotaan yksityiskohtainen sociolingvistinen analyysi ja synteesi kiistoista uuden kirjoitustavan tiimoilta yhdistettynä kansallisen kirjakielen syntyyn. Tarvittiin voimakas liike, jotta kansa olisi voinut luopua vahvasti juurtuneesta perinteisestä vanhasta oikeinkirjoitusjärjestelmästä. Sillä oli julkaistu koko siihenastinen kirjallisuus, sitä opetettiin kouluissa ja sitä puolusti kirkko. Jos sellaista voimakasta kansalliseen heräämiseen perustuvaa liikehdintää ei olisi kehittynyt ja jos kirjoitustavan kysymystä ei olisi yhdistetty kulttuuriin ja poliittisiin päämääriin, Masingin tai Faehlmannin oikeinkirjoitusjärjestelmän kaltainen kirjoitustapa olisi voinut pysyä vielä kauan. Mitä kauemmin se olisi pysynyt, sitä vaikeampaa sitä olisi ollut muuttaa. Arnold Kask osoittaa kirjasaan, miten viron kirjakielen kehityksessä kielitieteellinen ja sosiaalinen puoli ovat kietoutuneet toisiinsa. Yhteenveto vuosikymmeniä jatkuneesta työstä on vuonna 1970 ilmestynyt kaksiosainen *Eesti kirjakeele ajaloost* (Viron kirjakielen historiasta), jota yliopiston kielitieteen opiskelijat yhä käyttävät kurssikirjana. Tämän kirjan ilmestymisen jälkeen voidaan oikeutetusti väittää, että viron kielitieteessä on kokonaisuutena itsenäisenä tutkimusalana viron kirjakielen historia. Opiskelijoille on tarkoitettu myös vuonna 1967 ilmestynyt *Eesti keele häälikulugu* (Viron äännehistoria).

Myös hänen oppilaistaan on tullut kirjakielen historian tutkijoita. Tarton yliopiston dosentin AINO VALMETin (1928–1993) tut-

kimukset vanhan kirjaviron muoto-opin alalta täydentävät Arnold Kaskin tutkimuksia. Perusteellinen *Pluurali partitiiv eesti vanemas kirjakeeles* (Monikon partitiivi vanhemmassa viron kirjakielessä, 1956) on ilmestynyt artikkeleina. Aino Valmet on kirjoittanut myös Gösekenin sanakirjasta, 1700-luvun ensimmäisen vironkielisen aikakauskirjan *Lühhikene õppetus* kielestä, 1600- ja 1700-lukujen tilapäisrunouden sanastosta jne. Tutkimukset ovat ilmestyneet enimmäkseen artikkeleina Äidinkielen seuran vuosikirjassa ja aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus*, mutta Aino Valmet on myös koonnut ja julkaissut valikoimia vanhan kirjakielen tekstejä.

Tarton yliopiston dosentti JAAK PEEBO (s. 1933) aloitti sanastontutkijana, mutta 1980-luvulta Peebon tutkimusaiheena on ollut eteläviron kirjakieli. Tämä 1600- ja 1700-luvulla aktiivisessa käytössä ollut kirjakielimuoto oli ollut siihen asti lähes tutkimaton. Itsekin etelävirolaisena ja Rõngun murteen hyvänä tuntijana Peebolla on hyvät edellytykset sen tutkimiseen. Hän on tutkinut esimerkiksi 1686 ilmestynyttä Uuden testamentin etelävironkielistä käännöstä *Wastne Testament*. Gutsclaffin eteläviron kielioppia (1648) ja ensimmäisen vironkielisen sanomalehden, vuonna 1806 ilmestyneen etelävironkielisen julkaisun *Tarto maa rahwa Näddali-Leht* kielenkäyttöä. Tutkimuksillaan hän on osoittanut, että 1600-luvulla, kun pohjoisviron kirjakieli oli hyvin vahvan saksalaisvaikutuksen alaisena ja poikkesi kansankielestä, eteläviron kirjakieli oli lähempänä kansankieltä. Etelävirolaiset kääntäjät ja papit tunsivat viroa ilmeisesti paljon paremmin kuin pohjoisvirolaiset. Näin ollen 1600-luvun eteläviron kirjakieli oli monessa suhteessa pohjoisviron kirjakielen edellä. Etelävirolaiset kirjamiehet ja kääntäjät toimivat myöhemmin myös pohjoisvirolaisen kirkkokirjallisuuden luojina ja koostajina

14. 3. Sanaston historia

Vanhan kirjaviron sanastoa tutkittiin toisen maailmansodan jälkeen Ruotsissa ja Tartossa, mutta toinen ei tiennyt paljon toisen tekemisistä. JULIUS MÄGISTE (1900–1978) oli kiinnostunut vanhasta kirjavirosta jo 1930-luvulla, Tarton yliopiston itämerensuomalaisten

kielten professorina, mutta 1950–1960 -luvulla, jolloin hän toimi Lundin yliopiston dosenttina, vanha kirjaviro oli hänen keskeisenä tutkimusaiheenaan. Hän julkaisi useita ruotsin-, viron- ja suomenkielisiä artikkeleita Lundin yliopiston tutkimussarjassa, *Tulimuld-*lehdessä ja *Virittäjässä* 1200–1500 -lukujen vironkielisten tekstien sanoista ja sanaryhmistä, samoin suomen kielen vaikutuksesta vanhan kirjaviron sanastoon. Vuonna 1970 ilmestyi pitkäaikaisen työn yhteenvetona suomenkielinen kirja *Vanhan kirjaviron kysymyksiä*, johon on koottu vain pieni osa hänen senaiheisista tutkimuksistaan. 1970-luvulla Mägiste keskittyi etymologisen sanakirjan kirjoittamiseen eikä ehtinyt viimeistellä keskeneräisiä vanhan kirjaviron tutkimuksiaan. Mägisten kuollessa häneltä jäivät kesken laaja vanhan kirjaviron sanakirja (100 000 sanakorttia ja yli 500 sivua käsikirjoitusta), tutkimukset omistusliitteiden jäänteistä vanhassa kirjavirossa ja harvinaisista sanoista Georg Müllerin saarnojen kielessä (1600-luku). Mägisten arkisto on Helsingissä Suomalais-Ugrilaisen Seuran hallussa.

Vanhan kirjakielen sanasto on vuosikymmeniä ollut myös Tarton yliopiston tärkeimpiä tutkimusaloja. VALVE KINGISEPP (s. 1935) ja JAAK PEEBO (s. 1933) ovat tämän alan johtavia tutkijoita. Kun he jatko-opiskelijoina valitsivat tämän aihepiirin, se oli suhteellisen tutkimaton. Kirjakielen historia oli kyllä Arnold Kaskin päätutkimusaiheita, mutta sanastoa hän ei ollut ehtinyt tutkia eikä ollut aineistoakaan. Sanakokoelma, jonka kokoamisen oli aloittanut Jaan Jõgever, oli hävinnyt yliopiston vuoden 1965 tulipalossa. Uusi tutkiminen aloitettiin kulttuurihistorian tunnetuista henkilöistä, päämääränä selvittää heidän roolinsa kirjakielen historiassa. Valve Kingisepp valitsi aiheekseen Otto Wilhelm Masingin, jonka sanaston analyysistä hän on julkaissut yli 800 sivua. Niin monipuolisesti ei ole tutkittu yhdenkään entisajan kirjamiehen sanankäyttöä. On teemaattisia analyyseja (lääkitys, luonto, abstraktiset käsitteet), sanaston alkuperää koskevia tutkimuksia (lainasanat, murre sanat), rakenneanalyyseja (johdokset, yhdyssanat). Jaak Peebo on kirjoittanut viron kansalliseepoksen *Kalevipoegin* sanaston saamishistorian. *Kalevipoeg*-eepoksen kautta tuli viron kieleen runsaasti sellaista sanastoa, jota aikaisemmin ei tunnettu. Peebo on selvittänyt niiden sa-

nojen lähteitä ja myöhempää levikkiä: kuinka paljon niissä oli murreanoja, kuinka paljon Kreutzwaldin itsensä sepittämiä, miten ne on muodostettu, missä määrin eepoksen sanastoa on myöhemmin ilmestyneessä Wiedemannin isossa murresanakirjassa. Yliopiston viron kielen laitoksessa alettiin 1970-luvulla julkaista tutkimussarjaa *Sõnasõel* (Sanaseula), joka sisältää pääasiallisesti tutkimuksia sanaston historiasta ja etymologiasta. Tässä kokoelmassa Valve Kingisepp on 1970-luvulla julkaissut Masingin *Marahwa Näddaläleht* -sanomalehden sanaston ja useita erillistutkimuksia. Myös *Kalevipoeg*-eepoksen sanasto on julkaistu *Sõnasõel*-kokoelmassa. Jaak Peebo on harjoittanut jonkin verran myös vertailevaa tutkimusta *Kalevipoegin* ja suomalaisen *Kalevala*-eepoksen työ-aiheista sanastoa vertailemalla. Suurin osa Peebon sanaston historiaa koskevista tutkimuksista on julkaistu *Sõnasõel*-sarjassa, mutta myös Äidinkielen seuran vuosikirjassa ja aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus*.

Kalevipoeg-eepoksen kielestä olivat myös JUHAN PEEGELin (s. 1919) ensimmäiset kielitieteelliset tutkimukset 1950-luvulla, mutta hänen tärkeimmät kieli aiheiset tutkimuksensa liittyvät kansanrunouden kieleen. Juhan Peegel on hyvin monipuolinen mies. Hän on sanomalehtimies, toimittaja ja kirjailija, jonka romaani *Kaadu in ensimmäisenä sotakesänä* saavutti hyvän vastaanoton myös Suomessa. 1950-luvun puolivälissä hän alkoi yliopiston opettajana järjestää yhtenä erikoistumisvaihtoehtona viron kielen laitoksen yhteydessä toimittajakoulutusta, josta nykyisin on kasvanut itsenäinen laitos ja tutkimuskeskus. Juhan Peegel ehti olla kymmenen vuotta Tarton yliopiston tiedotusopin professori ja laitoksen esimies. Koska opetusalan kehittäminen vaati tutkimusta, hän kirjoitti tohtorinväitöskirjansa Viron sanomalehdistön historiasta. Mutta hänen rakkain tutkimusalueensa on aina ollut viron kielen historia. Kansanrunouden kielen muoto-opillisten ja sanastollisten piirteiden tutkimisen tuloksena ilmestyi kirja *Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest* (Viron kalevalamittaisen kansanrunon kielestä, kaksi painosta 1961, 1966) ja viisiosainen sanakirja *Nimisõnade poeetilised sünonüümid eesti rahvalauludes* (Nominien poeettiset synonyymit virolaisissa kansanrunoissa, 1982–1991, 1000 sivua). Sanakirjan laatimisen yhteydessä tehdyt tutkimukset kansanrunojen

sanastosta on julkaistu vuonna 1997 ilmestyneessä kokoelmassa *Kuld on jäänud jälgedesse. Regivärsi keelest ja poetikast* (Kulta on jäänyt jälkiin. Kansanrunon kielestä ja poetiikasta).

Vuonna 1995 Tarton yliopiston viron kielen laitos aloitti uuden laajan tutkimusprojektin, 30 vuoden aikana kerätyn vanhan kirjaviron sanaston analyysin ja sanakirjan käsikirjoituksen koostamisen. Nykyaikaisten tietokoneiden ansiosta työ on nyt mahdollista. Tämän projektin johdossa on dosentti Valve Kingisepp. Vuonna 1997 tutkimusryhmä julkaisi ensimmäisen raporttinsa *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik* (Viron kielen vanhimmat tekstit ja sanasto).

Viron sanavaraston koostumusta ja kehitystä on vuosikausia tutkinut Tarton yliopiston professori HUNO RÄTSEP (s. 1927). Huno Rätsep sai sodanjälkeisessä Tarton yliopistossa historiallisvertailevan koulutuksen. Hänen ensimmäiset tutkimuksensa olivat fennougristiikasta. 1960- ja 1970-luvuilla hän oli kiinnostunut kielitieteen uusista suuntauksista, ja hänen tutkimuksensa keskittyivät nykyviron lauseoppiin. Sanaston historiaa ja etymologisia tutkimuksia hän harrasti siinä sivussa ja 1980-luvulla oli aika tehdä yhteenvetoja. Silloin ilmestyivät *Keel ja Kirjandus* -lehdessä viron kielen sanaston historian kannalta keskeisimmät artikkelit. *Eesti kirjakeele tüvevara päritolu* (Viron kirjakielen kantasanojen alkuperä, 1983) esittää viron kielen perussanaston ikäkoostumuksen. Huno Rätsep osoittaa, että tähänastisten tutkimusten valossa viron noin 6000 sanavartalosta 2600 on lainattuja. Omaperäiset kantasanat ovat eri-ikäisiä: vanhoja suomalais-ugrilaisia kantoja on noin 700, itämerensuomalaiselta (kantasuomen) kaudelta 1100, viron alkuperäistä sanastoa 1400, puolet niistä onomatopoeettisia. Myös lainavartalot ovat eri-ikäisiä. Kantasuomen ajalta ovat peräisin germaaniset (noin 300), slaavilaiset (50) ja balttilaiset lainat (120). 1100-luvulta alkaen suoraan viroon tulleiden myöhempien lainasanojen suurimmat ryhmät ovat saksalaislainat (800 alasaksasta, 700 yläsaksasta), ruotsalaiset (120), latvialaiset (40), venäläiset (370) ja suomalaiset (100). Toinen keskeinen artikkeli on *Eesti kirjakeele sõnatiivede tuletuskoormus* (Viron kirjakielen sanojen johtokuormitus, 1986), jossa Rätsep osoittaa, että virossa on toistasataa johdinta,

mutta vartalot ovat eri tavalla alttiita johtamiselle. Mainitusta 6000 kannasta 245 muodostavat sananmuodostuksen kannalta keskeisen ryhmän, sillä jokaisesta on yli 20 johdosta. Eniten johdoksia on vanhoista suomalais-ugrilaisista kantasanoista: *esi-* (120 johdosta), *üks* (80), *ala*, *või(ma)* (kummastakin 70), *ela-*, *era-*, *mu- pära- koht*, *näge-* (jokaisesta 60 johdosta). Mutta 3000 kantasanaa ei ole yhtään johdosta. Rätsep analysoi myös syitä, jotka liittyvät johtamisalttiuteen.

Rätsepillä on ollut myös muita aineistontutkimussarjoja: yksi hänen pitkäaikaisia tutkimusaiheitaan on ollut suomen lainojen tulo viroon ja toinen kirjailijoiden erikoissanasto, ts. kirjailijoiden osuus kirjakielen sanaston kartuttamisessa. Molemmat sarjat on tehty osittain ryhmätyönä. Ensimmäisen projektin tulokset on julkaistu artikkeleissa *Soome laenudest eesti kirjakeeles* (Suomalaisista lainasanoista viroon kirjakeeleessä, 1976) ja *Johannes Aavik ja soome laenud* (Johannes Aavik ja suomalaiset lainasanat, 1981). Toisesta aiheesta Rätsepiltä on tähän mennessä ilmestynyt *Friedebert Tuglase kirjandusõnavaara iseloomulikke jooni* (Fr. Tuglasin kirjailijasanaston luonteenomaisia piirteitä, 1986). Koska tiedekirjojen julkaisemiseen liittyi Neuvostoliitossa 1970- ja 1980-luvulla ylittämättömiä vaikeuksia, suurin osa Huno Rätsepin tutkimuksista on ilmestynyt artikkeleina aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus*, Tuglasin sanasto Äidinkielen seuran vuosikirjassa 32. Yksi Huno Rätsepin kiinnostuksen kohteita on ollut neologismien tulo viroon kieleen ja niiden tyypit. Rätsep on julkaissut artikkeleita sanaston kasvun yleisistä suuntauksista kuten *Sõnavara rikastamise allikatest* (Sanaston kartuttamisen lähteistä, kokoelmassa *Kirjakeel 1964*), *Eesti keele sõnavara arengu põhiprobleeme* (Viron sanaston kehittymisen perusongelmia, kokoelmassa *Eesti keele sõnavara probleeme V*, Tartu 1978), *Eesti kirjakeele sõnavara rikastamise päevaprobleeme* (Viron kirjakielen sanaston kartuttamisen ajankohtaisongelmia, kokoelmassa *Kirjakeel 1983*) ja *Uute lihttõvede saamise viisidest eesti sõnavaras* (Uusien kantasanojen saamiskeinoista viroon sanastossa, kokoelmassa *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag*, 1992).

Viron kielen sanaston historian konkreettisiin tutkimuksiin,

yksittäisten sanojen alkuperän selvittämiseen liittyvät PAUL ARISTEN (1905–1990) lukuisat etymologiset tutkimukset, erityisesti lainasanoista virossa. Vuosikymmeniä jatkuneen työn yhteenveto on Aristen vuonna 1981 ilmestynyt kirja *Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega* (Kielikontaktit. Viron kielen kontakteja muihin kieliin). Siinä on artikkelit venäjän, alasaksan, ruotsin, latvian, romanikielen ja heprean lainasanoista virossa. Latvialaisia lainasanoja on yksityiskohtaisesti tutkinut LEMBIT VABA (s. 1945). Vuonna 1977 häneltä ilmestyi kirja *Läti laensõnad eesti keeles* (Latvialaiset lainasanat virossa) ja vuonna 1998 Tampereen yliopiston julkaisusarjassa *Urimusi läti-eesti keelesuhetest* (Tutkimuksia latvialais-virolaisista kielikontakteista), jolla hän väitteli tohtoriksi. 1950-luvulla alkoi JULIUS MÄGISTE Lundissa laatia viron etymologisen sanakirjan käsikirjoitusta. Saksankielisen käsikirjoituksen laatiminen kesti tekijän kuolemaan asti. Suomalais-Ugrilainen Seura Helsingissä julkaisi vuosina 1982–1983 pienenä painoksena tämän viimeistelemättömän käsikirjoituksen, ja sen ansiosta kirja on viron tutkijoiden käytössä ainakin kaikissa suomalais-ugrilaisten kielten tutkimuskeskusten kirjastoissa. 1970-luvulla toinen ulkovirolainen tutkija ALO RAUN (s. 1905) julkaisi Ruotsissa viron kielen sanojen alkuperästä pienemmän kirjasen *Etümoloogiline teatmik*. Iso etymologinen sanakirja on myös yksi Tallinnan Viron kielen instituutin suomalais-ugrilaisten kielten osaston työsuunnista. Vuodesta 1970 on koottu kortistoa, jossa vuonna 1997 oli 400 000 korttia.

Sanaston alkuperän laajat kokonaisanalyysit kuitenkin puuttuvat tai ovat kesken. Vuonna 1987 *Keel ja Kirjandus* -lehdessä ilmestyneessä artikkelissa *Eesti keele uurimise status quo: lüüki ja väljavaateid* (Viron kielen tutkimisen *status quo*: puutteita ja näköaloja) Huno Rätsep kirjoittaa, että huolimatta Jooseppi Mikkolan, Jalo Kaliman, Paul Aristen, Julius Mägisten ja Mari Mustin tutkimuksista ei ole kokonaistutkimusta venäjän lainasanoista. Kolmen kerrostuman yhteiskäsittelyä odottavat ruotsalaiset lainasanat. Moneen kertaan on analysoitu alasaksan lainasanat vanhan kirjaviron teksteissä, mutta niiden esiintyminen viron murteissa ja käsityöläisten sanavarastossa on tutkimatta. Ei ole kirjoitettu yleiskatsauksia

alasaksan, baltiansaksan ja yläsaksan lainasanoista nykyviron kirjakielissä, murteissa ja käsityöläisten kielissä. Lembit Vaban ajantasainen tutkimus latvian lainasanoista on olemassa, ja samanlainen balttilaislainoista on tekeillä, mutta tiedossa ei ole, että kukaan kirjoittaisi samanlaisia yleiskatsauksia germaanisista ja slaavilaisista lainasanoista. Lainasanasto on kuitenkin paljon paremmin tutkittua kuin omaperäinen sanasto. Tähän mennessä ei ole kirjoitettu yksityiskohtaista tutkimusta yhdestäkään omaperäisen sanaston ryhmästä.

14. 4. Viron kielen historian tutkimus

Kielihistoriallisia tutkimuksia on toisen maailmansodan jälkeen tehty Tarton yliopiston suomalais-ugrilaisessa laitoksessa ja Tallinnan Viron kielen instituutin suomalais-ugrilaisella osastolla. Monien yksittäistutkimusten rinnalla ansaitsee huomiota Arvo Laanestin (s. 1931) *Sissejuhatut läänemeresoome keeltesse* (Johdatus itämerensuomalaisiin kieliin, 1975), joka on ilmestynyt myös saksankielisenä täydennettynä versiona *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen* Hampurissa 1982.

Kielihistorian ansioitunut tukija on myös Tarton yliopiston itämerensuomalaisten kielten professori TIIT-REIN VIITSO (s. 1938). Hänen tieteellisessä toiminnassaan on kaksi pääsuuntausta. Toinen on itämerensuomalaisten kielten fonologia ja morfologia, mistä hän on muita itämerensuomalaisia kieliä (liivin, vepsän) koskevien tutkimusten ohella julkaissut perusteellisia kirjoituksia myös viron fonologiasta, äännehistoriasta ja astevaihtelusta. Hänen tohtorinväitöskirjansa *Läänemeresoome keelte fonoloogilise struktuuri ja selle ajaloo põhiprobleemid* (Itämerensuomalaisten kielten fonologisen rakenteen ja sen historian perusongelmia) käsittelee kuutta kieltä, perusteellisimmin viron ja liivin kielen kvantiteettijärjestelmää. Vuonna 1981 on sen pohjalta ilmestynyt kirja *Läänemeresoome fonoloogia küsimusi* (Itämerensuomalaisen fonologian kysymyksiä). Historiallis-vertaileva uralistiikka on kielten synkronisen kuvauksen ohella ollut aina Viitson kiinnostuksen kohteena. Monien artik-

keleiden ja pitempien tutkimusten teemana on ollut astevaihtelu, sen synty ja olemus. Perusteellisemmin kuin kukaan muu Viitso on tutkinut itämerensuomalaisen *õ*-äänteen historiaa ja esittänyt sen perusteella johtopäätöksiä itämerensuomalaisesta varhaisesta murrejaosta. Hänen kiinnostuksensa kohteena on usein ollut nimenomaan viron kielen erikoispiirteiden kehittyminen kantasuomalaisesta heimokielestä, esimerkiksi *Keel ja Kirjandus* -lehdessä 1990 ilmestynyt *Eesti keele kujunemine flekteerivaks keeleks* (Viron kielen kehittyminen fleksiokieleksi). Viitson tieteellistä toimintaa luonnehtii aina eri koulukuntien teoreettisten ja metodisten perusteiden kriittinen analyysi ja edelleenkehittäminen. Hän soveltaa usein uusia teorioita itämerensuomalaisten kielten tutkimiseen.

Viron kielen erikoispiirteiden kehittyminen on ollut myös professori HUNO RÄTSEPin yksi tutkimusaihe. Hän aloittikin tieteellisen uransa fennougristina ja teki lisensiaatintyönsä infinitiivisistä verbinmuodoista suomalais-ugrilaisissa kielissä. Myöhemmin hän oli kielihistorian dosentti, ja viron kielen professorinakin hän piti vuosikausia luentosarjaa viron kielen historiallisesta kieliopista. 1970-luvulla hän julkaisi kaksiosaisen *Eesti keele ajalooline morfoloogia* -tutkimuksen (Viron kielen historiallinen muoto-oppi, I osasta kaksi painosta 1977, 1982; II osa 1979), jota yhä käytetään yliopiston kielihistorian kurssikirjana. Jo aiemmin käsitellyn viron kielen sanaston ohella Huno Rätsepin kielihistoriallisen tutkimuksen kohteena on ollut viron kielen synty. Hänellä on hyvät edellytykset tämäntyyppisten yleistävien kysymysten analyysiin, koska Rätsep ei, toisin kuin monet muut tutkijat, perehdy yhä yksityiskohdaisemmin johonkin hyvin rajalliseen aiheeseen. Häntä kiinnostavat enemmän laajemmat tulkinnat ja johtopäätökset. Vuonna 1981 hän julkaisi aikakauskirjassa *Sovetskoje finno-ugrovedenije* englanninkielisen artikkelin *Some Tendencies in the Development in Estonian*, jossa hän kuvaa viron kieltä typologiselta kannalta. Hän osoittaa, että alkuperäisen agglutinoivan itämerensuomalaisen heimokielen kehitys flekteeraavaan suuntaan oli voimakas vuosituhaten alkupuolella, kun kestoasteiden vaihtelu ja äännevaihtelu saivat sijapäätteiden katoamisen johdosta kieliopillisia funktioita. Sijapäätteiden osittainen katoaminen on toisaalta johtanut myös isoiloivan kie-

lityypin piirteisiin: kieleen on tullut paljon homonyymejä. 1500- ja 1600-luvulla kehitys flekteeraavaan suuntaan on saanut vastavoiman, kun lyhentyneille muodoille alkoi kehittyä uusia päätteitä. Nykyvirossa on sekä flekteeraavia että agglutinoivia piirteitä. Vuonna 1987 Huno Rätsep julkaisi aikakauskirjassa *Akadeemia* artikkelin *Eesti keele tekkimise lugu* (Viron kielen syntyhistoria), jossa hän osoittaa, että heimomurteet, joiden pohjalta kehittyi myöhemmin viron kieli, alkoivat eriytyä kantasuomesta 2000–2500 vuotta sitten. Eriytyneiden murteiden tärkeimpinä erilliskehityksinä, jotka vaikuttivat viron kielen syntyyn, Rätsep pitää palatalisaatiota, loppuheittoa, sisäheittoa, *n:n* katoamista sanan lopusta, pitkien vokaalien lyhentymistä jälkitavuuissa, geminaattaklusiilien heikentymistä ja kvantiteettivaihtelun syntyä. Kaikki nämä muutokset tapahtuivat suurin piirtein samanaikaisesti. Äännerakenteen muutos vaikutti ratkaisevasti sanojen taivutukseen. Samana aikana muuttui oleellisesti viron kielen sanasto. Vuosituhannen alussa (1200-luvulla) Viron valloittivat alasaksalaiset ja 1600-luvulle asti virallisena kielenä oli saksa. Saksalaisten kautta maahan tulivat kaupunkikulttuuri ja toisenlaiset elämäntavat. ja samalla tuli niihin liittyvä sanasto. Murteiden integraatio tapahtui 1300–1500-luvuilla. Rätsepin johtopäätös on, että viron kieli syntyi heimomurteiden pohjalta tämän vuosituhannen ensimmäisellä puoliskolla eri murteita yhdistävien laajojen uudistusten seurauksena. Viron kielen syntykeskuksena Rätsep pitää ennen kaikkea eteläviron murrealuetta.

Viron kieliopin syntyhistoriaa on tutkinut myös Tarton yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten professori PAUL ALVRE (s. 1921), jolta monien perusteellisten artikkelien lisäksi vuonna 1989 ilmestyi monografia *Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat* (Viron kirja- ja murrekielen muoto-oppia). Kirjassa tutkitaan viron taivutusjärjestelmän kehitystä, eri monikkotyyppien alkuperää ja vanhempien sijamuotojen syntyä ja kehitystä.

Virolaistutkijoita on kiinnostanut myös viron omaperäisen prosodisen astevaihtelujärjestelmän syntyhistoria. TIIT-REIN VIITSO on artikkelissaan *Tüvelisest astmevaheldusest, eriti eesti keeles* (Vartalonsisäisestä astevaihtelusta, erityisesti viron kielessä, Ema-keele Seltsi aastaraamat, 1962) analysoinut mahdollisuutta, että as-

tevaihtelu olisi syntynyt fonologisena tai morfofonologisena ilmiönä. Suurin osa viron kielen historian tutkijoita on kuitenkin sitä mieltä, että foneettisena varianttina (umpitavussa tavunalkuinen klusiili heikkeni) syntynyt yksinäisklusiilien vaihtelu ja geminaattaklusiilien vaihtelu on viron kielen itsenäistymisen aikana morfoloogisoitunut, muuttunut fleksiivisen taivutuksen välineeksi; heikko- tai vahva-asteisen vartalovariantin valinta näet riippuu morfologiasta taivutusmuodosta eikä tavun fonologisesta rakenteesta. Myöhäissyntyisen prosodisen vaihtelun synnystä, jolla nykyvirossa on sama morfologinen tehtävä kuin astevaihtelulla, on monta teoriaa. Tunnetuin on kompensatioteoria, jonka esittivät Veske ja Collinder ja jonka hyväksyy suurin osa virolaisista fonologeista: kun sanan lopusta katoaa jokin segmentti (loppuheitto), sanan alkuosa vahvistuu ja saa III kestoasteen. PAUL ARISTE on vuonna 1947 artikkelissaan *Foneetilisi probleeme eesti keele alalt* (Foneettisia ongelmia viron kielen alalta) esittänyt teorian, että klusiilien kvantiteettioppositio syntyi ennen loppuheittoa, levisi myös muihin tavutyyppeihin, sai morfologisen (sijamuotoja erottavan) funktion ja aiheutti loppuheiton, koska agglutinatiiviset päätteet olivat muuttuneet tarpeettomiksi. Vuonna 1986 ARVO EEK ja TOOMAS HELP julkaisivat kirjasen *Rütminihked eesti keele kujunemisloos* (Rytminsiirrot viron kielen kehityshistoriassa), jossa he nostavat keskeiselle sijalle painollisten ja painottomien tavujen fonologisen roolin ja siitä liikkeelle lähteneet rytminmuutokset, jotka heidän mielestään aiheuttivat myöhemmin sisä- ja loppuheiton sekä kvantiteettioppositio. 1980-luvulla viron astevaihtelun kehityksestä ja funktioista julkaisi useita artikkeleita MATI HINT (ks. *Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid* 'Viron kielen astevaihtelun ja prosodian typologiset ongelmat', Tallinna – Helsinki 1997). Hänen mukaansa myöhäinen prosodinen vaihtelu on syntynyt klusiilien astevaihtelun analogiailmiönä niin, että ensimmäisenä alkoi heiketä umpitavun affrikaattojen klusiiliosa (*metsad*), josta vaihtelu levisi konsonanttiyhtymiin, geminaattakonsonantteihin ja lopuksi diftongeihin ja pitkiin vokaaleihin.

Oman näkemyksensä viron kielen historiasta on esittänyt myös MARTIN EHALA (s. 1963) Cambridgessa esitetyssä tohtorinväitös-

kirjassaan *Self-organization and language change: the theory of linguistic bifurcations* (1994, käsikirjoitus).

KIRJALLISUUTTA

KINGISEPP, Valve: Julius Mägiste elutöö ühest tahust. – Keel ja Kirjandus 1997, 10: 66–673.

RÄTSEP, Huno: Professor Arnold Kask õppejõuna ja teadlasena. – Emakeele Seltsi aastaraamat 28. Tallinn 1984: 5–10.

RÄTSEP, Huno: Paul Ariste eesti keele uurijana. – Emakeele Seltsi aastaraamat 30. Tallinn 1986: 7–16.

VIRTARANTA, Pertti: Julius MÄGISTE. – Sissejuhatus teosele: Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Helsinki 1983: XII–XVIII.

ÕIM, Haldur: Huno Rätsep 60. – Emakeele Seltsi aastaraamat 33. Tallinn 1989: 5–13.

15. Murteentutkimus

15. 1. Lähtökohdat

Huomautuksia viron murteista löytyy jo ensimmäisistä vironkielistä kirjoista ja ensimmäisistä kieliopista. Hupelin pohjois- ja etelämurteen kieliopissa (1780) on jo melko perusteellinen Viron alueen murteiden kuvaus. 1800-luvun alkupuolen aikakauskirjassa *Beiträge* korostettiin tarvetta tutkia murteita ja yritettiin murrevas-
taajien avulla kerätä murreaineistoa. Ensimmäinen huomionarvoinen murteentutkija oli kuitenkin vasta Ferdinand Johann Wiedemann, joka keräsi murreaineistoa järjestelmällisesti, julkaisi tutkimuksia eri murrealueilta ja kuvasi murteita isossa virolais-saksalaisessa sanakirjassaan ja kieliopissaan. Tieteellisen murteentutkimuksen pioneereja on myös Mihkel Veske. Jakob Hurt loi vuonna 1888 pohjan koko Viron kattavalle murteenkeruusysteemille. Murteentutkimusta ja murre-sanakirjan laatimista piti päätehtävänänsä vuonna 1920 perustettu Emakeele Selts (Äidinkielen seura). Ennen toista maailmansotaa Viron ansioitunein murteentutkija oli Äidinkielen seuran puheenjohtaja, Viron murrearkiston perustaja ja Tarton yliopiston viron kielen professori Andrus Saareste.

15. 2. Murreaineiston keruu

Viron murreaineiston systemaattinen keruu alkoi vuonna 1922. Siitä ajasta nykypäivään saakka on monien kerääjien työn tuloksena koottu laaja aineistomäärä, josta on muodostunut nykyisen Viron kielen instituutin murrearkisto. Aineiston määrästä, keruun intensiivisyydestä ja kerääjistä tarjoaa hyvän yleiskatsauksen murreosaston pitkäaikaisen johtajan MARI MUSTin artikkeli *Eesti murdearhiiv II*

poolsajandi künnisel (Viron murrearkisto II puolivuosisadan kynnyksellä) Äidinkielen seuran vuosikirjassa no 17 (1971). Murrearkisto on tätä nykyä se keskus, josta monet virolaiset ja ulkomaiset tutkijat saavat aineistoa töihinsä, väitöskirjoihin, julkaisuihin, seminaari- ja *pro gradu* -tutkimuksiin. Murrearkiston olennaisimman ja merkittävimmän osan muodostavat sanastokokoelmat, joista tärkeimmät ovat seuraavat:

- 1) F. J. Wiedemannin virolais-saksalaisen sanakirjan perusteella vuosina 1922–1949 kerätyt 7000–60 000 sanan murreosanastot 37 pitäjstä; yhteensä runsaat 611 000 sanaa;
- 2) käsitepiireittäinen sanastokokoelma (noin 150 000 korttia), kerätty vuosina 1930–1967, järjestetty aihepiireittäin;
- 3) aakkosellinen nk. lisäsanasto (noin 165 000 korttia), joka on kerätty 1922–1947 Wiedemannin sanakirjasta puuttuvista sanoista koottujen listojen perusteella;
- 4) vuonna 1947 aloitettu nk. täydennyssanasto (noin 300 000 korttia), järjestetty pitäjittäin;
- 5) Äidinkielen seuran murrevastaajien sanastokokoelma (noin 280 000 korttia), aloitettu vuonna 1940, järjestetty pitäjittäin.

Murreaineiston keruu on yhä Viron kielen instituutin murreosaston yhtenä tehtävänä. Säännöllisiä kesäisiä murteenkeruuretkiä (2–10 tutkijan ryhmissä) ja yksittäisten tutkijoiden henkilökohtaisia kenttätöitä järjestettiin vuoteen 1990. Sen jälkeen on tehty tarkoituksenmukaisesti suuntautuneita hakuretkiä jonkin määrätyn lisäaineiston löytämiseksi. Murretta ovat keränneet koulutetut murteentutkijat, mutta melko paljon myös kielitieteen opiskelijat — 1930- ja 1940-luvuilla stipendiaatteina, sen jälkeen opinto-ohjelmaan kuuluvan kenttäharjoittelun suorittajina. 1990-luvulla on Äidinkielen seura elvyttänyt murrestipendiaattien perinteen ja kustantanut opiskelijoiden murteenkeruumatkoja.

Järjestelmällisen murteenkeruun alullepanija ja murrearkiston perustaja Äidinkielen seura on aina pitänyt murreaineiston keräämistä tärkeänä tehtävänä. 1930-luvulla syntyi ajatus käyttää keruutyössä asiasta kiinnostuneita vapaaehtoisia paikallisia asukkaita. Ennen sotaa ehdittiin perustaa murrekirjeenvaihtajien verkosto ja

järjestää koulutus. Tälle murreaineiston kokoamisen menetelmälle Äidinkielen seura on pysynyt uskollisena. Seuralla on ollut yli 60 vastaajaa, joita on yli 30 vuotta ohjannut Helju Kaal. Vuonna 1940 Äidinkielen seura järjesti ensimmäisen murteenkeruukilpailun kielestä kiinnostuneille. Tulokset olivat hyvät: saatiin 15 työtä, yhteensä vajaat 900 sivua murretekstejä. Tämäkin perinne on jatkunut. Nämä vuotuiset kilpailut ovat elävöittäneet vastaajien työtä ja tuoneet uusia avustajia. Murrevastaajien työn helpottamiseksi Äidinkielen seura on julkaissut kymmenittäin kyselykaavoja. 1960-luvulla alettiin julkaista suosittua lehteä *Kodumurre* (Kotimurre), jossa on lyhyitä artikkeleita murteista ja murteiden keräämisestä, tietoja ja neuvoja. Bulletiini ei ilmesty aivan säännöllisesti, yhteensä vihkoja on ilmestynyt parikymmentä.

Vuosikymmeniä kiinnostus murteenkeruuseen säilyi ja jopa kasvoi, esimerkiksi vuonna 1980 kilpailuun lähetettiin 36 työtä 33 murrealueelta, yhteensä runsaat 21 000 sanakorttia ja pari sataa sivua tekstejä. Viime vuosina osanotto on vähentynyt: vanhat kirjeenvaihtajat ovat kuolleet tai liian vanhoja, uusia on tullut vähän, vanhan murteen taitajia on vaikea löytää, kansanmurteet ovat kuolleet tai kuolemaisillaan. Toinen maailmansota hävitti paljon asutusta. Rantakylät tyhjenivät Ruotsiin. Muualtakin Virossa pakenivat monet ulkomaille tai piiloutuivat metsiin. Kymmeniä tuhansia vangittiin tai karkotettiin Siperiaan; toiset muuttivat ilmiantojen pelossa jonnekin, missä heitä ei tunnettu. Sodanjälkeiset murteentutkijat huomasivat paikallisväestön kadon erityisesti Koillis-Viron rannikolla (Vaivara, Lüganuse) ja Viljandin ympäristön Mulgimaalla, Viron aiemmin vauraimmassa maakunnassa. 1950- ja 1960-luvulla muutto kaupunkeihin kiihtyi, osittain kollektiivisen maatalouden epäonnistumisen takia. Myös lehdistö, radio, televisio ja koulusivistys ovat omalta osaltaan vaikuttaneet siihen suuntaan, että elävä murre on melkein kadonnut tai katoamassa. Miltei täysin on kadonnut Keski-Viron murre, ja rannikkomurteen alueella on vain muutamia vanhoja murteenpuhujia. Nykyisin puhutaan paikallismurretta jonkin verran vielä Etelä-Virossa ja saarilla, mutta sekin kieli on muuttunut. Siksi perinteinen aineistonkeruu on Viron kielen instituutissa ja Äidinkielen seurassa nykyisin hyvin vähäistä.

15. 3. Murresanakirja

Murresanakirjan laatimisesta alettiin puhua jo Virolaisen kirjallisuuden seurassa, ja vuonna 1920 perustettu Äidinkielen seura piti sanakirjaa alusta asti murteenkeruun etäisempänä tavoitteena. Murresanakirja on ollut monen sukupolven tutkijoiden työ. Professorit Lauri Kettunen, Andrus Saareste ja Julius Mägiste suunnittelivat tehtävät vuosiksi eteenpäin, ja Arnold Kask oli alusta asti myös mukana. Heidän pääasiallisena työnään oli aineiston keruun organisointi ja murrearkiston perustaminen. Vuonna 1939 ilmestyivät aikakauskirjan *Eesti Keel* numeroissa sanakirjan ensimmäiset koeartikkelit. Asiaan palattiin vuonna 1947 Kielen ja kirjallisuuden instituutin yhtenä päätehtävänä. Entisen murrearkiston työntekijöistä tuli perustetun tutkimuslaitoksen ensimmäiset tutkijat. Instituutin murreosaston johtaja Arnold Kask laati sanakirjan kokoamisen periaatteet ja kirjoitti muutamia koeartikkeleita. Työ on jatkunut murreosaston seuraavien johtajien Mari Mustin, Valdek Pallin ja Jüri Viikbergin johdolla.

Sanakirjan varsinaiseen kirjoittamiseen ei kuitenkaan voitu 1940-luvulla ryhtyä, koska aakkosellista kortistoa ei ollut. Sanastokokoelmat oli järjestetty pitäjittäin. Se merkitsi, että yhden sanaartikkelin kirjoittamiseen täytyi katsoa aineistoa ainakin 50 eri paikasta. Koska oli tärkeä säilyttää myös pitäjäkokoelmat, aloitettiin 1950-luvun alussa opiskelijoiden ja muiden avustajien voimin kokoelmien kopiointi. Aakkosellinen yhteiskortisto (koondkartoteek) valmistui 1963, mutta sitä täydennetään jatkuvasti. Vuoden 1996 lopussa kortistossa oli yli 2,7 miljoonaa sanalippua. 1960-luvun puolivälissä tarkennettiin arkistotyöstä saadun kokemuksen pohjalta uudestaan sanakirjan tekemisen periaatteet ja aloitettiin koeartikkelien kirjoittaminen. Vuonna 1968 ilmestyi *Eesti murrete sõnaraamatu prospekt* (Viron murteiden sanakirjan suunnitelma), jossa julkaistiin sanakirjan laatimisen periaatteet ja muutamia koeartikkeleita. Seuranneen kriittisen keskustelun johdosta muutettiin vuosina 1976–1977 sanakirjan laatimisen periaatteita jonkin verran ja toimitettiin uudelleen jo valmiit osat. Vuonna 1995 sanakirjan käsikirjoitus oli valmis s-kirjaimeen saakka. Koska työ oli kestänyt 30 vuot-

ta, käsikirjoitus oli osittain vanhentunut. Pääpaino siirtyi olemassaolevien osien täydentämiseen, toimittamiseen ja julkaisemiseen. Vuosina 1994–1996 on painettuna ilmestynyt viisi vihkoa alusta (toimittajat Helmi Neetar, Ellen Niit ja Evi Ross). Aineiston perusteella voi laskea, että sanakirjan laajuus tulee olemaan vähintään kymmenen viisivihkoista osaa. Ensimmäinen murteentutkijoiden sukupolvi oli kerännyt aineistoa, seuraavan, toisen maailmansodan jälkeen yliopistosta valmistuneen sukupolven tehtäväksi jäi yhteiskortiston perustaminen ja sanakirjan kokoamisperiaatteiden laatiminen. Valmiiden osien toimittajat kuuluvat jo kolmanteen murteentutkijapolveen.

1970-luvun lopulla, kun Kielen ja kirjallisuuden instituutti oli saanut ensimmäisen tietokoneen, tietokoneilingvistiikan osastossa suunniteltiin ohjelma, jonka yhtenä osana oli myös viron murteiden sanastosuhteiden tutkiminen. Sitä varten murreosasto laati murre-sanakirjan hakusanojen luettelon levikkitietoineen. Koska ison murre-sanakirjan ilmestyminen näytti olevan hyvin kaukana, päätettiin tämä hakusanasto julkaista. Hakusanoihin ja levikkitietoihin lisättiin oleelliset murrevariantit ja lyhyesti sanan merkitykset. Tarpeen vaatiessa esitettiin sanan kirjakielinen vastine (käännös). VALDEK PALLin toimittama kaksiosainen *Väike murdesõnastik* (Pieni murre-sanakirja) ilmestyi 1982–1989. Hakusanasto tarjoaa tietoja siitä, millaisista sanoista ja kuinka laajalta alueelta on aineistoa murrearkistossa. Tutkija voi tarpeen mukaan saada jo yksityiskohdaisemman kuvan sanan äännevarianteista, merkityksistä, fraasiyhteyksistä ym. Tietokoneen avulla on suunniteltu muitakin suppeahkoja sanakirjoja. Valdek Pallin *Idamurde sõnastik* (Itämurteen sanakirja) ilmestyi 1994.

15. 4. Murretekstien julkaiseminen

Viron kielen instituutin murresektorin toinen tehtävä murre-sanakirjan ohella on ollut kerätyn murreaineiston julkaiseminen, murretekstien kokoaminen kirjoiksi. Murrearkistoon on pitkän ajan kuluessa kerääntynyt kielellisesti, kansatieteellisesti ja kansanrunou-

dellisesti hyvin mielenkiintoisia murretekstejä. Tieteellinen julkaisusarja *Eesti murded* (Viron murteet) suunniteltiin kahdeksanosaiseksi, yksi kirja jokaiselta murrealueelta. Julkaisun tieteellisyys merkitsi, että tekstit kirjoitettiin foneettisella tarkekirjoituksella, julkaistiin kommentoituina ja jokaisen kirjan esipuheena oli katsaus alueen murteeseen eli 20–30-sivuinen kielellisten piirteiden ja sanaston analyysi. Tekstikokoelmien julkaiseminen aloitettiin 1960-luvulla, ja kolme ensimmäistä ilmestyivät suhteellisen nopeasti: vuonna 1961 Salme Tanningin *Mulgi muredetekstid*, 1965 Mari Mustin *Keskmurde tekstid* ja 1970 Hella Keemin *Tartu murde tekstid*. Painoteknisten ongelmien vuoksi Mari Mustin *Kirderannikumurde tekstid* tuli julki vasta 1995 ja Aili Univeren kokoama *Ida-murde tekstid* 1996. Lisäksi on eri otsikoilla ilmestynyt murretekstejä sarjassa *Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide muredetekste* (Valikoima Äidinkielen seuran kirjeenvaihtajien murretekstejä). On julkaistu myös äänilevy, joka yhdessä tekstikirjan kanssa on hyvää oppimateriaalia koululaisille ja muille murteista kiinnostuneille.

Viron kielen instituutin murreosaston projekteihin kuuluu kaikkien murretekstien siirtäminen tiedostoiksi. Ne yhdessä muodostaisivat koko Viron alueen kattavan arvokkaan tekstikorpuksen. Korpuksesta saisi aineistoa sekä eri murteiden sanakirjojen laatimiseen että muoto-opin ja syntaksin tutkimiseen. Tämä työ on kesken. Nykyisin suuri osa instituutissa laadituista ja keskeneräisistäkin sanakirjoista on myös tiedostoina: *Väike murdesõnastik* (73 397 hakusanaa), *Eesti murrete sõnaraamat* -murreosanakirjan ilmestyneet osat ja Valdek Pallin kokoama *Idamurde sõnastik* (7000 hakusanaa).

Aineistoja voi käyttää monella tavalla. Eniten on käytetty tiedonhakupohjaista *Väike murdesõnastik* -teoksesta on laadittu runsaasti levikkipohjaisia hakulistoja (esimerkiksi Kihnun sanat tai rannikkomurteen sanat tai Hiidenmaan ja Etelä-Viron yhteiset sanat jne.) Sellaisia sanaluetteloita on otettu mukaan murteenkeruukoille ja niitä on käytetty tutkimustyössä. Hakuja on tehty myös muiden tunnusten perusteella, esim. *u*-johtimiset verbit, kasvien nimet, johdostietoja sisältävät sana-artikkelit jne.

Toinen keskeinen käyttöala on sanakirjamuunnokset. Jokaises-

ta sanakirjasta on tehty käänteissanakirja, jossa sanat on esitetty aakkosellisesti sanan loppukirjainten mukaisesti. Se auttaa paljon kieliopin tutkijoita, esimerkiksi johdokset ovat sen avulla helposti kerättävissä. On muodostettu varianttien sanasto, johon on itsenäisesti hakusanoiksi nostettu kaikki pienen murreosanaston sana-artikkeleissa esiintyvät variantit. Myös vertailu muihin sanakirjoihin on mahdollista, esimerkiksi on luetteloitu pienen murreosanaston ja oikeakielisyyssanakirjan yhteisiä sanoja. Tekstejä on hyödynnetty vähemmän, mutta esimerkiksi Valdek Pallin itämurteiden sanakirja on laadittu itämurteen tekstien pohjalta. Sana- ja sananmuotoluetteloita on tehty muistakin teksteistä.

15. 5. Murteentutkimus

Professori Andrus Saaresten tutkimustyötä viron murteiden parissa jatkoi sodan jälkeen pääasiallisesti ARNOLD KASK (1902–1994). Hän oli käynyt murteenkeruumatkoilla jo ennen sotaa, ja hänestä oli tullut Äidinkielen seuran murretoimikunnan jäsen ja professori Saaresten lähimpiä apulaisia. Murteenkeruun keskeytti koulutyö vuonna 1929, mutta dialektologin kokemukset olivat myöhemmin tarpeen, kun hänen tehtävänään oli ohjata ja johtaa viron murreaineiston kokoamista ja tutkimista. Vuosikymmeniä hän piti yliopistossa viron murteiden kursseja ja ohjasi opiskelijoiden kenttätöitä.

Murteentutkimuksessa Kask oli kiinnostunut lähinnä kahdesta ongelmasta: miten viron kielen alue jakautuu murteisiin ja murreryhmiin sekä millainen on aikojen kuluessa ollut viron kirjakielen murretausta. Hän yhdisti näin kaksi tutkimuskohdetta, murteet ja kirjakielen kehityksen. Vuonna 1956 hän julkaisi kokoomateoksessa *Eesti rahva etnilisest ajaloost* (Viron kansan etnisestä historiasta) yleistutkimuksen viron murteiden muodostumisesta ja jakaantumisesta. Siinä on huomattavasti korjattu siihenastista tietoa viron murrerajoista. Ehkä tärkein uudistus on jako kolmeen päämurteeseen: aikaisempien pohjoisviron ja eteläviron lisäksi Kask pitää itsenäisenä päämurteena myös Koillis-Viron rannikon murretta. Tällainen murrejakauma on ollut voimassa viron dialektologiassa tähän

saakka. Kielihistorian ja murteiden tutkijat ovat keskustelleet paljon koillisrannikkomurteen asemasta. Koillismurteen parhaista tunti-joista Mari Must on Arnold Kaskin tapaan vakuuttunut, että koillisviro on viron alueen kolmas päämurre, koska se poikkeaa paljon muista pohjoisviron murteista ja liittyy Vaivaran alueella selvästi muihin itämerensuomalaisiin kieliin. Eri käsityksiä koillisrannikkomurteen iästä ja alkuperästä ovat esittäneet Paul Ariste ja Tiit-Rein Viitso.

Arnold Kaskin tutkimuksia viron kirjakielen ja murteiden suhteista *Eesti kirjakeele murdelise tausta kujunemisest* (1962) ja *Eesti murded ja kirjakeel* (1983) on tarkemmin käsitelty kirjakielen historian tutkimusta esittelevässä jaksossa.

Äännehistorian kuvauksia on Tarton yliopistossa ja viron kielen instituutissa tehty joistakin pitäjänmurteista, esimerkiksi ENN KOIT (1914–1969) sai valmiiksi tutkimuksen Saarenmaan Kihelkonnän murteesta (1959), mutta niistä on myöhemmin julkaistu vain SALME NIGOLin (s. 1920) *Hargla murraku konsonantism* (Harglan murteen konsonantit, 1994). Vuonna 1985 ELLEN NIIT (s. 1944) esitti lisensiaatintyönä tutkimuksen *Eesti rannamurrete prosoodilised karakteristikud ja balti prosoodilise areaali struktuur* (Viron rantamurteiden prosodiset piirteet ja Baltian prosodisen alueen rakenne), jossa analysoidaan mahdollisia yhteispiirteitä Itämeren alueen kielten ääntämyksessä ja Viron saarten ja länsirannan murteiden asemaa. Murteiden muoto-oppia on tutkittu vielä vähemmän, vasta vuonna 1996 on Tarton yliopiston dosentti KARL PAJUSALU (s. 1963) julkaissut perusteellisen tohtorinväitöskirjan *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi* (ilmestynyt Turun yliopiston julkaisusarjassa), jonka aiheena on analysoida verbin taivutusmorfologiaa usean kielen ja murteen liittymä-alueella Karksissa, sen murteen variaatiota ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Kun perinteisessä murteentutkimuksessa taivutuksen vaihtelua on pidetty kiusallisena ja lainatut kieliilmiöt ovat usein jääneet tutkimuksen ulkopuolelle, niin Pajusalu on keskittynyt nimenomaan varianttien tutkimiseen. Lisäksi hän on seurannut variaation muuttumista ajallisesti käyttäen aineistona murrearkiston kokoelmia vuosilta 1936–1959 ja itse vuosina

1984–1994 keräämäänsä materiaalia. Vaikka muualla maailmassa, esimerkiksi Suomessakin, variaatiotutkimuksia on harrastettu jo kauan, Virossa kyseistä tutkimusmenetelmää on ensimmäisenä soveltanut Karl Pajusalu.

Viron murteiden syntaksin alalta on HELMI NEETARin (s. 1934) tutkimus *Aluse ja öeldise ühildumine eesti murretes* (Subjektin ja predikaatin kongruenssi viron murteissa, 1965). 1960-luvulta on myös HELMI VIIRESin (1919–1984) sananmuodostuksen alaan kuuluva tutkimus *ne-liitelised omadussõnad eesti murretes* (*ne*-suffiksilliset adjektiivit viron murteissa, 1963) ja ELLI RIIKO-JAN (s. 1919) *Eesti nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus* (Viron yhdysnominien nominatiivisen liittymisen kansankielinen perusta, 1960). Kaikkia kolmea viimeksimainittua liseniaatintyön tasoista tutkimusta säilytetään käsikirjoituksina Viron kielen instituutissa. Laajin tutkimus on HELMI NEETARin tohtorinväitöskirja *Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes* (Deverbaalinen nomininmuodostus viron murteissa, ilmestynyt 1990).

Leksikologisten tutkimusten joukossa on lainasanatutkimuksia. MARI MUST (s. 1920) on tutkinut venäjän lainasanoja viron murteissa. Ensimmäinen versio valmistui 1950-luvulla liseniaatintyönä, mutta tekijä on laajentanut sen myöhemmin kirjaksi, joka odottaa ilmestymistä. LEMBIT VABA (s. 1945) on tutkinut latvialaisia lainasanoja viron murteissa ja julkaissut aiheesta kaksi kirjaa: *Läti laensõnad eesti keeles* (Latvialaislainat virossa) 1977 ja *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest* (Tutkimuksia latvialais-virolaisista kielisuhteista) Tampereen yliopiston julkaisusarjassa 1998. Jälkimmäinen tutkimus toi hänelle tohtorin arvon. On myös kokonaisia semanttisia kenttiä kattavia temaattisia tutkimuksia. MART MÄGER (1935–1992) on tutkinut linnunnimityksiä viron murteissa ja hänen tutkimuksensa *Eesti linnunimetus* (Viron linnunnimitykset) ilmestyi 1967. VILJA OJA (s. 1945) esitti liseniaatintyönsä värien nimityksistä viron murteissa. Tästä tutkimuksesta on ilmestynyt vuonna 1997 yhteenveto *Värvinimetuste moodustamine eesti murretes* (Väriinnimityksien muodostus viron murteissa, julkaisija Viron kielen instituutti) ja *The designation of colours in Estonian dialects* (julkaisija Tallinnan kasvatustieteellinen yliopisto). Laajoja mur-

realueen erikoissanastoja koskevia tutkimuksia on kaksi, jotka kumpikin on tehty Viron ulkopuolella. TIINA SÖDERMAN (s. 1959) väitteli vuonna 1996 Upsalassa tohtoriksi koillisviron rannikkomurteen sanastoa koskevalla tutkimuksella *Lexical Characteristics of the Estonian North Eastern Coastal Dialect*, ja vuonna 1998 ilmestyi Helsingissä EINO KOPOSEN (s. 1957) väitöskirja *Eteläviron murteen sanaston alkuperä*.

Eteläviro on muiden itämerensuomalaisten murteiden joukossa erilainen, ja siksi eteläviron äänteellisiin, muoto-opillisiin ja sanastollisiin piirteisiin ovat kiinnittäneet huomiota myös suomalaiset sukukielten tutkijat (vuosisadan alkupuolen Setälän, Kettusen, Ojan-suun lisäksi viime vuosina esimerkiksi Kalevi Wiik, Pekka Sammallahhti, Seppo Suhonen, Eino Koponen). Virolaisista on Tarton yliopiston itämerensuomalaisten kielten professori TIIT-REIN VIITSO (s. 1938) julkaissut vuonna 1990 aikakauskirjassa *Linguistica Uralica* artikkelit *Stress and Quantity in North Setu* ja *Vowels and Consonants in North Setu*. Vuonna 1995 ilmestyivät ÜLO TOOM-SALUN (s. 1960) *Setu verbi grammatika ja sõnastikud* (Setukaisverbin kielioppi ja sanastot) ja HELLA KEEMIN (1915–1997) *Võru keel* (Võrun kieli). Edellinen sisältää setukaismurteen verbien luettelon ja verbien taivutussysteemin kuvauksen, jälkimmäinen on kauan odotettu yleiskatsaus võrun murteen erikoispiirteistä ja kielioppisysteemistä. Koko murrealueen kuvauksista on ennen Hella Keemin kirjaa ilmestynyt vain MARI MUSTIN *Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade* (Koillisviron murre. Äänteellinen ja kieliopillinen kuvaus, 1987). Muita murrealueita kuvaavat vain lyhyet katsaukset *Eesti murded* -sarjan tekstikokoelmien alussa. Tutkimuksia ei siis ole riittävästi. Viron kielen historia kaipaa Huno Rätsepin mukaan ehdottomasti tutkimuksia monista kieli-ilmiöistä viron murteissa, esimerkiksi sisäheitosta, loppuheitosta, vartalokonsonantin geminaatiosta, essiivin, preesensin 3. persoonan ja imperfektin muodoista jne. Ainoa jonkin kielenpiirteen levikkiä ja ominaisuuksia käsittelevä nykyaikainen tutkimus on Viron ulkopuolelta: KALEVI WIIKIN *Viron vokaalisointu* (Helsinki 1988). Valitettavasti vähänkään laajempaa yleiskatsausta tai käsikirjaa viron murteista, ei ole, korkeakoulun oppikirjasta puhumattakaan.

Viron kielen instituutin tutkijat HELMI NEETAR ja VILJA OJA ovat osallistuneet laajan kansainvälisen julkaisun *Atlas Linguarum Europae* laatimiseen vuosina 1976–1986. Euroopan kieliatlaksesta on ilmestynyt osia (Assen/Maastricht 1983–1990). Vuodesta 1987 samat tutkijat osallistuvat kansainväliseen yhteistyöprojektiin *Itämerensuomalainen kieliatlas*.

Murrearkistossa on myös laaja paikannimikokoelma, jota alusta asti on koottu ja täydennetty. Vuonna 1972 osastoon muodostettiin nimistöryhmä murreosaston johtajan VALDEK PALLin (s. 1927) johdolla. Valdek Pall on väitellyt tohtoriksi tutkimuksella Pohjois-Tartonmaan paikannimistä ja julkaissut siitä kaksiosaisen kirjan (*Põhja-Tartumaa kohanimed* 'Pohjois-Tartonmaan paikannimet' I 1969, II 1977). Licensiaatintyönsä paikannimistä ovat tehneet JAAK SIMM (1943–1981, *Võnnu kihelkonna asustuslane toponüümika*, 'Vönnun pitäjän asutusteemainen nimistö', käsikirjotus 1973) ja Saarenmaan paikannimien tutkija MARJE KALLASMAA (*Eesti mikrotoponüümika struktuur* 'Viron kohdepaikannimistön rakenne', 1981). Marje Kallasmaa (s. 1950) on vuonna 1996 julkaissut myös monografian *Saaremaa kohanimed I* (Saarenmaan paikannimet).

Tarton yliopistossa, jossa on opetuksen yhteydessä tehty aina jonkin verran myös murteentutkimusta, on 1990-luvulla alettu tutkia murteiden sulautumisprosesseja, tällä kertaa sosiolingvistiikan teoriaan tukeutuen. Opiskelijoista ja jatko-opiskelijoista koostuva työryhmä tutki kielitieteen tohtori KARL PAJUSALUN johdolla kolmena kesänä erään etelävirolaisen kylän jokaisen asukkaan (11–95 vuotiaat) kielenkäyttöä ja suhtautumista murteeseen. Ensimmäinen tutkimusraportti on julkaistu *Keel ja Kirjandus* -lehdessä 4/1994. Viime vuosina on eteläviron kieli, pääasiallisesti võrun murre tai, niin kuin jotkut sanovat, võrun murteen pohjalta kehittynyt eteläviron yleispuhekieli, alkanut uudestaan levitä yhteiskunnalliseen käyttöön. Sitä käytetään radiossa ja paikallisessa sanomalehdessä, sillä on julkaistu kirjoja ym. Suunnitellaan võrun kielen kehittämistä kirjakieleksi, ja on oikea aika kysyä, tarvitsevatko paikalliset asukkaat sitä, ovatko he siitä kiinnostuneita. Tutkimus selvitti kolmen ikäryhmän kielelliset erikoispiirteet. Ennen vuotta 1935 synty-

neet puhuvat perinteistä murretta. 1935–1960 syntyneet osaavat murretta, mutta ovat sosiaalisesti kaksikielisiä. Heidän murteenkäyttönsä on hyvin vaihtelevaa, siinä on paljon muuntelua. Vuoden 1960 jälkeen syntyneillä kirjakieli sujuu murretta paremmin. Murre on vain kotikieli, ja heidän murretaidossaan on eniten yksittäisiä vaihteluja. Yleinen ääntämys ja intonaatio muistuttavat enemmän pohjoisviroa myös silloin kun nuori puhuu murretta, eikä murretaito riitä murteen käyttämiseen kaikissa tilanteissa. Karl Pajusalu oppilaineen jatkaa nykypäivän Etelä-Viron murteiden tutkimista.

KIRJALLISUUTTA

- KASK, Arnold: Eesti murrete uurimise ajaloost. – Kodumurre 9, Tallinn 1969.
- MUST, Mari: Arnold Kask ja eesti murdeuurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat 18, Tallinn 1972.
- MUST, Mari: Eesti murdearhiiv II poolsajandi künnisel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 17, Tallinn 1971.
- RÄTSEP, Huno: Emakeele Seltsi tänapäev. – Keel ja Kirjandus 1980: 135–140.
- VIKBERG, Jüri: Murdesektor 1947–1996. – Eesti filoloogia poolsajand teaduste akadeemias. Tallinn 1997: 10–28.
- VIKS, Ülle: Eesti mured arvutis. – Keel ja Kirjandus 1992: 346–348.

16. Sanastontutkimukset ja sanakirjat

16. 1. Lähtökohdat

Kulttuurikielten yksi tunnus on kehittynyt leksikografia. Sanakirjojen olemassaolo ilmaisee muun muassa kielen elinvoimaa. Siksi on myös ymmärrettävää kaikenlaisten sanakirjojen yhä kasvava kiinnostus ja kysyntä. 1600–1800-luvuilla Virossa ilmestyi vain käännössanakirjoja, mutta parhaat niistä, kuten Wiedemannin virolais-saksalainen sanakirja, sisälsivät runsaasti monipuolista tietoa viron kielen leksikosta. Ensimmäinen yksikielinen viron sanakirja oli *Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat* (1918), joka aloitti viron myöhempien oikeakielisyyssanakirjojen perinteen. 1920-luvulta on peräisin Viron sanakirjaohjelma, joka laadittiin suomen kielen sanakirjojen ohjelmaa esikuvana pitäen. Nimittäin jo vuonna 1896 Helsingin yliopiston suomen kielen professori E. N. Setälä esitti suunnitelman koota suomen kielestä kolme isoa sanakirjaa: kansankielen sanakirja, vanhan kirjakielen sanakirja sekä nykykirjakielen sanakirja. Myöhemmin niihin tuli lisää vielä kaksi sanakirjaa: karjalan kielen sanakirja ja etymologinen sanakirja.

Virossakin päätettiin 1920-luvulla laatia kansankielen sanakirja. Mutta professori Andrus Saarestella oli sen lisäksi oma, henkilökohtainen päämääränsä: ranskalaiseen tapaan viron kielen ideografisen, käsittepiireittäisen sanakirjan laatiminen ja kieliatlaksen koostaminen. Etujen ristiriita aiheutti 1930-luvulla vakaviakin erimielisyyksiä ja hidasti päämäärien saavuttamista. Saaresten *Eesti keele mõisteline sõnaraamat* ilmestyi Ruotsissa vuosina 1958–1968, kollektiivisesta isosta murre-sanakirjasta taas ilmestyivät ensimmäiset vihkot 1990-luvulla. Sanakirjaa on perusteellisemmin käsitelty murteentutkimuksen yhteydessä.

Nykyviron sanakirjan hanke muuttui Virossa 1920-luvulla vi-

ron oikeakielisyyssanakirjan suurprojektiksi, josta vastasi Virolaisen kirjallisuuden seura. Käsikirjoituksen laati suureksi osaksi Tarton yliopiston viron lehtori Johannes Voldemar Veski, ja se ilmestyi vuosina 1925–1938. Se ei ollut selityssanakirja, mutta siinä esitettiin runsaasti uusia termejä yliopisto-opetuksen käyttöön. Toisin kuin muilla kielen osa-alueilla viron tiedekielen termien kehittämiseen vaikutti suomi vain vähän. Veski suosi omia johdoksia ja vältti yleensä suomen malleja. Oikeakielisyyssanakirjojen laatiminen ja julkaiseminen on jatkunut. Ne liittyvät laajempaan kielenohjailutyöhön ja niitä on perusteellisemmin käsitelty kielenohjailun yhteydessä. Todelliseen nykyviron sanakirjan hankkeeseen ryhdyttiin Virossa vasta 1960-luvulla.

Selviä vanhan kirjaviron sanakirjan kaavailuja ei 1920- ja 1930-luvulla ollut. 1960-luvulla alettiin Tarton yliopistossa koota opiskelijoiden avulla vanhan kirjakielen arkistoa. Syksyllä 1995 aineistoa ryhdyttiin siirtämään tietokoneeseen ja 1997 ilmestyi *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik* (Viron kielen vanhimmat tekstit ja sanasto), joka sisältää kaikki 1200–1500-luvuilta tiedossa olevat vironkieliset tekstit ja niiden pohjalta laaditun sanaston. Viron etymologisen sanakirjan käsikirjoitusta alkoi Ruotsissa Lundissa koota Julius Mägiste 1950-luvulla. Saksankielisen käsikirjoituksen laatiminen kesti tekijän kuolemaan asti. Suomalais-Ugrilainen Seura julkaisi tämän viimeistelemättömän käsikirjoituksen faksimilepainoksena 1980-luvulla. Nykyisin Tallinnan Viron kielen instituutissa kerätään etymologista kortistoa ja suunnitellaan sanakirjan tekemistä. Näitä projekteja on käsitelty perusteellisemmin kirjakielen historian tutkimuksen yhteydessä.

16. 2. Nykyviron sanakirja

1950-luvulla julkaistiin Suomessa *Nykysuomen sanakirja* ja aloitettiin *Suomen etymologisen sanakirjan* julkaiseminen. Näiden esimerkkien mukaisesti 1960-luvun alussa pantiin alulle vastaavanlaisen viron sanakirjan hanke. Kielen ja kirjallisuuden instituutin sanakirjaosasto kokosi viron kirjakielestä laajan aineiston, ja samalla

ryhdyttiin laatimaan käsikirjoitusta. Nykyviron sanakirjasta — *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* — tiedetään ennen kaikkea se, että sen tekeminen on kestänyt kauan. Erikoispitkää valmistumisaikaa vaatineita kirjakielen sanakirjoja tuntevat muutkin kulttuurikansat: 1700-luvulla ilmestynyttä Ranskan akatemian sanakirjaa tehtiin 60 vuotta, 13-osaista Oxfordin englannin sanakirjaa laadittiin parikymmentä vuotta, ja se ilmestyi vuosina 1884–1928. Kymmenosainen nykyruotsin sanakirja ilmestyi 1915–1972. Nykysuomen sanakirja aloitettiin vuonna 1927, ilmestyi 1951–1961.

Nykyviron sanaston kortistoa alettiin koota vuonna 1955. Riittävänä määränä pidettiin neljää miljoonaa sanalippua. Tämä päämäärä saavutettiin 1980-luvun loppupuolella. Käsikirjoitusta alettiin kirjoittaa jo aikaisemmin, niin että vuonna 1988 ilmestyi sanakirjan ensimmäinen vihko. 24 suunnitellusta vihkosta on vuoden 1997 loppuun mennessä ilmestynyt 13. Kyseessä on deskriptiivinen sanakirja, joka ei arvioi, suosittele eikä normita. Sanakirjan perustehtävä on esittää sanojen merkitykset ja esimerkkilauseiden avulla osoittaa olennaisimmat semanttiset ja syntaktiset yhteydet, joissa sana esiintyy. Jokaisen hakusanan kohdalla on numeroitu sen eri merkitykset ja esitetty runsaasti esimerkkiaineistoa (lauseita, fraaseja) valaisemaan sanan käyttömahdollisuuksia. Ensimmäisen vihkon alussa on esipuhe, jossa selitetään sanakirjan aineiston esittämisen periaatteita ja sanakirjan rakennetta. Ongelmana on uusimman sanaston puuttuminen. Aineistoa on kerätty pääasiallisesti 1930–1960-lukujen kaunokirjallisuudesta. Myöhempää aineistoa on hyvin vähän. Se on ymmärrettävää, sillä tällaisen sanakirjan tekeminen käsin ja laatikokortiston avulla on auttamattoman vanhanaikaista. Vastaavaa tehtiin 1600-luvulla Ranskassa, viime vuosisadalla Englannissa ja tällä vuosisadalla Ruotsissa, Suomessa ja Unkarissa. Virossa työ venyy 2000-luvulle.

Nykyään tehdään sanakirjoja eri tavalla, uudempaa ja tuoretta aineistoa kerätään tietokoneen avulla. Nykyaikainen sanakirjakeskus sisältää tietokonesanakirjojen tietokannan ja tekstikorpuksen. Tietokanta merkitsee yksinkertaisesti monia sanakirjoja, jotka on muokattu tiedostoiksi. Tietokannan (andmebaas) kanssa voi kommunikoida ja saada siitä tarvittavia tietoja. Tekstikorpus on suuri

tekstikokoelma, joka edustaa yhtä kielikulttuuria. Maailmassa on erikokoisia tekstikorpuksia, yhdestä miljoonasta saneesta aina saataan miljoonaan, ja niitä käytetään sanakirjojen laatimiseen ja lingvistisiin tutkimuksiin. Tarton yliopistossa on vuonna 1991 aloitettu viron kielen tekstikorpuksen luominen. Projektin johtajana on Tarton yliopiston yleisen kielitieteen professori HALDUR ÕIM (s.1942). Korpus on suunniteltu alakorpusten systeemiksi, johon sisältyvät nykykirjakielen korpus ja lisäkorpuksset, suullisen puhekielen korpus, murteiden ja sosiolektien korpus, ulkovirolaisen kielen korpus ja vanhan kirjaviron korpus. Valmiina on viron kirjakielen tekstikorpus, noin miljoona sanetta vuosilta 1983–1987. Lisäkorpuksset on suunniteltu käsittämään aineistoa eri vuosikymmeniltä. Kirjakielen korpus sisältää erityylishä tekstejä, kaunokirjallisuutta, lehtikieltä, virkakieltä jne. Korpuksen valmiit osat ovat käytössä myös internetissä. Tarkempaa tietoa voi saada *Keel ja Kirjandus* -lehdessä ilmestyneestä artikkelista *Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpus: ülevaade tehtust ja probleemidest* (lokakuu 1993).

16. 3. Erikoiskiellen sanakirjat

Runsaasti on Virossa ilmestynyt eri tieteenalojen erikoissanastoja, terminologisia sanakirjoja. Virossa on aina pidetty tärkeänä terminologista työtä ja pidetty huolta siitä, että tieteelliset termit ja standardit ovat omakielisiä ja omamallisia, eivät venäjänkielisiä eivätkä venäjänmallisia, vaikka painostus oli aikamoinen. Toisen maailmansodan jälkeen on ilmestynyt satoja erikoissanastoja ja on kehitetty alkuperäinen ja itsenäinen erikoiskielioppi (Tiiu Ereht, Henn Saari, Rein Kull, Uno Mereste, Ustus Agur). Vuonna 1982 ilmestyi Tiiu Erehtin kirja *Eesti oskuskeel*, joka on samanaikaisesti terminmuodostuksen teorian esitys ja käytännön termistötyön käsikirja.

Myös nyky-Virossa pidetään tärkeänä äidinkielen terminologian kehittämistä. Sen ansiosta on olemassa *Eesti entsüklopeedia* (Viron tietosanakirja) ja vironkielinen tieteellinen kirjallisuus. Suurten monikielisten erikoisalojen sanakirjojen laatiminen vie aikaa, mutta tiede muuttuu monilla aloilla hyvin nopeasti. Ennen

1990-lukua terminologiset sanakirjat olivat enimmäkseen kaksikielisiä, venäläis-virolaisia. Suuri osa tieteellisistä teksteistä, virkateksteistä ja standardeista levisi Viroon venäjältä niin kuin koko Neuvostoliitossa. Erikoiskielen huolto tarkoitti paljolti sopivien vironkielisten vastineiden etsimistä ja soveltamista venäjänkielisille ilmaisuille.

1990-luvulla tilanne muuttui ratkaisevasti:

- (1) Poliittisen ja taloudellisen tilanteen muuttumisen takia syntyi monella alalla uusia käsitesysteemejä (mm. talouselämässä, pankkialalla, tilastotieteessä, oikeustieteessä). Sellaiset alat, joilla neuvostoaikana ei ollut mitään merkitystä, esimerkiksi liike-elämä ja pörssi, ajankohtaistuivat. Toisaalta esimerkiksi luonnontieteissä tai tekniikan käsitemaailmassa sellaisia jyrkkiä muutoksia ei tapahtunut, joten niillä aloilla ei ole niin kiire saada uusia sanakirjoja.
- (2) Toiseksi muuttui kielellinen suuntaus. Ensimmäiseksi vieraaksi kieleksi tuli venäjän kielen tilalle englanti, jonka vaikutus oli huomattava erityisesti talousalalla. Monien alojen Suomen-suhteet vahvistuivat, jonka vuoksi myös suomen kielen merkitys viron erikoissanastoissa (liike-elämä, hotelliala, pörssi, lentoliikenne, rakennusala, kirjastoala, maatalous jne.) kasvoi.
- (3) 1990-luvulla ilmestyi myös useita kustantamoissa odottaneita sanakirjoja, jotka olivat valmiina jo aikaisemmin, mutta joiden julkaisemista neuvostoaikainen kustannusmonopoli ei pitänyt tarkoituksenmukaisena. Nyt, kun syntyi useita uusia kustannusyhtiöitä, valmiiden käsikirjoitusten julkaiseminen helpottui. Kaiken tämän seurauksena ilmestyi 74 erikoissanastoa vuosina 1991–1995. Niiden joukossa on valitettavasti myös sellaisia, jotka aikaisemman tiukan kontrollin aikana eivät mitenkään olisi päässeet ilmestymään, mutta nyt kustantamisvapauden aikana jokainen voi julkaista mitä haluaa, jos uskoo tuotteensa myyvän. Kaikenlaiset firmat ja osakeyhtiöt etsivät terminologeja, asiantuntijoita, jotka laatisivat nopeasti eri alojen käännössanastoja. Lisäksi ilmestyy kielitieteellisesti korkeatasoisia erikoisalojen suurteoksia, joita on tehty kansainvälisin voimin

ja huolellisesti. Vuonna 1988 ilmestyi esimerkiksi kuusikielinen vesiensuojelun sanakirja (suomi, englanti, saksa, ruotsi, venäjä, viro) ja metsäsanasto, jossa on 125 käsitettä 14 kielellä. Luonnontieteen, tekniikan, psykologian ym. aloilta on ilmestynyt sanakirjoja.

Sekä asiantuntijoilta että kielenohjailun ammattilaisilta on saanut korkean arvosanan viime vuosina esimerkiksi vuonna 1991 ilmestynyt englannin, venäjän- ja vironkielinen tietokonealan sanakirja (tekijät Agur, Hanson, Kull). Vuodesta 1994 se on myös tietoverkossa. Siihen lisätään jatkuvasti uusi käsitteitä ja kieliä. Tietokoneversioon on lisätty suomen kielikin. Vuonna 1992 ilmestyi *Ingliseesti majandusterminite seletussõnastik* (Englantilais-virolainen taloustermien selityssanakirja, tekijänä Uno Mereste). Viron talousala on nyt ensimmäistä kertaa englannin kielen vaikutuksen alainen. Vuoteen 1940 asti se kehittyi pääasiallisesti saksan ja viimeiset 50 vuotta venäjän vaikutuspiirissä. Sekaannus on suuri ja siksi on hyvin tärkeää, että monen talousasiantuntijan yhteistyönä ja viron ammattikielten *grand old manin* Uno Meresten toimittamana on ilmestynyt tällainen sanakirja. Vuonna 1994 Uno Meresteltä ilmestyi myös *Aktuaalne majandusleksikon* (Ajankohtainen taloussanasto), jossa tarjotaan keskeinen markkinatalouden vironkielinen käsitteistö. Suomen lakimiesliiton kustantamana ilmestyi 1994 Uno Liiva-kin ja Uno Meresten *Virolais-suomalais-englantilais-saksalais-venäläinen pörssisanakirja*. Melko laaja suomalais-virolainen liike-elämän sanakirja on vuonna 1995 julkaistu Vahur Raidin *Soomeesti ärisõnastik*. Kielentutkijoille on Mati ja Tiiu Erelin laatima *Virolais-suomalainen kielitieteen sanasto* (Castrenianumin toimitteita 41, 1992). Tarton yliopiston kustantamana ilmestyi 1995 sanakirjan laajennettu versio, johon on lisätty suomalais-virolainen indeksi.

Kaikista viime vuosikymmeninä ilmestyneistä erikoisalojen sanakirjoista saa tietoja seuraavista Tiiu Erelin artikkeleista: *Eesti oskussõnastikud 1976–1980* (*Keel ja Kirjandus* 1981, num. 10–11), *Eesti oskussõnastikud 1980–1985* (*Keel ja Kirjandus* 1986, num. 6–7), *Eesti oskussõnastikud 1986–1990* (*Keel ja Kirjandus* 1991,

num. 8–9), *Eesti oskussõnastikud 1991–1995 I–III* (Keel ja Kirjandus 1997, num. 5–6; 9–10; 11–12.) Näiden artikkeleiden lopussa on myös kaikkien ilmestyneiden sanakirjojen täydellinen bibliografia.

Yksi erikoissanastoista ansaitsee erikseen muutaman lauseen. Vuosikymmeniä odotettu Gustav Vilbasteen *Eesti taimenimetused* (Viron kasvien nimitykset) ilmestyi 1993. Kirjan 700 sivulla esittää kaikki viron kirja- ja kansankielestä tiedossa olevat kasvien nimitykset. Hakusanana on kasvin latinankielinen nimi, sen jälkeen virallinen nimitys viron kirjakielissä ja viittaus, josta selviää, milloin nimitystä on käytetty ensimmäisen kerran painettuna. Seuraavaksi tulevat aakkosjärjestyksessä kaikki muut kyseisen kasvin nimitykset eri murteissa ja kirjallisuudessa ja tieto siitä, mistä sana on merkitty muistiin. Gustav Vilbaste oli kasvitieteilijä. Kirjan toimittajina on ollut kielitieteilijöitä ja kasvitieteilijöitä, ja sen tekeminen kesti vuosikymmeniä. Teos ilmestyi Äidinkielen seuran kustantamana.

16. 4. Muita temaattisia sanakirjoja

1990-luvulla on ilmestynyt useita muitakin sanakirjoja, joiden aineisto on koottu tiettyä rajoitettua tarkoitusta silmällä pitäen. On ilmestynyt kaksi synonyymisanakirjaa, fraasisanakirja, antonyymisanakirja, slangisanakirja ja kaksi uusien sanojen sanakirjaa.

Synonyymisanastoja ilmestyi lyhyessä ajassa kaksi. Viron kielten instituutin johtajan, leksikografi Asta Õimin *Sünonüümisõnastik* ilmestyi Tallinnassa 1991 ja amerikanvirolaisen Paul Saagpakkin samaniminen sanakirja Kanadassa 1992. Kumpikaan ei tiennyt, että myös toinen tekee samantyyppistä sanakirjaa. Paul Saagpakilta oli aikaisemmin ilmestynyt *Eesti-inglise sõnaraamat* (1. painos Yhdysvalloissa 1982, toinen painos Tallinnassa 1992) ja Asta Õim oli tunnettu moniosaisen venäläis-virolaisen sanakirjan päätoimittajana. Saagpakkin synonyymisanaston aineistona onkin pääasiallisesti hänen oma virolais-englantilainen sanakirjansa, ja Asta Õimin aineisto on pääasiallisesti peräisin *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* -sanakirjan käsikirjoituksesta ja kortistosta. Kumpikin on tietenkin

hyödyntänyt myös Saaresten teosta *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*, joka paikoin on melko lähellä synonyymisanakirjaa. Tekijöillä on jonkin verran erilaiset päämäärät, vaikka kumpikin käyttää nimitystä synonyymisanasto.

Öimin lähtökohtana ovat ainoastaan synonyymit. Koska synonyymi ei ole mitenkään yksiselitteinen käsite, Öim esittää sanakirjan esipuheessa ne kriteerit, joiden mukaan hän synonyymin määrittelee. Hän pitää tärkeänä kolmea tunnusta: leksikaalinen merkitys, sanaluokka ja syntaktinen rooli lauseessa. Vain parhaassa tapauksessa esiintyvät kaikki kolme tunnusta. Öim on liittänyt sanakirjaan myös sellaiset sanat, joilla on vain kaksi synonyymin kolmesta tunnuksesta. Samaan synonyymiryppääseen voivat kuulua esimerkiksi eri sanaluokkaa olevat adjektiivit ja adverbit: *lokkis* 'kiharassa' — *käharas*, *kiharas*, *krässus*; *kahar*, *kähar*, *kahune*. Sama leksikaalinen merkitys ja syntaktinen rooli sallivat myös yksittäisen sanan ja fraasin pitämisen synonyymeinä: *tusatsema* 'olla huonolla tuulella' — *tuska tundma*, *tusane/ morn/ mossis/ turris olema*, *nina vingujama*, *mokk viltu*; *kangekaelne* 'uppiniskainen' — *ajab oma joru*, *ei jäta jonni*, *kange kui sikk*, *kael on kange* jne. On helppo havaita, että mukana on myös tulevan fraasisanakirjan aineistoa. Hakusanaksi on valittu dominanttisana eli pääsana, joka kaikkein ilmeisimmin kattaa koko synonyymirivin. Sen jälkeen tulevat keskeiset synonyymit, joilla on kaikki kolme pääsanatunnuksista, ja perifeeriset ilmaisut ja sanat, joilla on vain osa tunnuksista. Koska aineisto on peräisin nykyviron sanakirjan kortistosta, sanakirjassa on hyvin vähän murre-synonyymejä.

Saagpakkin sanakirjassa on runsaammin aineistoa, mutta sanakirja on teoreettisesti hatarampi. Synonyymin käsitettä ei ole määritetty, lyhyessä käsittelyssä on nostettu esiin ainoastaan leksikaalinen puoli. Dominanttia eli pääsanaa ei ole, kaikki sanat esiintyvät itsenäisinä hakusanoina ja synonyymit hakusanan selityksinä. Siksi toistoa on toisaalta tarpeettoman paljon, toisaalta käyttäjä ei voi olla varma, onko hän löytänyt koko tarvitsemansa aineiston. Esimerkiksi pontikan vironkieliset nimitykset on eri hakusanojen kohdalla esitetty seuraavasti:

hansa puskar, samagonn, samakas;
lepikuliisu puskar;
metsakohin puskar;
puskar salaviin, samagonn, *hansa*, *lepikuliisu*, *metsakohin*;
samagonn samakas, salaviin;
salaviin samagonn
 (hakusanaa *samakas* ei ole)

Amerikanvirolaisella Saagpakkilla on sanakirjaa kirjoittaessaan ollut toinenkin päämäärä: parantaa ja kartuttaa erityisesti ulkomailla asuvien virolaisnuorten vironkielistä sanastoa. Tekijä yrittää yhdistää synonyymisanaston ja selityssanaston. On hakusanoja, joiden merkitystä on vain selitetty muiden sanojen avulla, jotka eivät ole synonyymejä. Murresanoja Saagpakkilla on enemmän kuin Õimin sanakirjassa. Õim käyttää enimmäkseen nykykirjakieltä, Saagpakkilla on mukana myös sekä vanhentuneita että harvoin käytettyjä sanoja (neologismeja), samoin slangia. Sanoja on enemmän kuin Õimilla.

Pari vuotta synonyymisanakirjan jälkeen Asta Õim julkaisi fraasisanakirjan. *Fraseoloogiasõnaraamat* ilmestyi 1993. Sanakirjan 544 sivulla on runsaat 6000 fraasia ja ilmaisuja. Se on ensimmäinen niin laaja fraasiaineiston esitys. Fraasit on aakkostettu ensimmäisen sanan mukaan, sitten seuraa merkityksen selitys ja esimerkkiaineistoa ilmaisun käytöstä. Siten esimerkiksi kaikki kansanomaiset vertaukset (*nagu lepase reega*, *nagu kana takus*, *nagu koera kaelas vorst*) esiintyvät vertailusanan *nagu* 'kuin' kohdalla. Hakusanana voi olla idiomi (*hambasse puhuma*), vakiintunut sanonta (*pikka nina näitama/tegema*, *pilvedeni/pilvini*, *pilvedesse tõstma*), stereotyyppinen ilmaus tai klisee (*jätku leiba*, *tere tulemast*) tai idiomaattinen yhdyssana (*venivillem*, *hädapätakas*). Tarpeen vaatiessa viitataan myös tyyllilliseen ympäristöön, jossa fraasia käytetään. Sanakirjassa on esipuhe, jossa selostetaan sanakirjan rakennetta ja käyttöä.

Vuonna 1995 Asta Õimilta ilmestyi vielä yksi sanojen semanttisia suhteita kuvaava sanakirja, *Antonüümisõnastik*. Antonyymit ovat leksikaalisen paradigman jäseniä, joista yhden jäsenen merki-

tys on oppositiossa toisen jäsenen merkityksen kanssa: *suur* — *väike* 'iso — pieni', *vaene* — *rikas* 'köyhä — rikas', *ametlik* — *mitteametlik* 'virallinen — epävirallinen'. Oppositio perustuu usein kieltoon: *emakeelne* — *mitteemakeelne* 'äidinkielen — ei-äidinkielen', *tähtis* — *tähtsusetu* 'merkityksellinen — merkityksetön'. Vastakkaismerkityksisiä sanapareja muodostavat joko sama- tai erikantaiset sanat. Samakantaisilla antonyymeilla on jonkinlainen muodollinen kieltoyksikkö: virossa usein suffiksi *-tu* tai prefiksit (yhdyssanan alkukomponentit) *eba-*, *mitte-* (*korrektne* — *ebakorrektne* 'korrekti — epäkorrekti', *meeldiv* — *ebameeldiv* 'miellyttävä — epämiellyttävä', *olemine* — *mitteolemine* 'oleminen — olemattomuus', *õnnelik* — *õnnetu* 'onnellinen — onneton'). Erikantaiset eli leksikaaliset antonyymit eivät ole muodollisesti merkittyjä: *pikk* — *lühike* 'pitkä — lyhyt', *kuum* — *külm* 'kuuma — kylmä', *ees* — *taga* 'edessä — takana'. Sanakirjassa on runsaat kaksituhatta antonyymiparia. Aineisto on enimmäkseen kirjakielen (yleiskielen). Hakusanana on antonyymipari. Parin ensimmäisenä jäsenenä on kielellisesti tai semanttisesti tunnusmerkitön (positiivinen) sana, mutta aakkostettuna löytyy myös antonyymiparin toinen sana, josta viitataan oikeaan hakusanaan. Myös synonyymisillä antonyymipareilla on viitteet: *nägus* — *näotu* → *ilus* — *inetu* 'kaunis — ruma'. Antonyymien merkitystä tai käyttöalaa selitetään tekstiesimerkkien avulla. Sana-artikkeli sisältää tekstinäytteitä sanojen käytöstä ja synonyymejä kummallekin antonyymiparin jäsenelle.

Vuonna 1991 ilmestyi Tallinnassa omakustanteena Mai Loogin *Esimene eesti slängi sõnaraamat* (Ensimmäinen viron slangin sanakirja). Sanakirja perustuu slangisanastoon, jonka tekijä keräsi vuoden 1989 keväällä Tallinnan lukioista. Aineiston keruun menetelmä oli yksinkertainen ja aineisto poikkeaa tavallisten sanakirjojen aineistosta, myös Kaarina Karttusen *Nykyslangin sanakirjan* aineistosta, jossa on käytetty laajaa puhekielen kortistoa ja kaunokirjallisuutta. Mai Loog jakoi sadalle 16–18-vuotiaalle Tallinnan koululaiselle kyselylomakkeet, joita palautettiin 78. Lomake sisälsi 152 käsitettä (tyttö, poika, tyhmä, alkoholi jne.), joista testihenkilöiden piti kirjoittaa muistiin kaikki heidän tiedossaan olevat ilmaisut. Tämän vuoksi sanakirjan ensimmäinen osa (perusosa) on ryhmitel-

ty käsitteellisesti. Käsitteetkään eivät ole aakkosjärjestyksessä, vaan eräänlaisena taajuussanastona: alkupuolella ovat hakusanat (käsitteet), joista koululaiset muistivat eniten erilaisia slangisanoja ja ilmaisuja. Myös hakusanan (aihepiirin) sanasto on levikin perusteella jaettu kolmeen ryhmään: tavalliset, harvinaiset ja yksittäistapaukset. Sanakirjan toisessa osassa eli hakemistossa on kaikki slangisanat lueteltu aakkosjärjestyksessä. Yhteensä eri sanoja ja ilmaisuja on n. 7500. Sanoihin on lisätty kommentteja sanan tai ilmaisuuden tyylistä, käyttäjästä (pojat/tytöt), semanttisista väreistä. Lainasanojen kohdalla on viittaus sanan alkuperään. Kolme tavallisinta lähtökieltä ovat odotetusti venäjä, englanti ja suomi. Sanakirjassa ei ole tietoja sanan taivutuksesta eikä käytöstä. Tekstinäytteitä ei myöskään ole. Se onkin sanakirjan heikkous. Siinä on oikeastaan vain 78 tallinnalaisnuoren tiedossa olevat sanat, jotka on kirjoitettu muistiin kotona kirjoituspöydän ääressä, ei välittömästi elämässä eikä käytössä. Ei ole tietoja sanan mahdollisesta kontekstista eikä tekstinäytteitä. Sanakirja tarjoaa mielenkiintoista tietoa Tallinnan koululaisten kielestä ensisijaisesti virolaisille. Sanojen merkityksistä ja käytöstä on niin vähän tietoja, että siitä on vähän hyötyä ihmiselle, jolle viro ei ole äidinkieli. Sanakirjan käyttö yleisenä filologisena hakuteoksena on myös vaikeaa.

Neuvosto-Viron kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana 1940- ja 1950-luvuilla viron kieli eli pysähtyneisyyden, valvonnan ja rajoitusten aikaa niin kuin koko muukin elämä. Vaikka elävän kielen spontaani kehitys ei voi koskaan pysähtyä, sitä ei hyväksytty, eikä normitetun kirjakielen rinnalla sallittu virallisesti muita kieli-muotoja. Kirjakielen muutoksiin suhtauduttiin hyvin varovaisesti. 1960- ja 1970-luvuilla syntyi liike kielen elävöittämiseksi ja parantamiseksi. Koko viron kieltä puhuvan kansan elämä oli sen verran muuttunut, että kielenkin oli muututtava. Ennen kaikkea piti tietoisesti tunnustaa uudistuksen tarpeellisuus. Se merkitsi ennen muuta sitä, että hyväksytään ja ymmärretään kielen muuttuva olemus, eikä yritetä arvostaa mitään kehitysvaihetta ikuisena. Johannes Aavikin työtä alettiin uudesti kunnioittaa. Samaan aikaan Valter Tauli kiinnitti siihen kansainvälisestikin huomiota Amerikassa ilmestyneillä kirjoillaan. Kirjakielen sanaston kehityksessä 1960- ja 1970-luku

olivat erikoinen kausi. Kun 1900-luvun toista ja osittain ehkä kolmattakin vuosikymmentä voi pitää Aavikin eli kielenuudistuksen aikakautena ja 1920- ja 1930-lukua Veskin eli kielenohjailun ja erikoissanaston (terminologian) aikakautena, niin 1960-luvun loppupuoliskoa ja 1970-lukua voi pitää yleisen kielellisen elävöitymisen aikakautena. Kieleen tuli paljon uusia sanoja. Osa niistä jäi käyttöön, osa unohtui, niin kuin aina. Ison sanakirjan laatiminen on pitkä prosessi ja sen ilmestyminen kestää kauan; se ei siis voi sisältää aivan uutta sanastoa. Tarvitaan kuitenkin tietoja uusista sanoista — mitä ne merkitsevät, miten niitä käytetään ja taivutetaan. Viron kielen uutta sanastoa esittelee vuonna 1983 ilmestynyt Tiiu Ereltin *Väike uudissõnastik* (Pieni uutuussanakirja, 65 sivua), joka käsittää valikoiman uusia sanoja tekstinäytteineen. Laajempi on vuonna 1985 ilmestynyt Tiiu Ereltin, Rein Kullin ja Henno Meristen kokooma *Uudis- ja unarsõnu* (Uusia ja unohdettuja sanoja). Siinä on sekä uusia sanoja että 1960- ja 1970-luvulla uudestaan käyttöön otettuja vanhoja sanoja (esimerkiksi monet Aavikin sanat tulivat vasta silloin yleiseen käyttöön). *Uudis- ja unarsõnu* ei esitä sanoja yksitellen, vaan kaikki saman kannan johdokset ja yhdyssanat on koottu yhteen sana-artikkeliin. Ääntämyksen ja taivutuksen lisäksi selitetään niiden keskinäisiä suhteita ja merkityseroja, esitetään tekstinäytteitä sanan käytöstä ja selvitetään sanan esiintyminen aikaisemmissa sanakirjoissa, sanan alkuperä tai syntyhistoria ja sanan sepiittäjä, jos se on tiedossa.

16. 5. Käännössanakirjat

Jokaiselle kielelle ovat tärkeitä myös kaksikieliset sanakirjat. Niitä on monenlaisia; mainitsen tässä sellaiset, jotka on laadittu Viron kielen instituutissa kollektiivisinä töinä tai joiden tekijä on ainakin kielentutkija. Suuremmat sanakirjat ovat vieraasta kielestä viron kieleen kääntämistä varten. Viron kielen instituutissa julkaistiin vuosina 1984–1994 neliosainen venäläis-virolainen sanakirja *Veneesti sõnaraamat*, jota tehtiin useita vuosia ja joka on varmasti nykyaikaisin, tieteellisin ja paras olemassaolevista kaksikielisistä sa-

nakirjoista. Sama työryhmä laatii nykyisin virolais-venäläistä sanakirjaa. Muiden kielten osalta tilanne on huonompi. Iso englantilais-virolainen sanakirja on Johannes Silvetin sanakirja, joka ilmestyi jo 1939. Siitä on otettu täydennettyjä painoksia; nykyaikaisempaa sanakirjaa ei valitettavasti ole. Virolais-englantilaisen nykyaikaisen sanakirjan on laatinut Paul Saagpakk. Sanakirjan ensimmäinen painos ilmestyi Yhdysvalloissa 1982, toinen painos Tallinnassa 1992. Uutena korjattuna painoksena ilmestyi 1997 Tallinnan Viron kielen instituutin tutkijoiden tekemä *Eesti-soome sõnaraamat* (ensimmäinen painos 1972). Toisensuuntainen *Soome-eesti sõnaraamat* ilmestyi 1993 (ensimmäinen painos 1971). Mainittakoon vielä Tarton yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten professorin Paul Alvren vuonna 1995 ilmestynyt *Soome väljendeid eesti vastetega*, joka sisältää kirjallisuudesta koottuja suomenkielisiä ilmaisuja ja fraaseja sekä niiden käännösehdotuksia. 1970-luvulla ilmestyi myös iso saksalais-virolainen sanakirja (tekijöinä Tarton yliopiston germanistit), mutta virolais-saksalaisena on olemassa ainoastaan melko suppea koululaissanakirja. Tarton yliopiston germanistiikan laitoksessa on valmistunut myös ruotsalais-virolainen sanakirja (1979).

16. 6. Muu sanastontutkimus

Suurin osa viron leksikologeista on kiinni sanakirjatyössä. Sanakirjatyön varjoon on jäänyt itsenäisten laajempien tutkimusten tekeminen. Historiallisen leksikologian alalla tehdyistä tutkimuksista on kerrottu kielihistoriallisten tutkimussuuntien yhteydessä. Historiallisia sanastontutkimuksia ei ole tarpeeksi, mutta aihe ei ole jäänyt aivan huomiotta. Nykyviron leksikologian tutkimisessa on kuitenkin aukko aukon vieressä. Melkein kaikki sanastontutkijat ovat kiinnostuneet sanojen rakenteesta, johdoksista ja yhdyssanoista (ks. sananmuodostusluku). 1960-luvulle saakka leksikaalisen semantiikan kuvaus rajoittui sanakirjatyöhön.

VALVE VÄRV (s. 1932) aloitti 1960-luvulla onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen tutkimisen, julkaisi Äidinkielen Seuran vuosikirjassa ja *Keel ja Kirjandus* -lehdessä muutaman kiinnos-

tusta herättäneen artikkelin ja teki aiheesta käsikirjoitukseksi jääneen liseniaatintyön (1968). Viron onomatopoeettisten sanojen rakennetta typologiselta kannalta on 1980- ja 1990-luvulla tutkinut ENN VELDI ja tehnyt siitä liseniaatintyön 1988. Laaja sanastontutkimus on Upsalan yliopiston kielentutkijan RAIMO RAAGin (s. 1953) väitöskirja ruotsinvirolaisten sanastosta *Lexical Characteristics in Swedish Estonian* (1982).

Valitettavasti ei ole tehty laajempia merkitykseen liittyviä yksittäistutkimuksia yhdestäkään kirjakielen tai murteiden sanasto-ongelmasta. Ei ole laajoja tutkimuksia synonyymeistä eikä homonyymeistä, ei polysemiasta eikä keskeisistä merkityskentistä viron kielessä. Suomalaisen Mauno Kosken viroakin sivuavat tutkimukset sanakenttien erilaisesta jakautumisesta suomalais-ugrilaisissa ja muissa kielissä voisivat olla hyvänä esikuvana. Värien nimityksiä viron murteissa onkin 1990-luvulla analysoinut Viron kielen instituutin tutkija VILJA OJA (s. 1945), mutta hänen tutkimuksensa kuuluvat pikemminkin murteentutkimuksen piiriin (ks. vastaava jakso). Professori Haldur Õimin teoreettisen semantiikan tutkimuksiin liittyviä sanastonanalyysyjä käsitellään muualla tässä kirjassa (ks. semantiikan jakso).

Virossa on ollut myös yksi fraasientutkija. Kielen ja kirjallisuuden instituutin tutkija FELIKS VAKK (1930–1987) keräsi ja analysoi 1960- ja 1970-luvulla viron fraseologiaa. Vuonna 1970 ilmestyi Kielen ja kirjallisuuden instituutin julkaisemana hänen laaja tutkimuksensa *Suured ninad murdsid päid. Pea ja selle osad rahvalike ütluste peeglis* (Pää ja sen osat kansanomaistensanontojen kuvastimessa), jossa analysoidaan päähän liittyvää somaattista fraseologiaa eli sellaisia kiteytyneitä sanontoja, joissa viitataan päähän ja sen osiin. Vakk on lisäksi julkaissut runsaasti artikkeleita ja vuonna 1984 toisen kirjan *Miks just nõnda* (Miksi näin). Kaksiosaisen kirjan ensimmäisessä osassa esitetään noin 60 laajalevikkisen Raamatusta ja/tai antiikista peräisin olevan vakiintuneen sanonnan syntyhistoriaa, toisessa osassa analysoidaan luontoon ja eläimiin liittyvää fraseologiaa. Sen jälkeen kun Feliks Vakk vuonna 1987 kuoli, uutta fraasientutkijaa ei ole ollut näköpiirissä.

Tarton yliopistossa on yhtenä tutkimusalana ollut myös kvanti-

tatiivinen kielitiede. Saksan kielen laitoksen dosentti JUHAN TULDAVA (s. 1922) on julkaissut useita kielistatistiikan aiheisia tutkimuksia, joukossa erilaisia viron kielen taajuussanastoja. Hän väitteli vuonna 1984 tohtoriksi tutkimuksellaan *Sanaston kvantitatiivisen systeemin tutkimuksen ongelmia ja metodologiaa viron kielen aineiston pohjalta*. Väitöskirjan perusaineistona ovat Tuldavan johdolla laaditut taajuussanastot, kirjakielen sanaston kasvun ja kehityksen analyysit 1600–1900-lukujen sanakirjojen pohjalta sekä erityylisten tekstien kvantitatiiviset tutkimukset. Väitöskirja on 1980-luvun vaatimusten mukaan venäjänkielinen eikä sitä ole kokonaisuudessa julkaistu, mutta sen keskeiset osat, samoin viron kielen taajuussanaston valmistuneet osat ovat ilmestyneet viroksi Tarton yliopiston julkaisusarjoissa *Linguistica* (ilmestyy vuodesta 1969) ja *Töid keelestatistika alalt* (Tutkimuksia kielistatistiikan alalta, ilmestyy vuodesta 1976).

KIRJALLISUUTTA

- Eesti leksikograafia aastal 1997. – Keel ja Kirjandus 1997, 12.
 EREL'T, Tiiu: Eesti oskussõnastikud 1991–1995 I–III. – Keel ja Kirjandus 1997.
 HASSELBLATT, Cornelius: Slängisõnaraamatust. – Keel ja Kirjandus 1993, 2: 120–121.
 HENNOSTE, Tiit jt.: Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpus: ülevaade tehtust ja probleemidest. – Keel ja Kirjandus 1993, 10: 587–600.
 LANGEMETS, Margit: Kirjakeele sõnaraamat poole peal. – Keel ja Kirjandus 1993, 10: 601–604.
 NEETAR, Helmi: Kaks eriilmelist sünonüümisõnastikku. – Keel ja Kirjandus 1995, 1: 61–64.
 SARV, Ingrid: Oodatud fraseoloogiasõnaraamat. – Keel ja Kirjandus 1995, 2: 135–138.
 SARV, Ingrid: Sisukas fraseologiaramat. – Keel ja Kirjandus 1985, 4: 243–245.

17. Nykyviron rakenteen tutkimus

Kuvaustavat

Yksittäisen kielen kuvauksessa on perinteisesti kaksi puolta, kielioppi ja sanasto. Sanasto luetellaan sanakirjoissa, se on eräänlainen arkisto, varasto, kokoelma, jota voidaan täydentää ja jonka koostumusta voidaan tutkia. Kielioppia kuvataan erityyppisten sääntöjen avulla. Kielioppiin kuuluvat fonologiset, morfologiset ja syntaktiset säännöt, jotka ohjaavat morfeemien, saneiden ja syntaktisten rakenteiden muodostusta. Sellainen esitystapa kuvaa kielen rakennetta hierarkkisesti: jokainen uusi taso koostuu alemman tason yksiköistä. Lauseet koostuvat saneista, saneet morfeemeista, morfeemit foneemeista. Kun kuvauksen päämääränä on analyysikielioppi, aloitetaan tekstitasolta ja etsitään jokaisen tason muodostusosat ja niiden väliset suhteet: miten teksti jakaantuu lauseisiin, lauseet fraaseihin ja saneihin, saneet morfeemeihin ja foneemeihin. Synteesikieliopin tehtävänä on kuvata prosesseja, joiden avulla, muodostusosia yhdistäen tai muuntaen, kielen ilmiöitä (saneita, lauseita) tuotetaan.

On myös toinen perinteinen kielenkuvaustapa: keskitytään kielelliseen merkitykseen ja sen ilmaisemiskeinoihin. Jotakin kielellistä merkitystä (kategoriaa) voidaan ilmaista kielestä riippuen kieliopillisesti tai leksikaalisesti. Esimerkiksi käskyä voi sekä virossa että suomessa ilmaista imperatiivimuodolla tai erillisellä modaaliverbillä, vrt. *minge* 'menkää' ja *te peate minema* 'teidän täytyy mennä'. Kieliopillisina ilmaisukeinoina voi käyttää morfologisia tai syntaktisia rakenteita. Esimerkiksi refleksiivisyyttä ilmaistaan suomessa useimmiten morfologisesti, ts. johtimella (*peseytyä*), virossa käytetään enemmän syntaktista rakennetta verbi + määräite (*ennast pesta* 'pestä itseään'). Kielellisen muodon ja merkityksen välistä suhdetta voidaan tarkastella kahdesta eri näkökulmasta: merkityk-

sestä muotoon tai muodosta merkitykseen. Muodosta merkitykseen suuntautuva tarkastelutapa kuvaa, millainen on tietyn kieliopillisen muodon tai rakenteen (sijamuodon, komparatiivin, passiivin) merkitys tai merkitykset ja kielelliset tehtävät. Siihen kuuluvat esimerkiksi polysemiatutkimukset. Lähtökohtana voivat olla myös merkityksen yksiköt. Silloin tavoitteena on selvittää, millä kielen keinoilla tietyn universaalin kieliopillisen kategorian (ajan, aspektin, kielion) merkityksiä voidaan ilmaista ja missä suhteissa nämä keinot ovat keskenään. Tarkastelun kohteena on siis kielen kategoria mahdollisimman monipuolisesti semanttisesta, rakenteellisesta ja pragmaattisesta näkökulmasta. Kuvatulla metodilla tehdään esimerkiksi paljon typologisia tutkimuksia, verrataan universaalien kategorioiden ilmaisumuotoja erityyppisissä kielissä.

Kuvausmuodot

Jokaisella kehittyneellä tieteenalalla tehdään erityyppisiä tutkimuksia. On mahdollisimman modernilla teoreettisella pohjalla ja nykyaikaisilla metodeilla tehtyjä yksittäistutkimuksia, on hieman konservatiivisempia yleistäviä yhteenvetoja ja on tieteenalan opetuksen esittelyä. Yksittäistutkimukset, etsinnät ja kokeet ovat se tieteellinen rintama, joka tarjoaa selustalle aineistoa, valinnanmahdollisuuksia. Yleistävä yhteenveto seuloo yksittäistutkimusten massasta tärkeimmän ja välittää sen laajalle yleisölle, naapuritieteitä ja koulua varten. Kaikki kolme tasoa ovat tieteelle ja yhteiskunnalle tarpeellisia. Tässä kirjassa tarkastellaan ennen kaikkea ensimmäiseen tasoon kuuluvia tutkimuksia ja viitataan tarpeen mukaan toiseen. Yleisteokset, yhteenvedot ja kieliopit kertovat siitä, millaisia tutkimustuloksia ja kuvausmetodeja pidetään kielen rakenteen, sisällön ja kehityksen ymmärtämisen ja kuvauksen kannalta tärkeimpinä ja eniten tarjoavina. Koulukielioppien ja kielenoppaiden lisäksi on sodanjälkeisinä vuosikymmeninä ilmestynyt kaksi perusteellista viron kielioppia, joihin tässä luvussa usein viitataan. Toinen on yhden miehen työ, Valter Taulin kaksiosainen *Eesti grammatika* (I, 1972; II, 1980). Se on julkaistu Ruotsissa, ja sen ensimmäinen osa on il-

mestynyt myös englanniksi (*Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation*. Uppsala 1973). Toinen on kollektiivisen työn tulos. Viron kielen instituutin kielioppityöryhmä sai 1990-luvulla Mati Erelin johdolla valmiiksi laajan viron kielen deskriptiivisen kieliopin. Mati Erelin, Reet Kasikin, Helle Metslangin, Henno Rajandin, Kristiina Rossin, Henn Saarin, Kaja Taelin ja Silvi Varen *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus* ilmestyi 1995 ja *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri* ilmestyi 1993. Niihin viitataan jatkossa lyhenteillä EKG I 1995 ja EKG II 1993.

Koulun äidinkielenopetukseen liittyvä pedagoginen kielioppi ja koulun oppikirjat eivät oikeastaan kuuluisi tähän kokonaisuuteen. Koulun äidinkielenopetuksen yhtenä päämääränä on opettaa hyvää kielenkäyttöä. Teoreettisen kielitieteen tehtävänä on löytää ja selvittää kielen ilmiöitä. Näitä ilmiöitä ei tarvitse eikä voi arvioida tyyllilisen, normatiivisen tms. sopivuuden mukaan. Teoreettisella kielitieteellä ja pedagogisella kielitieteellä ei ole syytä odottaa toisiltaan samanlaista suhtautumista samoihin faktoihin. Koulun kielenopetuksen tehtävänä on myös antaa tietoa kielen olemuksesta ja rakenteesta. Mutta tässäkin koulukielioppi ja tieteellinen kielioppi ovat kaksi eri asiaa, eikä koulukielioppi voi olla tieteellisen kieliopin lyhyempi ja yksinkertaisempi versio. Eri kielioppimalleja, jotka kuvaavat kielen rakennetta jonkin teoreettisen näkemyksen mukaan, on runsaasti, mutta yksikään niistä ei erityisnäkökulmansa vuoksi sovi yleisluontoiseksi koulukieliopiksi.

Viron kielioppikirjallisuudessa kokeellinen yksittäistutkimus, yleistävä yhteenveto ja koulukielioppi näyttävät muodostavan sekavan kokonaisuuden. Ensimmäisenä on siihen jo 1960-luvulla kiinnittänyt huomiota Henno Rajandi, mutta nykyviron kuvaus ei ole tänä päivänäkään pystynyt täysin selvittämään yksittäistutkimusten, yleistävien kielenkuvausten ja koulukielioppien keskinäistä suhdetta. Virolaisessa koulussa on tähän saakka yritetty esittää oppilaille kielisysteemin rakenne kokonaisuutena. Pitkän aikaa, esimerkiksi 1930–1950-luvuilla, koulukieliopit olivat ainoita painettuna ilmentyneitä nykyviron kuvauksia. Niihin on ollut tapana suhtautua kuin tieteelliseen kielioppiin — ei ajateltu erikseen tieteellistä ja pedago-

gista kielioppia, vaan oli kielioppi yleensä, jolta odotettiin myös tieteellisen kieliopin tapaisia ratkaisuja. Seurauksena on kielentutkimuksen ja -tutkijoiden jatkuva polemiikki äidinkielen oppikirjojen sisällöstä.

Toisen maailmansodan jälkeen lukion äidinkielen oppikirjoja ovat kirjoittaneet kielentutkijat. Moderni kielentutkimus tuli Viroon 1960-luvulla, mutta lukion oppikirjoihin sen tulokset pääsivät pitkien ja raskaiden kiistelyjen jälkeen 1980-luvulla. Peruskoulun oppikirjat ovat äidinkielen didaktiikkaan ja kasvatusoppiin erikoistuneiden tutkijoiden kirjoittamia. Vaikka ollaankin eri mieltä siitä, mitkä erilaisista yksittäistutkimuksista ja selityksistä ovat ”oikein” ja ansaitsevat näin ollen paikkansa äidinkielen oppikirjassa, lukion oppikirjojen kielenkuvaus on modernisoitunut nopeammin. Peruskoulussa tarjottavan kielenkuvauksen ”epätieteellisyys” on aiheuttanut ja aiheuttaa yhä kritiikkiä.

Sillä, että virolainen kielioppikirjallisuus pitää koulukielioppeja tieteen osana, on myös toisensuuntaista vaikutusta — normatiivisuus, hyväksyttävyys, helppo opittavuus ja muut pedagogiset päämäärät nousevat tieteellisen tutkimuksen kriteereiksi. Se ei tietenkään koske kaikkia tutkijoita ja tutkimuksia, mutta sekä fonologian, morfologian että syntaksin tutkimusten yhteydessä on seuraavissa luvuissa edellä kuvatuista syistä pakko käsitellä jonkin verran myös virolaisia äidinkielen oppikirjoja ja viitata niihin. 1980- ja 1990-luvulla kielentutkimukseen kuuluvina on käsitelty ja arvosteltu ainakin Mati Hintin oppikirjaa *Eesti keele õpik X klassile* (Viron kielen oppikirja X luokalle), jossa esitetään viron äänne- ja muotooppi, Mati Erelin ja Silvi Varen oppikirjaa *Eesti keele õpik XI klassile* (Viron kielen oppikirja XI luokalle), jossa esitetään sananmuodostus ja lauseoppi, ja Martin Ehalan *Eesti keele struktuur. Õpik gümnaasiumile* (Viron kielen rakenne. Oppikirja lukiolle).

17. 1. Viron fonetiikka ja fonologia

17. 1. 1. Lähtökohdat

Äänteitä voi tutkia eri näkökulmista. Artikulatorinen fonetiikka tutkii, miten äänteitä muodostetaan, ja se on lähellä anatomiaa. Akustinen fonetiikka tutkii ääniaaltoja, ja se on lähellä fysiikkaa. Audiitiivinen fonetiikka tutkii, miten äänteitä tajutaan. Vaikka fonetiikka tutkii kielen äänteitä, sen tutkimuskohde on materiaallinen ja menetelmät osittain luonnontieteellisiä. Äänteiden rooli kielisysteemissä, äänteiden luokittelu, äänteiden merkityksiä erottavat funktiot, niiden esiintyminen sanassa ja mahdolliset äännekombinaatiot ovat fonologian tutkimusala.

Toista sataa vuotta sitten, vuonna 1879, Tarton yliopiston viiron kielen lehtori Mihkel Veske julkaisi kirjasen *Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis*, joka tämän päivän tiedekielellä olisi Viron kielen fonetiikka ja ortografia. Noin satasivuinen kirja oli ensimmäinen viiron kielen äänneoppi. Siinä on havaintoja ja päätelmiä, joista nykyisetkin foneetikot ja fonologit ovat samaa mieltä. Veske selvitti ensimmäisenä viiron kvantiteettisysteemin eli kolmen kestoasteen mahdollisuuden viiron äännejärjestelmässä, erotti kvantiteetin ja painon kahdeksi erilaiseksi prosodiseksi piirteeksi, kuvasi viiron astevaihtelun olemuksen ja syntyhistorian ja antoi nykyaikaisen selityksen kirjainten *b*, *d*, *g* ja *p*, *t*, *k* suhteille: kirjaimet *b*, *d*, *g* ovat virossa lyhyen (ensimmäisen kestoasteen) *p*:n, *t*:n ja *k* :n merkkejä, ja *p*, *t*, *k* ovat geminaattaklusiilin merkkeinä kaikkialla muualla paitsi sanan alussa. Vesken mukaan virossa on yksi *k*-äänne ja sillä kolme pituusastetta, mutta kaksi kirjainta: *g* ja *k*. Veskestä alkoi viiron äänneopin virolainen perinne. Mati Hint on osoittanut, että Mihkel Vesken ajattelutapa oli fonologinen: äännesysteemiä, erityisesti kestoasteita hän kuvasi funktionaalisesti lähtien merkitys-

tä erottavasta oppositiosta. Saman merkitystä erottavien äänteellisten välineiden opposition otti lähtökohdakseen koko Viron fonologia vuosina 1930–1960.

17. 1. 2. Paul Ariste viron äänneopin tutkijana

Seuraava huomion arvoinen viron äänteiden tutkija oli PAUL ARISTE (1905–1990). Kun Ariste 1930-luvulla alkoi julkaista artikkeleita viron fonetiikasta, Virossa oli kehittynyt systemaattinen murteen-tutkimus, samoin oli psykologian laboratoriossa tehty ensimmäiset kokeellisen fonetiikan tutkimukset, oli saatu ensimmäiset palatogrammit ja tehty äänne-elinten toimintaa kuvaavat filmit. Näin ollen Virossa tiedettiin, mikä on äänne (ainakin artikulatorisessa mielessä). 1930-luvun kielitieteellisessä ajattelussa oli vain satunnaisia vihjeitä foneemista äännevarianttien taustalla, yleisestä fonologisesta systeemistä, johon jokaisessa kielessä esiintyvät lukemattomat äänteet voi koota, tai äänteiden jakaantumisesta jokaiselle kielelle luonteenomaisiin luonnollisiin ryhmiin. Aikakauskirjassa *Eesti Keel* professori Andrus Saareste julkaisi vuonna 1933 kehotuksen ruveta tutkimaan suomalais-ugrilaisten kielten fonologisia systeemejä (viitaten Ferdinand de Saussuren ja Baudoin de Courtenayn tutkimuksiin).

Ensimmäisen fonologian periaatteista lähtevän tutkimuksen esitti vuonna 1938 Belgiassa, Gentin kansainvälisessä fonetiikan kongressissa Paul Ariste esitelmässään Kvantiteettikieli. Tämä esitelmä toi viron kielen monimutkaiset kvantiteettisuhteet maailman lingvistiseen tietoisuuteen. Aristen synteesi oli tyyliltään fonologis-foneettinen: viron fonologisessa rakenteessa äänteiden kvantiteetilla on keskeinen sija ja kvantiteettiasteista riippuvat monet viron kielen foneettiset erikoispiirteet. Foneettinen ero lyhyen, pitkän ja ylipitkän *a*:n välillä muodoissa *sada* 'sata' — *saada* 'lähetä (imperat.)' — *saada* 'saada' on fonologinen ja fonologisesti samanlainen kuin konsonanttien ero sanoissa *kabi* 'kavio' — *kapi* 'kaapin' — *kappi* 'kaappia'. Ariste osoitti myös, että eriaisteiset äänteet voivat virossa esiintyä erilaisissa kombinaatioissa; konsonanttiyhtymillä ja difton-

geilla on kaksi fonologista kvantiteettia. Ariste osoitti, että kvantiteetti erottaa leksikaalisesti eri sanoja (*sada* 'sata' — *saada* 'lähetä' — *saada* 'saada'), samoin kuin saman sanan eri muotoja (gen. *kooli* 'koulun' — partit. *kooli* 'koulua', — nom. *taevas* 'taivas' — illat. *taevas* 'taivaassa').

Ariste käsitteli myös foneettisia ilmiöitä, jotka riippuvat kestoasteista, samoin sanaintonaatiota ja sen suhdetta kvantiteettiin. Hän oli ensimmäinen, joka osoitti, että ylipitkässä, kolmannen kestoasteen tavussa sävelkulku alussa nousee ja sen jälkeen laskee hyvin jyrkästi. Tämän päivän nuoremman polven foneetikot ovat yhä uudestaan palanneet tähän kysymykseen ja yrittäneet tarkentaa sävelkulun laskuun kääntymisen kriittistä pistettä, joka olisi foneettisena rajana II ja III kestoasteen välillä.

Aristen esitelmä Gentin kongressissa ei antanut kuitenkaan vielä yleiskatsausta viron fonologisesta rakenteesta kokonaisuudessaan. Seuraavan askeleen Ariste otti vuonna 1939 julkaistussa tohtorinväitöskirjassaan *Hiiu murrete häälikud* (Hiidenmaan murteiden äänteet), jossa kuvaavan, empiirisen, kokeellisfoneettisen ja kielihistoriallisen analyysin rinnalla on systemaattisesti yritetty seurata, millaiset äänteet voivat olla fonologisessa oppositiossa samassa äänneympäristössä. Hän tarkentaa sävelkulun kuviota III kestoasteen sanoissa, esittäen, että kolmannen kestoasteen vokaali on kaksihuippuinen: aluksi on ääntämispaikassa nousu, sitten lasku ja lopussa taas nousu. Siihen liittyy myös erilainen intonaatio: ylipitkän vokaalin sävelkulku on alussa nouseva, sitten pitkään laskeva, keskipitkän (II kestoasteen) vokaalin sävelkulku pysyy samanlaisena koko ääntämyksen ajan. Tämän Aristen havainnon ovat vahvistaneet monet myöhemmät foneetikot.

Vuonna 1946 ilmestyi Aristen kirja *Eesti foneetika*, joka täydennettynä ja ajankohtaistettuna on julkaistu monena painoksena nimellä *Eesti keele foneetika* (1953, 1965, 1966, 1968, 1977). Mainittuun kirjaan sisältyy myös viron fonologian kokonaisesitys, ja sen lisäksi Ariste on julkaissut artikkelin *Foneem eesti keeles*. Näissä tutkimuksissa esitetään ensimmäisen kerran viron tärkeimmät foneettis-fonologiset oppositiot ja analysoidaan, mitkä niistä ovat ympäristöstä riippumattomia, ts. fonologisia oppositioita. Samoissa

tutkimuksissa Ariste kuvaa myös foneemien variantteja, allofoneja. Hän osoittaa ensimmäisenä, että ensimmäisen ja toisen kestoasteen sanoissa on II tavun vokaali puolipitkä, III kestoasteen sanoissa taas lyhyt. Ariste on käsitellyt myös foneemien distribuutiota ja osoittanut, että jälkitavussa voi esiintyä vain rajoitettu määrä vokaaleja ja diftongeja. Hän on esittänyt viron kielen diftongien ja konsonanttiyhtymien luettelot, samoin kuvauksen tavurakenteesta. Aristen fonologisessa järjestelmässä vokaaleilla ja konsonanteilla on kolme ja diftongeilla ja konsonanttiyhtymillä kaksi eri kvantiteettia.

Viron foneemisysteemi ja foneemien määrä on ongelmana tänäkin päivänä. Fonologit ovat olleet eri mieltä esimerkiksi siitä, ovatko kolmen kestoasteen äänteet kolme eri foneemia vai onko kyseessä yksi foneemi, jolloin kestoaste on katsottava erilliseksi prosodiseksi foneemiksi. Samoin siitä, ovatko diftongit ja konsonanttiyhtymät erillisiä foneemeja vai kahden foneemin kombinaatioita. Ariste oli aluksi suuremman foneemimäärän kannalla, mutta on myöhemmin (1963, 1965) suhtautunut kriittisesti esittämiinsä foneemijärjestelmiin ja viitannut mahdollisuuteen, että kvantiteetti on erillinen prosodinen foneemi.

Ariste on kirjoittanut fonetiikkaluvun (s. 25–133) myös vuonna 1963 ilmestyneeseen Tarton yliopiston oppikirjaan *Eesti keele grammatika*. Aristen kirjojen yhä uudet painokset ovat tähän saakka ainoat viron kielen foneettisen systeemin ja fonologisen rakenteen kokonaisesitykset. Myös vuosina 1993–1995 ilmestyneestä deskriptiivisestä kieliopista *Eesti keele grammatika I–II* puuttuu fonetiikkaa ja fonologiaa käsittelevä luku.

17. 1. 3. Viron äänteiden muodostuksen ja havaitsemisen tutkimus

Paul Ariste oli Viron ainoa varteenotettava foneetikko ja fonologi aina 1950-luvulle saakka. Uusi tutkijasukupolvi aloitti 1960-luvulla, kun Tallinnan Kielen ja kirjallisuuden instituutin yhteyteen perustettiin fonetiikan laboratorio, jonka johtajaksi nimitettiin Georg Liiv. Tutkijoiksi tulivat lisäksi Arvo Eek ja Mart Remmel. Heidän

tutkimuksensa nojautuvat pääasiallisesti mittauksiin ja mittaustulosten tulkitsemiseen. Ensimmäisenä valmistui GEORG LIIVin (1933–1982) tutkimus pääpainollisen tavun vokaalien artikulatorisista ja akustisista piirteistä (1962). ARVO EEKin (s. 1937) ensimmäiset tutkimukset 1970-luvun alussa koskivat viron kielen soinnillisia konsonantteja. Tutkimus oli Viron oloissa harvinaisen monipuolinen — kokeellisen fonetiikan laboratorio antoi mahdollisuuden uusien monimutkaisten metodien käyttämiseen. Soinnillisia konsonantteja tutkittiin kaikissa kolmessa kestoasteessa ja suhteessa viereisiin vokaaleihin. Samantyyppisen tutkimuksen vokaaleista julkaisi vuonna 1974 KULLO VENDE, ja vuonna 1975 MART REMMEL esitti kokonaisen viron foneemisysteemin kuvauksen. Hän yritti automatisoida tietokoneella viron foneemien luokittelun foneettisten (ensisijaisesti akustisten) ominaisuuksien pohjalta. 1980-luvulla alettiin tutkia äänteiden kombinaatioita: HILLE PIIR-PAJU-PUU teki lisensiaatintyönsä viron diftongeista. Vuonna 1972 Eekistä tuli kokeellisen fonetiikan laboratorion johtaja. Samana vuonna aloitti ilmestymisensä julkaisusarja *Estonian Papers in Phonetics* (1972–1985). Yhteenvetona tutkimustuloksista on myös kaksi yleiskatsausta, Mart Remmelin ja Arvo Eekin *Eesti foneetika uurimise tulemusi* (Viron fonetiikan tutkimustuloksia) aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus* 12/1972 ja Arvo Eekin *Uuemaid tulemusi eesti foneetikas* (Uusimpia tuloksia viron fonetiikassa) samassa lehdessä numerossa 7/1977.

ARVO EEK on tämän päivän Viron johtavia foneetikkoja. 1970–1980-luvulla hän oli kiinnostunut viron kvantiteetin ongelmista, äänteiden pituudesta, painosta, kestosta. Hänen mittauksensa koskivat viron vokaalien ja konsonanttien pituuksia yksi-, kaksi- ja kolmetavuisen sanan kaikissa mahdollisissa positioissa. Hän on julkaissut useita artikkeleita viron kielen kvantiteetista ja painosta ja koonnut aihetta koskevien tutkimustensa tulokset vuonna 1994 väitöskirjaksi *Studies on Quantity and Stress in Estonian*, jolla hän sai tohtorin arvon Tarton yliopistossa. Eek on tutkinut yksityiskohtaisesti kvantiteetin ja painon suhteita. Vaikka esimerkiksi suomen kielessä pitkien ja lyhyiden vokaalien esiintyminen ei ole yhteydessä tavun painollisuuteen tai painottomuuteen, viron kielessä kvanti-

teetilla ja painolla on enemmän yhteistä. Viron kieli on, kuten Ariste on osoittanut, nk. sentralisoitunut kieli, jossa painolliset tavut ovat paljon monipuolisempia verrattuna painottomiin. Myös oppositio pitkä — lyhyt voi esiintyä ainoastaan painollisessa tavussa. Tavun kvantiteetti on monimutkainen ilmiö. Se koostuu monesta eri tekijästä, jotka esiintyvät samanaikaisesti ja toisiinsa liittyen. Osa niistä on helppo mitata ajallisesti, kuten vokaalien ja konsonanttien kesto, osa on huonosti mitattavia, kuten tavun kesto. Eek on kokeellisesti osoittanut, että viron kielessä paino on selvemmin yhteydessä sävelkulkuun, mutta esimerkiksi venäjän kielessä vokaalin kestoon (painollinen = pitkä). Eekin tutkimuksista on selvinnyt myös, että kolmen kvantiteettiasteen kestoero ei ole vokaaleilla ja konsonanteilla samanlainen: konsonanteilla se on 1 : 2 : 3, vokaaleilla 1 : 2 : 2,4. Mittausten tuloksena Eek on esittänyt viron kaksitavuisten sanojen kvantiteettimallit.

Viron kvantiteettia tutkitaan myös muualla kuin Virossa. Yhdysvalloissa työskentelevällä professori ILSE LEHISTELLÄ (s. 1922) on tohtorin arvo Hampurin yliopistosta 1948 ja Michiganin yliopistosta 1959. Hänen tutkimusalaansa ulottuvat puheakustiikasta slavistiikkaan, fonologiasta syntaksiin, kielihistoriasta kirjallisuuteen. Hän on julkaissut toistakymmentä kirjaa ja toista sataa artikkelia. Puheakustiikan alalta hänen tärkeimpiin viron kieltä koskeviin tutkimustuloksiinsa kuuluvat suprasegmentaalien (painon, sävelen, keston) yleisteoria ja viron kielen kvantiteetin teoria, samoin viron kielen akustinen synteesi (Lehisten nimiin jää ensimmäinen puhe-syntetisaattorilla tuotettu vironkielinen teksti). Viron lisäksi hän on tutkinut serbokroaatin, englannin ja useiden muiden kielten, mm. suomen foneettisia piirteitä. 1980-luvulla Lehiste oli kiinnostunut viron kielen sanaprosodiasta, erityisesti kestoasteista. Hän oli ensimmäinen, joka mittauksilla todisti, että viron kvantiteettia ei voi kuvata ainoastaan painollisen tavun vokaalien ja konsonanttien keston (lyhyt — pitkä — ylipitkä) avulla, vaan tärkeä on painollisen ja sitä seuraavan painottoman tavun keston suhde. Hänen mukaansa I, II ja III kvantiteettiasteen tavujen kesto-suhteet seuraavaan tavuun ovat 2:3 (*koli*), 3:2 (*kooli*) ja 2:1 (*`kooli*). Fonologialle fonetiikan mittaustulokset ovat osoittaneet, että kvantiteetti on fonologisesti

tavun eikä äänten ominaisuus ja että kestoasteita on parasta kuvata kaksitavuisen puhetahdin ympäristössä. Yhden tavun perusteella ei voi sanoa, mikä kestoaste on kyseessä; yksitavuisissa sanoissa ei ole kesto-oppositiota; kaikki yksitavuiset sanat ovat III kestoasteessa, ylipitkiä. 1980-luvulta alkaen Ilse Lehiste on ollut yhteistyössä Tallinnan foneetikkojen kanssa. Tärkeimpiä yhteisiä tutkimustuloksia on, että kvantiteettiasteita erottaa keston lisäksi myös sävelkulku. Lehisten mukaan on kaksi eri oppositiota: lyhyt ja pitkä äänne sekä pitkän äänten kaksi tavukvantiteettia. Tallinnalaiset alkoivat kutsua painon ja tavukvantiteetin kombinaatiota aksentiksi ja luonnehtivat II ja III kestoasteen eroa oppositioksi velton ja tiukan ääntämyksen välillä. Pitempi kesto on heidän mielestään tiukan ääntämyksen luonnollinen seuraus. Vaikka havaitsemiskokeita on tehty paljon sekä Tallinnassa että Columbuksessa, ei ole vielä kukaan yhteistä vastausta kysymykseen, millainen on III kestoasteen foneettinen rakenne. Lokakuussa 1996 pidettiin Tallinnassa kansainvälinen seminaari viron prosodiasta. Siihen osallistui sekä virolaisia että ulkomaalaisia viron prosodian tutkijoita.

Viron kielen instituutti sai 1970-luvun lopulla ensimmäisen tietokoneen, ja kokeellisen fonetiikan laboratoriosta kehittyi tietokoneolingvistiikan osasto, jossa fonetiikka oli vain yksi monista tutkimussuunnista. 1980-luvulla fonetiikan tutkimusyksikkö siirtyi Viron kielen instituutista Kybernetiikan instituuttiin. Koska Tarton yliopistoonkaan ei ole perustettu fonetiikan laboratoriota (sellaista suunnitellaan vuonna 1998), Viron ainoat foneetikot 1990-luvulla ovat olleet Kybernetiikan instituutissa työskentelevät Arvo Eek ja EINAR MEISTER (s. 1957). Viime vuosina heidän tutkimusprojektiina on ollut Viron äänne- ja vokaalimallit. Vuoteen 1997 mennessä he ovat julkaisseet viroksi ja englanniksi (Tukholmassa) vokaalien ja klusiilien ääntämystä ja tajuamista koskevat tutkimukset. Vuosina 1992–1994 Eek oli Tukholman yliopiston fonetiikan laboratorion tutkijana puheakustiikan ja psykoakustiikan alalla.

17. 1. 4. Fonologiset tutkimukset ja keskeiset ongelmat

Viron fonologian keskeisimmät ongelmat ovat liittyneet prosodiaan: kvantiteettiin, painoon ja liudentumiseen. 1960-luvulta alkaen kokeelliset-foneettiset tutkimukset ovat tarjonneet uusien fonologisten tulkintojen mahdollisuuksia. Yleisen kielitieteen eri teorit ja metodit ovat johtaneet tutkijoita usein eri suuntiin. Viron fonologian tärkeimmät edustajat Aristen jälkeen ovat Valter Tauli, Tiit-Rein Viitso ja Mati Hint. Myös fonetiikan tutkijat (Arvo Eek, Ilse Lehist) ovat esittäneet prosodian fonologisia tulkintoja.

VALTER TAULIN (1907–1986) kielitieteelliset tutkimukset voi koota kolmeen ryhmään. Maailman kielten muuttumisen perussuunnista hän on kirjoittanut kaksi monografiaa: *The structural tendencies of languages* (1958) ja *Structural tendencies in Uralic languages* (1966). Uskoen, että kielen muuttumista ja kielellisiä muutoksia voi arvioida, Tauli on yhdistänyt ensimmäisen kiinnostuskohteensa toiseen, kielenohjailun teoriaan. Kolmas hänen tutkimussuunnistaan on viron kielen tutkiminen ja ohjailu. Vuonna 1956 Valter Tauli väitteli tohtoriksi tutkimuksellaan *Phonological tendencies in Estonian*. Viron fonologisen systeemin kuvaus on esitetty hänen kirjoissaan *Eesti keele grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus* (Uppsala 1972) ja sen englanninkielisessä versiossa *Standard Estonian Grammar I. Phonology, morphology, word-formation* (Uppsala 1973).

Tarton yliopiston itämerensuomalaisten kielten professori TIIT-REIN VIITSO (s. 1938) on tutkinut vatjan, vepsän, liivin ja viron kielen fonologiaa, samoin itämerensuomalaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten historiallisen fonologian, viron kielen morfologian ja teoreettisen kielitieteen ongelmia. Vuonna 1981 hän julkaisi tohtorinväitöskirjaansa perustuvan kirjan *Läänemeresoome fonoloogia küsimusi* (Itämerensuomalaisen fonologian kysymyksiä), jonka II luku (ss. 45–94) esittää hänen näkemyksensä viron fonologian keskeisistä kysymyksistä, kvantiteetista (kestoasteista), painosta ja palatalisaatiosta.

Tallinnan pedagogisen yliopiston viron kielen professori MATI HINT (s. 1937) kuuluu niihin kielentutkijoihin, jotka 1970-luvulla

luopuivat Chomsky—Halle-tyyppisestä ”abstraktista”, laajasta fonologiakäsityksestä ja pitivät tarkoituksenmukaisempina duaalista systeemiä, joka koostuu fonologian ja morfofonologian säännöistä. Mati Hintin fonologiakäsitykset lähtevät usein konkreettisesta morfologisesta todellisuudesta. Hän julkaisi vuonna 1973 teoksen *Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid* (Viron sanafonologia I. Painosysteemin fonologian ja morfofonologian ongelmia). Vuonna 1978 ilmestyi *Häälikutest sõnadeni* (Äänteistä sanoihin; toinen, uusittu painos 1998) ja vuonna 1997 vuosia kestäneen tutkimustyön yhteenvetona *Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid* (Viron astevaihtelun ja prosodisen systeemin typologiset ongelmat), jolla hän väitteli tohtoriksi Helsingin yliopistossa.

Ongelmia, joista virolaisilla fonologeilla on erilaiset näkemykset, on paljon. Suuri osa niistä liittyy tavalla tai toisella viron kvantiteetin olemukseen ja tulkintaan. Onko kvantiteetti äänteen, tavun vai sanan ominaisuus? Tulkinta, jonka mukaan viron äänteillä on kolme pituusastetta, on peräisin Mihkel Veskeltä, ja samalla kannalla on myös Paul Ariste. Tämän tulkinnan kompastuskivenä on diftongien ja konsonanttiyhtymien kvantiteetin tulkitseminen. Sekä diftongit että konsonanttiyhtymät voivat esiintyä II tai III kestoasteessa (*laulu* (gen., II aste) : *`laulu* (partit., III aste); *metsa* (gen., II aste) : *`metsa* (partit., III aste). Jos kvantiteetti (II tai III aste) on äänteen ominaisuus, diftongit ja konsonanttiyhtymät pitäisi tulkita itsenäisiksi äänteiksi. Sanakaan ei kvantiteetin perusyksikkönä ole ongelmaton: sanassa voi olla kaksikin kvantiteettia kantavaa yksikköä, koska sivupainollisella tavulla voi olla oma kvantiteetti. 1970–1980-luvun fonologit (Valter Tauli, Tiit-Rein Viitso, Mati Hint) lähtevät tutkimuksissaan yleisesti siitä, että kvantiteetti on tavun ominaisuus. Myös uusin viron kielen deskriptiivinen kielioppi EKG I 1995 puhuu kvantiteetista tavun yhteydessä. Foneetikko Ilse Lehist ja suomalainen fonologi Kalevi Wiik ovat ehdottaneet kvantiteetin perusyksiköksi (kaksitavuista) puhetahtia, koska viron kvantiteettierot perustuvat ainakin osittain myös painollista tavua seuraavan tavun kestoon. Painollisen ja sitä seuraavan painottoman tavun pituussuhteet eroavat kestoasteittain. Arvo Eek on kirjoittanut

(1994), että painollisen ja painottoman tavun keston suhde on äänteiden absoluuttista kestoja johdonmukaisempi kvantiteettiasteita erottava piirre. Eek pitää nk. kestokompensaatiota (mitä pitempi painollinen tavu, sitä lyhyempi painoton tavu) viron kielen olennaisena tunnuksena.

Erilaisiin ratkaisumalleihin on päädytty myös viron segmentaalisten foneemien (vokaalien ja konsonanttien) osalta. Ongelmana on pitkien vokaalien ja konsonanttien (geminaattojen) tulkitseminen. Paul Aristen varhaisen foneemiluettelon tavoin Tiit-Rein Viitso on sellaisen pitemmän foneemiluettelon kannalla, johon kuuluvat erikseen lyhyet ja pitkät äänteet. Ariste on viitannut myös siihen mahdollisuuteen, että pituus (kesto) olisi itsenäinen fonologinen yksikkö — prosodinen (suprasegmentaalinen) foneemi — ja segmentaalisina foneemeina esiintyisivät ainoastaan lyhyet äänteet. Tällaiseen ratkaisuun on viitattu muuallakin virolaisessa kielioppikirjallisuudessa, mutta kukaan viron fonologeista ei ole kirjoittanut kokonaista, klassista viron kielen taksonomisen fonologian esitystä. Kolmatta mahdollisuutta edustaa Mati Hint, joka korostaa pitkien vokaalien ja diftongien sekä pitkien konsonanttien ja konsonanttiyhtymien rinnakkaisuutta. Hänen mallissaan fonologiseen systeemiin sisältyvät ainoastaan lyhyet äänteet. Pitkä äänne on kahden samanlaisen foneemin jono (suomen kieltä kuvaavat fonologit, esimerkiksi Fred Karlsson, ovat esittäneet saman tulkintamallin). Suprasegmentaalinen foneemi (tavukvantiteetti) tulisi lisäksi siinä tapauksessa vain perinteisen III kestoasteen tavuun. EKG I 1995 on päätenyt Viitson ratkaisuun ja esittää 52 segmentaalifoneemia: 9 lyhyttä ja 9 pitkää vokaalifoneemia, 17 lyhyttä ja 17 pitkää konsonanttifoneemia.

Kolmas keskeinen ongelma on viron kvantiteettiasteiden luonnehtiminen, selittäminen ja kuvaus. Viroa pidetään perinteisesti kolmen kvantiteettiasteen kielenä, vaikka jo viime vuosisadalla asiasta esitettiin ainakin kaksi teoriaa. Wiedemann näki viron kestoasteissa kaksi erityyppistä oppositiota, pituuden ja painon. Hänen jälkeensä Mihkel Veske väitti, että kestoasteet eivät ole muuta kuin äänteiden kolme eri pituutta. Yksi viron fonologiakirjallisuuden sitkeimpiä riidanaiheita 1970-luvulta lähtien koskee kvantiteetin esi-

tystä koulujen äidinkielen oppikirjoissa: voiko koulussa puhua kolmesta kestoasteesta ja äänteiden pituudesta, vaikka kokeellisfoneettiset tutkimukset ovat todistaneet, että II ja III kestoasteen oppositioon osallistuu keston lisäksi muitakin tekijöitä ja että kvantiteetti on tieteellisesti tavun, kahden tavun tai sanan ominaisuus?

Foneettiset tutkimustulokset innostivat fonologit näkemään viiron kolmessa kestoasteessa kaksi binaarista oppositiota. Fyysisessä mielessä voi kolmeosaisen kvantiteettisysteemin esittää binaarisena monella eri tavalla. Hierarkkisen systeemin ensimmäisellä tasolla tavut jaetaan yleensä lyhyihin ja pitkiin tavuihin. Seuraavaksi todetaan, että on olemassa kahdenlaisia pitkiä tavuja, joita perinteisesti kutsutaan II ja III kestoasteen tavuiksi. Ongelmana on pitkien tavujen ääntämiseron tulkitseminen. Foneetikot (Arvo Eek) ovat pitäneet II ja III kestoasteen erona sävelkulkua tai ääntämisen intensiivisyyttä (tiukkuutta). Pisimmälle kehitetty kaavio esitettiin 1960-luvun alussa Valmen Hallapin ja Tiit-Rein Viitson tutkimuksissa, jotka tulkitsivat II ja III asteen opposition aksenttioppositioksi. Aksentti on heidän mielestään eri prosodisten tekijöiden kombinaatio: keston, sävelen, painon ja ehkä vielä jonkin muun.

Nykykieliopeista otti tällaisen kaksitasoisen viiron kvantiteetin kuvausmallin ensimmäisenä käyttöön Valter Tauli (*Eesti keele grammatika* I, 1972). Taulin kvantiteettikuvauksessa tavut jakaantuvat lyhyihin ja pitkiin tavuihin. Pitkillä tavuilla on kevyt tai raskas paino. Myös EKG I 1995 käsittelee viiron kolmea kvantiteettia kahden erilaisen opposition summana. Segmenttaalisella (äänne-) tasolla on lyhyen ja pitkän tavun oppositio (lyhyitä ovat I kestoasteen tavut, pitkiä II ja III kestoasteen tavut). Suprasegmenttaalisella (prosodisella) tasolla ovat oppositiossa kevyt ja raskas aksentti (I ja II kestoasteen tunnuksena on kevyt aksentti, III kestoasteen tunnuksena raskas aksentti).

Mati Hint, joka on julkaissut perusteellisen tutkimuksen viiron painosysteemin fonologiasta ja morfofonologiasta (1983), pitää perustelemattomana painon ja tavukvantiteetin yhdistämistä yhdeksi prosodiseksi ilmiöksi, aksentiksi tai kevyeksi ja raskaaksi painoksi. Jo vuonna 1986 *Virittäjässä* ilmestyneessä artikkelissa ja perusteellisemmin 1997 ilmestyneessä kirjassaan hän kiinnittää huomiota

siihen, että aksenttiteoriassa jää painottomien tavujen asema epäselväksi. Hintin systeemissä sekä lyhyet että pitkät tavut voivat olla painollisia tai painottomia. Painottomilla tavuilla ei ole minkäänlaista kvantiteettia, lyhyiden painollisten avotavujen kvantiteetti-piirteenä on paino (perinteinen I kestoaste), pitkien painollisten tavujen kvantiteetti-piirteenä on pituus ja paino (perinteinen II kestoaste) tai pituus, paino ja erillinen tavukvantiteetti (perinteinen III kestoaste). Pitkien painollisten tavujen ero on siis siinä, liittyykö tavuun tavukvantiteetti vai ei. Hintin kuvauksen perustana on kahden erilaisen prosodisen välineen olemassaolo: (1) paino ja (2) tavukvantiteetti, joka erottaa toisistaan II ja III kestoasteen ja joka ilmenee III kestoasteen ääntämyksessä. Vain III kestoasteen tavuihin liittyy tämä toinen, painosta poikkeava prosodinen väline.

1970-luvulla kiivaita keskusteluja aiheutti joidenkin tutkijoiden oletus, että viron kielessä olisi perinteisen kolmen lisäksi myös neljäs kestoaste. Foneetikoista esimerkiksi Mart Remmel ja fonologeista Tiit-Rein Viitso tulkitsivat eräitä havaitsemiskokeita niin, että oleellinen joukko kokeisiin osallistujista erottaa toisistaan tiettyjä homonyymisia taivutusmuotoja (esimerkiksi yksikön partitiivin ja illatiivin /*sedä/ kooli* ja /*lähen/ kooli*). Arvostelijat (erittäin voimakkaasti Mati Hint, mutta myös monet muut) ovat nähneet tässä ennen kaikkea lausepainon vaikutusta. Suomenkielisen yleiskatsauksen ns. neljännen kestoasteen ongelmaan voi saada Mati Hintin artikkelista *Viroko neljän kvantiteettiasteen sävelkieli* (Virittäjä 1983). 1980-luvulla myös foneetikot (ks. Arvo Eek, *Kvantiteet ja rõhk eesti keeles I* 'Kvantiteetti ja paino viron kielessä', *Keel ja Kirjandus* 1983) ovat luopuneet neljännen kestoasteen hypoteesista. EKG I 1995 rajoittuu morfonologian kuvauksissaan kolmeen kvantiteettiasteeseen.

Viron äännesysteemin ja fonologian suurongelmia on konsonanttien liudentuminen eli palatalisaatio. Palatalisaatio tarkoittaa, että joitakin konsonantteja voi ääntää kahdella eri tavalla: normaalisti ja "pehmeämmin", liudentuneena. Liudentuneen ääntämisen aiheuttaa konsonantin naapuruudessa esiintyvä tai esiintynyt *i* tai *j*. Palatalisaatio ei koske kaikkia konsonantteja ja on levikiltään epäyhtenäinen. Viron yleiskielessä liudentuvat nykyään pääasialli-

sesti (alveo)dentaaliset konsonantit *l, n, s, t/d*. Joissakin murteissa ilmiö ulottuu muihinkin konsonantteihin, samalla kuin toisista murteista palatalisaatio puuttuu kokonaan. Kielihistoriallisesti liudentus on suhteellisen nuori (syntynyt ehkä vasta 1200-luvulla) ja sen funktionaalinen (= merkitystä erottava) tehtävä on hyvin rajallinen. Palatalisaatiolle on vaikea löytää paikkaa viron äännejärjestelmässä ja sen fonologiseen tulkitsemiseen on monta eri mahdollisuutta. Viron foneemiluettelossa liudentuneet konsonantit esitetään tavallisesti itsenäisinä foneemeina (Viitso, Hint, EKG I 1995), vaikka Ariste on esittänyt yhtenä kuvausmahdollisuutena myös suprasegmentaalisen (prosodisen) palatalisaatiofoneemin. Palatalisaation olemusta, fonologista roolia ja mahdollisia eri lajeja ovat tutkimuksissaan analysoineet Mati Hint (1978, 1998) ja Tiit-Rein Viitso (1981).

Vokaalien ja konsonanttien kombinoitumista keskenään eli viron fonotaksin sääntöjä ovat kuvanneet monet fonologit. Ariste huomautti ensimmäisenä viron sanarakenteen sentralisaatiosta: monet ilmiöt ja äännekombinaatiot ovat mahdollisia vain (pää)painollisessa tavussa. Ariste ja hänen jälkeensä monet muut (esim. Tiit-Rein Viitso) ovat kiinnittäneet huomiota viron diftongien ja konsonanttiyhtymien runsauteen ja luetelleet niitä. Perusteellisimmin on viron fonotaktisia sääntöjä kuvannut Mati Hint kirjassaan *Häälikutest sõnadeni* (Äänteistä sanoihin, 1978; toinen, uusittu painos 1998). Sananmuotojen painomalleja fonotaktisesta näkökulmasta ja virolle luonteenomaisia puhetahteja hän analysoi kirjassaan *Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid* (Viron sanafonologia I. Painosysteemin fonologian ja morfofonologian perusongelmat, 1973).

KIRJALLISUUTTA

HALLAP, Valmen: Fonoloogia tulek Eestisse. – Keel ja Kirjandus 1980, 1: 74–79.

WIIK, Kalevi: Eesti keele astmevaheldusest ja prosoodiast. – Keel ja Kirjandus 1997, 8: 568–572.

VIITSO, Tiit-Rein: Kauni keele mõõtmise teel. Arvo Eek 60. – Keel ja Kirjandus 1997, 10: 715–717.

17. 2. Muoto-opin tutkimus

17. 2. 1. Lähtökohdat

Muoto-oppi eli morfologia on kielisysteemin osa, jonka kohteena on sane — se on pienin mahdollinen fonologinen kokonaisuus, jolla on sekä leksikaalinen että kieliopillinen merkitys. Kieltä, siis myös morfologiaa, voi käsitellä systeeminä tai prosessina. Systeemin kuvaus tarkoittaa luokittelua, klassifikaatiota. Prosessitutkimuksen tavoitteena on löytää ne säännöt, joilla morfologia toimii ja joilla sitä käytetään viestinnässä. Morfologiset prosessit ovat kaksisuuntaisia, synteettisiä ja analyttisiä. Analyttisen morfologian tehtävänä on sananmuodon koostumuksen selvittäminen ja tulkitseminen, lopullisena päämääränä morfeemien ja niiden varianttien luettelo. Morfologisen synteetin lähtökohtana ja aineistona on morfeemiluettelo ja tehtävänä selvittää, miten ne yhdistetään sananmuodoiksi, lopullisena päämääränä kaikki oikeat ja vain oikeat sananmuodot. Morfologisen systeemin kuvaus on paradigmakeskeinen. Kohteena ei ole sane, vaan morfologinen sana (yhden sanan kaikki taivutusmuodot). Systeemin kuvaus edellyttää siis, että kaikki muodot ja niiden koostumus ovat jo tiedossa, ja tavoitteena on löytää prosessien samankaltaisuuksia, yhteisiä piirteitä ja ominaisuuksia, joiden perusteella kootaan yhteen ryhmään morfologisesti samalla tavalla käyttäytyvät sanat.

17. 2. 2. Sanaluokkatutkimus

Morfologiset muodot eli sanan taivutus kuuluu keskeisenä morfologiaan. Toisaalta siihen kuuluvat ainakin osittain sanaluokkien tutkimus ja kieliopillisten kategorioiden tutkimus. Sanaluokka ja kie-

liopillinen kategoria ovat käsitteitä, jotka ovat oikeastaan kielen hierarkkisen rakennetason ulkopuolella, koska niiden käsittelyyn liittyvät myös semantiikka ja funktio tekstissä. Kieliopillisilla kategorioilla on sekä muoto että merkitys, ja sanat voidaan jakaa sanaluokkiin taivutuksen, merkityksen tai funktion perusteella. Siksi sanojen luokitteluperiaatteet ja luokittelun tulokset voivat olla erilaisia. Virolaisessa kielioppiperinteessä on sanaluokkaa käsitelty ennen kaikkea muoto-opin kategoriana, myös viron kielen uusimmasa deskriptiivisessä kieliopissa EKG I 1995 sanaluokkia käsitellään muoto-opin luvussa, ennen muita kieliopillisia kategorioita. 1970-luvun lopulla, kun silloisessa Kielen ja kirjallisuuden instituutissa vasta suunniteltiin deskriptiivisen kieliopin kirjoittamista, pidettiin seminaari sanaluokista. Keskusteluun osallistui mm. Ülle Viks, Tiit-Rein Viitso, Henno Rajandi ja Mati Ereht. Seminaarin oleellimmat näkökannat ja tulokset on esitetty diskussion yhteenvetona aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus* 9/1977. Ei voi sanoa, että olisi tultu kaikkia tyydyttävään selvään tulokseen siitä, mikä sanaluokka on, millaisia sanaluokkia virossa on ja miten viron kielen sanat niihin jakautuvat. Yritettiin kuitenkin esittää oikeita kysymyksiä ja löytää niihin hyväksyttäviä vastauksia, ainakin teoreettisesti. Mitä luokitellaan — kielisysteemin vai tekstin yksiköitä? Millä perusteella? Mikä on luokittelun tarkoitus ja päämäärä?

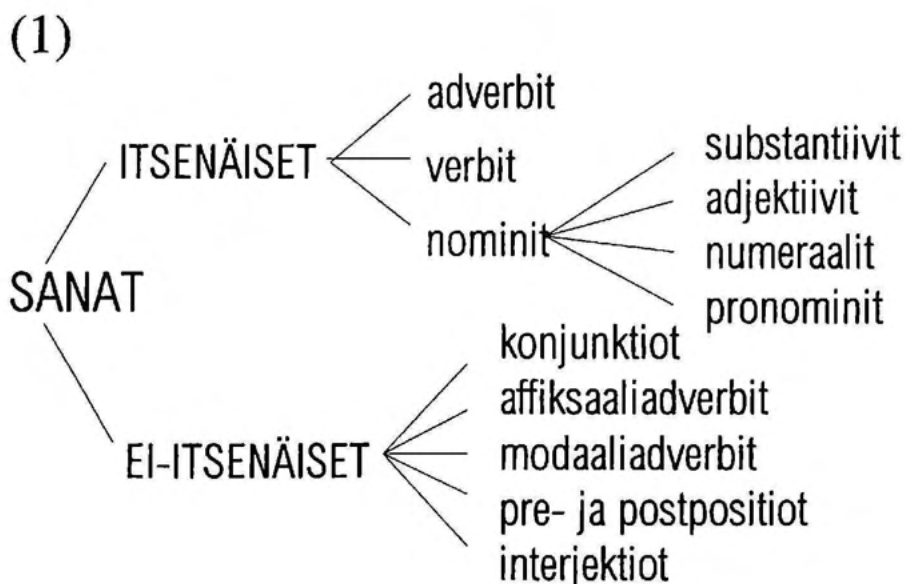
Ongelma on siinä, että sana on kielen perinteellinen perusyksikkö, joka kuuluu kahdelle eri kielitasolle: leksikkoon ja kielioppiin. Sana leksikkoyksikkönä heijastaa objektiivista maailmaa, kielen suhteita todellisuuteen, ts. se keskittyy merkityksiin. Sana kieliopillisena yksikkönä on ensisijaisesti tekstin muodostamisen väline. Se heijastaa sanojen keskinäisiä suhteita tekstissä ja näiden suhteiden muodollisen ilmaisemisen mahdollisuuksia. Kieliopissa sanaa käsitellään sen muotojen, taivutuksen näkökulmasta. Sanan merkitys (yhteys objektiiviseen maailmaan) tekee mahdolliseksi välittää tietoja sanojen avulla. Sanan muoto tekee mahdolliseksi sitoa sanat toisiinsa ymmärrettäväksi tekstiksi. Sana leksikkoyksikkönä ja sana kieliopin yksikkönä on kuitenkin yksi kokonaisuus. Vain sanan leksikaaliset ja kieliopilliset ominaisuudet yhdessä tekevät mahdolliseksi viestinnän.

Luokittelu on tiedon koodauksen ja säilyttämisen järjestelmä ja riippuu käsittelyn näkökulmasta: saman kohderyhmän voi luokitella eri tavalla, riippuen siitä, millaiset tunnukset luokittelun perustaksi on valittu ja miten ne on järjestetty. Tunnusten valinta ja niiden järjestely riippuu luokittelun tarkoituksesta. Siksi ei ole olemassa yhtä ja oikeata sanaluokkajärjestelmää, vaan luokittelun tulos riippuu siitä, mihin luokittelua tarvitaan. Diskussion tuloksena nousi sanaluokkien tärkeimmäksi ominaisuudeksi se, että niitä käytetään leksikosta tekstiin siirtymiseen. Samaan sanaluokkaan on syytä koota sanat, joilla on samat tekstillisen käytön mahdollisuudet. Sellainen luokittelu saadaan, kun valitaan sellaiset tunnukset, jotka leksikosta tekstiin siirtyessään saavat erilaisia arvoja. Siltä kannalta katsottuna ovat sanaluokat ennen kaikkea kieliopillista luokittelua, perinteiset semanttiset tunnukset eivät ole määrääviä. Kieliopillisia-kin tunnuksia on kahdenlaisia, morfologisia ja syntaktisia. Morfologinen lähtökohta on se, missä muodoissa sana tekstissä esiintyy, ja morfologisten tunnusten perusteella voi sanat jakaa taivutuksen mukaan kolmeen luokkaan: taipumattomiin, sijamuodoissa taipuviin ja persoonamuodoissa taipuviin. Syntaktinen lähtökohta on, millaisissa syntaktisissa suhteissa ja funktioissa sana tekstissä voi esiintyä. Sekä morfologisesti että syntaktisesti sanoja voi luokitella niin, että tuloksena ovat selvärajaiset sanaluokat. Kumpikaan luokittelu ei kuitenkaan ole sellainen, että se sopisi sekä muoto- että lauseopin kuvaukseen.

Suuri osa kielen sanoista on kuitenkin sellaisia, että sanan morfologisen käyttäytymisen ja syntaktisen funktion välillä on yhteys, ja yhteys on myös koko kieliopin ja leksikologian välillä. Siksi on mahdollista luokitella suurin osa sanoista leksikaalis-kieliopillisiin luokkiin, jotka sopivat yleensä sekä morfologian, syntaksin että leksikon kuvaukseen, vaikka onkin epämääräinen ryhmä sanoja, joita ei ole mahdollista yksiselitteisesti luokitella niiden tunnusten perusteella. Ne ovat sanoja, jotka kuuluisivat morfologisten tunnusten perusteella yhteen ryhmään, syntaktisten tunnusten perusteella toiseen ryhmään, semanttisten tunnusten perusteella ehkä kolmanteen ryhmään. Sanojen luokittelun kolme perinteistä kriteeriä — semanttinen, syntaktinen ja morfologinen — eivät ole tasavertai-

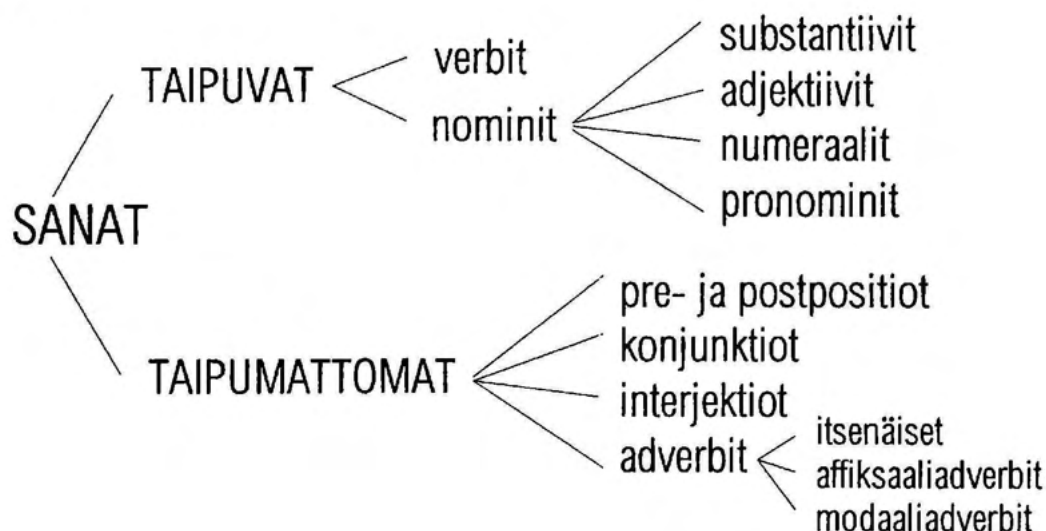
sia, vaan hierarkkisia, ja sanaluokkasysteemi riippuu siitä, mitä niistä pidetään ensisijaisena. Viron kieliopissa on käytetty kahta erilaista sanaluokkajakoa. EKG I 1995 on lisännyt kolmannen mahdollisen.

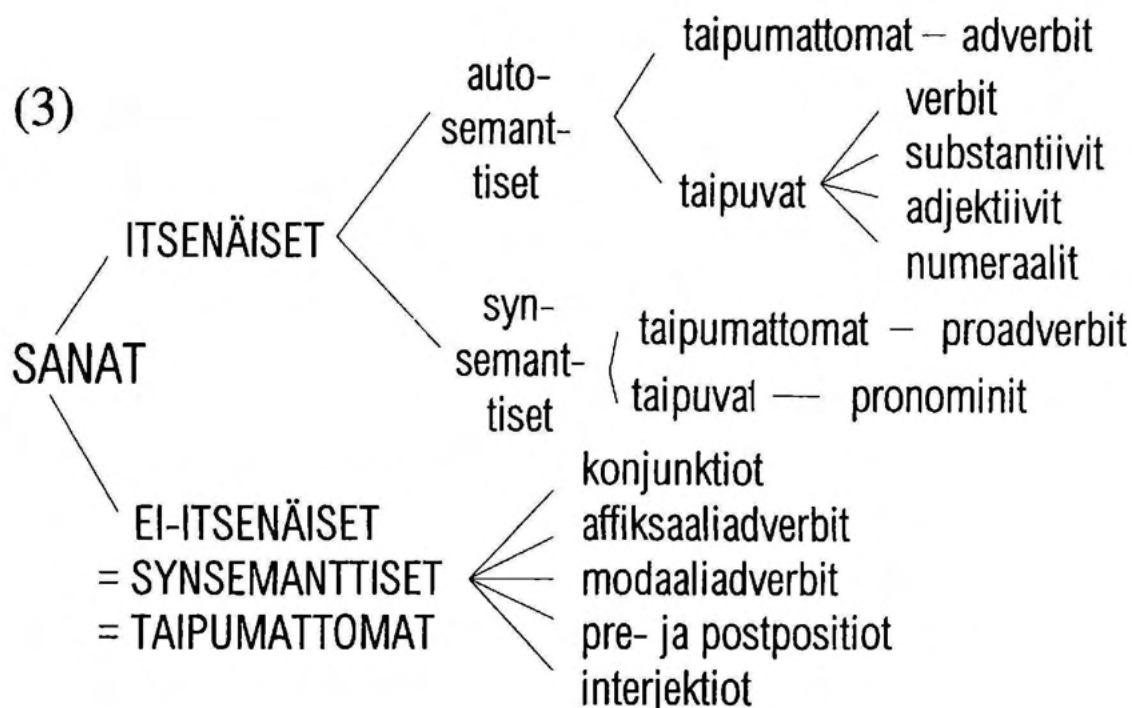
Systeemi (1) on sellainen, jossa ensiksi jaetaan kaikki sanat niiden syntaktisen käyttäytymisen perusteella itsenäisiin ja ei-itsenäisiin sanoihin. Itsenäiset sanat (jotka voivat yksin esiintyä jossakin syntaktisessa funktiossa) jaetaan morfologisin perustein kolmeen ryhmään: taipumattomiin (adverb), persoonamuodoissa taipuviin (verb) ja sijamuodoissa taipuviin (nomin). Viimeksi mainitut jaetaan syntaktis-semanttisten tunnusten perusteella substantiiveihin, adjektiiveihin, pronomineihin ja lukusanoihin. Nominien jako ei oikeastaan ole looginen: substantiivit ja adjektiivit erotetaan toisistaan syntaktisen funktion mukaan, pronominit ja numeraalit taas semanttisten tunnusten perusteella. Syntaktisesti jakaantuvat molemmat viimeksi mainitut sanaluokat substantiivinkaltaisiin ja adjektiivinkaltaisiin pronomineihin ja numeraaleihin. Ei-itsenäiset sanat jaetaan tavallisesti viiteen syntaktis-semanttiseen luokkaan: syntaktisen tehtävän perusteella konjunktioihin, affiksaaliadverbeihin sekä pre- ja postpositioihin; semantiikan perusteella interjektioihin ja modaalisiin adverbeihin. Tuloksena on 11 sanaluokkaa. Järjestel-

män yhtenä heikkoutena on esimerkiksi itsenäisten adverbien ja affiksaaliadverbien joutuminen eri luokkaan, vaikka usein on kyse samoista sanoista.

(2)

Eniten käytetty sanaluokkakajako viron kieliopissa on (2). Luokittelu aloitetaan muoto-opillisista ominaisuuksista. Sanat jaetaan taipuviin ja taipumattomiin sanoihin. Taipuvien sanojen ryhmässä erotetaan persoonamuodoissa taipuvat sanat eli verbit ja sijamuodoissa taipuvat sanat eli nomininit samalla tavalla kuin edellisessä järjestelmässä. Taipumattomia sanoja on neljä luokkaa: adverbis, pre- ja postpositiot, konjunktiot ja interjektiot. Tuloksena on 9 perinteistä sanaluokkaa. Usein adverbis jaetaan edelleen kolmeen alaryhmään: itsenäisiin adverbisiin, affiksaaliadverbisiin ja modaaliadverbisiin, mutta on myös tutkijoita, jotka eivät pidä perusteltuna affiksaaliadverbien pitämistä eri sanaluokkana.

EKG I 1995 on luokitellut sanat sanaluokkiin tähänastisista poikkeavalla tavalla (3) ja saanut 12 sanaluokkaa. Tässäkin järjestelmässä sanat jaetaan aluksi niiden syntaktisen käyttäytymisen perusteella itsenäisiin ja ei-itsenäisiin sanoihin. Seuraavaksi syntaktisesti itsenäiset sanat jaetaan semantiikan perusteella autosemanttisiin (leksikaalisiin) ja synsemanttisiin (viittaviin) sanoihin. Jälkimmäisillä ei ole itsenäistä merkitystä ja sanan konkreettinen kohde selviää tekstistä. Kaikki ei-itsenäiset sanat on myös synsemanttisia. Kolmanneksi kaikki itsenäiset (sekä autosemanttiset että synsemanttiset) sanat jaetaan taivutuksen perusteella taipumattomiin ja taipuviin. Kaikki ei-itsenäiset ja synsemanttiset sanat ovat myös taipumattomia. Itsenäiset leksikaaliset ja taipuvat sanat jaetaan verbeihin, substantiiveihin, adjektiiveihin ja numeraaleihin. Syntaktisesti itsenäiset mutta synsemanttiset sanat jakaantuvat taivutuksen perusteella taipuviin pronomineihin ja taipumattomiin proadverbeihin (*siin* 'tässä', *seal* 'siellä', *nii* 'niin', *siis* 'silloin'). Viimeksi mainittua ryhmää ei ole yhdessäkään aikaisemmassa kielenkuvauksessa pidetty eri sanaluokkana, eikä pronominejakaan ole erotettu muista nomineista eri tasolle.

Kun kuvataan yhtä sanaluokkaa kerrallaan, luokitteluperiaatteita voi avartaa ja sanaluokan voi esittää mahdollisimman monipuolisesti kaikkine ominaisuuksineen ja tunnuksineen. Tällä tavalla kuvattuun sanaluokkaan voi ottaa mukaan myös sellaiset sanat, jotka ikäänkuin kuuluvat käsiteltävän sanaluokan äärialueille ja joilla voi eri näkökulmista katsottuna olla monen eri sanaluokan tunnuk-
sia. Kun Tarton yliopiston viron kielen laitoksessa 1960-luvulla alettiin yhdessä Kielen ja kirjallisuuden instituutin kanssa suunnitella laajaa viron kielioppia, Tarton yliopiston tehtäväksi jäi taivutusopin kirjoittaminen. Kielioppi ei koskaan valmistunut, mutta esitutkimusten pohjalta julkaistiin 1970- ja 1980-luvulla yliopiston viron kielen laitoksessa useita vihkoja eri sanaluokkien yleiskuvauksia: numeraaleista ja pronomineista (A. Kask, P. Palmeos, *Eesti keele grammatika II. Morfoloogia. Arv- ja asesõna*, 3.p. 1985), konjunktioista ja interjektioista (P. Palmeos, *Eesti keele grammatika II. 2. vihik. Sidesõna ja hüüdsõna*, 3. p. 1985), adverbeista (A. Veski, *Eesti keele grammatika II. 3 vihik. Määrsõna*, 1982), pre- ja postpositioista (P. Palmeos, *Eesti keele grammatika II. 4. vihik. Kaassõna*, 3. p. 1985).

Suurimmista sanaluokista — verbeistä, substantiiveista ja adjektiiveista — ei ole kirjoitettu kokonaistutkimuksia. On käsitelty niiden morfologisia kategorioita sekä diakronisesta että synkronisesta näkökulmasta. Diakronisesta näkökulmasta on HUNO RÄTSEP kirjoittanut kaksiosaisen yleiskatsauksen *Eesti keele ajalooline morfoloogia* (Viron kielen historiallinen morfologia, I, 1979, II, 1982). Hän käsittelee erikseen kaikkien nomini- ja verbikategorioiden tunnusten kehittymistä niiden nykyiseen muotoon. Synkroninen muoto-opin kuvaus on perusteellisimpana esitetty kieliopissa EKG I 1995. Se on synteesikielioppi, joka esittää morfologiset säännöt (a) vartalovarianttien muodostamiseksi perusmuodosta ja (b) taivutusmuotojen saamiseksi oikean vartalovariantin ja tunnusvariantin valinnan avulla. Lisäksi EKG I 1995 kuvaa viron morfologista järjestelmää, esittäen kaikki mahdolliset paradigmat ja taivutustyytit.

17. 2. 3. Astevaihtelun ja morfologisten varianttien tutkimus

Uralilaiset kielet kuuluvat morfologisiin kieliin: kieliopillisia merkityksiä ilmaistaan ennen kaikkea muoto-opillisin keinoin, sanan eri muotojen avulla. Viron kielelle on ominaista taivutusmuotojen suuri määrä. Nomineilla on 14–15 sijamuotoa yksikössä ja monikossa ja runsaasti rinnakkaismuotoja, verbeillä liki 60 yksinkertaista muotoa, lisäksi analyyttiset aika- ja kieltomuodot.

Toinen viron kielen erikoisuus on muoto-opillisten yksikköjen (morfeemien) suuri vaihtelevuus. Variantteja on sekä vartaloilla että morfologisilla päätteillä (tunnuksilla), ja vartalovaihteluissa voi pounoutua yhteen monta eri vaihtelutyyppeä. Sanavartalo voi periaatteessa olla myös vaihtelematon (esim. *aasta* 'vuosi'), mutta useimmiten siinä tapahtuu astevaihtelu (*murre* : *murde* 'murre : murteen'), loppuvaihtelu (*pime* : *pimeda* 'pimeä : pimeän' tai molemmat (*sepp* : *sepa* 'seppä : sepän')). Vartalovariantit eivät aina ole sidottuja samoihin taivutusmuotoihin, vaan ne voivat sijoittua paradigmassa eri vaihtelumallien mukaan (vrt. *tütar* : *tütre* : *tütar*/t 'tytär : tyttären : tytärtä', mutta *number* : *numbri* : *numbri*/t 'numero : numeron : numeroa'). Varianttien runsaudesta johtuen morfologisen vaihtelun ja varianttikombinaatioiden kuvaus on viron muoto-opin keskeisiä kysymyksiä. Sellainen tutkimussuunta kuuluu prosessimorfologiaan ja sen näkökulma on typologinen. Vaihtelujen tutkimus etsii samalla vastauksia kysymyksiin, mitkä ovat muotojen keskinäiset suhteet, miten kieltä käytetään ja mihin suuntaan morfologiset paradigmat kehittyvät.

Keskeisiä tutkimuskohteita on viron astevaihtelu, sen kehittymisen suunnat ja sen rooli morfologiassa. Pitkään on keskusteltu siitä, kuuluuko astevaihtelu äänne- vai muoto-oppiin. Kielen historiassa astevaihtelu oli äännejärjestelmän ilmiö, joka tapahtui automaattisesti ja jolla ei ollut merkitystä erottavia tehtäviä. Astevaihtelun määräsi sanan äännerakenne: vahvan ja heikon variantin vaihtelu riippui toisen tavun rakenteesta. Ääntenmuutokset ovat aiheuttaneet muutoksia kielioppijärjestelmässä. Astevaihtelu ei nykysuomessakaan ole enää puhtaasti foneettisesti määräytyvä ilmiö, sillä esimerkiksi tavusuhteissa on tapahtunut muutoksia: varhempi um-

pitavu on kehittynyt avotavuksi ja supistuma on synnyttänyt uusia umpitavuja. Kuitenkin suomen astevaihtelu on yleensä säännötettävissä melko helposti ja on edelleen yksinäis- ja geminaattaklusiilien vaihtelua.

Nykyvirossa yksinäisklusiilien astevaihtelu ei ole säännöllistä eikä automaattista, vaan ainakin osittain leksikaalistunut eli sana-kohtainen. Astevaihtelun esiintyminen tai puuttuminen on riippumaton äänneympäristöstä ja tavun rakenteesta. Taipuvan sanan paradigman ominaispiirteisiin kuuluu joko astevaihteluttomuus tai astevaihtelu.

<i>rida : rea,</i>	mutta	<i>ida : ida</i> (sm. <i>itä : idän</i>)
<i>tuba : toa</i>	mutta	<i>naba : naba</i> (sm. <i>napa : navan</i>)
<i>lugeda : loen</i>	mutta	<i>jagada : jagan</i> (sm. <i>jakaa : jaan</i>)

Jälkimmäisissä viron paradigmoissa on tapahtunut asteyleistys. Tavallisesti on yleistynyt vahva aste, mutta on esimerkkejä myös heikon asteen yleistymisestä: *tava : tava*, vrt. sm. *tapa : tavan*.

Astevaihtelu on kielen kvantiteettisuhteissa tapahtuneiden muutosten vuoksi laajentunut klusiileista koskemaan myös useimpia muita konsonantteja, konsonanttiyhtymiä, pitkiä vokaaleja ja diftongeja. Tämä myöhäinen kvantiteettivaihtelu on geminaattaklusiilien astevaihtelun tavoin nykyvirossa produktiivinen ja koskee valtaosaa kieleen tulevista uusista sanoista, jos niiden rakenne tekee vaihtelun mahdolliseksi. Viron astevaihtelulle on ominaista yksisuuntaisuus: vahvasta asteesta voi muodostaa heikon asteen, mutta heikon asteen perusteella ei voi välttämättä päätellä vahvan asteen muotoa, vrt. esim. *madu : mao* 'mato : madon' ja *magu : mao* 'maha : mahan'; *lonkida : longib* 'löntystää' ja *songida* (III k-a.) : *songib* (II k-a.) 'tonkia'. Astevaihtelun reaalistuminen joko klusiilien astevaihteluna tai kvantiteettivaihteluna on myös tapauskohtaista: *praadida : praen* 'paistaa', mutta *kraadida* (III k-a.) : *kraadin* (II k-a.) 'mitata lämpöä'.

Viron (koulu)kieliopeissa on astevaihtelua kauan käsitelty perinteisesti äänneopin ilmiönä. Malli on peräisin vuosisadan alkupuolen kielihistoriallisesta kuvaustavasta (ennen historiallista metodia esimerkiksi sekä Faehlmann että Ahrens olivat käsitelleet aste-

vaihtelua taivutuskeinona ja sijoittaneet sen muoto-opin jaksoksi). Nykyviro on sen verran etääntynyt kantasuomesta, että astevaihtelu ei ole enää suorassa yhteydessä sananmuodon rakenteeseen, eikä se näin ollen ole äänneopin ilmiö. Astevaihtelu on morfologistunut: kaikki astevaihtelun eri lajit ovat käytössä sekä taivutuksessa että sananmuodostuksessa. Heikon ja vahvan asteen vaihtelu riippuu sanan taivutustyyppistä ja kyseessä olevasta muodosta. Astevaihtelun roolia sananmuodostusjärjestelmässä ja taivutuksessa käsitteli jo ARNOLD KASK Tarton yliopiston tieteellisen kieliopin ensimmäisissä vihkoissa (1964), mutta sensuuntaisia tutkimuksia ei kehitelty eteenpäin. Tyypillisinä morfofonologisina prosesseina on astevaihteluilmiöitä käsitellyt VALTER TAULI kieliopissaan 1973. Koulukieliopissa siirsi astevaihtelun äänneopista muoto-oppiin MATI HINT 1983. Nykyisin astevaihtelun kuuluminen morfofonologiaan ja sen muoto-opilliset funktiot ovat yleisesti hyväksyttyjä. Astevaihtelu on siltä kannalta tyypillinen sisäfleksion keino. Vahva ja heikko aste ovat vartalovariantteja, joilla voi olla erilainen kieliopillinen merkitys (nom. *lagi*, gen. *lae*, part. *lage*) tai joita agglutinatiivisessa taivutuksessa käytetään vartalomorfeemina eri paradigmoissa (yks.all. *lae-le*, mon.all. *lage-de-le*). Tällä tavalla käsittelee astevaihtelua myös EKG I 1995.

Astevaihtelun morfologistuminen on vaikuttanut kielityyppiin. Viro on muuttunut agglutinatiivisesta kielestä fleksiokielen suuntaan. Tästä viron morfologian kehittymisestä sisäisen taivutuksen suuntaan ovat kirjoittaneet monet tutkijat. Agglutinatiivisessa kielessä taivutusmuodot muodostetaan vartaloon liitettävien suffiksien avulla, flektiokielissä taas vartalon muutosten avulla. Sisäiseen taivutukseen on virossa päästy muun muassa sananmuotojen kulumisen, geminaation ja mutkikkaan kvantiteettisysteemin ja morfologistuneen astevaihtelun johdosta. Tavallista on, että nominiparadigmassa on 2–5 sijapäätteetöntä muotoa:

jõgi (yks. nom.) : *jõe* (yks. gen.) : *jõge* (yks. part.) : *jökke* (yks. ill.)

lind (yks. nom.) : *linnu* (yks. gen.) : *lindu* (yks. part.) : *linde* (mon. part.)

tuba (yks.nom. ja part.) : *toa* (yks. gen.) : *tuppa* (yks. ill.) :
tube (mon. part.)

tavaline (yks. nom.) : *tavalise* (yks. gen.) : *tavalisse* (yks. ill.)
 : *tavalisi* (mon. part.)

Taivutusmuotoja voi erottaa toisistaan yksi tai useampi vaihtelu, esim. astevaihtelu (*lagi* : *lae* 'katto : katon'), kvantiteettivaihtelu (*silma* (II kestoaste) : *silma* (III kestoaste) 'silmä : silmän'), geminaatio (*tuba* : *tuppa* 'tupa : tupaan', *tavalise* : *tavalisse* 'tavallisen : tavalliseen'), vokaalivaihtelu (*lindu* : *linde* 'lintua : lintuja', *lagi* : *lage* 'katto : kattoa') tai niiden kombinaatiot vokaali- ja astevaihtelu (*tuba* : *toa* 'tupa : tuvan'), astevaihtelu ja vokaalivaihtelu (*jõgi* : *jõe* 'joki : joen'), konsonantti- ja vokaalivaihtelu (*tavaline* : *tavalisi* 'tavallinen : tavallisia').

Viron nominien ja verbien vartalonvaihtelumallien täydellisen kuvauksen taulukoineen on esittänyt mm. TIIT-REIN VIITSO artikkeleissa *Eesti muutkondade süsteemist* (Viron taivutustyyppien järjestelmästä, *Keel ja Kirjandus*, 1976) ja *Eesti keele kujunemine flekteerivaks keeleks* (Viron kielen muuttuminen fleksiokieleksi, *Keel ja Kirjandus* 1990, no 8–9). Vartaloyhdistelmiä ja -vaihteluita on kuvannut myös ÜLLE VIKS taivutusmuotojen sanakirjan *Eesti keele vormisõnastik* lisäosassa (1992) klassifikatorisen morfologian lähtökohdista. Prosessikieliopin kannalta — ottaen huomioon pragmaattiset ja kielenkäytön ongelmat — on aihetta käsitellyt MATI HINT. Hän on kiinnittänyt tutkimustyössään paljon huomiota siihen, millaista muodonmuodostus käytännössä on ja mihin suuntaan morfologiset paradigmat kehittyvät. Hint on kirjoittanut tästä aiheesta useita artikkeleita 1970-luvulla *Keel ja Kirjandus* -lehteen, samoin kirjat *Häälikutest sõnadeni* (Äänteistä sanoihin, 1978; toinen, uusittu painos 1998) ja *Eesti keele astmevahelduse ja prosodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid* (Viron kielen astevaihtelun ja prosodian typologiset ongelmat, 1997).

Viron ja suomen typologisia eroja on tutkinut Joensuun yliopiston viron kielen lehtori HANNU REMES (*Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa*, Oulu 1995). Hän on kiinnittänyt paljon huomiota vartalovarianttien ja paradigmojen suhteisiin kummassa-

kin kielessä. Suomen ja viron paradigmoihin on vaikuttanut kieliä toisistaan etäännyttävästi se viron kielen piirre, että sana ei voi olla käänteisessä (vahveneuvassa) astevaihtelussa, jos sanan ensi tavu on lyhyt. Tällaisten sanojen paradigmoihin on yleistynyt vahva aste ja niiden taivutustyyppi on vaihtunut:

SUOMI

sade : sateen
kuve : kupeen
ien : ikenen
ies : ikeen
ruis : rukiin

VIRO

(a) *sade : sademe*
kube : kubeme
ige : igeme
(b) *ike : ikke*
rukis : rukki

On kehittynyt uusi nominityyppikin, jolla ei ole suomessa vastinetta: (c) *kude : koe* 'kude : kuteen', *tõde : tõe* totuus : totuuden', *õde : õe* 'sisko : siskon'. Verbiparadigmoista käänteisen astevaihtelun esiintymisrajoitus koskee sellaisia supistumaverbejä, joiden ensitavu on lyhyt. Vahva aste on yleistynyt esim. tapauksissa *lubada : luban* (vrt. *luvata : lupaan*), *magada : magan* (vrt. *maata : makaan*) ja *tabada : taban* (vrt. *tavata : tapaan*). Joskus verbi on voinut säilyä astevaihtelullisena, mutta vaihtelun suunta on vaihtunut: *kaduda : kaon* (vrt. *kadota : katoan*).

17. 2. 4. Taivutusprosessien tutkimus

Kielessä elää samanaikaisesti menneisyys ja tulevaisuus. Myös kielopin paradigmat ovat pysyvässä muutostilassa. Viron taivutusprosessien kuvaustapojen erilaisuus johtuu osittain siitä, että synkroninen kielentutkimus ottaa vaihtelevasti huomioon diakronisia ja psykologisia seikkoja. Synkroninen kielenkuvaus voi tutkia kieltä staattisena olemassa olevana järjestelmänä, mutta se voi nähdä siinä myös historiallisen prosessin tuloksen ja tulevan kehityksen lähtötilan

Yksi viron morfologian kunnianhimoisia tehtäviä on kuvata viron monimutkaisia taivutusprosesseja niin, että niitä voisi soveltaa tietokoneelle korpusten ja muiden tekstien analyysiin ja syntee-

siin. Sellainen kuvaus ei ota huomioon kielen muuttumista eikä muita ajallisia prosesseja, vaan etsii mahdollisimman täydellistä keinoa kuvata kielen staattinen tila. Tämän alan johtavia tutkijoita on Tallinnassa Viron kielen instituutissa työskentelevä tohtori ÜLLE VIKS (s. 1948). Viksin klassifikatorisen morfologian kuvaus on synkroninen, deskriptiivinen, funktionaalinen ja niin formaalinen, että se sopii tietokoneelle. Taivutusmalli kuvaa morfologisen järjestelmän rakennetta (yksiköt ja niiden väliset suhteet) ja toimintaa (taivutusmuotojen analyysi ja synteesi). Metodina käytetään sanojen luokittelua morfologisten tunnusten pohjalta. Ülle Viks on julkaissut morfologiamallista useita kirjoja ja väitellyt siitä tohtoriksi (*Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia* 'Viron kielen klassifikatorinen muoto-oppi', 1994). Klassifikatorinen morfologia on paradigmakeskeinen. Se koostuu sanastosta ja kieliopillisista säännöistä. Sanastossa on sanan perusmuoto ja poikkeusmuodot, joita ei voi muodostaa sääntöjen avulla. Taivutussääntöjä on kahdenlaisia: vartalosäännöt kuvaavat vartalovarianttien muodostusta perusmuodosta ja morfotaktiset säännöt kuvaavat yksikköjen kombinaatioita (ts. sanamuodon rakennetta). Ne määräävät, millaiset yksiköt, missä järjestyksessä ja millaisin edellytyksin voivat esiintyä yhdessä jossakin sanamuodossa.

Ülle Viksin morfologiakuvaukseen perustuu myös Viron kielen instituutissa 1994 aloitettu tutkimusprojekti, jonka tavoitteena on rakentaa viron kielen automaattisen morfologisen analyysin järjestelmä, morfologinen analysaattori. Morfologinen analysaattori on tietokoneohjelmien järjestelmä, joka tunnistaa jokaisen sanan perusmuodon ja kieliopillisen merkityksen (morfosyntaktiset ominaisuudet). Suomen kieltä varten on useita morfologisia analysaattoreita (tunnetuimpia ja eniten sovellettuja ovat Koskeniemen ja Jäppisen järjestelmät), mutta viron kielelle sopivan systeemin muovaaminen on kestänyt kauan, koska viron kielen fleksiivisyyden aste on paljon korkeampi ja vartalonmuutosten järjestelmä on loppu- ja sisäheittojen sekä kvantiteettivaihtelujen ansiosta hyvin monimutkainen. Siksi myös homonyymisia muotoja on runsaasti. Kielettutkimus tarvitsee morfologisesti analysoitua ja koodattua järjestelmää lähtöaineistoksi muille tutkimuksille, jotka edellyttävät iso-

jen tekstikorpusten analyysiä. Toiseksi tarvitaan automaattista morfologista analyysiä morfologian itsensä kuvauksen tarkentamiseen. Korpusten avulla voi saada tietoja sekä kieliopillisten kategorioiden todellisesta esiintymisestä että muotojen käytöstä. Analysaattorin rakennetta ja käyttömahdollisuuksia kuvaa Ülle Viksin artikkeli *Eesti keele morfoloogiline analüsaator* (*Keel ja Kirjandus* 3/1994). Analysaattorin soveltamisesta tekstikorpuksen analyysiin ovat Tarton yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen tutkijat ja viron kielen korpuksen tekijät julkaisseet kokonaisen *Keel ja Kirjandus* -lehden teemanumeron (ks. *Keel ja Kirjandus* 1/1998).

Ülle Viksin klassifikatorisen morfologian järjestelmää on sovellettu myös morfologiseen synteisiin eli muodonmuodostukseen. Siihen perustuu esimerkiksi EKG I 1995 taivutusprosessien kuvaus. Nominien perusmuodoksi on siinä valittu yksikön nominatiivi ja verbien perusmuodoksi *ma*-infinitiivi. Viron kieliopin kirjoittajista oli Wiedemann ensimmäinen, joka ymmärsi, että viron kielen sanojen rakenteessa tapahtuneet historialliset muutokset ovat katkaisseet suoran yhteyden sanan äännerakenteen ja taivutusmallin välillä ja että siksi ei ole mahdollista kuvata yhden muodon perusteella muiden muotojen synteisiä. EKG I 1995 yrittää ohittaa mainitun vaikeuden jakamalla taivutuksen aktiiviseksi ja passiiviseksi. Passiiviseen morfologiaan kuuluvat epäsäännölliset sanat, joiden kaikkia muotoja ei voi muodostaa sääntöjen avulla yhdestä perusmuodosta. Morfologisten sääntöjen soveltaminen vaatii passiivisessa morfologiassa enemmän informaatiota kuin perusmuoto tarjoaa. Aktiiviseen morfologiaan kuuluvat sanat, joiden kaikki taivutusmuodot saadaan morfologisten sääntöjen avulla yhdestä perusmuodosta. Taivutusmorfologian kuvaukseen käytetään erityyppisiä sääntöjä. Vartalonmuutossäännöt ja vartalonvaihtelumallit kuvaavat vartalovarianttien suhdetta ja varianttien saamista perusmuodosta. Muodonmuodostussäännöt valitsevat oikean vartalovariantin ja kategorian tunnusmorfeemin tietyn sanan tietyn muodon synteisiin. Kolmanneksi kuuluvat taivutussysteemin kuvaukseen analogiasäännöt, jotka kuvaavat muotojenvälisiä yhteyksiä ja suhteita. Niiden ansios- ta ei tarvita muodonmuodostussääntöjä erikseen jokaista muotoa varten.

Synteesikieliopin keskeisiä kysymyksiä on perusmuodon valinta, sillä perusmuodosta riippuu muodostussääntöjen määrä ja nimityskaisuus. Nominien nominatiivimuodon ja verbien *ma*-infinitiivin valintaa perusmuodoksi EKG 1995:ssa on perusteellisesti arvostellut Tallinnan pedagogisen yliopiston viron kielen dosentti MARTIN EHALA (s. 1963), joka on samalla osoittanut, että jako aktiiviseen ja passiiviseen taivutukseen tai perusmuodon vaihtaminen ei auta: yhtä perusmuotoa käyttäen muotosynteesi ei virossa ole mahdollinen, ellei sanan taivutuksesta anneta arbitraarisesti (sanakirjassa) lisäinformaatiota. Synteesi olisi mahdollinen, jos perusmuotoja olisi kaksi. Ehala onkin soveltanut viron taivutusprosessien kuvaamiseen kahdelle perusmuodolle — A- ja B-vartalolle — rakentuvaa systeemiä sekä lukion äidinkielen oppikirjassa *Eesti keele struktuur* (1997) että Euroopan aikuisten kielenopetusjärjestelmään *Threshold Level* perustuvassa kollektiivisessä projektissa *Eesti keele suhtluslävi* (1997).

Taivutusprosesseja voi tutkia myös kielenkäytössä kiinnittäen huomiota niiden kehityssuuntiin ja muuttumisperustaan. Muutos on potentiaalisesti olemassa systeemissä itsessään, ja kielenkuvauksen on mahdollista heijastaa sitä. Muodot ovat tulleet kieleen eri aikoina ja samaa tapahtuu tänäkin päivänä — joko uudet paradigmat korvaavat entiset tai sitten vanhat muodot sijoittuvat uuteen paradigmaan. Aikoinaan instruktiivi oli vakiintunut sijamuoto, nykyvirossa se on siirtynyt sijakategoriasta taipumattomiin adverbeihin (*paljajalu, kinnisilmi*). Viron komitatiivi alkoi kehittyä postpositiorakenteesta sijamuodoksi vasta 1600-luvulla (*minun kanssa > minukaas > minuga*), ja nykyvirossa se kuuluu sijakategoriaan. Samanlaisia muutoksia tapahtuu nykyäänkin. Kieliopin muuttumista ja kirjakielen normien ja äidinkielenopetuksen suhtautumista näihin muutoksiin on 1970- ja 1980-luvulla tutkinut erityisesti MATI HINT. Hän on julkaissut tutkimuksensa moniosaisena artikkelisarjana *Keel ja Kirjandus* -lehdessä. Sarjan yleisotsikko on *Minevikuline ja tulevikuline aines eesti keelesüsteemis* (Menneisyyden ja tulevaisuuden ainekset viron kielijärjestelmässä, *Keel ja Kirjandus* 1979, numerot 3–4; 1980 numerot 4–6), osittain myös kirjassa *Häälikutest sõnade-ni* (toinen, uusittu painos, 1998). Hint on tutkinut ns. leksikaalistu-

neiden historiallisten muotojen muodostussääntöjä, jotka ovat aktiivisesta kielenkäytöstä häviämässä ja joiden muodostus ei ole äidinkielen puhujallekaan enää automaattista (lyhyt heikkoasteinen monikko, lyhyt superlatiivi).

Toinen kieliopillinen muutos, jota Hint on perusteellisesti tutkinut, on yhteydessä hänen ensimmäiseen tutkimusaiheeseensa, viron kielen prosodisen luonteen muuttumiseen. Sanojen taivutuksen määrää pää- ja sivupaino, ja sivupainollisen tavun paikka riippuu puhetahdista. Aikaisemmin vironkielisen puheen jakautumisen puhetahteiksi ovat määränneet tavuluku ja tavun kvantiteetti: sivupaino oli kolmannella tavulla, jos ensimmäinen tavu oli lyhyt (*mada`latel` 'matalilla`, `rahu`likul` 'rauhallisella`*), ja sivupaino oli toisella tavulla, jos ensimmäinen tavu oli kolmannen kvantiteettiasheen pitkä tavu (*töö`listel` 'työläisillä`, `kunst`nikul` taitelijalla`*). Mati Hint on osoittanut, että tavukvantiteetin osuus puhetahtijaossa on taantumassa — sivupaino on yleisesti siirtymässä kolmannelle tavulle, riippumatta pääpainollisen tavun kvantiteetista. Sen takia sanat, joilla on kolmetavuinen vokaalivartalo ja joiden ensimmäinen tavu on kolmannessa kestoasteessa (*kont`sert, `kunst`nik, `töö`line*), ovat siirtymässä toiseen taivutustyyppiin (*kontser`dite pro `kont`sertide` 'konserttien`*). Viron kirjakielen normit eivät ole ottaneet sitä tarpeeksi huomioon. Normitetun kirjakielen ja yleiskielen välille on syntynyt ristiriita. Erityisen vaikeana ongelma koetaan kouluissa, koska kirjakielen normien opettaminen on Virossa perinteisesti kuulunut keskeisenä osana äidinkielen opetukseen. Äidinkielen arvosanat heikkenevät, eivätkä opettajat ymmärrä, miksi opetus ei onnistu. Mati Hint on useissa kirjoituksissa ja esitelmissä vaatinut yleisen kielitieteen periaatteiden ja nykytiedon soveltamista viron taivutuksen normitukseen ja kielenkäytön arviointiin. Hänen Tallinnan pedagogisen yliopiston opiskelijoilla teettämänsä testit ja kokeet ovat olleet 1980-luvun norminmuutosten pohjana. Samanlaisia tutkimuksia Mati Hintin teorian ja metodien pohjalta on Tarton yliopistossa tehnyt Jaak Peebo.

Morfologisten prosessien tutkimukseen kuuluu myös nk. luonnollisen morfologian suuntaus, jota edustaa Viron kielen instituutin tutkija TOOMAS HELP (s. 1961). Hän on julkaissut tutkimustuloksi-

aan artikkeleina ja tehnyt niistä lisensiaatintyön (ks. *Üks võimalus eesti verbimorfoloogia käsitlemiseks* 'Yksi mahdollisuus viron verbimorfologian käsittelemiseen', *Keel ja Kirjandus* 4/1985; *Regulaarsed ja irregulaarsed verbid eesti keeles* 'Säännölliset ja epä-säännölliset verbit viron kielessä', *Keel ja Kirjandus* 3–5/1995). Taivutusprosessien produktiiviteen perustuvaa aktiivisen ja passiivisen morfologian kuvausmallia on sovellettu mm. EKG I 1995:n morfologialuvussa. Aktiivisen ja passiivisen morfologian järjestelmää viron synteesikieliopissa on kritisoitu siitä, että se ei ole aina psykologisesti motivoitu — monet passiiviseen morfologiaan kuuluvat taivutusmallit ovat hyvin runsaslukuisia ja ainakin osittain produktiivisia, ja ne lukeutuvat passiiviseen morfologiaan vain siksi, että niitä ei voi yksiselitteisesti johtaa perusmuodon fonologis-derivatiivisesta rakenteesta

17. 2. 5. Viron taivutussysteemin kuvausmetodeja

Valtaosa viron taivutuksen tutkijoista on kiinnittänyt enemmän huomiota järjestelmään kuin prosessiin. Tutkijoiden ja tutkimusten määrällä mitattuna on keskeisin tai suosituin ongelma viron morfologiassa klassifikaatio: virolaisessa kielioppikirjallisuudessa on oikeinta ja sopivinta taivutustyyppien järjestelmää etsitty ensimmäisistä kieliopista lähtien. Viron taivutus on suomen taivutuksen tavoin suhteellisen monimutkainen. Taivutusjärjestelmän kuvaukseen kuuluvat toisaalta kaikki kielen morfeemit, sekä leksikaaliset että kieliopilliset, ja niiden kaikki variantit ja niiden keskinäiset suhteet. Toisaalta se sisältää myös yleiskatsauksen siitä, miten tämä järjestelmä toimii, ts. jokaisen sanan kaikkien muotojen muodostuksen ja analyysin. Informaation esittämisen tapoja on monta. Tavan valinta riippuu siitä, mikä on luokittelun tarkoitus, mihin sitä käytetään.

Täydelliset taivutustiedot esitetään esimerkiksi sanakirjoissa. Sen voi tehdä niin, että jokaisen taipuvan sanan yhteydessä esitetään kaikki sen muodot. Informaatio on täydellinen ja oikea, mutta esitystapa ei ole yleiskatsauksellinen: jokaisen sanan taivutusta täytyy katsoa sanakirjasta ja samalla se ei sano mitään uusien sanojen

eikä sanakirjasta puuttuvien sanojen taivutuksesta. Sanakirjoissa ei tavallisesti esitetäkään jokaisen hakusanan yhteydessä sanan kaikkia muotoja, vaan kootaan samalla tavalla taipuvat sanat yhdeksi taivutustyyppiä, jolle annetaan numero. Jokaisesta tyypestä valitaan yksi mallisana, jonka kaikki muodot esitetään sanakirjan liitteenä. Sanakirjoissa on aikojen kuluessa käytetty erilaisia luokitteluja: sellaisen sanakirjaluokittelun yhtä ääripäätä edustaa Elmar Muukin *Väike õigekeelsuse sõnaraamat* (Pieni oikeakielisyyssanakirja, 1933), jossa on 1166 taivutustyyppiä. Minimaalisessa Ülle Viksin järjestelmässä (ks. *Väike vormisõnastik* 'Pieni muotosanakirja', 1992) on vain 38 taivutustyyppiä. Sanakirjaluokitteluun riittävät morfologiset tunnukset (päätteet ja vartalonmuutokset). Tyyppien erilainen määrä riippuu siitä, missä määrin yritetään tavoittaa myös samaan tyyppiin kuuluvien sanojen fonologis-derivatiivisen rakenteen samankaltaisuutta.

Tavalliseen kielioppiin, erityisesti pedagogiseen kielioppiin, tarvitaan toisenlainen järjestelmä. Tyyppin tunnistamiseen ei voi käyttää numeroa. Käytännön hyötyä ei ole siitäkään, että sanan taivutusmuotojen perusteella selvitetään sen taivutustyyppi. Kieliopissa on käyttökelpoinen sellainen järjestelmä, jossa sanan taivutustyyppin perusteella voi päätellä, miten sanaa voi ja pitää taivuttaa. Taivutustyyppi pitää löytää morfologian näkökannalta toissijaisten tunnusten, parhaassa tapauksessa sanan ulkomuodon, fonologis-derivatiivisen rakenteen avulla. Koska viron kielessä samanlaisen fonologisen rakenteen omaavat sanat voivat taipua eri tavalla (vrt. *tase* : *taseme* : *taset* 'taso', *rase* : *raseda* : *rasedat* 'raskaana oleva', *vise* : *viske* : *viset* 'heitto', *vile* : *vile* : *vilet* 'vihellys'), järjestelmää ei ole helppo löytää. Tavallisesti otetaan avuksi joitakin morfologisia tunnuksia, esimerkiksi sanan vartalossa tapahtuvat muutokset (astevaihtelu).

Viron taivutussysteemien kuvauksen historiasta voi löytää neljä jaksoa, jotka poikkeavat toisistaan luokitteluperusteiltaan. Ensimmäisen ajanjakson aikana, viime vuosisadan puoliväliin saakka, seurattiin pääasiallisesti sanan fonologisia tunnuksia (nominatiivin loppuäänne, genetiivin vartalovokaali, tavujen lukumäärä, konsonantti- tai vokaalivartalo, nominatiivin ja genetiivin samankaltai-

suus). Koska samaan taivutustyyppiin joutui eri tavalla taipuvia sanoja, sellaisesta järjestelmästä ei ollut paljon apua oikean kielenkäytön omaksumiseen. Toisen ajanjakson alkuna pidetään Ahrensin kieliopin II painosta (1853), jossa pääasiallisena luokitteluperusteena olivat taivutuspäätteet. Samaa suuntausta jatkoivat Wiedemann ja hänen koulukuntansa (deskriptivistit) 1920-luvulle saakka.

Tämän vuosisadan alussa alkoi toisen rinnalla jo kolmas ajanjakso, joka otti uudestaan käyttöön vartalosta lähtevät tunnukset. Tarkoitus oli pedagoginen ja normatiivinen: opettaa sanan ulkomuodon perusteella sen norminmukainen taivutus. Etsittiin koulun äidinkielen opetukseen parhaiten sopivaa järjestelmää, jolloin kehittyi kaksi kilpailevaa suuntausta. Toinen oli JOHANNES VOLDEMAR VESKIn ja PAUL ALVREN suunta, joka otti perustaksi kielihistorian. Luokittelussa otettiin huomioon vartalon tavujen määrä sekä vokaali- ja konsonanttivartalo, koska nämä tunnukset ovat historiallisesti vaikuttaneet nykyisen taivutuspäätteiden järjestelmän kehittymiseen. Toista nk. oikeakielisyysanakirjojen suuntaa edusti ELMAR MUUK, joka piti ensisijaisen tärkeänä astevaihtelua — se on helppo huomata ja se vaikuttaa taivutuspäätteiden valintaan. Vastakkaisuudesta huolimatta nämä kaksi suuntausta eivät periaatteellisesti eroa toisistaan. Luokitusperusteet ovat samat, vain niiden järjestys eroaa ja johtaa taivutustyyppien erilaiseen ryhmittelyyn. Edellisiin ajanjaksoihin verrattuna uutta on astevaihtelun ottaminen mukaan. Kaikilla kolmannen ajanjakson luokitteluilla on yhteinen päämäärä: luokitella sanat vartalon ominaisuuksien perusteella niin, että tuloksena olisivat taivutustyyppit, joilla on samanlaiset taivutuspäätteet. Koska taivutuspäätteiden valinta ei ole suorassa yhteydessä tavujen määrään eikä astevaihteluun, järjestelmän ulkopuolelle jää suuri määrä poikkeuksellisia muotoja. Jotta systeemi toimisi ja jotta esitettyjen tunnusten perusteella olisi mahdollista valita oikeat taivutuspäätteet, tarvitaan lisätunnuksia. Useimmiten käytetyt tunnukset ovat vartalon loppuäänne tai -johdin ja prosodisena tunnukseksi kvantiteetti. Tällaisen pedagogisen systeemin täydellisin esitys on Tarton yliopiston morfologian dosentin JAAK PEEBON kirjassa *Eesti keele muutkonnad* (Viron taivutustyyppit, 1997).

1960-luvun lopusta alkaa neljäs ajanjakso, jolloin morfologis-

ten luokittelujen perustaksi hyväksytään ainoastaan morfologiset tunnukset eli taivutuspäätteet ja muutokset sanan vartalossa, mm. astevaihtelu. Vartalon fonologista rakennetta kuvaavat tunnukset (tavujen lukumäärä, kvantiteetti, vartalovokaali) jäävät sivuun tai niitä käytetään tyyppiin kuuluvien sanojen kuvaamiseen. Tähän ajanjaksoon kuuluu täydellisimpänä jo mainittu ÜLLE VIKSin klassifikatorisen morfologian järjestelmä, ja muita periaatteellisesti samanlaisia järjestelmiä ovat esittäneet TIIT-REIN VIITSO (*Keel ja Kirjandus* 1976, no 3) ja VALTER TAULI (*Eesti grammatika* I, 1972; *Standard Estonian Grammar* I, 1973). Klassifikatorisen morfologian yhtä varianttia käyttää taivutusjärjestelmän kuvaukseen myös EKG I 1995. Järjestelmä sopii hyvin tietokoneanalyysiin ja sanakirjoihin sekä tekstikorpuksiin, ja sitä varten se on kehitettykin. Kielioppiin sovellettuna se on monimutkaisuutensa takia saanut osakseen paljon kritiikkiä.

Kielen morfologiaa voi kuvata monella eri tavalla: eri näkökulmista (synkroninen ja diakroninen, deskriptiivinen ja normatiivinen jne.), eri metodeilla (historiallis-vertaileva, strukturalistinen), eri tarkoituksin (käytännön kielenopetus, tieteellinen kuvaus, tietokonekäsittely). Eri kuvaustavat tuottavat erilaisia taivutusjärjestelmiä. Viron monimutkainen morfologia on aina houkutellut kielen-
tutkijoita, jotka ovat kuvaustapoja vaihtamalla yrittäneet päästä lähemmäksi järjestelmän ydintä.

KIRJALLISUUTTA

KASK, Arnold: Eesti muutkondade süsteemi kujunemisest. – Nona-ginta. Tallinn 1963.

VIKS, Ülle: Ühest morfoloogilisest klassifikatsioonist. – Keel ja Kirjandus 1982, 11

17. 3. Lauseopin tutkimus

17. 3. 1. Lähtökohdat

1600-luvun viron kieliopissa käsiteltiin lauserakennetta vain satunnaisesti. Stahlin kieliopissa ei ole siitä sanaakaan, Gutsclaffin etelä-viron kieliopissa on jo kappale *Syntaxis*, jossa selitetään muutamia sijamuotojen funktioita, Gösekenin kieliopissa tarkastellaan myös subjektin ja predikaatin kongruenssia ja Hornungin kieliopissa on aivan oikeitakin huomautuksia objektin sijamuotojen käytöstä. 1700-luvun Hellen ja Hupelin kieliopissa esitetään joitakin kongruenssia ja sananjärjestyksestä koskevia huomautuksia sekä selitetään nomini- ja verbimuotojen funktioita. Vasta 1800-luvulla on nähtävissä muutos viron lauseopin käsittelyssä. Saksan ja latinan kielioppien rinnalla alettiin ottaa huomioon myös lähimmän sukukielen suomen kielioppi. Ottaen mallia suomen sijamuotojen käytön kuvauksista Rosenplänter, Peterson ja Masing selittivät *Beiträge*-aikauskirjassa melko perusteellisesti yksittäisten sijamuotojen merkitysfunktioita.

Viron syntaksikysymyksien systemaattinen käsittely alkoi 1853, kun Ahrens julkaisi erikseen viron lauseopin kielioppinsa toisena osana. Toinen mallia tarjoava kielioppi oli 1875 ilmestynyt Wiedemannin deskriptiivinen kielioppi. 1880-luvulla julkaistiin ensimmäiset vironkieliset kieliopit. Pedagogiseen tarkoitukseen kirjoitettu H. Einerin *Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele* (Lyhyt viron kielioppi kansakouluille, 1875) jäi moneksi vuosikymmeneksi koulujen vironkielisen syntaksinkäsittelyn perustaksi. Vuonna 1896 ilmestyi K. A. Hermannin *Eesti keele Lause-õpetus*, ensimmäinen laajahko vironkielinen lauseoppi, jossa käsiteltiin yksityiskohtaisesti kaikki lauseenjäsenet ja tärkeimmät lausetyypit. Hermann käsiteli lausetta loogisena päätelmänä, jossa subjekti, predikaatti ja kopu-

la ovat välttämättömiä. Hän esitti myös objektisäännöt. J. Jõgeverin äidinkielen oppikirja *Eesti keele grammatika. III aasta* (Viron kielioppi, III vuosi, 1920) laajensi jonkin verran syntaktisen käsittelyn rajoja ja lisäsi adverbiaalinen tapaluokkia ja epäsuoran objektin käsitteen. Hän esitti myös tärkeimmät säännöt välimerkkien käyttöön, josta oli paljon hyötyä koulussa. Vuonna 1922 ilmestynyt H. Pöldin *Eesti keeleõpetus, II jagu. Lauseõpetus* (Viron kielioppi, II jakso. Lauseoppi) laajensi viron lauseopin systemaattista kurssia saksan kielen lauseoppien mukaan. Pöld käsitteli tarkemmin lauseenjäsenien keskinäisiä suhteita, nomini- ja verbimuotojen merkitysfunktoita ja luokitteli adverbiaaleja melkein samalla tavalla kuin nykyiset perinteiset kieliopit. Johannes Aavikilta ilmestyi yksityiskohtainen *Kirjavahemärkide õpetus* (Välimerkkioppi, 1923), johon pohjautuu myöhemmissä koululauseopeissa esitetty välimerkkien säännöstö. Vuonna 1924 ilmestyi klassinen tutkimus, Lauri Kettusen *Lauseliikmed eesti keeles* (Lauseenjäsenet virossa). Siinä käsitellään suomen syntaksin mallien mukaan yksityiskohtaisesti kaikkia lauseen pää- ja lisäjäseniä, totaalisuutta ja partiaalisuutta, subjektin ja predikaatin kongruenssia, adverbiaalinen ja attribuutin luokittelua. Teoksessa esitetään selvä lauseenjäsenysjärjestelmä, joka oli viron perinteisen lauseopin pohjana aina 1960-lukuun saakka. Vuonna 1925 ilmestyi Äidinkielen seuran työryhmän työskentelyn tuloksena *Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu* (Valikoima vironkielisiä kielioppitermejä), jossa esitettiin suuri osa nykyisinkin käytössä olevia syntaksitermejä. Nämä termit tulivat yleiseen käyttöön E. Muukin ja M. Tederin koulukieliopin *Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus* (Lyhyt viron kielioppi II. Johto- ja lauseoppi, 1930) ansiosta. 1930-luvulla ilmestyi useita lauseopin oppikirjoja ja yleiskatsauksia, mutta ne toivat vähän uutta syntaksintutkimukseen. Toisen näkökulman tarjosi Johannes Aavikin *Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika* (Viron oikeakielisyyden oppikirja ja kielioppi, 1936). Siinä käsitellään yksityiskohtaisesti lauseen oikeakielisyyttä ja saksan lauserakenteen vaikutusta viroon, mm. aikamuotojen käyttöä ja verbirektiota.

17. 3. 2. Perinteinen lauserakenteen kuvaus

Sodan jälkeen 1950-luvulla ilmestyi useita koulukielioppeja, joissa lauseoppia käsiteltiin Kettusen systeemin mukaan. Ainoa poikkeus on Kristjan Kure, joka yritti tuoda viron lauseoppiin sellaiset käsitteet kuin nominaalinen predikaatti (käändsõnaline öeldis) ja epäsuora objekti (kaudsihitis). Nämä uudistukset eivät saaneet kannatusta eivätkä löytäneet tietään koulukielioppeihin, ja ne unohdettiin. Uudestaan alettiin näistä asioista puhua vasta 1970- ja 1980-luvulla. Ensimmäiset sodanjälkeiset tutkimukset syntaksin erityiskysymyksistä liittyivät sukukielten tutkimukseen. Arvo Laanest julkaisi tutkimuksen substantiiviattribuutista itämerensuomalaisissa kielissä (1959), Elna Adler ulkopaikallissijoista itämerensuomalaisissa kielissä (1958) ja Karl Kont nominiobjektista itämerensuomalaisissa kielissä (1963). Lehte Rannut, joka kuvasi lisensiaatintyössään yksityiskohtaisesti ajan adverbialia viron kirjakielessä (1961), aloitti nykyviron syntaksin tutkimuksen.

Vuosikymmeniä viron lauseanalyysi pysyi periaatteellisesti muuttumattomana perustuen Lauri Kettusen lauseenjäsenten jakoon. Ainoat lauseopit olivat koulukielioppien lauseopit. Silloin tällöin niihin lisättiin jokin uusi lauseenjäsen tai luovuttiin jostakin (pääsiallisesti se koski adverbialien luokittelua; adverbialien tapaluokkia oli eri kieliopeissa 16–24), mutta yleiset perusteet eivät muuttuneet. 1950-luvun lopulla oli aikakauskirjassa *Keel ja Kirjandus* syntaksia koskeva väittely, jossa viitattiin moniin perinteisen lauseopin epäkohtiin, muutamassa artikkelissa myös maailman kielitieteessä tapahtuneeseen periaatteelliseen muutokseen syntaksin käsittelyssä. Siitä alkoi kaksi eri suuntaa viron syntaksintutkimuksessa. Tarton yliopistossa alkoi vaikuttaa moderni kielitiede, Tallinnan Kielen ja kirjallisuuden instituutissa sen sijaan jatkettiin perinteiseen tapaan.

1950-luvulla tiedeakatemian Kielen ja kirjallisuuden instituutti sai tehtäväkseen laatia viron kielen tieteellisen lauseopin. Teoksen suunnitteleminen ja aloittaminen kuuluu aikakauteen, jonka kiistaton auktoriteetti oli Moskovassa ilmestynyt Vinogradovin akateeminen venäjän kielioppi. Sen rakennetta kopioivat myös muut Neu-

vostoliitossa ilmestyneet kieliopit. 1950-luvun lopulla tapahtunut räjähdysmäinen kehitys syntaksin teoriassa ja tutkimusmetodeissa pakotti tarkistamaan siihenastisia analyysimenetelmiä. Kuvitelmat arvokkaasta tieteellisestä kieliopista muuttuivat. Venäjälläkin ilmestyi 1970-luvulla ainakin kolme nykyaikaisempaa tieteellistä syntaksia, niiden joukossa myös korkeakouluille tarkoitettu.

Tallinnan Kielen ja kirjallisuuden instituutin lauseoppi *Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause* (Viron lauseopin pääpiirteet I. Yksinkertainen lause) valmistui ja ilmestyi 1974. Se sisältää neljän tekijän (KARL MIHKLA, LEHTE RANNUT, ELLI RIIKOJA, AINO ADMANN) vuosia jatkuneen kokoamis- ja tutkimustyön tuloksia, mutta siinä ei ole jälkiä siitä teoreettis-metodologisesta tasosta, jonka moderni syntaksintutkimus maailmalla ja myös Virossa oli siihen mennessä saavuttanut. Päämääränä oli mahdollisimman perusteellinen deskriptiivis-normatiivinen nykyviron lauseen kuvaus. Kirjan teoreettinen johdanto-osa on lyhyt; sisällöltään tämä lauseoppi on ennen kaikkea lauseenjäsennyksen (lauseenjäsenten määräämisen) oppikirja. Mutta se oli jo ilmestyessään vanhentunut, ja virolainenkin syntaksintutkimus oli jo paljon pitemmällä. Siitä huolimatta julkaisivat KARL MIHKLA ja AVO VALMIS vielä 1979 kirjan *Eesti keele süntaks kõrgkoolidele* (Viron kielen lauseoppi korkeakouluille), joka periaatteessa kopioi vuoden 1974 perinteistä syntaksia.

17. 3. 3. Lausekeskeisen kieliopin kehitys

Kielen ja kirjallisuuden instituutissa oltiin tietenkin hyvin selvillä, että äskettäin ilmestynyt lauseoppi kuvasi syntaksin eilistä päivää. Lauseopin ilmestymisvuonna 1974 MATI EREL'T kirjoitti artikkelin *Eesti keele süntaksi ülesehitus* (Viron syntaksin rakenne), jossa hän esitti suunnitelman uuden nykyaikaisen syntaksin laatimiseksi. Perusteellisen kritiikin ilmestyneestä lauseopista julkaisi ELLEN UUSPÕLD *Keel ja Kirjandus* -lehdessä 1976. Tarton yliopiston viron kielen laitoksen dosentti Ellen Uuspõld kuului ensimmäisiin nykyaikaista syntaksiteoriaa viron kieleen soveltaneisiin tutkijoihin.

Ensimmäinen uusista metodeista kirjoittanut virolainen tutkija oli HUNO RÄTSEP. Osallistuessaan *Keel ja Kirjandus* -lehdessä käytyyn syntaksiväittelyyn hän esitti jo vuonna 1959 selvästi strukturalistisia mielipiteitä. Vuonna 1961 hän julkaisi samassa lehdessä artikkelin *Pidada sammu keeleteaduse arenguga. Eesti keel ja uue-mad keeleteaduslikud meetodid ning teooriad* (Yhtä jalkaa kielitieteen kehityksen kanssa. Viron kieli ja kielitieteen uusimmat metodit ja teorit). Vuonna 1960 Rätsep aloitti Tarton yliopistossa strukturaalikielitieteen opetuksen. Ensimmäiset opiskelijat saivat oman, yleisestä koulutusohjelmasta poikkeavan opetusohjelman. Myös Huno Rätsepin johdolla toimivassa tutkimusseminaarissa keskusteltiin kielitieteen teoreettisista kysymyksistä. Alussa yleensä strukturaalikielitieteen ongelmia käsitellyt seminaari keskittyi pian transformaatiokielioppiin. Generatiivisen syntaksin hengessä tehtyjä tutkimuksia julkaisivat Tartossa ennen kaikkea Ellen Uuspõld, Haldur Õim ja Mati Ereht, Tallinnassa Henno Rajandi. Tutkimustulokset ilmestyivät sarjajulkaisuissa, jollaisia sodanjälkeisessä virolaisessa lingvistiikassa aikaisemmin ei ollut. Tarton yliopiston viron kielen laitoksessa perustettiin sarjajulkaisu *Keel ja struktuur* (1965). Tätä artikkelikokoelmaa ilmestyi 10 numeroa. Vuonna 1966 ilmestyi ensimmäinen nide sarjasta *Keele modelleerimise probleeme*, jossa julkaistiin pitempiä tutkimuksia. Ensimmäinen oli Ellen Uuspõldin lisen-siaatintyö lauseenvastikkeista *Määrusliku des-, mata-, nud-(nuna-) ja tud- (tuna-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus* (Adverbiaalinen des-, mata-, nud-, tud -rakenteen muoto ja merkitys). Se oli ensimmäinen transformaatiokieliopin sovellus virolaisessa kielitieteessä. Infinitiivi- ja partisiippi-rakenteiden rakenne ja merkitys selvitettiin mahdollisten transformaatioiden avulla.

HENNO RAJANDI (1929–1998) oli ensimmäinen, joka artikkeleissaan laajasti selitti generatiivisen kieliopin paremmuutta perinteiseen taksonomiseen syntaksiin verrattuna (*Nihetest lingvistika probleemiasetuses* 'Muutoksista kielitieteen peruskysymyksissä', *Keel ja Kirjandus* 11/1965). Vuonna 1969 valmistui Henno Rajandin lisen-siaatintyö *Eesti impersonaali ja passiivi süntaks*, joka oli ensimmäinen johdonmukaisesti generatiivinen kielenkuvaus viron kielitieteessä. Modernin teorian henkisiä olivat myös muut Henno

Rajandin 1960-luvun kirjoitukset, mielenkiintoisimpina niistä viron rektiorakenteiden käsittely *Some Verb Government Rules for Estonian* (1965) ja viron kiellon kuvaus *Some General Properties of the Estonian Negation System* (1967). 1970-luvulla Henno Rajandista tuli Kielen ja kirjallisuuden instituutin kielioppityöryhmän ja viron kielen deskriptiivisen kieliopin projektin johtaja. Hän kokosi työryhmän ja antoi sen tehtäväksi kieliopin eri osien tutkimisen. Tutkimustulokset alkoivat ilmestyä Kielen ja kirjallisuuden instituutin tutkimussarjassa *Ars Grammatica*. Rajandi julkaisi myös teoreettisia ja metodologisia kirjoituksia funktionaalisen kieliopin pääpiirteistä, mutta kieliopin varsinaisessa kirjoitusvaiheessa 1980-luvulla johtajaksi ja päätoimittajaksi tuli Mati Erelt. Henno Rajandi siirtyi takaisin päätyöhönsä, ja hän onkin Virossa aina ollut tunnetumpi loistavana englannin- ja ranskankielisen kaunokirjallisuuden kääntäjänä.

Generatiivinen kielioppi alkoi jo 1960-luvulla kehittyä moneen eri suuntaan. Virolaisetkin tutkijat kiinnostuivat erilaisista mahdollisuuksista. Kokonaista viron generatiivista tai transformatiivista syntaksia ei ehditty koskaan kirjoittaa. Uudet ja kiinnostavammat suunnat ja metodit houkuttelivat tutkijat eri teille. Vuonna 1993 ilmestyneen viron kielen deskriptiivisen kieliopin syntaksinkuvaus on metodologisesti pikemminkin funktionaalinen.

17. 3. 4. Huno Rätsepin syntaksinkuvaus

Kaikkien niiden lingvististen ongelmien joukosta, joita Tarton yliopiston pitkäaikainen viron kielen professori HUNO RÄTSEP (s. 1927) on käsitellyt, nousee selvästi esiin kaksi aihetta, joiden tutkimiseen Rätsep on syventynyt perusteellisesti. Ne ovat sanasto ja lauseoppi. Sanastokysymyksiin hän päätyi tutkijan uransa alkuvaiheissa. Yliopiston lopputyönsä hän teki yhteisistä itämerensuomalaisista fraseologismeista. Myöhemmin hän tutki viron sanojen alkuperää, erityisesti lainasanoja. Hän kiinnostui sanoista uudelleen 1980-luvulla ja on julkaissut useita huomiota herättäneitä sanaston-tutkimuksia (ks. kielihistoriallisten tutkimusten jaksoa). Mutta näi-

den kahden sanastokauden välillä on pitkä ja hedelmällinen kausi, jolloin Rätsepin tutkimusaiheista keskeisiä olivat syntaksin kysymykset. Se oli aikaa, jolloin lauseoppi oli muuallakin maailmassa lingvistisen tutkimuksen keskipisteessä, ehkä siksi, että lauseen syntaktinen rakenne sopi paremmin uusien strukturaalisten metodien soveltamiseen kuin sanasto. Joka tapauksessa 1960-luvun puolivälistä Rätsepin painavimmat tieteelliset tutkimukset liittyivät viron lauserakenteeseen. Hän kirjoitti näinäkin vuosina monista eri asioista: oikeakielisyydestä, murrekielen arvokkuudesta, sanojen ja sanaston historiasta. Mutta esimerkiksi kaikissa fennougristiikan kongresseissa, samoin muissa kansainvälisissä kongresseissa ja seminaareissa hänen esitelmänsä käsittelivät lauseopin näkökulmia ja ideoita. Vasta vuonna 1985 Syktyvkarin kongressissa hän puhui taas sanastosta. Oli alkanut uusi sanastontutkimuksen kausi.

Painavin tutkimus syntaksin alalta on epäilemättä hänen tohtorinväitöskirjansa *Eesti keele lihtlause struktuur. Verbikesksed lausemallid* (Viron yksinkertaisen lauseen rakenne. Verbikeskeiset lausemallit, 1974, kirjana 1978). Monet arvostelijat pitävät sitä tänäkin päivänä tärkeimpänä tutkimuksena, mitä viron syntaksin alalta tähän mennessä on tehty. On mielenkiintoista, että se ei ole generatiivinen tutkimus. Vaikka Rätsep oli ensimmäisenä tuomassa uusia teorioita ja metodeja viron kielitieteeseen ja kannustamassa opiskelijoita tutustumaan niihin, hän itse ei ole koskaan halunnut olla teoreetikko, vaan on jäänyt kielen kuvaajaksi. Tutkimuksen päämääränä on Tesnière'i riippuvuuskieliopin periaatteista lähtevän järjestelmän avulla kuvata viron kielen lausemallit, rakennetyypit. Periaatteessa lauseen kuvaamiseen voi käyttää monta eri abstraktiotasolla olevaa mallia. Voi selvittää, (a) missä muodossa sanat lauseessa esiintyvät, (b) mitkä ovat näiden sananmuotojen funktiot (lauseenjäsenet) ja (c) mitkä ovat lauseenjäsenten semanttiset roolit. Rätsep aloitti muodollisista lausetyypeistä. Hän asetti päämääräkseen selvittää, missä muodoissa verbin määritteet voivat esiintyä yhdessä, samassa lauseessa. Esimerkiksi lause *Õpetaja kirjutas lause tahvlile* 'Opettaja kirjoitti lauseen taululle', edustaa mallia N+nom V (N+ngp) (Di), missä N+nom on nominatiivimuotoinen substantiivi, V on verbi, N+ngp tarkoittaa, että toinen substantiivi on verbimuo-

dosta riippuen joko nominatiivi, genetiivi- tai partitiivimuotoinen, ja Di on intralokaalinen direktionaali, kysymykseen mihin? vastaa lauseenjäsen. Sulut merkitsevät, että (N+ngp) ja (Di) ovat fakultatiivisia yksikköjä, toisin sanoen niiden puuttuminen ei tee lauseesta epäkieliopillista. Tällaisia lausemalleja Rätsep on löytänyt viron kielestä 1277.

Lähtökohta on verbikeskeinen ja lauserakenne perustuu verbi- rektioon. Lauseen keskus on finiittiverbi ja se määrää, millaisia muita sanoja / fraaseja ja missä muodossa siinä lauseessa on. Verbin lausekeskeisenä ominaisuutena on valenssi, joka tarkoittaa verbiin liittyvien määritteiden lukumäärää. Verbin valenssi on nolla, jos se voi yksin, ilman määritteitä, muodostaa lauseen. Viron verbien valenssi on nollasta neljään: (0) *Sajab* 'sataa' (1) *Päike paistab* 'aurinko paistaa' (2) *Talle meeldib tantsida* 'hän pitää tanssimisesta' (3) *Õpetaja andis õpilasele ülesande* 'Opettaja antoi oppilaalle tehtävän' (4) *Poiss kinkis sõbrale sünnipäevaks raamatu* 'poika lahjoitti ystävälleen syntymäpäiväksi kirjan'.

Rätsep erottaa toisistaan kolme määritetyyppeä:

- (1) pakolliset eli obligatoriset määritteet (verbi vaatii määritteen olemassaoloa tietyssä muodossa: *Naaber suhtub temasse hästi* 'naapuri suhtautuu häneen hyvin'),
- (2) valinnaiset eli fakultatiiviset määritteet (verbi sanelee määritteen muodon, mutta ei vaadi sen olemassaoloa lauseessa: *Laps sööb putru lusikaga* 'lapsi syö puuroa lusikalla'),
- (3) vapaat määritteet (eivät ole riippuvaisia tietystä verbistä: *Naaber suhtub temasse hästi kõikjal ja alati* 'naapuri suhtautuu häneen hyvin aina ja kaikkialla'). Vapaa määrite sopii jokaiseen lauseeseen, sen olemassaoloon ja muotoon verbi ei vaikuta. Vapaita määritteitä ovat useimmiten kaikki paikkaa, aikaa, syytä, seurausta, tarkoitusta, tapaa ilmaisevat määritteet, sillä jokainen toiminta, tapahtuma, olotila tapahtuu jossakin paikassa, jonakin aikana, jostakin syystä jne. Lauseen muodollinen rakenne ei vaadi eikä estä niitä, niiden tehtävät ovat pelkästään semanttisia.

Pakolliset ja valinnaiset määritteet ovat sidonnaisia — ne määräävät lausemallin. Sidonnaiset määritteet ovat tietyn konkreettisen verbin määritteitä, verbi määrää niiden olemassaolon mahdollisuuden ja muodon. Tämä ominaisuus onkin verbin rektio. Rätsep on analysoinut yli 6000 verbin syntaksia ja luokitellut ne valenssin ja rektion (lausemallin) perusteella useisiin eri tyyppeihin. Viron tavallisimmat lauserakenteet ovat seuraavat:

N+nom V — 2500 verbiä (*Lind laulab* 'lintu laulaa')

N+nom V N+part — 1300 verbiä (*Ma armastan sind* 'minä rakastan sinua')

N+nom V N+ngp — 1100 verbiä (*Jüri kirjutas luuletuse* /*ei kirjutanud luuletust* /*kirjutagu luuletus* 'Jüri kirjoitti runon / ei kirjoittanut runoa / kirjoittakoon runon')

100–350 verbin lausemalleja on vielä 10 muuta, muut mallit ovat harvinaisempia, vain muutamalle verbille soveltuvia. Yhteensä näitä lausemalleja oli Rätsepillä vajaa 400.

17. 3. 5. Mati Ereltin syntaksinkuvaus

Generatiivista kuvausmallia sovelsivat viron lauserakenteen tutkimuksiin Mati Erelt ja Haldur Õim. Malli perustui syvärakenteen käsitteeseen, mutta siihen aikaan, kun Erelt ja Õim tulivat kielitieteen — 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa — oltiin jo hylkäämässä Chomskyn syntaksikeskeistä kuvaustapaa ja siirtymässä generatiiviseen semantiikkaan. Haldur Õim keskittyikin yhä enemmän semantiikkaan, Erelt on jäänyt lauseopin tutkijaksi.

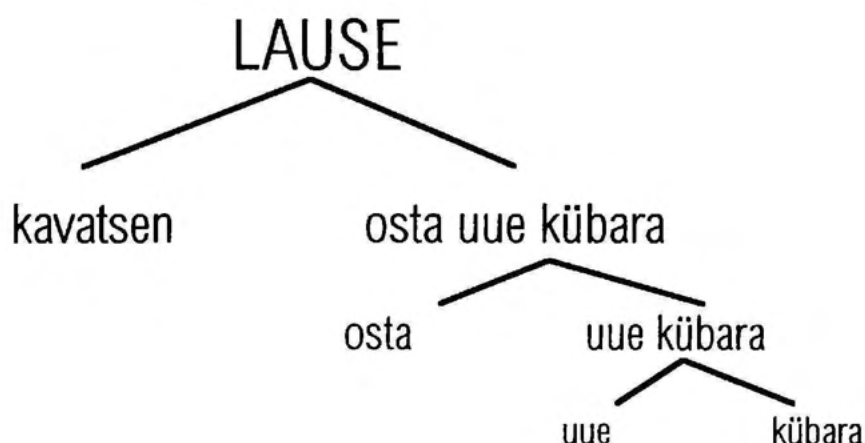
MATI EREL'T (s. 1941) on julkaissut useita kirjoja ja artikkeleita, aluksi viron adjektiivisyntaksista (sitä koski hänen väitöskirjansa), myöhemmin lauseen kuvaamisen teoreettisista ongelmista ja muista syntaksinkysymyksistä. Yliopistosta valmistuttuaan osa modernin koulutuksen saaneista tutkijoista, heidän joukossaan Mati Erelt, siirtyi 1970-luvun alussa Tallinnaan. Kielen ja kirjallisuuden instituuttiin perustettiin kielioppityöryhmä, jonka tehtävänä oli kir-

joittaa uusi tieteellinen viron kielioppi, joka ottaisi huomioon nykyaikaisen tutkimuksen tulokset. Työryhmän johtajana oli kieliopin suunnitteluvaiheessa Henno Rajandi, myöhemmin Mati Erelt. Kaksiosainen kielioppi ilmestyi 1993–1995, ja sen syntaksinkuvausmalli on Henno Rajandin ja Mati Ereltin kehittämä.

Ennen kielioppia, jo 1979, Mati Ereltiltä ilmestyi kirjanen *Eesti lihtlause probleeme* (Viron yksinkertaisen lauseen ongelmia), jossa hän esittelee syntaksinkuvausmallin teoreettista taustaa. Ereltin syntaksinkuvaus perustuu semanttiseen syvärakenteeseen, ja se siihen on jäänyt generatiivisesta kaudesta. Lausetta kuvatessaan hän tuo mukaan myös keskustan ja periferian käsitteet: kielelliset yksiköt eivät jakaannu selvärajaisiin luokkiin, vaan toiset kuuluvat johonkin luokkaan enemmän kuin toiset. Sellainen kuvaus näyttää sopivan syntaksiin. Ereltin kuvaus on funktionaalinen, mikä tarkoittaa, että lause esittää tilannetta, situaatiota, ja sitä voi kuvata kahdesta näkökulmasta: propositionaalisesta ja pragmaattisesta. Pragmaattisesta näkökulmasta lauseella on kaksi funktiota, kommunikatiivinen ja modaalinen. Propositionaalisesta aspektista lause kuvaa prosessia (toiminta, tapahtuma, olotila) ja siihen osallistujia, joista jokaisella on tietty rooli, funktio. Esimerkiksi lause *Ants kirjutab harjutust* 'Ants kirjoittaa harjoitusta' kuvaa toimintaa (*kirjutab*) ja sen kahta osallistujaa (*Ants*, *harjutus*), joista ensimmäisen rooli prosessissa on tekijä, toisen rooli toiminnan kohde. Prosessia ilmaiseva lauseenjäsen on predikaatti, osallistujia ilmaisevat lauseenjäsenet ovat argumentteja. Predikaatti on riippumaton lauseenjäsen, argumentit ovat riippuvuussuhteessa predikaattiin. Samanlainen propositiorakenne voi olla myös nominilausekkeella.

Seuraava askel lauseen semanttisen mallin kehityksessä on upotuksen käsite. Lause voi kuvata monta situaatiota, joista yksi on primaari ja toiset sekundaarisia. Viimeksi mainitut ovat tietyllä tavalla upotettuja ensimmäiseen, esittävät primaarissa situaatiossa määrättyjä rooleja. Toinen situaatio voi olla upotettu ensimmäiseen predikaatin argumenttina (*Ma tahan, et sa loed seda raamatut* 'haluan, että luet tämän kirjan'. *Ma tahan lugeda seda raamatut* 'haluan lukea tämän kirjan') tai argumentin osana, attribuuttina (*Poiss, kes raamatut luges, ei pannud teisi tähele* 'poika, joka luki

kirjaa, ei huomannut muita'). Muodollisesti upotettu lause (argumentti) voi olla sivulause, lauseenvastike (infiniitti- ja partiisiippirakenne), nominalisaatio. Kuvausmalli on hierarkkinen (monitasoinen), jolloin argumenttina voi olla sana, lauseke, kokonainen upotettu lause, joka puolestaan jakaantuu predikaattiin ja argumentteihin.

Esimerkiksi lause *Ma kavatsen osta uue kübara* 'aion ostaa uuden hatun' koostuu perinteisen analyysin mukaan subjektin ja predikaatin lisäksi kahdesta objektista ja yhdestä attribuutista: lauseen sivujäsenet ovat *aikoa*-verbin objekti *ostaa* ja *ostaa*-verbin objekti *hatun* ja *hattu*-nominin attribuutti *uuden*. Jos ei määrätä lauseenjäseniä sanaliiton osina vaan lauseen muodostavien propositioiden elementteinä, niin lauseen hierarkkinen rakenne saadaan näkyviin: ensimmäisen lauseen *kavatseda*-verbin argumenttina on upotettu lause 'osta uue kübara' ja tässä lauseessa *osta*-verbin argumenttina on 'uue kübara'. Kolmannella tasolla nominilauseke *uue kübara* on analysoitavissa nominiksi ja sen attribuutiksi *uue*. Attribuutti on erilainen funktio kuin muut lauseenjäsenet; se ei ole subjektin, objektin ja adverbiaalinen tapaan verbin itsenäinen argumentti, vaan se on argumentin osa, jonka tehtävänä on argumentin konkretisoiminen.

Seuraavaksi kuvataan predikaatin semanttisia tyyppejä ja argumenttien semanttisia funktioita. Siinä on paljon vaikutteita generatiivisesta semantiikasta, erityisesti Charles Fillmoren sijakieliopista.

Predikaatin semanttiseksi tyypeiksi käsitetään syntaktisesti olennaiset leksikaalisen merkityksen tyypit: toiminta (*Poiss purustas akna* 'poika rikkoi ikkunan'), tapahtuma (*Aken purunes* 'ikkuna rikkoutui'), olotila (*Aken on katki* 'ikkuna on rikki'). Argumenttien semanttiseksi funktioiksi käsitetään predikaatin ja argumentin semanttiset suhteet: TEKIJÄ, VÄLINE, KOKIJA, KOHDE, OMAAJA, TARKOITE, PAIKKA. Luettelo ei ole universaali eikä lopullinen. Näiden semanttisten suhteiden avulla yritetään määrätä myös lauseenjäsenet. Subjekti, objekti ja adverbiaali määrätään kolmen tunnuksen avulla, jotka ovat argumentin semanttinen rooli, kommunikatiivinen funktio ja syntaktisen suhteen ilmaisemisen muoto (taivutusmuoto). Subjekti ja objekti voi olla joko primaarinen (jos sillä on kaikki kolme tunnusta) tai sekundaarinen (jos sillä on kaksi kolmesta tunnuksesta). Viron kielen primaarinen subjekti esimerkiksi on lauseenjäsen, joka (a) on prosessin primaari lähtökohta, josta prosessi alkaa, (b) ilmaisee primaaria teemaa, josta lauseessa väitetään jotakin, (c) kongruoi predikaatin kanssa luvussa ja persoonamuodossa. Jos yksi näistä tunnuksista puuttuu, kyseessä on sekundaarinen subjekti. Adverbiaaleja on kahdenlaisia: ne predikaatin argumentit, jotka eivät ole subjekteja tai objekteja, ja vapaat määritteet, jotka muodollisesti riippuvat predikaatista, mutta eivät ole sen argumentteja, vaan kuvaavat situaatiota kokonaisuudessaan, prosessin olosuhteita (paikkaa, aikaa jne.). Vaikka semanttisesti on kyse eri asioista, lauserakenteessa kaikki adverbiaalit käyttäytyvät samalla tavalla. Lauserakenteen kannalta ei ole syytä jakaa adverbiaaleja kahteen eri luokkaan.

Tähän teoreettiseen malliin perustuu myös syntaksiosa kieliop-pityöryhmän laatimassa *Eesti keele grammatika* -teoksessa, josta lauseoppi muodostaa toisen niteen (EKG II 1993). Ongelmia syntyy siellä, missä lauseen rakenne ei selvästi riipu semanttisista suhteista. Esimerkiksi rektio ei ole aina perusteltavissa semantiikalla, kieliopilliset funktiot ja semanttiset funktiot eivät aina vastaa toisiaan. Siitä huolimatta Ereltin lauseenkuvausmalli on selvimpiä ja luonnollisimpia ja sen periaatteita (lauseen hierarkkisuus, semanttinen rakenne) on otettu mukaan myös koulukielioppiin. Myös Huno Rätsepin kuvausmallin periaatteita (lausetyypit, rektio) on sovellettu

koulukielioppiin. Mati Ereht on kirjoittanut lauseopin kuvauksen lukion äidinkielen oppikirjaan.

17. 3. 6. Syntaktisten kategorioiden ja rakenteiden erilliskuvauksia

Rakenteellisen analyysin ja synteessin sekä syntaktisen systeemin kuvauksen rinnalla on jonkin verran tutkimuksia myös yksittäisistä syntaktisista rakenteista, funktioista ja kategorioista sekä kielellisen merkityksen ja rakenteiden suhteista.

Lauseenjäsenistä on tehty erillistutkimukset ajan adverbialista, objektista ja subjektista. LEHTE RANNUTin (1930–1978) jo mainittu lisensiaatintyö ajan adverbialista (1961) on tehty perinteisellä metodilla. Runsaan aineiston perusteella on selvitetty ajan adverbialin merkitysfunktiot ja esiintymismuodot nykyvirossa. Perinteisen syntaksin yhtenä tekijänä Rannut on tutkinut myös subjektin esiintymismuotoja ja julkaissut monia subjekti aiheisiä artikkeleita. 1970-luvulla hän alkoi tutkia yhdyslauseen rakennetta ja sivulausetyyppejä lähtien sivulauseen syntaktisesta funktiosta. Monien artikkeleiden lisäksi tästä aiheesta on postuumisti ilmestynyt myös kirja *Põimlause eesti keeles* (1981). Funktionaalisen analyysin *Määramata ja määratud objekt* (Indefiniittinen ja definiittinen objekti) julkaisivat vuonna 1979 HENNO RAJANDI ja HELLE METSLANG. Sen periaatteisiin perustuu myös EKG II 1993 :n objektiluok. Subjektin sijamuodoista, niiden merkityksestä ja valinnan kriteereistä on PEEP NEMVALTSin (s. 1950) tohtorinväitöskirja *Case Marking of Subject Phrases in Modern Standard Estonian* (Uppsala 1996).

Enemmän on tutkittu tiettyjen syntaktisten rakenteiden semanttisia ja pragmaattisia ominaisuuksia. HENNO RAJANDI (1928–1998) tulkitsee jo aikaisemmin mainitussa lisensiaatintyössään (1969) virolaisen impersonaalien olemusta, sen eroja indoeurooppalaiseen passiiviin verrattuna ja passiivin ilmiöitä viroon kielessä. Ensimmäistä kertaa viroon syntaksissa hän analysoi impersonaalisuuden ja personaalisuuden kannalta epämääräisiä *tud*-raken-

teita: *Tunnistaja oli sunnitud vaikima* 'Todistaja oli pakotettu vaikenemaan' ja selvästi personaalisia *Me olime sunnitud vaikima* 'Me olimme pakotetut vaikenemaan'. Hän osoittaa tällaisten tähän saakka tarkastelun ulkopuolelle jääneiden rakenteiden paikan viron kielen järjestelmässä ja esittää aihetta käsittelevän kielioppifragmentin.

ELLEN UUSPÖLD (s. 1927) on perusteellisesti tutkinut lauseenvastikkeiden muodostuksen sääntöjä ja rajoituksia. Ensimmäisissä tutkimuksissaan (edellä mainittu liseniaatintyö *Määruslikudes-, mata-, nud- (~nuna-) ja tud- (~tuna-) konstruksiooni struktuur ja tähendus* 'Adverbiaalisen *des-, mata-, nud-, tud-* rakenteen muoto ja merkitys, 1966) hänen metodinaan oli lauseenvastikkeen muokkaaminen upotetuksi lauseeksi ja lauseenvastikkeiden semantiikan selvittäminen sen perusteella, millaisia samamerkityksisiä sivulauseita erityyppisistä lauseenvastikkeista voi muodostaa. Uuspöldin tutkimus osoittaa, että lauseenvastikkeissa on vähemmän eriytyneessä muodossa olemassa samat merkitykset, joita sivulauseissa ilmaistaan konjunktioiden ja muiden yhdistämiskeinojen avulla. Uuspöld on 1970- ja 1980-luvulla jatkanut erityyppisten infinitiivi- ja partisiippi- ja rakenteiden tutkimusta ja julkaissut aiheesta useita artikkeleita. Niissä hän on kartoittanut viron sekundaarisen verbisynaksin (upotetun lauseen) säännöt ja mahdollisuudet.

MATI EREL'T (s. 1941) on tohtorinväitöskirjassaan *Eesti adjektiivide süntaks* (Viron adjektiivien syntaksi (1981) tutkinut adjektiivirakenteiden muodostusta ja merkityksiä. Perusteellisimmin hän on kuvannut predikatiivisen adjektiivin ja attribuuttiadjektiivin esiintymistä eri lausemalleissa ja adjektiivin komparaatiojärjestelmää semanttisesta näkökulmasta (esimerkiksi lausetyypit *Jüri on haigem kui Jaan / Jaanist haigem / rohkem haige kui Jaan* 'Jüri on Jaania sairaampi' tai *Jüri on üle/alla kahe meetri ~ vähem/rohkem kui kaks meetrit pikk* 'Jüri on yli/alle kaksi metriä pitkä'). Erel't on tutkinut asteittaisuutta (relatiivinen ja absoluuttinen gradaatio), vertailun leksikaalisia ja kieliopillisia ilmaisumuotoja ym. Vertailukategorian eri ilmenemismuotoja Mati Erel't on tutkinut myöhemmin, mutta 1990-luvulla viron kielen kuvaukseen on tullut vielä typologinen aspekti. Tarton yliopiston typologisten tutkimusten sarjassa ja Suomen yliopistojen *Lähivertailuja*-sarjassa on ilmestynyt

artikkeleita suomen ja viron komparatiivisten rakenteiden ja ilmaisujen vertailusta, usein yhteistyössä suomalaisen tutkijan Matti Punttilan kanssa.

Viron ja suomen vertailevia rakenteita on tutkittu aikaisemminkin. Vuonna 1970 ulkovirolainen tutkija VALEV UIBOPUU (1913–1970) väitteli Lundissa tohtoriksi kielellis-tyyliopillisella tutkimuksella *Similarkomparative konstruktionen im Finnischen und Estnischen insbesondere in der modernen Schriftsprache*. Tutkimus koskee viron ja suomen vertailurakenteita ja on osa hänen suunnitelmastaan, joka käsitti vertailurakenteen tutkimisen kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Virikkeitä hän sai Indianan yliopiston professorin ALO RAUNin komparatiivitutkimuksista (väitellyt Tartossa 1942).

Suomessa on 1990-luvulla tehty paljon polysemiatutkimuksia kognitiivisen kieliopin periaatteita hyväksi käyttäen, erityisesti Helsingin yliopistossa, mutta Virossa kognitiiviset tutkimukset liittyvät enemmän tietokoneлингvistiikkaan (siitä jäljempänä). Polysemiatutkimuksista on ilmestynyt ENE VAINIKin *Eesti väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast* (Viron ulkopaikallissijojen semantiikka kognitiivisen kieliopin näkökulmasta, 1995), jossa hän keskittyy ulkopaikallissijojen polysemian selvittämiseen. Ene Vainik on tehnyt yhteistyötä suomen kognitiivisen kieliopin projektin ja Pentti Leinon kanssa.

1980-luvulta alkaen on tehty useita tutkimuksia lauseen pragmaattisista ja tekstuaalisista ominaisuuksista. Tarton yliopiston opettaja JÜRI VALGE (s.1948) on liseniaatintyössään *Lauseliikmete koordinatsioonist tänapäeva eesti keeles* (Lauseenjäsenten rinnastuksesta nykyvirossa, 1981) tekstilingvistiikasta lainatun viittaussuhteiden järjestelmän avulla kuvannut rinnastuksen mahdollisuuksia ja rajoituksia. Useita tutkimuksia kommunikatiivisista lausetyypeistä on julkaissut HELLE METSLANG (s. 1950). Hänen kirjansa *Küsilause eesti keeles* (Viron kielen kysymyslause, 1981) on monipuolinen tutkimus kysymyslauseiden tyypeistä, kysymysvastaus-suhteista ja tietorakenteesta. Metslang on tutkinut myös huudahduslauseiden tyyppejä ja julkaissut tästäkin teemasta artikkeleita ja kirjan *Ühest eesti hüüdlause tüübist* (Yhdestä viron huu-

dahduslauseen tyypistä, 1984). Diskurssianalyysin näkökulmasta on kysymyslauseen pragmaattista rakennetta tutkinut RENATE PAJU-SALU (s. 1963), joka teki siitä lisensiaatintyönsä. Sanajärjestystä viron tekstilauseissa on tutkinut KAJA TÄEL (s. 1960). Hän on julkaissut aiheista useita artikkeleita ja lisensiaatintyönsä pohjalta kirjan *Sõnajärjemallid eesti keeles võrrelduna soome keelega* (Sanajärjestysmallit virossa verrattuna suomeen, 1988). Hän on analysoinut syntaktisia, semanttisia ja pragmaattisia tekijöitä, jotka ohjaavat tekstilauseen sananjärjestystä.

JOEL SANG (s. 1950) on monipuolisesti tutkinut kieltoa. Hänen lisensiaatintyönsä on ilmestynyt kirjana *Eitus eesti keeles* (Kielto virossa, 1980). Tutkimus on teksti- ja syntaksikeskeinen, sillä suurimman osan siitä kattaa kieltoa ilmaisevien syntaktisten rakenteiden kuvaus. Sang on kiinnittänyt huomiota sellaiseen viron kielitieteessä suhteellisen vähän tutkittuun aiheeseen kuin lauseen temaattinen rakenne, ja hän on osoittanut, miten kielto keskittää ja rajoittaa lauseen väitettä. Sang on tutkinut myös kiellon semanttis-pragmaattisia ominaisuuksia: millaiset ovat kiellon fokusoinnin ja implikaatioiden (johtopäätösten) suhteet. Kiellon ja lauserakenteen suhteista hän on perusteellisimmin analysoinut kiellon vaikutusta subjektin ja objektin valintaan, eksistentiaalilauseen olemusta jne. Sang on kiinnittänyt huomiota myös kiellon leksikaalisiin ilmaismuotoihin ja on julkaissut artikkeleita antonyymeista, vain myönnteisessä tai vain kielteisessä lauseessa esiintyvistä partikkeleista ym. Sangin keskeisin johtopäätös on, että lauseen syntaktisen rakenteen ehdot eivät johdu niin paljon muodollisesta kuin semanttisesta kiellostä ja siksi kieltoa on syytä käsitellä ennen kaikkea semanttisena kategoriana.

Kategoriatutkimuksilla väitteli tohtoriksi Viron kielen instituutin tutkija HELLE METSLANG (s. 1950). Hänen artikkeliväitöskirjansa *Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish* ilmestyi Oulun yliopiston julkaisusarjassa 1994. Tutkimuksen päämääränä on viron aikasysteemin kuvaus ja sen vertailu suomen kielen aikasysteemiin, mutta osittain myös suomen ja viron kielioppisysteemien typologinen vertailu. H. Reichenbachin systeemiä soveltaen Metslang kuvaa aikailmauksia

tapahtumahetken, puhehetken ja kuvaushetken suhteena ja analysoi liittoaikamuotojen ja muiden predikaattina esiintyvien verbirakenteiden merkityksiä. Menneen ajan ilmausten (imperfekti, perfekti, pluskvamperfekti) lisäksi Metslang on analysoinut myös progressiivin (kestoajan) ja futuurin (tulevien tapahtumien) ilmaisumuotoja. Hän on tutkinut liittoaikamuotojen kehittymistä ja ajan ja aspektin suhteita, samoin aikailmausten kieliopillistumista. Metslang on osoittanut, että suomen kieli on typologisesti kieliopillisempi kuin viron kieli. Viime vuosina Metslang on kiinnittänyt paljon huomiota nimenomaan syntaktisten rakenteiden kieliopillistumiseen.

Useat yksittäistutkimukset ovat saaneet alkunsa funktionaalisen lauseopin tarpeista tai liittyneet myöhemmin viron kielen deskriptiivisen lauseopin kirjoittamiseen. Nimenomaan tutkimusten vähäisyys ja esitöiden puute hidastivat EKG:n valmistumista. 1970-luvulla suunniteltu kielioppi ilmestyi vasta vuosina 1993–1995. Helle Metslang ja Kaja Tael ovat olleet Mati Ereltin ja Henno Rajandin ohella EKG II 1993:n syntaksiluvun kirjoittajia.

KIRJALLISUUTTA

ERELT, Mati: Suurtöö süntaksi alalt. – Keel ja Kirjandus 1978, 11: 697–701.

Eesti keele lihtlause senine käsitus. – Mihkla, Karl jt. Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Tallinn 1974: 6–12.

UUSPÕLD, Ellen: Eesti keele lauseõpetusest põhijooniti. – Keel ja Kirjandus 1976, 2: 94–105.

ÕIM, Haldur: Ühest põhimõttelisest süntaksikäsitlusest. – Keel ja Kirjandus 1983, 10: 583–588.

17. 4. Sananmuodostuksen tutkimus

17. 4. 1. Lähtökohdat

Ensimmäisen systemaattisen katsauksen viron nominien johtamisesta on tarjonnut A. Knüppfer vuonna 1814 *Beiträgessä* ilmestyneessä artikkelissa *Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in die ehstnische Sprache*. Hän jakaa nominit ja adjektiivit kolmeen ryhmään: 1) kantasanat — juuret, 2) johtimien avulla muodostetut sanat, 3) yhdyssanat. Johdokset hän ryhmittää suffiksien mukaan. Knüppferin mallin mukaan on johdoksia analysoinut myös Ahrens vuonna 1843 ilmestyneessä viron kieliopissaan. Myöhemmissäkin kieliopissa oli periaatteessa varsin vähän uutta verrattuna näihin käsittelyihin. Analysoitavien johdinten lukumäärä vain laajeni jonkin verran, ja huomiota alettiin kiinnittää myös johto-opin morfologiaan. Perusteellisin johtosuffiksien käsittely sisältyy Wiedemanin kielioppiin 1875. Sen jälkeen johdosten rakenteen ja käytön kuvaaminen pysyi koulukieliopin tasolla aina 1970-luvulle saakka.

Jonkin verran on tutkittu johdinten historiaa ja kehitystä. Diakronisista tutkimuksista on syytä ensimmäisenä mainita Jakob Hurtin väitöskirja vuodelta 1886, joka osoittaa että *ne*-johdokset virossa ovat kahta eri alkuperää. 1) deminutiiviset nominit, 2) substantivoituneet adjektiivit. Myös Jaan Jõgeverin kieliopissa (1920) on selityksiä suffiksien historiasta ja alkuperästä. Henkilöä ilmaisevien johdinten alkuperästä ja merkityksestä on 1950- ja 1960-luvulla julkaissut useita artikkeleita Ilse Kont, joka on tehnyt aiheesta myös liseniaatintyön *Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles* (1955). Vuonna 1956 Huno Rätsep julkaisi artikkelin *i*-suffiksillisista verbeistä. Adverbijohdinten historiasta on tietoja Astrid Villupin kirjassa *Adverb eesti keeles*. Vuonna 1990 ilmestyi Viron kielen instituutin tutkijan Helmi Neetarin (s. 1939) tutkimus *Deverbaalne*

nominaaltuletus eesti murretes, jossa käsitellään perusteellisesti verbikantaisten nomininjohdinten historiaa ja kehitystä, samoin verbikantaisten nominien muodostusmalleja ja murre-eroja, johdosten variantteja ja murrevarianttien levikkiä. Johanna Laakson tohtorinväitöskirjassa *ne -translatiivit itämerensuomalaisissa kielissä* (1990) on perusteellinen katsaus viron verbinjohtimen *-ne-* kehitykseen.

On tutkittu myös yksittäisten johdinten merkityksiä ja käyttöä sekä johdinten keskinäistä suhdetta. Ensimmäisinä tutkimuksina ansaitsevat huomiota Jakob Hurtin (1903) ja Johannes Aavikin (1914) selitykset *line-* ja *lik-*suffiksillisten adjektiivien merkityseroista (*-lik* ilmaisee kaltaisuutta: *lapselik käitumine* 'lapsellinen käytös', *-line* ilmaisee possessiivisuutta: *ruuduline vihik* 'ruudullinen vihko'). 1930-luvulla ilmestyi useita Johannes Voldemar Veskin artikkeleita *tu-* ja *ta-*loppuisten adjektiivien kysymyksestä, *mata-* ja *matu-*loppuisten verbikantaisten adjektiivijohdosten käytöstä, *ng-* ja *mine-*johdosten suhteista (1956) ja *us-* ja *is-*johdosten suhteesta (1930, 1933, 1956). Viimeksi mainitusta ongelmasta on kehittynyt pitkä väittely. Kysymys on nimittäin siitä, että *us-*johtimella on virossa runsaasti eri merkityksiä ja johdokset ovat usein polyseemisiä: *ehitus* voi esimerkiksi tarkoittaa rakentamista tai valmista rakennusta. Veski ehdotti, että elvytetään toiminnan konkreettisen tuloksen merkityksessä käyttöön harvoin esiintyvä suffiksi *-is*: *ehitus* = rakentaminen, *ehitis* = talo. Yhteenveto polemiikista löytyy Arnold Kaskin vuonna 1969 ilmestyneestä artikkelista. Myöhemmin ovat nominisuffikseista keskustelunaiheena olleet *-mus*, *-m*, *-ur*. Myös adjektiivisuffiksien *-ne*, *-line*, *-lik* käyttöalueista ja rajoista kiistelään jatkuvasti. Selityksiä ovat tarjonneet johtavat kielenhuoltajamme Rein Kull, Tiiu Erelt ja Ester Kindlam. Verbijohdoksista ovat eniten keskustelua herättäneet *u-*suffiksilliset refleksiivijohdokset. Refleksiivijohto elvytettiin produktiiviseksi kielenuudistuksen aikana (Johannes Aavik) ja myöhemmin on toistuvasti pidetty aiheellisena rajoittaa ja jarruttaa sen liian runsasta käyttöä: 1930-luvulla Elmar Muuk, 1970-luvulla Tiiu Erelt, 1990-luvulla Mati Hint. 1990-luvulla kielenohjailulliseen näkökulmaan on liittynyt *u-*verbien eri merkitysten perusteellisempi analyysi (Mart Mäger, Reet

Kasik). Muista merkitysanalyyseistä on mainittava Ilse Kontin tutkimukset henkilöä merkitsevien johtimien merkityksistä ja Johanna Laakson analyysi *ne*-suffiksillisista verbeistä.

Johdinten merkityksen ja käytön tutkimiseen liittyy myös sananmuodostuksen käytännöllinen soveltaminen ja metodologinen käsittely kielenohjailussa ja terminologiassa. Sananjohdon ja yhdyssananmuodostuksen tietoinen ohjaileminen, muodostussääntöjen selittäminen ja opettaminen, unohdettujen ja harvinaisten johdinten ja muodostusmallien elvyttäminen ja suojeleminen, jopa uusien johtomallien ja johdinten käyttöönotto on Johannes Voldemar Veskin ja Johannes Aavikin ajoista lähtien ollut keskeisellä sijalla viron yleiskielen ja erityisesti erikoiskielen ohjailussa. 1960- ja 1970-luvulta alkaen sananmuodostuksen soveltamisen johtohahmoina ovat olleet Rein Kull ja Tiiu Erelt.

1970-luvulla sananmuodostuksesta tuli myös teoreettisessa kielitieteessä erillisen huomion kohde, mutta eri tavalla kuin ennen. Keskeisiksi nousivat kokonaan uudet kysymykset. Tutkimuksen näkökulma muuttui perusteellisesti: leksikaalisen aspektin ohitti kieliopillinen, toisin sanoen ei kuvattu enää 'kielen sanaston kartuttamista', vaan kieliopillista prosessia ja sitä, miten se toimii. Lisäksi tuli pragmaattinen aspekti eli johdosten käytön tutkimus: spontaanisuus, puhekielisyys, tekstisanat, tyyli. Sananmuodostusta alettiin tutkia säännöllisenä kieliopillisena prosessina taivutusopin ja lauseopin rinnalla. Yksittäisten johdosten merkityksen tai rakenteen asemesta keskeiseksi tutkimuskohteeksi nousi rakennemallien kuvaus, prosessien säännöllisyys ja johdinten funktio johtoprosessissa. Sellainen analyysi liittyi suoraan generatiivisen kieliopin (transformaatiokieliopin) voittokulkuun 1960- ja 1970-luvulla.

17. 4. 2. Sananmuodostuksen leksikaalisen systeemin kuvaus

Viron sananmuodostusta on 1970-luvulta alkaen tutkittu monipuolisesti. Tutkimuksessa voi nähdä kaksi suuntausta. Viron kielen instituutin tutkija SILVI VARE (s. 1939) on tutkinut sananmuodostusta ennen kaikkea leksikaalisesta näkökulmasta. Hän on selvittänyt vi-

ron nominijohdosten ja adjektiivijohdosten kentän koostumuksen ja rakenteen. Yhtäältä hän on tutkinut viron johto-opin morfologiaa ja selvittänyt morfofonologiset säännöt, jotka yhdistävät kantasanan ja johtimen. Toisaalta häntä ovat kiinnostaneet johdosten leksikaalisen semantiikan kysymykset eli johdosten merkitys. Hän on kuvannut synkronisesti johdinten merkityksiä ja liittymissääntöjä. Silvi Vare on julkaissut kattavan kuvauksen substantiivinjohtimista (*Nimisõnaliited eesti keeles*, 1981) ja adjektiivinjohtimista (*Omadussõnaliited eesti keeles*, 1984) ja lisäksi useita kuvausongelmia ja käsitteitä esitteleviä lyhyempiä kirjoituksia. Hän on esittänyt yksityiskohtaisen kuvauksen 41 substantiivisuffiksin ja 13 adjektiivisuffiksin avulla muodostettujen johdosten merkitysryhmistä ja morfofonologiasta. Ilmestyneiden tutkimusten pohjalta hän väitteli 1994 Tarton yliopistossa kielitieteen tohtoriksi aiheesta *Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles* (Substantiivi- ja adjektiivijohto nykyvirossa).

Vare kuvaa nominijohdinten roolin joko leksikaalis-semanttiseksi tai leksikaalis-grammaattiseksi. Edellisessä tapauksessa johdos merkitsee kantasanaan verrattuna täysin uutta käsitettä (*saar* > *saar/lane* 'saarelainen', *puri* > *purje/kas* 'purjelaiva') tai on rajaa osan kantasanan merkityskentästä (*laulja* > *laulja/nnä* 'laulajatar', *vana* > *vana/ldane* 'vanhahko'). Valtaosa viron leksikaalis-semanttisista nominisuffikseista kuuluu ensimmäiseen ryhmään, ts. muodostaa uuden käsitteen. Kantasanan merkitystä rajaavia suffikseja on vain muutama (*-nnä*, *-tar*, *-kene*). Leksikaalis-grammaattinen funktio on sellaisilla johtimilla, joissa johtimen tehtävänä on syntaktisen suhteen ilmaiseminen. Johdoksen leksikaalinen merkitys ei eroa merkittävästi kantasanan leksikaalisesta merkityksestä, esim. *tark* > *tark/us* 'viisas' > 'viisaus'.

Vare kiinnittää paljon huomiota sen kysymyksen selvittämiseen, missä määrin johdoksen merkitys riippuu sen koostumuksesta, ts. määräävätkö kantasana ja johdin johdoksen merkityksen vai onko johdoksen merkitys itsenäinen. Vare korostaa erityisesti johdoksen merkityksen arbitraarisuutta ja pitää sitä viron sananmuodostussysteemin olennaisena tunnuksena. Johdin ei sanele johdoksen merkitystä esimerkiksi seuraavissa *ik*-johdoksissa: *põlvik*

on'polvisukka', *aurik* on'höyrylaiva', *häälik* on 'ääne', *karvik* on karvahattu tai karvainen ihminen. Toisten tutkijoiden mielestä (Kasik) valtaosa viron sananmuodostussysteemistä on säännöllistä ja jopa kieliopillista, ts. johdosten merkityksen muodostus on johdonmukaista ja riippuu enimmäkseen muodostusmallista niin kuin suomen kielessäkin. Arbitraaristen johdosten ryhmä, josta Vare on ollut erityisen kiinnostunut ja jota hän on tuloksetkaasti analysoinut, muodostaa kuitenkin suhteellisen pienen osan viron johdoksista.

Silvi Vare on analysoinut perusteellisesti myös johdosten morfologiaa. Hän on selvittänyt, millaisilla johtimilla voi muodostaa johdoksia vierasperäisistä ja lainasanoista, mutta tutkinut myös päinvastaista suuntaa eli omaperäisen sanan ja lainajohtimen kombinaatiomahdollisuuksia. Kun produktiivisten johdinten liittyminen vierasperäiseen kantaan on virossa melko tavallista (*bioloogi/line*, *büokraadi/tse/ma*, *organiseeri/ja*), niin lainajohtimen liittyminen omasanaan on uusi ja suhteellisen harvinainen tapahtuma. Osittain se kuuluu vielä kielellä leikkimiseen, mutta on leviämässä: *mürism* 'melumusiikki', *rosinist* 'rusinoita rakastava ihminen', *porgandi-loog* 'porkkanoiden tuntija', *arvutiseerima* 'tietokoneistaa'. Johdosten morfofonologian puitteissa Vare on analysoinut myös äänteellisiä muutoksia vartalon ja johtimen rajalla: kantavartalon lyhentymistä (*kala* + *ur* > *kal/ur* 'kalastaja'), äänteiden liittymistä (*unetu* + *us* > *unet/us* 'unettomuus' ja vartalovokaalin muuttumista (*puhuma* > *puha/ng* 'puhallus').

Silvi Varen käsityksen mukaan sananmuodostus kuuluu samanaikaisesti leksikologiaan ja kielioppiin. Tutkimuksissaan hän kiinnittää suurempaa huomiota leksikaalisiin aspekteihin. Hän analysoi johdoksia monimorfeemisina sanoina, jotka kuuluvat useiden muiden samankaltaisten sanojen kanssa samaan ryhmään. Useita vuosia Silvi Vare on kerännyt teksteistä uusia johdoksia ja selvittänyt sitten, millaiset johtimet ovat yhä aktiivisesti käytössä ja millaisia muodostusmalleja käytetään.

Myös HENN SAARI (s. 1924) on ollut kiinnostunut sanan koostumuksesta ja rakenteesta. Hän nimittääkin tutkimusalaansa sanakieliopiksi. Tohtorinväitöskirjassaan *Ein Weg zur Wortgramma-*

tik am Beispiel des Estnischen (Tallinna 1997) Saari määrittää sanakieliopin taivutusopin, sananmuodostuksen ja morfeeminmuodostuksen tutkimuskentäksi, mutta hän käsittelee teoreettisten pohdintojen lisäksi pääasiallisesti sanavartalon koostumusta ja johdoksia sekä kiistelee enemmän johto-opin kuin morfologian tutkijoiden kanssa. Siksi olen sisällyttänyt Saarin tutkimukset tähän sananmuodostuslukuun, johon ne liittyvät mielestäni kiinteämmin kuin morfologian tai leksikologian lukuun. Saarin tutkimusten liikkeelle panevana voimana ovat olleet terminologian ja erikoiskielen teoreettiset ongelmat ja hän pitääkin kielenohjailua, erityisesti erikoiskielen ohjailua, teoreettisten tutkimustensa soveltavana päämääränä. Saari rakentaa sanakielioppijärjestelmäänsä alusta (muodostimista) alkaen ja luo tai määrittelee uudelleen keskeiset käsitteet keskittyen erityisesti morfeemin olemuksen ja ominaisuuksien kuvaamiseen, muodon ja merkityksen suhteiden erittelemiseen ja synkronisen systeemin kuvausmenetelmien selvittämiseen. Hän määrittelee muodostimet ja luokittelee vartalotyypit pyrkimyksensä vetää tarkka raja toisaalta affiksin ja vartalon, toisaalta vartalon ja sananmuodon välille sekä selvittää vartalon ja sanaluokan suhteet.

17. 4. 3. Sananmuodostuksen kieliopillisen systeemin kuvaus

Tarton yliopiston dosentti REET KASIK (s. 1946) on tulkinut sananmuodostusta ennen kaikkea kieliopillisena prosessina. Generatiivisen semantiikan kielenkuvaukseen tuomien käsitteiden avulla (predikaatti ja argumentti sekä argumentin semanttiset roolit) hän on kieliopillisesti kuvannut sananmuodostusprosesseja, kantasanan ja johdoksen syntaktis-semanttisia suhteita sekä sananmuodostuksen sääntöjä ja rajoituksia. Laajemmat tutkimukset ovat verbien ja verbikantaisten nominien suhteita käsittelevä *Verbide ja verbaal-substantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles* (Verbien ja verbikantaisten substantiivien johtosuhteet nykyvirossa — *Keele modelleerimise probleeme* 5, 1975) ja yliopiston kurssikirjaksi tarkoitettu *Eesti keele tuletusõpetus I–III* (Viron johto-oppi I–III), jossa käsitellään substantiivien (1984), verbien (1990) sekä adjektiivien

vien ja adverbien (1992) muodostusjärjestelmää. Artikkeliväitöskirjallaan *Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles* (Verbit ja verbaalinominit nykyvirossa, 1994) hän väitteli tohtoriksi Tarton yliopistossa. Vuonna 1996 ilmestyi hänen monografiinsa *Eesti keele sõnatuletus* (Viron sanamuodostus). Hän on julkaissut artikkeleita myös viron ja suomen verbinmuodostussysteemin kontrastiivisesta ja typologisesta vertailusta.

Näissä tutkimuksissa sovelletun teorian ja metodologian mukaan sananmuodostus jakaantuu leksikaaliseksi ja kieliopilliseksi. Kieliopillista on sellainen sananmuodostus, jossa uusia sanoja muodostetaan säännönmukaisesti produktiivisten muodostusmallien mukaan ja johdoksen merkityksen sanelee muodostusmalli. Sellaisen johdoksen derivatiivinen merkitys (kannan merkitys + johtimen merkitys) on samalla sen johdoksen leksikaalinen merkitys (*pangandus* 'pankki-ala', *lapselik* 'lapsellinen', *tuhastama* 'muuttaa tuhkaksi, *aeglaselt* 'hitaasti'). Leksikaalinen sananmuodostus on sellainen, jossa johdoksen merkitys on itsenäistynyt, idiomaattistunut. Idiomaattistuneiden johdosten käsittely kuuluu leksikologiaan eikä kielioppiin.

Produktiiviset muodostusprosessit, jotka tuottavat läpinäkyviä ja säännöllisiä johdoksia, kuuluvat kielioppiin. Säännöllisessä johtoprosessissa johtimella voi olla kolme eri funktiota: (1) modifiointijohto ei muuta kantasanan kategoriatusseja, vaan ainoastaan varioi jonkin verran sen merkitystä: *maja* > *majake* 'talo — pikkutalo', *ori* > *orjatar* 'orja — orjatar', *punane* > *punakas* 'punainen — punertava', *hüppama* > *hüplema* 'hypätä — hypellä'; (2) kategoriansäinen muutosderivaatio tarkoittaa johdoksen kuulumista samaan sanaluokkaan, mutta eri kategoriaan kuin kantasana (*kala* > *kalur* 'kala — kalastaja', *ärkama* > *äratama* 'herätä — herättää', *veenma* > *veenduma* 'vakuuttaa — vakuuttua'; (3) kategoriainvälinen johto siirtää johdoksen toiseen sanaluokkaan: *tegema* > *tegija* 'tehdä — tekijä', *vedama* > *vedur* 'vetää — veturi', *pikk* > *pikkus* 'pitkä — pituus', *kiire* > *kiiresti* 'nopea — nopeasti', *viht* > *vihtlema* 'vihta — vihtoa'.

Produktiivisten johtoprosessien lisäksi Kasik on analysoinut myös johtimien kategoriamerkitystä. Kantasanan leksikaalinen mer-

kitys ja johtimen kategoriamerkitys muovaavat yhdessä johdoksen derivatiivisen merkityksen. On johtimia, joilla on yksi kiinteä kategoriamerkitys (-*la*, -*tu*); on sellaisia, joilla on todennäköinen kategoriamerkitys poikkeuksin (-*us*, -*line*), sekä sellaisia, joilla ei olekaan kategoriamerkitystä (-*ik*, -*kas*, -*nd*). Viimeksi mainitussa tapauksessa johdos on arbitraarinen eli se voi merkitä mitä tahansa, mikä liittyy jotenkin kantasanan merkitykseen.

Lauseen semanttisten suhteiden avulla Kasik on kuvannut järjestelmää, jonka mukaan verbeistä muodostetaan substantiiveja ja nomineista verbejä. Järjestelmä on yhteydessä verbin argumenttimahdollisuuksiin. Johdos merkitsee joko syvärakenteen predikaattia tai sen argumentteja. Esimerkiksi *kirjoittaa*-verbillä on kolme mahdollista argumenttia: tekijä (se, joka kirjoittaa), tulos (se, mitä kirjoitetaan) ja väline (se, millä kirjoitetaan). Nämä argumenttisuhteet määräävät *kirjoittaa*-verbin derivatiiviset rajat: mahdolliset johdokset ovat *kirjutaja*, *kirjutis*, *kirjuti*. Predikaattinominalisaatio koskee vain pintarakennetta; tiettyjen suffiksien avulla voi muuttaa verbin nominiksi, vaikuttamatta sen semanttis-syntaktiseen rooliin tai semantiikkaan (*kirjutamine*).

Myös verbien muodostaminen nomineista on syntaktista, mutta se ei perustu johdoksen, vaan johdoksen kantasanan semanttis-syntaktiseen rooliin. Denominaalisen verbin kantasana merkitsee joko semanttisen syvärakenteen predikaattia (*laisklema* 'laiskotella = olla laiska') tai predikaatin semanttista argumenttia (*vabanema* 'vapautua = muuttua vapaaksi', *vabastama* 'vapauttaa = muuttaa vapaaksi', *pidurdama* 'jarruttaa = käyttää jarrua' *sinatama* 'sinutella = sanoa sinä'). Kasik on selvittänyt, millaisia argumenttirooleja viron verbinmuodostusjärjestelmässä on mahdollista ilmaista ja millaisia johtomalleja niihin käytetään.

Kun Silvi Vare on yksityiskohtaisesti tutkinut johdoksia leksikaalisesta näkökulmasta ja Reet Kasik niiden muodostamisen kielipillistä järjestelmää, voi sanoa, että viron johto-oppia on kuvattu melko perusteellisesti. Yhdyssanatutkimuksia on vähemmän. 1950-luvulla Kielen ja kirjallisuuden instituutin tutkija ERICH RAIET (1920–1992) julkaisi artikkeleita nominatiivi- ja genetiivialkuisista yhdysnomineista, 1960-luvulla REIN KULL (s. 1925) julkaisi artik-

keleita ja teki laajan empiirisen lisensiaatintyön aiheesta *Liitsõnade kujunemine eesti kirjakeeles* (Yhdyssanojen muodostus viron kirjakielissä, 1967). Tarton yliopiston viron kielen professori ARNOLD KASK (1902–1994) julkaisi vuonna 1970 yliopiston kurssikirjaksi tarkoitetun *Liitsõna eesti keeles* (Yhdyssana virossa). Yhdyssanojen muodostussysteemin osan EKG I 1995:een on kirjoittanut Silvi Vare. Hän on kirjoittanut myös johto-opin, lukuun ottamatta verbinmuodostuksen lukua, jonka on kirjoittanut Reet Kasik.

18. Semantiikka ja tietokonelingvistiikka

18. 1. Lähtökohdat

Semantiikkaa eli merkitysoppia on Virossa tutkittu melko vähän ja satunnaisesti. 1920- ja 1930-luvulla sanan merkitysten kuvaus liittyi murteentutkimukseen. Myöhemminkin, aina 1960-luvulle asti, semantiikka oli vain yksi osa leksikologiaa, sanastontutkimusta. Erittäin perusteellisesti on sanojen merkityspuoleen eli semasiologiaan syventynyt Andrus Saareste. Eniten tietoja vironkielisten sanojen merkityksistä saa yhä Saaresten sanakirjasta *Eesti keele mõisteline sõnaraamat* (Viron kielen käsitteellinen sanakirja). 1990-luvulla alkoi ilmestyä kauan tehty kollektiivinen sanakirja *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* (Viron kirjakielen selityssanakirja), jonka julkaiseminen on vielä kesken. Kummassakin sanakirjassa on sanojen merkitysten pitkiä selityksiä ja niiden tukena lausenäytteitä yleiskielestä, Saarestella myös piirroksia.

1960-luvulla kielitieteessä tapahtuneen murroksen johdosta semantiikasta tuli itsenäinen kielitieteen haara ja teoreettisen kielitieteen keskeisiä kysymyksiä. Uudessa, generatiivisessa kielitieteessä kielen tärkein yksikkö oli lause. Semantiikan tehtävänä oli aluksi semanttisesti hyväksyttävien lauseiden erottaminen semanttisesti kelvottomista, ts. semantiikka oli kielenkuvauksen keskeisen komponentin syntaksin tietty täydennys. Muutamassa vuodessa semantiikka ohitti syntaksin: generatiivisesta kieliopista tuli generatiivista semantiikkaa, jonka periaatteiden mukaan kielen kuvaus alkaa semanttisten rakenteiden kuvauksesta. Transformaatioiden avulla niistä aste asteelta muokataan pintarakenteet eli kielenkäyttöön sopivat lauseet. Generatiivisen semantiikan kokonaiskuvausta ei ole pystytty esittämään, koska kaikki, mitä on löydetty ja kuvattu, on ollut niin uutta, että jokaisen ilmiön tarkempi tutkiminen on johta-

nut moneen uuteen ilmiöön, jotka samoin vaativat tutkimista. Seuraavien 30 vuoden aikana lingvistinen semantiikka on laajentunut ja monipuolistunut, on kehitetty erilaisia sanasemantiikan ja lausesemantiikan tutkimuksen metodeja ja lähestymistapoja.

18. 2. Haldur Õim semantiikan tutkijana

Virossa modernin semantiikan tutkimusta on harjoittanut ja kehittänyt erityisesti HALDUR ÕIM (s. 1942), Tarton yliopiston yleisen kielitieteen professori. Õim opiskeli Tarton yliopistossa matemaattista ja strukturaalikielitiedettä 1960-luvun alkupuolella. Tartossa vaikutti silloin Huno Rätsepin johdolla toimiva generatiivisen kielioopin työryhmä. Õim oli työryhmässä mukana alusta alkaen. Valmistumisensa jälkeen hän työskenteli yliopiston kriminologian laboratoriossa, oikeustieteellisen tiedonhakusysteemin (tesauruksen) kielieksperttinä. Tästä laboratoriosta tuli myöhemmin tekoälylaboratorio, jossa Õim on edelleen projektinjohtajana. Vuonna 1988 viroon kielen laitoksen yhteyteen perustettiin viroon kielen laboratorio, tutkimuskeskus, jossa tutkitaan teoreettisesti tietokone-lingvistiikan mahdollisuuksia sekä laaditaan ja kehitetään viroon kielen elektronisia tekstikorpuksia. Tämän laboratorion tieteellisenä johtajana ja projektinjohtajana toimii professori Õim.

Lisensiaatintyön *Isiku mõistega seotud sõnarühmade semantiline struktuur eesti keeles* (Persoonankäsitteeseen liittyvien sanaryhmien semanttinen analyysi virossa) Õim esitti 1970. Siinä analysoidaan kolmentyyppisiä sanoja: tunnesanoja kuten *rõõm* 'ilo', *mure* 'murhe', *tusk* 'tuska', *hirm* 'pelko', *meeleheide* 'epätoivo', päämäärähakuisia sanoja kuten *eesmärk* 'päämäärä', *taotlema* 'tavoitella', *saavutama* 'saavuttaa', *tulemus* 'tulos', *edu* 'menestys' ja psyyken aspekteja kuvaavia sanoja kuten *meel* 'mieli', *iseloorm* 'luonne', *tuju* 'mieliala, tuuli', *meeleolu* 'mieliala, tunnelma'. Generatiivisen semantiikan teorian mukaisesti jokaisen sanan merkitys analysoidaan alkutekijöiksi, elementaariksi komponenteiksi. Kuvausten kohteena ovat näiden komponenttien keskinäiset suhteet sanan semanttisessa rakenteessa. Haldur Õimin tohtorinväitöskirja

Semantika ja keele mõistmise teooria. Eesti keele direktiivse suhtluse sõnavara ja tekstide analüüs (Semantiikka ja kielen ymmärtämisen teoria) valmistui 1983. Väitöskirjassa kuvataan kahta tietojen pääryhmää, semanttisia ja pragmaattisia tietoja. Semanttiseksi tiedoiksi Õim käsittää tiedot kommunikaatiokohteena olevasta kieleenulkoisesta todellisuudesta. Taito käyttää näitä tietoja tekstien ymmärtämiseen on kognitiivinen kompetenssi. Pragmaattiseksi tiedoiksi Õim käsittää tiedot kommunikaatioprosesseja säätelevistä sosiaalisista normeista ja sopimuksista. Taitoa käyttää näitä tietoja tekstin ymmärtämiseen hän nimittää interaktiiviseksi kompetenssiksi. Kognitiivinen pätevyys ja interaktiivinen pätevyys yhdessä kielellisen pätevyyden kanssa (taito käyttää kielioppisääntöjä) muodostavat kommunikatiivisen kompetenssin. Tämän teoreettisen esityksen lisäksi väitöskirjassa on vironkielisten direktiivisten dialogien kuvaus, mutta myös runsaan 130 vironkielisen vaikutussanan (*käskima* 'käskeä', *keelama* 'kieltää', *paluma* 'pyytää') semanttinen analyysi.

Õimin tutkimustyö on keskittynyt kahteen ongelmaan: ensiksi semantiikkaan ja toiseksi mahdollisuuteen mallintaa tietokoneen avulla ihmisen älyllisiä prosesseja, erityisesti kielen ymmärtämisen prosesseja. Õim on niitä harvoja virolaisia lingvistejä, joka on tunnettu kansainvälisenä teoreetikkona ja uusien ideoiden esittäjänä. Suuri osa hänen tärkeimmistä artikkeleistaan on ilmestynyt venäjäksi tai englanniksi. Yhdessä muiden Tarton yliopiston generatiivisen kieliopin työryhmän jäsenten kanssa hän murtautui ulos Neuvostoliiton sulkeutuneisuudesta, kun vuonna 1972 kokoelmassa *Generative Grammar in Europe* ilmestyi artikkeli *On the semantic treatment of predicative expressions*. Muutamia esimerkkejä niistä artikkeleista, jotka ovat muovanneet kansainvälisen kielitieteen nykytasoa: ”*Language, meaning, and human knowledge* (aikakauskirjassa *Nordic Journal of Linguistics*, 1981), joka ennustaa uuden paradigman tuloa kielentutkimukseen ja kertoo välttämättömyydestä siirtyä kognitiiviseen kielentutkimukseen; *Frames in linguistic description* (aikakauskirjassa *Quaderni di Semantica*, 1985) jossa analysoidaan uusiin kielenkuvausyksikköihin (freimit, skenaariot) liittyviä ongelmia lingvistisistä näkökulmista. 1990-luvulla profes-

sori Õimille ovat olleet tärkeitä ihmisten luonnollisen kommunikation prosessit. Erityisenä päämääränä on ollut löytää formaalinen malli, johon voisi kehittää ja rakentaa ihmisen ja tietokoneen välisen kommunikation. Erityisesti hän on tutkinut viestintästrategioita, joita ihmiset käyttävät kommunikatiivisten päämäärien saavuttamiseksi, ja älyllisiä pohdintoja, joita he siinä käyttävät. Tässä yhteydessä on mielenkiintoista, että jo Õimin ensimmäinen huomiota herättänyt laajempi tutkimus koski sellaisten sanojen kuin *pitää*, *kyetä*, *haluta* semanttista analyysia. Kommunikatiivisista prosesseista hän on julkaissut esimerkiksi artikkelin *An approach to the organization of natural reasoning process* (kokoelmassa *Proceedings of the AIMSA-90*, 1990).

Tällaisten syväteoreettisten ja vain harvoille asiantuntijoille ymmärrettävien pohdintojen ohella Õim on myös hyvien selväsanaisen yleiskatsausten, yhteenvetojen, yleiskatsauksellisten artikkeleiden ja kirjojen kirjoittaja. Omalta tutkimuskentältään hän on kirjoittanut kaksi kirjaa: *Semantika* (1974) ja *Inimene, keel, arvuti* (Ihminen, kieli, tietokone, 1983), joiden kautta hän on selvittänyt viroonkieliselle lukijalle näiden alojen perusasioita ja ongelmia. Koska kirjojen kirjoittaminen ja erityisesti julkaiseminen on Virossa hyvin hidasta tieteen kehitykseen verrattuna, Õim on kirjoittanut kielitieteen uusimmista saavutuksista useita korkeatasoisia artikkeleita, joista on tullut jokaiselle kielitieteen opiskelijalle pakollisia krestomaattisia oppimateriaaleja, esim. *Teoreetilise keeleteaduse uuest ja vanast paradigmast* (Teoreettisen kielitieteen uudesta ja vanhasta paradigmasta, *Keel ja Kirjandus* 1981), *Pragmaatika ja keelelise suhtluse teooria* (Pragmatiikka ja kielellisen kommunikation teoria, *Keel ja Kirjandus* 1986), *Kognitiivne lähenemine keeleteaduses* (Kognitiivinen lähestymistapa kielitieteessä, *Akadeemia* 9/1990), *Mõtlemine ja selle mõjutamine tavakujutluses. Kommunikatiivsed strateegiad* (Ajatteleminen ja siihen vaikuttaminen arkikuvitelmissa. Kommunikatiiviset strategiat, *Akadeemia* 1/1994). Tämänäntyyppisiäkin artikkeleita on julkaistu kansainvälisissä kokoelmissa, esim. *Language understanding and problem solving. On the relation between computational linguistics and artificial intelligence* (kirjassa *Handbook of computational linguistics*, Berlin 1989).

18. 3. Syntaktisen ja leksikaalisen semantiikan tutkimus

Muita semanttisia tutkimuksia Virossa on tehty vain satunnaisesti. ELLEN UUSPÖLD (s. 1927) tutki 1980-luvun loppupuolella jonkin verran lauseiden modaalisuutta. Hän piti siitä esitelmän kansainvälisessä fennougristikongressissa 1985 ja julkaisi vuonna 1989 *Keel ja Kirjandus* -lehdessä modaalisuuden lajeista ja ilmenemismahdollisuuksista laajan ja yksityiskohtaisen analyysin *Modaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles* (Modaalisuudesta ja modaalipredikaatista virossa). Kognitiivisen semantiikan kehitys on 1990-luvulla tuonut tarjolle useita menetelmiä sanojen ja sanakenttien semanttisten suhteiden kuvaamiseksi ja selvittämiseksi. Erityisen nopeasti ovat kehittyneet polysemiatutkimukset, mutta ne eivät ole levinneet Viroon. Koska Suomessa on 1990-luvulla tehty paljon polysemiatutkimuksia, viron ja suomen kielen vertailusta kiinnostuneet tutkijat ovat liittäneet siihen myös viron kielen sanamerkitysten analyysijä. RENATE PAJUSALU (s. 1965) on julkaissut artikkelin *Muutumisverbid eesti keeles ja nende vasted soome keeles* (Muutosverbit virossa ja niiden vastineet suomessa — Lähivertailuja 8, 1994), jossa hän analysoi verbien *jääma, saama, minema, muutuma* käyttöä, merkityksiä ja suhteita. Pajusalu on viime vuosina syventynyt enemmän diskurssintutkimukseen ja häneltä on valmistumassa väitöskirja viron pronomineista.

18. 4. Tietokonelingvistiikka

Tietokonelingvistiikka on kielitiedettä ja informaatiotiedettä yhdistävä poikkitieteellinen tutkimusala. Sen päämääränä on kielen automaattisen käsittelyn tarpeisiin soveltuvien kielen kuvaus-, analyysi- ja synteesimetodien kehittäminen ja toteuttaminen tietokoneella. Tietokonelingvistiikassa on teoreettinen ja soveltava puoli. Teoreettisen komponentin sisältönä on ihmisen kielikykyä selittävien teorioiden kehittäminen ja tarkasteleminen (ks. edellä Haldur Õim). Soveltava puoli käsittää kielen (tekstin ja puheen) automaattiseen käsittelyyn soveltuvien tietokoneohjelmien ja ohjelmointisyste-

mien rakentamisen. Tietokonelingvistiikan kehityshistorian keskeisiä kysymyksiä ovat olleet 1950-luvulla konekäännös, 1960-luvulla transformaatiokieliopit, 1970-luvulla tekoälysystemit ja tietokannat, 1980-luvulla universaalikieliopit ja 1990-luvulla kieliteknologia eli luonnollisen kielen tietokoneanalyysi.

Suhtautumisessa luonnollisen kielen tietokonekäsittelyyn voi nähdä kaksi eri asennetta: kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen. Ensin mainitun suhtautumisen kannattajat ovat sitä mieltä, että nykyaikaiset tietokoneet ovat jo niin tehokkaita ja nopeita, että koko tarpeellisen tiedon — kaikki kielen sanamuodot ja niihin liittyvät tiedot — voi tallentaa tietokoneen muistiin. Toiset ovat sitä mieltä, että tietomäärien kasaaminen on tarpeetonta voimavarojen tuhlaamista. Oleellisinta on selvittää kielijärjestelmässä toimivat säännönmukaisuudet ja esittää ne tietokoneelle soveltuvina muodollisina sääntöinä, joita täydentävät suhteellisen rajoitetut sanastot, joihin on koottu vain epäsäännölliset ilmiöt.

Viron tietokonelingvistit työskentelevät Tallinnassa ja Tartossa. Tallinnassa Viron kielen instituutissa toimii tietokonelingvistiikan osasto, ja Tarton yliopiston yleisen kielitieteen laitoksella on tietokonelingvistiikan työryhmä. Viron kielen instituutissa alettiin 1970-luvulla käyttää tietokoneen mahdollisuuksia fonetiikan tutkimiseen. Nykyisin Viron fonetiikan tutkiminen (Arvo Eek, Einar Meister) on täysin tietokoneistettua ja tapahtuu Kybernetiikan instituutissa. Tietokonelingvistiikan osasto keskittyi 1980-luvulla sanakirjojen tietokannan rakentamiseen. Sanakirjojen tietokannan muodostavat Viron kielen instituutissa laaditut murre-sanakirjat ja kirja-kielen sanakirjat. Yleiskatsauksen sanakirjojen tietokannasta voi saada Ülle Viksin artikkelista *Sõnastike andmebaas: milleks, mis ja kuidas* (Sanakirjojen tietokanta: miksi, mitä ja miten), joka on ilmestynyt kokoelmassa *Arvutuslingvistika sektori aastaraamat 1988* (Tietokonelingvistiikan osaston vuosikirja, 1990). Jonkin verran on analysoitu myös murretekstejä. Tietokantaa on ahkerasti käytetty tietojenhakuun ja sanakirjamuunnelmien laatimiseen. 1990-luvulla on keskeiseksi noussut morfologinen analyysi. Viron kielen automaattisen morfologisen analyysin järjestelmä on rakennettu Viron kielen instituutin tietokonelingvistiikan osastolla Ülle Viksin joh-

dolla. On ilmestynyt myös kaksi artikkelikokoelmaa *Automatic morphology of Estonian* (1994, 1995). Konkreettisia tutkimustuloksia ja metodeja on lähemmin käsitelty tämän kirjan murteentutkimuksen, sanastontutkimuksen, fonetiikan ja morfologian jaksoissa.

Tarton yliopiston tietokonelingvistiikan työryhmän päätehtävänä on kielikorpusten laatiminen. Kielikorpukset on maailmalla tunnettu jo yli 30 vuoden ajan. Korpus on laaja kielikokoelma, johon on valittu kieliaineistoa niin, että edustettuina olisivat kaikki olennaisimmat kielivariantit. Tekstit siirretään tietokoneeseen ja rakennetaan ohjelmat, jotka automaattisesti analysoivat kielen morfologiaa ja syntaksia ja mahdollistavat kaikenlaisen tietojen haun. Tarton yliopistossa on valmistunut miljoonan sanan kirjakielen korpus ja osia vanhemman kirjakielen korpuksesta. Suullisen puhekielen korpuksen laatiminen on aloitettu. Käytetty metodologia on samaa kuin isoissa englannin kielen korpuksissa. Näistä korpuksista ja niissä käytetyistä ohjelmista saa tietoja Tarton yliopiston tietokonelingvistiikan työryhmän kokoelmasta *Estonian in the Changing World* (1996) ja aikakauskirjan *Keel ja Kirjandus* vuoden 1996 ensimmäisestä numerosta. Korpukset löytyvät internetosoitteesta <http://www.cl.ut.ee>.

KIRJALLISUUTTA

- HENNOSTE, Tiit: Haldur Õim 50. — *Keel ja Kirjandus* 1992, 1: 53–54.
- HENNOSTE, Tiit: Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpus: ülevaade tehtust ja probleemidest. — *Keel ja Kirjandus* 1993, 10: 587–600.
- VIKS, Ülle: Eesti murded arvutis. — *Keel ja Kirjandus* 1992: 346–348.
- VIKS, Ülle: Arvutuslingvistika hea aasta. — *Keel ja Kirjandus* 1997, 1: 54–58.

Henkilöhakemisto

- Aavik, Johannes 11, 97–110,
112–114, 120, 125, 126, 130, 133,
138, 154, 157–158, 161, 162, 174,
203, 204
- Adler, Elna 247
- Admann, Aino 248
- Agur, Ustus 196, 198
- Ahlqvist, August 53, 80, 81, 83
- Ahrens, Eduard 10, 46–55, 62, 63, 65,
67, 70, 72, 74–76, 80, 81, 233–234,
245
- Alvre, Paul 53, 178, 205, 243
- Ariste, Paul 11, 12, 46–47, 69, 120,
130, 143, 147, 167, 175, 179, 188,
212–215, 219–221
- Arwidsson Adolf Ivar 48
- Becker Reinhold 50
- Bergmann, Jaan 79
- Boubrig, Johann 59–61
- Brahe, Peter 19
- Budenz, Jozsef 69
- Börk, Isak 57
- Castren, Matias Aleksanteri 69, 83
- Cederberg, Arno Rafael 137
- Chomsky, Noam 253
- Courtenay, Baudoin de 213
- Eek, Arvo 179, 215–218, 220–221,
223, 276
- Ehala, Martin 151, 179, 211, 239
- Eisen, Mattias Johann 79
- Elisto, Elmar 155
- Erelt, Mati 12, 146, 148, 163, 198,
210, 211, 226, 248–250, 253–257,
258–259, 261
- Erelt, Tiiu 157, 159–160, 163–165,
166, 196, 198, 199, 204, 263, 264
- Eurén, Gustaf Erik 50
- Faehlmann, Friedrich Robert 10, 44, 51,
61–67, 72, 79, 90, 123, 233–234
- Fillmore, Charles 146, 255
- Forselius, Bengt 27–28, 29, 30
- Grünthal, Villem 97, 98, 110, 114, 126,
127, 130, 133
- Gutslaff, Johann 22–24, 25, 57, 245
- Göseken, Heinrich 24–26, 245
- Hallap, Valmen 222
- Helle, Anton Thor 31–32, 54, 265
- Help, Toomas 179, 240–241
- Henrik Lätiläinen 7
- Hermann, Karl August 10, 68, 72, 79,
85, 89–94
- Hint, Mati 12, 146, 151, 158, 161,
179, 211, 212, 219–224, 234, 235,
239–240, 263
- Hornung, Johann 27, 29–30, 31, 43,
47, 54, 245
- Hunfalvy, Pal 69
- Hupel, August Wilhelm 32, 61, 181,
245

- Hurt, Jakob 10, 68, 70, 73, 78, 79,
85–89, 92, 93, 111, 129, 155, 181,
262, 263
- Jõgever, Jaan 68, 79, 94–96, 110,
114–115, 123–126, 129, 134
- Jürgenson, Dietrich, 61
- Kaal, Helju 183
- Kalima, Jalo 175
- Kallas, Oskar 95, 123
- Kallasmaa, Marje 191
- Kant, Immanuel 58
- Kaplinski, Jaan 158
- Karttunen, Kaarina 202
- Kasik, Reet 12, 146, 148, 210,
263–264, 267–269, 270
- Kask, Arnold 7, 12, 143–145, 147,
155, 167–169, 171, 184, 187, 234,
263, 279
- Keem, Hella 136, 186, 190
- Kettunen, Lauri 97, 124–129, 133,
184, 190, 246, 247
- Kiefer, Ferenc 146
- Kindlam, Ester 263
- Kingisepp, Valve 171–173
- Knüppfer, Arnold 42, 43, 262
- Koit, Enn 188
- Koell, Johann 8
- Kont, Ilse 262, 264
- Kont, Karl 247
- Koponen, Eino 190
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold 44, 67,
70, 78, 87
- Kull, Rein 159–160, 196, 198, 204,
263, 264, 269–270
- Kure, Kristjan 247
- Kurrik Johann 92
- Laakso, Johanna 263, 264
- Laanest, Arvo 150, 176, 247
- Laugaste, Gerda 143
- Leetberg, Karl 95, 110, 114, 133
- Lehiste, Ilse 146, 217–218, 220
- Leino, Pentti 259
- Lenz, Friedrich David 58–59
- Liiv, Georg 215–216
- Liivak, Uno 198
- Loog, Mai 202–203
- Loorits, Oskar 97
- Lotman, Juri 146–147
- Mark, Julius 124, 126, 127, 129
- Masing, Otto Wilhelm 34, 36, 41–44,
47, 61, 73, 245
- Meister, Einar 218, 276
- Mereste, Uno 196, 198, 204
- Metslang, Helle 12, 146, 210, 257,
259–261
- Mickvitz, Carl Ferdinand 67, 78
- Mihkla, Karl 248
- Mikkola, Jooseppi 175
- Moritz, Ludwig Wilhelm 59
- Müller, Georg 171
- Must, Mari 175, 181–182, 186,
188–190,
- Muuk, Elmar 115, 155, 242, 243, 246,
263

- Mäger, Mart 189, 263
 Mägiste, Julius 11, 124, 127, 130, 135, 136, 170–171, 175, 194
 Neetar, Helmi 185, 189, 191, 262–263
 Nemvalts, Peep 257
 Nigol, Salme 188
 Niit, Ellen 185, 188
 Nurm, Ernst 155
 Oja, Vilja 189–191, 206
 Ojansuu, Heikki, 126, 190
 Pajusalu, Karl 188–189, 191, 192
 Pajusalu, Renate 260, 275
 Pall, Valdek 53, 184, 186, 187, 191
 Palmeos, Paula 143
 Peebo, Jaak 161, 170–172, 240, 143
 Peegel, Juhan 172–173
 Peterson, Kristjan Jaak 34, 43, 245
 Petraeus, Eskil 17, 19
 Piir-Pajupuu, Hille 216
 Pöld, Harald 246
 Punttila, Matti 259
 Päll, Peeter 166
 Raag, Raimo 137, 206
 Raag, Johannes 137
 Raag, Virve 161
 Raid, Vahur 198
 Raiet, Erich 269
 Rajandi, Henno 210, 226, 249–250, 254, 257–258, 261
 Rannut, Lehte 247, 248, 257
 Raun, Alo 11, 130, 135, 136, 139, 175, 253
 Reguly, Antal 69
 Remes, Hannu 235–236
 Remmel, Mart 12, 215–216, 223
 Remmel, Nikolai 163
 Renvall, Gustaf 50
 Riikoja, Elli 189, 248
 Rosenplänter, Johann Heinrich 34, 37–38, 40–46, 123, 245
 Ross, Evi 185
 Ross, Kristiina 163–164, 210
 Roth, Georg Philipp August 58, 59
 Rätsep, Huno 12, 101, 145, 147–148, 161, 173–178, 190, 249–253, 262, 272
 Saagpakk, Paul 199–200, 205
 Saareste, Andrus 11, 116, 120, 125, 126, 129–139, 155, 158, 181, 184, 193, 213, 271
 Saari, Henn 156–158, 164, 166, 196, 210, 266–267
 Sammallahti, Pekka, 190
 Sang, Joel 260
 Saussure, Ferdinand de 213
 Setälä, Emil Nestor 112, 125, 126, 190, 193
 Simm, Jaak 191
 Sjögren Anders Johan 48, 69
 Skytte, Johann 56–57
 Stahl, Heinrich 18–22, 24–27, 47, 62–63, 245
 Strålmann, Johan 42
 Suhonen, Seppo 190
 Suits, Aino 120

- Suits, Gustav 112, 130
 Söderman, Tiina 190
 Tael, Kaja 210, 260, 261
 Tanning, Salme 186
 Tauli, Valter 137, 156–157, 160, 203, 209, 219, 220, 222, 234, 244
 Teder, M, 246
 Toomsalu, Ülo 190
 Toomse, Mihkel 11, 127–128, 130, 136
 Treffner, Hugo 79
 Tuldava, Juhan 207
 Uibopuu, Valev 259
 Univere, Aili 186
 Uuspõld, Ellen 12, 248, 249, 258, 275
 Vaba, Lembit 189, 175, 176
 Vainik, Ene 259
 Vakk, Feliks 206
 Valge, Jüri 259
 Valgma, Johannes 163
 Valmet, Aino 169–170
 Valmis, Aavo 248
 Vare, Silvi 210, 211, 264–266, 270
 Vende, Kullo 216
 Veske, Mihkel 10, 58, 68, 73, 78–84, 88–94, 181, 212, 220, 221
 Veski, Johannes Voldemar 11, 107, 110–121, 125, 133, 143, 144, 154, 158, 164, 167–168, 194, 294, 243, 263, 264
 Vestring, Salomo 30–31
 Vhael, Bartholdus 22
 Viikberg, Jüri 184
 Viires, Helmi 189
 Viitso, Tiit-Rein 12, 146, 176–179, 188, 190, 219, 220–224, 226, 235, 244
 Viks, Ülle 12, 146, 226, 237–238, 244, 276–277
 Vilbaste, Gustav 199
 Vilde, Eduard 111
 Villup, Astrid 262
 Virginius, Adrian 26–27, 57
 Värvi, Valve 205–206
 Wanradt, Simon 8
 Wiedemann, Ferdinand Johann 10, 49, 68–76, 80, 81, 86, 90, 93, 94, 118, 129, 221, 245, 262
 Wiik, Kalevi 19, 190–191, 220
 Wilde, Jacob 57, 111
 Õim, Asta 199–202
 Õim, Haldur 12, 13, 146, 196, 249, 253, 272–274

August Sang

Laul O. W. Masingust, mehest, kes andis eesti keelele õ-tähe

Eesti keele grammatika on sama mis saksa keelel,
ainult talupojad on laisad ja lohakad ega viitsi
korralikult rääkida.

Vanast, muulase kirjutatud
keeleõpikust

Papp kantslist paukus kange keelega,
kuid viljatusse pinda seeme kukkus.
Maarahvas tõnts ja tõrkas meelega
kõik manitsused lihtsalt maha tukkus.

Küll noomiti, et "pörgus põleb õel",
ja "õndsust nõuda" kästi ristihingi,
kuid süütejõust jäi puudu sõnasõel
ja vaimne õõ jäi kestma ümberringi.

Ja nukralt leidsid valgustatud pead,
kes rahvast hoidma kutsutud ja seatud,
et asjatu on tahta neile head,
sest need on loomad — tuimad, arupeatud.

Nad Looja vilja seas on aganad —
ei mõtle üldse taevariigi aule.
Nad kummardavad puid kui paganad
ja jorutavad ilgeid koeralaulu.

Jah, vihuti, täis õelat isemeelt,
nad teevad seda just, mis halb ja vale.
Nad — hirmus mõtelda! — ka oma keelt
ei räägi vastavalt grammatikale.

Nii leidsid kõik, kel selge aru peas,
ja ainult ühes kahtlus võttis voli,
sest tihtilugu alamrahva seas
ta ringi käis, kui vaba minut oli.

Kui helletusest vastu helkis laas
bõi kõrtsituba rõkkas kirjust kärast,
ta nägudes, mis karedad kui paas,
teist elu aimas — võõrast, salapärast.

Ja uuris hoolsalt rahva keelt see mees
— ta selles nägi rahva hinge peeglit
ja talle näis, et keeles enas sees
on selle seadused, kõik keelereeglid.

Alaakeeles raske on just häälik "ö".
Sel mõnikord on beider kõlabarjund.
On sõnu, näiteks: lööma, öö ja töö —
neid hääldama on muulanegi harjund.

Kuid teisi on, ja neil on ülekaal
ja nendega jääb iga võõras hätta,
ja tähtsad sõnad on need kõik siin maal
ja keelest neid ei tohi välja jätta.

On sõna "töö", kuid on ka sõna "rõõm",
on sõna "sööt", kuid on ka sõna "põllud",
"öö" kõrval "päevatõus" ja "lõuna lõõm"
ja "õhtu", "lõõrib lōo" ja "õitsvad hõllud".

Ta sosistas: õnn, tõde, õigus, õhk...
Jah, rahva suus on nendel teine kaja...
Kas erineb on hääletoon või rõhk?
Ja kõiki neid on inimesel vaja...

Mees istus toas, pea raskeid mõtteid täis,
kui pärleid vaagis kummalisi sõnu...
Pilk langes õue: nurmel kündja käis —
võib-olla Mats, võib-olla ka, et Tõnu.

Mees pasteldes, kes väljas põldu kündis,
uut bagu alustas ja hõikas: "Nõõ!" ....
Mees kambris haaras sulepea ja sündis
uus pookstab tema käe all — sündis õ.

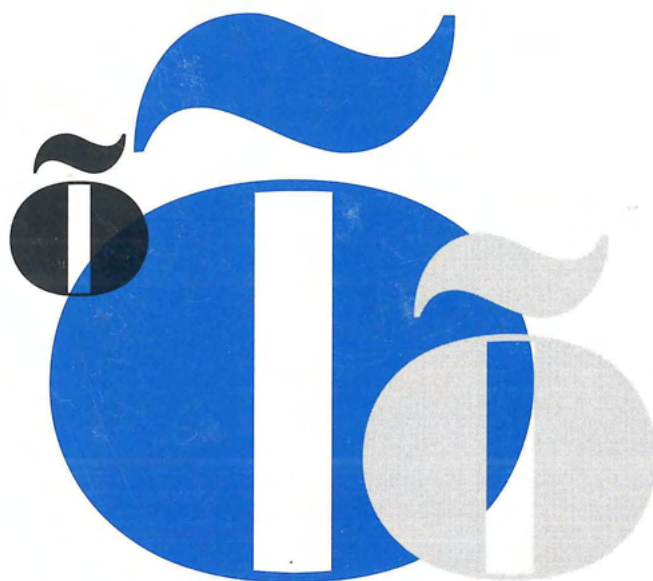

Tarton yliopiston dosentti, Helsingin yliopistossa neljä vuotta vierailevana professorina toiminut Reet Kasik on kerännyt yksiin kansiin viron kielen tutkimuksen historian ja nykypäivän.

Teoksen ensimmäisessä osassa käydään läpi viron kielen tutkimuksen historia, kirjakielen synty ja vakiintuminen. Toisessa osassa selostetaan toisen maailmansodan jälkeinen tutkimus ja kielenohjaus teemoittain ja tutkimusaloittain. Aikaisemmin vastaavaa teosta ei ole ilmestynyt myöskään Virossa.

ISBN 952-5150-28-3
ISSN 0355-0141